

MANNEN EN VROUWEN

VAN

BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

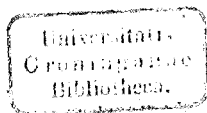

LEVENSCHETSEN EN PORTRETTE

BIJENGEBRACHT DOOR

Mr. J. KALFF Jr.

XXXIII

H A A R L E M

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON

1903

I N H O U D.

ANDRIES CARNEGIE, door R. P. J. Tutein Nolthenius. Blz.	1
A. MILLERAND, door W. H. Vliegen.....	„ 45
W. T. STEAD, door C. Thieme.....	„ 83
SIR JOHN TENNIEL en LINLEY SAMBOURNE, door C. Veth	„ 127
J. C. VAN MARKEN, door G. J. D. C. Goedhart.....	„ 167
PRESIDENT STEYN, door F. W. Reitz.....	„ 197
DE GENERAALS BOTHA, DE WET EN DE LA REY, door	
Mr. T. P. Tresling.....	„ 221
Dr. THOMAS DE WITT TALMAGE, door H. J. Hana....	„ 268
GUIDO GEZELLE, door C. A. B. van Herwerden.....	„ 299

ANDRIES CARNEGIE.

ANDRIES CARNEGIE.

»Every inch a King.»
(Shakespeare).

Ook de koningen van het geld gaan en komen, doen afstand van den troon, of worden er door de publieke meening afgezet. Zoo heerschte eenmaal in de eeuw, welke reeds ver achter ons ligt — de negentiende — onbetwist één onovertrefbaar: „Rothschild”. In zulke mate zelfs, dat de naam was geworden tot een begrip. Of het de Rothschild was van Parijs, of die van Londen, of de beheerder van het oude stamhuis in de Jodenstraat te Frankfort, die schenkingen deed en hospitalen stichtte, dit kon niemand schelen; de nieuwsgierigheid was geheel bevredigd zoodra men slechts wist dat het „een” Rothschild was. Zelfs — want men leent gaarne aan rijken — werden giften van onbekenden, of van hen wier naam men was vergeten, op de creditzijde van dit koopmansgeslacht geboekt! Zoo zeer vertegenwoordigde in de oogen onzer vaderen deze reeks geldvorsten het begrip van kapitalistische weldadigheid; en evenals *le chevalier sans peur et sans reproche* Bayard eenmaal tot ideaal strekte der ridders, zoo meende men in „Rothschild” het voorbeeld te hebben gevonden van den kapitalist, die zonder zich zelve te kort te doen, (wat geheel tegen moderne begrippen indruischt) met zijn fortuin rentmeestert ten bate van 't algemeen.

Dat alles is voorbij. Enkel als de uitbetaling van den eenen

of anderen coupon is te berichten, wordt Rothschild nog ge-adverteerd; de *geldvorst* is tot een simplen *geldman* geworden; de nieuwere tijden stellen nieuwe eischen, óók op dit gebied; en thans ligt op aller lippen de naam bestorven van den kleinen Schotsman, dien de bewoners van zijn tweede vaderland — ook in taal zóózeer verschillend van de Britten — met wijziging in klemtoon en uitspraak betitelen als *Kaörnégie* (klemtoon op den eersten lettergreep, toonlooze *e* en hollandsche *g*).

Driewerf beroemd is Andries Carnegie. Als man van zaken, omdat hij in den kortst mogelijken tijd het grootst mogelijk fortuin bij elkander heeft gebrácht — let wel „gebrácht” en niet „geschraapt” — immers *zonder* gemeene praktijken.

Als man van de pen heeft hij naam gemaakt door zijn „Evangelië voor den Rijke” (niet aldus genoemd door hem zelf, maar later door Stead zoo betiteld).

En als philanthroop is hij misschien nog 't meest merkwaardig omdat... hij inderdaad handelt volgens zijn eigen leer. En meer dan vorstelijk zijn zijne giften, (trouwens in onze democratische tijden zijn Vorsten ook in dit opzicht bescheiden!) giften die steeds gegeven worden onder zéér bijzondere voorwaarden, en slechts voor zéér bijzondere doeleinden. Dit laatste heeft Carnegie met vele Amerikaansche rijkaards gemeen, want deze houden er in den regel niet van om hunne gaven over vele instellingen te verdeelen, doch besteden liever héél veel voor een enkel doel (een denkbeeld dat ook aan minder rijken is aan te bevelen, en den zéér gewenschten dood van vele commissies en vereenigingen ten gevolge zoude hebben). Grootscheeps in alles, zijn de Amerikanen afkeerig van gouden motregens — om het zoo eens uit te drukken — en geven de voorkeur aan een gouden waterhoos. En Carnegie windt er zelfs geen doekjes om: vijf en negentig ten honderd van het geld, dat gewoonlijk voor zoogenaamde liefdadigheidsdoeleinden wordt besteed, doet volgens zijn gevoelen meer kwaad dan goed....

I

Carnegie is een geboren Schotsman, thans 64 jaren oud; de zoon van een klein, héél klein fabrikantje: zijn vader bezat vier handweefgetouwen voor damast. Lang hield deze de concurrentie uit met den stoom; maar eindelijk moest de ongelijke strijd worden opgegeven; en toen Andries elf jaar oud was, scheepte het geheele huisgezin zich in naar Amerika (1848), met bestemming naar Pittsburg, waar reeds familiebetrekkingen woonden.

Er zat iets in die ouders: zijne moeder leerde Andries lezen; en, van zeer ernstige, godsdienstige levensopvatting, zoude zij zeker haren zoon tot een vroom christen hebben gemaakt, . . . indien zulks met den aard van den jongen had gestrookt. Maar nu is Andries dit niet geworden; zelfs schijnt men geen spoor van eenige theologische belangstelling bij dezen philanthroop te kunnen vinden. Doch evenmin is Carnegie — en dat is reeds veel in deze tijden — den godsdienst vijandig, en hebben dus blijkbaar de leer en het voorbeeld zijner moeder toch grooten invloed op hem uitgeoefend. Want zijn „Evangelië voor den Rijke” moge al niet zijn een evangelië in den zin, waarin *wij* dit woord opvatten; dat evangelië is dan toch middellijk, dóór het Evangelië zijner moeder, gegrond op het christelijk geloof.

Vijftig jaren heeft deze moeder hem ter zijde gestaan, en heeft ook hij haar bijgestaan; — om harentwille heeft hij zelfs eerst op middelbaren leeftijd zich de weelde van het huwelijk veroorloofd.

Zooals wel meer bij beroemde personen het geval is (en niet zeer vlelend mag heeten voor het mannelijk geslacht!) schijnt des vaders invloed op Andries gering te zijn geweest. Toch was ook de oude Carnegie niet een man zonder karakter. Want des noods hadden vader en moeder zich nog wel in Schotland kunnen staande houden, maar 't was ter wille van de toekomst hunner kinderen dat zij hun vaderland verlieten.

En dat zulk heengaan — toenmaals en onder zulke omstan-

digheden zéér zeker — geestkracht eischte en onuitwischbare sporen naliet, bewijst de waarschuwing welke de rijkgeworden Andries later eens ten beste gaf:

„Indien een Engelschman achttien gulden 's weeks in zijn eigen vaderland kan verdienen, is hij een ezel zoo hij emigreert, tenzij hem een onverzadigbare eerezucht verteert en geen banden hem binden. Maar ik zal nooit iemand aanraden zich in een ander land te vestigen, indien hij het in 't zijne kan uithouden; want 't valt niet gemakkelijk zich in die veranderde levensomstandigheden te schikken, zelfs al verdient men zoodoende meer geld.”

Na zeven weken zeereis bereikte de familie wat toenmaals niet het beloofde land kon heeten voor Andries en de zijnen. Want hard werk wachtte er hen. De twaalfjarigè jongeling ging in een katoenspinnerij; — op, vóór 't licht werd; niet naar huis vóór 't donker; met slechts drie kwart uurs schaften om-trent den middag; — een arbeid zóó zwaar, dat gelijk hij erkende: ware 't niet dat hier het doel het middel heiligde, zulk werken ronduit „slavernij” genoemd moest worden. Maar . . . de twaalfjarige verdiende niet minder dan drie gulden in de week!

En Andries was daarenboven jong en vol illusies. Hield óók veel van poëzie! Van de drie mannen, welke hij 't meest vereerde, waren er natuurlijk twee krijgshelden — Schotten uit den overouden tijd, — doch de derde was de dichter, die een zoo grooten invloed heeft gehad op den gedachtengang der Engelsch sprekende rassen: Robert Burns. Onbegrijpelijk voor ons, Nederlanders, voor wie poëzie hoogstens is een soort dessert na te overvloedigen maaltijd!

En behalve van poëzie, hield Andries ook veel van muziek. Beide zaken worden hier uitdrukkelijk vermeld, omdat men allicht in de meening zal verkeeren dat 't beste recept om millioenen te maken, is: zoo nuchter mogelijk te zijn. Doch Carnegie bewijst het tegendeel. Niet dat poëzie en muziek voldoende zouden wezen; natuurlijk is er meer noodig om het zóó ver te brengen als hij dit deed; en daarom worde hier dadelijk bijgevoegd dat Andries had — en nog steeds heeft —

een goede spijsvertering, een opgeruimd humeur, . . . en dat hij nimmer rookt; zelfs nu nog in zijn paleis ten strengste het rooken verbiedt, behalve in het daartoe aangewezen vertrek.

Men zal moeten toegeven dat met zulke hoedanigheden iemand het wel ver in de wereld *moet* brengen!

Maar toch ging het in den beginne maar langzaam vooruit; en Carnegie werd een dertiger vóór hij Fortuna bij de haarlok kon vatten. Na 't eerste jaar in de katoenspinnerij, werd hij geplaatst in een kleine machinefabriek. Zóó klein, dat hij om beurten de waardigheid van stoker-machinist en die van schrijver op 't kantoor bekleedde! En de jongen was pas dertien jaar oud! Zoozeer was Andries dan ook onder den indruk van zijne verantwoordelijkheid, dat hij meermalen 's nachts wakker werd van schrik, zich verbeeldende de smoorklep te moeten sluiten. Maar één omstandigheid deed hem veel genoeg: dat namelijk in zijn ketel hout, en niet steenkool werd gestookt! Want deze toekomstige bezitter van onmetelijke steenkolenvelden, en die juist daaraan in zoo groote mate zijn voorspoed als fabrikant heeft te danken, gruwde volgens zijn eigen bekentenis steeds van steenkool. . . Maar de mensch kan zijn noodlot niet ontloopen!

Meen niet dat Andries bij zijn hard werken zich ongelukkig gevoelde! Integendeel, waar ieder lid van het huisgezin zwoegde — zijne moeder, die overdag naar een fabriek ging, verdiende 's avonds nog een extraatje met schoenenlappen — voelde hij zich een *man*, door zijn bijdragen tot de inkomsten van 't gezin. „Ik geloof niet — zoo schrijft hij later — dat iets een jongen zóózeer maakt tot een man, als het bewustzijn zelf wat te verdienen. En als er eenige ware mannelijkheid in hem steekt, maakt hem dat een flinken kerel óók!”

Eindelijk kwam er uitkomst! Op zijn veertiende jaar werd Andries telegrambesteller. In die tijden werd zoo'n jongetje voor alles gebruikt. Haperde er iets ergens aan de lijn, dan moest hij in de telegraafpalen klimmen. Doch hoe Carnegie zijn best deed, goed klimmen leerde hij nooit; en hadde hij dus van onzen Michael Adriaansz. gelezen, dan zoude misschien medeloosheid hem bevangen hebben bij de herinnering aan de

heldenfeiten van den Vlissinger torenruiter. Maar nu zocht hij onbekommerd op andere wegen zijn doel te bereiken. 's Morgens, als de telegrafisten nog niet bij de hand waren, sloop Andries het kantoor binnen, en ging voor het toestel zitten. Aangezien in de andere steden de andere Amerikaansche jongens precies 't zelfde deden, openden zij zoodoende een cursus van zelfonderricht, en waren weldra evengoed op de hoogte als de officieele seingeverers.

Op zekeren dag — Carnegie was steeds ietwat voorbarig — toen zijn chef nog niet bij de hand was, seinde een ander kantoor een heusch bericht, een doodsbericht, en Andries, doende alsof hij de telegrafist was, gaf 't sein tot ontvangst, nam het bericht over, en verzond dit aan het adres; — alles vóórdat zijn baas op 't kantoor kwam. Sedert dien tijd liet deze hem nu en dan het werk over.

Daarbij kwam Carnegie zijn muziekaal gehoor te stade. Want hierdoor leerde hij de seinen opnemen op 't gehoor — heden ten dage niets buitengewoons, maar toenmaals iets heel bijzonders. Dit vestigde de aandacht op hem, en eindelijk kreeg hij eene aanstelling als telegrafist op 60 gulden 's maands.

Zestig gulden! Een fortuin! Toen Andries nog in de katoenspinnerij werkzaam was, had hij zijn ideaal juist op dien prik gezet, want van zestig gulden 's maands kon de familie onbekommerd leven.

Maar Carnegie liet het niet daarbij. Weldra verdiende hij een dollar extra. Toenmaals was Pittsburg zes nieuwsbladen rijk, die gezamenlijk het telegrafische nieuws ontvingen. Zeker persoon maakte van elk bericht zes afschriften, en ontving hiervoor van de kranten zes dollar 's weeks. Hij bood Andries aan dit werk voor één dollar 's weeks van hem over te nemen.

Ieder ander schrijver van jeugdherinneringen zoude deze gelegenheid te baat hebben genomen om zulk een bloedzuiger voor goed aan den schandpaal te slaan. Eén dollar af te staan aan den arbeider die 't werk doet, en zelf er vijf in den zak te steken! . . . Kapitalist! . . . Maar Carnegie was veel te blij om één dollar extra te verdienen, dan dat hij zijne vroegere vreugde door zulke overdenkingen wil bederven.

„Dat geld beschouwde ik als zakgeld, en droeg het niet af aan mijn vader ten bate van het huisgezin. Iets meer te doen dan de dagtaak, en er iets extra's voor te verdienen, dat noem ik „zaken doen”. Mijn maandgeld was te beschouwen als een salaris, verdiend voor een bepaalde werkzaamheid; maar dit was nu eens een zaakje dat ik zelf op 't touw had gezet, en ik was dan ook heel trotsch op mijn dollar extra.”

Kort na zijne aanstelling tot telegrafist geviel het dat de Pennsylvania-spoorweg tot aan Pittsburg voltooid werd; en zodoende kwam het nog al eens voor dat de Superintendent van de spoorwegafdeeling op het telegraafbureel kwam, om te seinen naar de directie (want die spoorweg was toenmaals nog geen eigen telegraaflijn rijk). Dientengevolge geraakte Carnegie in kennis met dien afdeelingchef, Mr. Scott.

En toen de Pennsylvania-spoorweg een eigen telegraaflijn aanlegde, vroeg mr. Scott of Andries bij hem in dienst wilde komen als klerk en telegrafist — „en zoo verliet ik het telegraafkantoor — vertelt Carnegie — waarin een jongmensch allicht zijn leven lang gevangen blijft, en kwam in aanraking met spoorwegen.”

„De nieuwe aanstelling ging gepaard met wat in mijne oogen scheen een verbazingwekkende verhooging van salaris. Van zestig gulden kwam ik op negentig gulden per maand! Mijn chef, mr. Scott, had toenmaals driehonderd gulden 's maands, en ik vroeg mij dikwijls af: wat ter wereld hij wel met zó'n hoop geld uitvoerde?”

Dertien jaren is Carnegie in dienst gebleven bij de Pennsylvania-spoorwegmaatschappij, ten slotte in dezelfde betrekking als zijn voormalige chef.

Zoo'n chef was toen trouwens niet zulk een groot heer als hij dat nu zoude zijn; de Pennsylvania-spoorweg, thans over zulke ontzettende lengten een vierdubbele lijn, had toen nog maar enkel spoor. Dat was trouwens Andries zijn geluk. Op zekeren dag dat zijn chef afwezig was, had er een stoornis plaats op de lijn. De passagierstrein ondervond eene aanzienlijke vertraging, en goederentreinen stonden op verschillende

stations op zijsporen te wachten, om dien trein door te laten. Carnegie gaf zich rekenschap van den toestand uit de telegrammen, welke op den lessenaar lagen van zijn chef. Hij overlegde bij zich zelve wat deze zoude doen in geval hij op 't bureel ware geweest. En toen nam hij een kloek besluit: verzond een telegram aan den conducteur van den passagierstrein, met bevel dezen gedurende drie uur en veertig minuten op te houden,¹ ten einde aan de goederentreinen gelegenheid te geven door te rijden. „Hij seinde terug — zoo verhaalt Carnegie — dat hij mij begrepen had. Toen telegrafeerde ik aan de conducteurs van alle wachtende goederentreinen en zette de geheele reeks aan den gang.² Elk van mijne orders onderteekende ik met den naam van mijn chef.

„Toen deze op 't bureel kwam, zat hij erg in 't nauw. Want onderweg had mr. Scott al van de vertraging gehoord, en hij bromde: 't Is nu al half tien; de passagierstrein nog niet binnen; alle goederentreinen vastgehouden... Een drommelsche schade! Sein dadelijk....

„Pardon mr. Scott — zoo viel ik hem in de rede — ik heb reeds alle orders verzonden, die ik vermoedde dat u zoudt gegeven hebben in deze omstandigheden. Ziehier de afschriften van mijne telegrammen, en ik veronderstel dat de goederentreinen nu wel binnen zullen zijn.

„Mr. Scott keek mij een poos stijf aan, en zeide niets. Hij liep de telegrammen door, welke ik had verzonden en zeide nog niets. Trouwens hij heeft er mij nooit een woord over gezegd.

„Maar eenige dagen later kwam de directeur-generaal op ons bureel, en legde zijn hand op mijn schouder. Ben jij het jongmensch dat „Dries” heet?

„Ja, mijnheer, antwoordde ik.

„Wel, ik heb van je gehoord, zeide hij lachende. Je chef heeft ons verklapt wat zijn kleine Schotsche duivel heeft uitgehaald!”

¹ In Hollandsche oogen een ontzettende vertraging — maar waar, zooals in Amerika, een spoorreis dikwijls vele dagen duurt, maakt zulk een opont-houd minder vervaard.

² Tot recht begrip diene dat bij de meeste Amerikaansche spoorwegen het goederenvervoer van veel meer belang is dan het personenvervoer.

Ziedaar door een kleine vertelling Amerika geschetst. In ons land zoude zulk een telegrafist onmiddellijk de deur zijn uitgezet; juister nog: zijn chef zoude nooit voor de keuze zijn gesteld: beloonen of straffen. Want al hadde het telegrammen geregend op den lessenaar van een Nederlandschen afdeelingchef, geen telegrafist hier te lande zoude ooit een hand hebben uitgestoken om den toestand te ontwarren. Een Europeesch ambtenaar moet zich in de eerste plaats *dekken*.

Hiermede wordt geenszins een beschuldiging uitgesproken tegen den Europeeschen ambtenaar; het is alleen om te doen uitkomen dat de nieuwe wereld, omdat het een nieuwe wereld was en is, zekere gelegenheden geeft om zijn waarde te toonen, en ook om vooruit te komen, welke een min of meer gecristalliseerde maatschappij niet langer aanbiedt. Niet één, maar honderd gelegenheden. Zoo deelde bijv. Mr. Scott, kort na Andries' indiensttreding, dezen mede dat er toevallig gelegenheid bestond om tien aandeelen over te nemen van de Adam's Express Company, (een soort van Gend & Loos dienst) tegen f125 per stuk; en dat hij genegen was f250 voor te schieten.

Een niet onvoordeelig koopje, want de Express Company deelde 1 pct. dividend uit per maand. (Ook heden ten dage is deze maatschappij nog hoog in aanzien en staan de aandeelen 200 pct.) Doch Andries bezat niets; zijne moeder evenmin; maar beiden waren er zóozeer van overtuigd dat, zooals hij mededeelt, hier niet op in te gaan gelijk zou staan met zich willens en wetens tegen de Voorzienigheid te verzetten, zoodat zijne moeder op staanden voet besloot een hypotheek te nemen op haar huisje, ten einde haar jongen aan den gang te krijgen, (*to give our boy a start*). Gelukkig was hun goedje f2000 waard, en kon dus het verlangde bedrag worden voorgeschoten.

Nooit vergat Carnegie het genot dat hem het eerste dividend op deze aandeelen verschafte.

„De volgende dag — zoo verhaalt hij — was een Zondag. Mijn broer en ik, en de andere jongens met wie we samen hokten, maakten onze gewone namiddagwandeling; en toen we

eindelijk halt hielden in 't bosch, toonde ik hun mijn *cheque* van vijf dollar, en riep: Eureka, we zijn er!

„Dat was iets nieuws voor ons allemaal, want tot nu toe hadden wij enkel wat verdiend met den arbeid onzer handen. Hoe geld kan voortbrengen geld; hoe — zonder dat ik er iets voor deed — deze geheimzinnige gouden gast tot mij kwam, was een raadsel voor mijne jonge bentgenooten; en voor 't eerst van mijn leven werd ik genoemd een „kapitalist”. Vóór dien tijd had ik — om het zoo eens uit te drukken — nooit iets voor niets ontvangen.

„Zooals men ziet — aldus besluit Carnegie de herinneringen zijner jongelingsjaren — ben ik mijn loopbaan als man van zaken niet bepaald op onaangename wijze begonnen.”

Trouwens het geluk heeft Andries steeds verzeld. Op zijn 24ste jaar kwam, terwijl hij in den trein zat, iemand naar hem toe, die er uitzag als een heereboer, en deelde mede van den conducteur te hebben gehoord, dat Carnegie een beambte was van dien spoorweg. Toen haalde de reiziger uit een kleine tasch een voorwerp, dat het model van een slaapwagen bleek te zijn. Onmiddellijk zag Carnegie het belang der zaak in, en verzocht mr. Woodruff — aldus heette de uitvinder — om de volgende week bij zijn chef te komen. Ook deze begreep de waarde der uitvinding en sloot eene overeenkomst, volgens welke twee wagens als proef op den spoorweg zouden loopen. „Mr. Woodruff vroeg mij of ik geen aandeel in de zaak wilde nemen,” aldus schrijft Carnegie. Niets liever, luidde het antwoord, maar . . . hoe aan de maandelijksche stortingen van f540 te komen? Ik bezat niets, en wist ook niet hoe dat geld te verkrijgen. Eindelijk besloot ik aan te kloppen bij den bankier van ons stadje, en vroeg hem die som te leen, met belofte van elke maand f40 af te betalen. Dadelijk stemde hij toe. Nooit zal ik vergeten, hoe hij zijn hand op mijn schouder legde en zeide: *O yes, Andy you are all right!*

„De dag waarop een man zijn laatste schuldbekentenis kwijt, is een heerlijke dag, voegt Carnegie er aan toe; maar niets haalt bij den dag, waarop hij zijne eerste schuldbekentenis

schrijft, en een bankier vindt die zijn papier wil aannemen. Die beide ken ik uit ondervinding.”¹

II

Zoo kan enkel juichen een apostel van het Geld! Inderdaad, moge Carnegie de schrijver wezen van het Evangelie voor den rijke — vóór alles is hij de apostel van het Geld. Geld maken om des gelds wille, gelijk men musiceert om der muziek wille, gelijk de beeldhouwer kneedt uit klei door onweerstaanbare scheppingsdrang gedreven, ziedaar wat den man van zaken kenmerkt. Hij kan tevens een beminnaar zijn van muziek, van poëzie, zooals Carnegie; hij moge — zooals deze — overtuigd wezen dat het zonde zij voor een rijk man om rijk te sterven, dat alles neemt niet weg, dat voor hem Geld een zeer bijzonderen klank heeft; den klank, welken voor den krijgsman heeft de krijgstrompet, en voor den zeevaarder het gieren van den wind door de getouwen. Het is een kwestie van temperament, van aanleg; er is niets aan te doen: men gevoelt het of gevoelt het niet.

Carnegie bezat in hooge mate dat financieel gevoel, zooals men in al zijne uitingen bemerkt, en in dit opzicht is de geboren Schot door en door . . . . Amerikaan. Hij leeft voor het doel dat hij zich heeft gesteld: geld *maken*. En men moge dat doel verheven vinden of vulgair, aan de vervulling hangt hij met geheel zijn hart, met geheel zijn ziel.

En dát is het geheim van alle wêlslagen! In een onderhoud met een berichtgever van de *Daily News Weekly*, liet Carnegie zich aldus uit: Aan twee eischen moet voldoen wie vooruit wil komen: De eerste is: eierzucht bezitten. Die eierzucht ontwikkelt de verdere vereischte eigenschappen. Want het geheim van wêlslagen ligt in de eerste plaats in het stellige voornemen

---

¹ Aan Carnegie's jongste werk (*The gospel of Wealth, and other timely essays*. New-York, the Century Co., 1900) eene verzameling herdrukken van op verschillende tijden van zijne hand verschenen artikelen, gaat eene inleiding vooraf, waaraan verscheidene der hier gegeven bijzonderheden zijn ontleend.

om te slagen; en in het vaste besluit zich door elke nederlaag slechts tot nieuwen strijd te doen aansporen.

„En de tweede eisch?” vroeg de berichtgever. „Is deze: dat men de zaak van zijn patroon beschouwe als zijn eigene — luidde het antwoord. Werkt bijv. iemand voor de *Daily News Weekly*, dan moet hij vast overtuigd zijn dat er geen nieuwsblad ter wereld is, met het zijne te vergelijken. (Dit is echt Amerikaansch, want waar men ook kome, overal staat de bezoeker voor het *mooiste* gebouw, voor de *grootste* fabriek, voor het *onovertroffen* natuurwonder! Zoo herinner ik mij hoe in een gesprek met den Amerikaanschen machinist van een groot pompstation te Chicago, deze zich liet ontvallen naar aanleiding van eene andere machine daar ter stede: Ja, dat is de *mooiste* machine van deze stad.... Hij bedacht zich even, en verbeterde: op *een* na de *mooiste* machine. De *mooiste* — dat sprak immers van zelf — was de zijne!)

„Wie vooruit wil komen — aldus ging Carnegie voort — moet de zaak in welke hij werkzaam is, beschouwen als ware zij reeds zijn eigendom. Daardoor zal hij de aandacht trekken van zijne chefs — en dan komt hij van zelf wel verder. (Carnegie doelt hier blijkbaar op Amerikaansche toestanden en.... Amerikaansche chefs!)

„En — vroeg de reporter verder — zal wie dezen raad volgt, werkelijk de hoogste sport van den ladder bereiken?

„Wel — luidde het antwoord — van dé honderd mannen, die geschikt zouden zijn voor brigade-generaal, (Carnegie zelf diende een jaar tijdens den oorlog tusschen Noordelijken en Zuidelijken) zijn er misschien maar tien in staat om een heel legerkorps aan te voeren, — en onder die allen wordt wellicht er maar één gevonden, die als opperbevelhebber kan optreden en het heele leger tot één ondeelbaar geheel maken. 't Zelfde geldt voor mannen van zaken. Geen werktuig ter wereld is zóo moeilijk te behandelen als de menschelijke machine. Tenzij een man zoowel zijne bovengestelden als zijne ondergeschikten weet te regeeren, zal hij nooit ten volle slagen. Menschenkennis is 't meest van alles noodig voor wie zaken

wil doen. Want niet iemands eigen arbeid — maar hoe hij anderen met hemzelf weet te doen samenwerken, bepaalt zijne waarde.”

Is dit niet zeer nederig van een man, bij wien niemand het grootspraak zoude vinden, indien hij beweerde: ik en ik alleen ben de schepper van mijn fortuin?

Dat Carnegie medewerkers heeft gezocht — dat in 't algemeen de Amerikaansche industrieel, wel verre van die afgunstig af te stooten, hen tegemoet gaat en aanmoedigt, ziedaar een van de geheimen welke verklaren de groote vlucht der Amerikaansche nijverheid.

Steeds zoeken naar frissche krachtige uitspruitsels op den ouden stam, doch even onvermoeid en onverbiddelijk afsnijden de dorre loten, zulks is daar regel en wet. Zoo ook bij Carnegie. Al lieten van zijne eerste twee deelgenooten de een twee zonen, de andere (Andries' eigen broeder) een zestal zonen na, geen dezer werd in de zaak opgenomen. Onmiddellijk na den dood van den vennoot werd diens aandeel vastgesteld en uitgekeerd, en daarmee hielden alle aanspraken der erfgenamen op. Zijne nieuwe vennoten waren mannen, opgekomen van achter de toonbank, van voor den hoogoven. Want geschiktheid was de eenige, de uitsluitende voorwaarde. Geschiktheid, welke reeds vroeg moest blijken.

Trouwens, wie Amerika bezoekt wordt getroffen door den jeugdigen leeftijd der hoogere fabrieksbeambten, wat niet enkel is toe te schrijven aan het harde werken, dat vele slachtoffers maakt, maar òók hieraan: dat de ouderen, als ze geschikt zijn, het zóó ver hebben gebracht dat zij als medebeheerend vennoot een rustiger en minder in 't oog loopenden werkkring vinden. En de anderen? Deze zijn onmeedoogend ter zijde gezet. Want evenmin als met verouderde machines, wil de Amerikaan met verouderde of slechte menschelijke werktuigen arbeiden.

Maar zijn die menschelijke werktuigen beproefd bevonden, dan laat men ze met volle kracht werken. Met andere woorden: men beperkt zoo min doenlijk de vrijheid der ondergeschikten; laat iederen afdeelingchef zoo zelfstandig mogelijk optreden.

Dat verklaart het welslagen zelfs van schijnbaar zulke onbeholpen kolossen als de Amerikaansche trust's; elk onderdeel van deze leeft een eigen leven. Natuurlijk niet een bandeloos leven; ieder deel moet zijn eigen belangen ondergeschikt weten te maken aan die van het geheel; als zonen van een zelfde huisgezin, één van geest, zoo moeten allen samenwerken tot het bereiken van het gemeenschappelijk doel.

„Zulke groote zaken als ik beheer — zeide Carnegie, — eischen de volkomen toewijding van zeer velen. Ik zou het nooit zoover hebben gebracht zonder mijne deelgenooten — ik heb er twee en dertig; de flinkste en knapste kerels die je denken kan. Dikwijls heb ik tot mij zelve gezegd: stond ik voor de keuze: of al mijn kapitaal of al mijne medewerkers te verliezen, dan zoude ik geen oogenblik aarzelen, maar liever mijne organisatie der werkkrachten onveranderd behouden, zonder een cent kapitaal. Het is onzinnig om te denken, dat enkelen alle macht tot zich kunnen trekken. De chef moet niets anders willen zijn dan de eerste onder zijns gelijken. Ik weet zeker dat mijne deelgenooten mij hartelijk zouden uitlachen, indien ik mij als hun meerdere wilde beschouwen — al ben ik de voornaamste aandeelhouder. Dikwijls zijn zij het niet eens met mij, en slaan mijne argumenten dood. 't Is een waar genoegen zoo door die jonge talenten in 't nauw te worden gebracht. Niemand zal ooit groote zaken doen, die alles zelf wil verrichten of alle eer aan zich houden. Dat is het zekerste teeken van een bekrompen geest, en moet tot ondergang leiden.”

Vrijheid, gelijkheid en broederschap derhalve..... maar alleen tusschen de chefs. Want zaken doen — zegt Carnegie beslist — blijft zaken doen; en hoezeer hij ook zijn werkvolk genegen is, heeft hij er nimmer aan gedacht om dit stem in het kapittel te geven. Wel laat Carnegie zijn arbeiders deelen in de winst — in zooverre althans dat zijn loonstandaard stijgt... en daalt met den marktprijs; wel wil hij hen aanhooren, indien zij grieven hebben, maar voor algemeen stemrecht gevoelt hij niets. Rechtvaardigheid betrachten,

strikte rechtvaardigheid — ziedaar Carnegie's stelregel; en dat hij hiernaar handelde, wordt wel het best bewezen door het feit, dat gedurende de zes en twintig jaren, gedurende welke hij een werkmansleger aanvoerde, (dat in 't laatst zelfs 25000 man sterk was!) slechts tweemaal een opstand is uitgebroken. Zelfs is de eene — zéér beruchte — die van Homestead, waarbij veel bloed vloeide, geheel buiten hem om gegaan. Carnegie bevond zich n.l. op reis in Europa, en de directie weigerde de arbeiders zijn adres te geven. Dit neemt niet weg, dat Carnegie later verklaarde: dat hij in geen geval zoude hebben ingegrepen, want dat zulks in strijd zoude zijn met de vrijheid van handelen, welke zijns inziens der plaatselijke Directie toekwam.

Dat omhoog houden van het beginsel van zelfstandigheid, wat nadeelen daaruit ook mogen voortvloeien, komt ons, Europeanen van het vasteland, onbegrijpelijk voor. Immers, wij zijn sedert de Fransche omwenteling zóózeer gewoon, gedwongen te worden tot het goede, dat wij zelfs het besef verloren hebben dat dit middel erger is dan de kwaal. En toch, in La Fontaine's fabel van den welgevoeden hofhond — aan den ketting — en den hongerigen, doch vrijen wolf, is de moraal maar half uitgewerkt: de wolf had zeker haast om weg te komen, anders had hij er ongetwijfeld op gewezen dat als morgen de meester den hofhond vergeet, of wanneer het dien meester zelf aan voedsel ontbreekt, de geketende slaaf van honger zal omkomen; en zelfs al wordt hij dan vrijgelaten, niet meer in staat zal wezen zijn levensonderhoud te vinden . . . .

Veiliger dus is het zijn eigen meester te zijn, en het schijnbaar onzekere boven het schijnbaar zekere te kiezen! En aan dien drang naar vrijheid gaf Carnegie zelf gehoor, toen hij — die eenmaal als jongen niets hoogers bereikbaar achtte dan een inkomen van zestig gulden 's maands — zijne betrekking van afdeelingsschef van den Pennsylvania-spoorweg neerlegde; ten einde eigen zaken te gaan drijven, met al het wisselvallige daaraan verbonden.

Zie hier de aanleiding tot dezen stap: Toen ter tijde waren

alle spoorwegbruggen nog van hout, doch uit proefnemingen welke zijne lijn met gegoten ijzeren bruggen had genomen, leidde Carnegie af dat de tijd voor metalen bruggen was gekomen; en zoo richtte hij met eenige anderen (waaronder sommigen waren van het troepje aan welke hij op de Zondagmiddagwandeling zijn eerste dividend had getoond!) een kleine fabriek op voor bruggenbouw: de thans zoo beroemde Keystone-bridge-works te Pittsburg. Opnieuw nam hij zijn toevlucht tot den bankier, die hem geholpen had in de slaapwagenonderneming, en deze schoot hem de benoodigde een en dertig honderd gulden voor, welke hij als zijn aandeel moest storten.

„Nu was ik niet langer een ambtenaar, werkende voor anderen voor een vast loon, maar op en top een man van zaken, werkende voor mijn eigen!” aldus roept Carnegie triomfantelijk uit.

„Eigenlijk had ik er nooit vrede mede in dienst van anderen te staan. Hoogstens gaat een ambtenaar wat vooruit in bezoldiging, tot zeker maximum is bereikt. Hij is veler heeren dienaar; maar zelfs al brengt hij het tot een directeurschap, dan nog heeft hij naast zich een raad van commissarissen, die zich dikwijls verbeeldt het beter te weten; en gaat deze al met hem mede, dan nog is hij niet altijd zeker van de aandeelhouders. En natuurlijk, aangezien de zaak zijn eigendom niet is, kan hij er niet mede handelen zooals hij het best oordeelt.

„Ik had altijd gewenscht mijn eigen meester te zijn, 't een of ander te fabriceren, en aan velen werk te geven. En zoo begon ik met zaken doen; en de winst werd wederom in zaken gestoken, en altijd gaan wij voort met uitbreiden en vernieuwen, want stilstand is in dezen achteruitgang. En zelfs heden ten dage zijn er zoovele nieuwe uitvindingen en verbeteringen, dat wij eigenlijk nog even ver zijn van 't einde als toen wij pas aanvingen.”

III

Die Keystone-fabriek voor bruggenbouw — bakermat van Carnegie's fortuin — ligt dicht bij het harte van Pittsburg.

„Onder den rook” ware ditmaal geen voldoende plaatsbepaling. Want tot hoeverre drijft wel de rooknevel henen van „my dear old home, smoky Pittsburg!” — zooals Carnegie, alles bezierende door een gouden bril, roemt wat anderen, minder bedeed, vloeken als een „kijk in de hel” (Hell with the lid off). Een vreemdeling kan zich in dat halfduister geen rekenschap geven van de afstanden, die als 't ware tastend worden afgelegd met het gevoel van rond te waren door een bergspelonk, half bedwelmd door de opstijgende giftige gassen . . .

Pittsburg moet bij nacht genaderd worden. Van Philadelphia sporende, heeft dan van lieverlede de avonddamp het zoo aanvallige boschrijke heuvellandschap aan het oog onttrokken. Eerst aarz elend zwevende in de diepte, als een ijle lichtgrijze kronkelstreep, dan sneller en sneller omhoog stijgend en alles omwasemend, vult eindelijk de vlokkige grauwe nevelstroom boordevol het geheele dal. Slechts hier en daar blijven de hoogere boomtoppen er uitsteken; terwijl een enkel licht, zich door de grijze massa heenboorend, een alleenstaande boerenplaats doet vermoeden, waar nu, na afgewerkte dagtaak buiten, gezellig samenhokt het huisgezin rondom den stralenden haard, zorgvuldig uitsluitende de vochtige koude. Een vredig gevoel, zooals enkel op eenzamen avond kan neerdalen, komt over den reiziger, doet al het tegenwoordige vergeten, en voert de gedachten ver weg, weer over zee . . . Daar schuiven onverwacht, terwijl een holle klank de ooren vult, in razende vaart langgerekte fabriekssilhouetten voorbij, wier tallooze rookpluimen fel wit lichten in het schijnsel der electricische booglampen. Als gloeiende oogen staren ons niet eindigende reeksen vlamrende ovenmondningen na, totdat deze plotseling verduisterd worden door een verblindenden sterrenbundel, een vlammenfontein die opschiet hoog in de lucht: een Bessemer convertor in volle werking. Hoe zou naar vuurwerken talen, wie zulke hoogtijden van het ijzer mag aanschouwen?

Dan: plotseling weer duisternis en eenzaamheid. Aan de „Pennsylvania limited”, den New-Yorker weeldetrein, is achteraan een uitzichtwagen, *observatory*, aangehaakt, met ruim en

ter weerszijden wel-beschut achterbalkon, dat overdag veel kijkers lokt naar buiten. Doch nu ontwaart men er niets dan onpeilbaar donker rondomme, en even voor onzen voet, over kleine lengte, twee strakke glimmende railstrepen. En hoezeer ook de omgeving voelbaar voorbijsnelt, hoe ook de wagen trilt en siddert, die twee kleine strepen blijven altijd op dezelfde plaats, vlak voor onze voeten, altijd even kort, altijd even onbewegelijk. Enkel als de trein door een bocht snelt, komen die lichtlinten in beweging en schuiven plotseling kringelend weg in de duisternis, als opgeschrikte slangen. Wat later schieten van onder de donkere rijtuigmassa als glimwormen uit de lichten van wissels, terwijl hoog in de lucht — als waren het vonken uit de locomotief — langzaam wegdrijven in het duistere uitspansel de gele blokseinen, twee aan twee onder elkander geplaatst.

Ten slotte een sterrenregen; een donderend zich haasten over wat vermoedelijk een brug is; en dan, als vermoeid, van zelf, zonder waarschuwend gefluit, tempert de trein zijn dolle vaart, neemt het onophoudelijk gehamer op de rails af in snelheid en kracht; een plechtig kerkklokgebengel galmt over onze hoofden en verkondigt het binnenstoomen van het station; eindelijk staan wij stil....

Pittsburg heb ik eigenlijk niet gezien. Ja, toch; heel even iets er van: den volgenden morgen zeer in de vroege, van uit het raam van het torenhoog gelegen logementsvertrek, toen de regen had neergeslagen de rookdeelen welke rondzweven in de lucht en deze verduisteren — wat zij in den regel doen tot den Zondagnamiddag toe. En eerst dan, tot den Maandagmorgen, kan het zonlicht de stad beschijnen....

Uit de verwarde huizenmassa der groote stad zie ik talloze witte en zwarte wolkjes opstijgen. Uit ieder huis twee: een roetwolk en een stoomwolk. De eerste afkomstig van de „zachte” steenkool, welke in Pittsburg uitsluitend wordt gestookt; de andere de uitlaat der centrale stoomverwarming. Boven de lagere huizen breiden zich die stoomwolken statig uit en lossen zich op in fijne kinkels; bij de hogere huizen echter vaagt hen de wind

weg. Watergrijs glimmen de platte daken waarop van uit deze hoogte wordt neergezien; grijs-rood (door vastgekleefden smook) de uit baksteen opgetrokken gevels der stratenkloof, waarboven hier en daar de industriepaleizen van natuurlijke steen zich verheffen in grijs-witte smook-kleur. Van het zeer hooge gebouw tegenover mij zijn alle bouwkundige onderdeelen als 't ware afgezet met grijs-gele biezen van steenkoolpoeder en straatstof. In de laagte, trillend in die grijze kilte, een paar boomen met vreemd hard bladeren-groen; en heel in de diepte, de glanzende, langzaam wegschuivende daken van trams en krioelende zwarte menschenpuntjes. Hier en daar in een raam een flikkerlicht, alsof een ondergaande zon in de ruiten weerkaatste: dat is de Pittsburger morgenzon, de gloeilampjes van wie vroeg moeten opstaan!

Twee industriele bezoeken stonden op het program. In de eerste plaats waren de Homestead-walswerken te bezichtigen; de meest beroemde van Amerika. Zij liggen op tamelijk grooten afstand van de stad. In nevels van regen en rook, met de electrische tram gevlogen langs huizenrijen en villaparken, — in dat halfdonker meer vermoed dan aanschouwd; eindelijk stil gehouden voor een onaanzienlijken ingang. Ofschoon pas half elf, hadden reeds een zestal bezoekers hunne namen in het vreemdelingenboek geschreven, waaronder een Japanner. Trouwens er komt daar veel bezoek; gemiddeld dertig per dag — den vorigen dag was er ook een bekend Nederlandsch fabrikant geweest. Na eenige oogenblikken wachtens op den ter geleide aangewezen ingenieur, werd de tocht door de fabriek aangevangen. Ik zal dien hier niet beschrijven — dit ware te veel van u en van mij gevergd. Slechts worden hier eenige indrukken uit mijn dagboek overgenomen, in der haast, tijdens den terugtocht in de tram neergeschreven.

Eerst bracht men ons naar waar het ijzer bereid wordt volgens het Thomas-Siemens bazisch proces. De noodige hitte wordt hierbij uitsluitend door het natuurlijk gas¹ geleverd dat

¹ Het natuurlijk gas speelt in en bij Pittsburg, en ook elders in Noord-Amerika een groote rol. Men rekent dat niettegenstaande de zorgelooze wijze waarop

in den omtrek — zij het ook in steeds verminderende mate wordt gevonden. De ovens opgestapeld uit losse steen, hebben gouden vurige voegen, zweeten als 't ware vuur. Aan den eenen kant van de reeks ovens rolt eene lange rij lage wagens aan, op elken wagen een hooge ijzeren bak waarin blokken ijzer zijn opgestapeld. Daar komt ter zijde van de wagenreeks een hoog gevaarte aangeschoven, aan welks voorkant een lange ijzeren horizontale paal is bevestigd: een zuiger, die aan het geheel het aanzien geeft van een middeneeuwschen stormram. Electriscbe vonken spatten uit als de voorman de handels verzet waarmede de bewegingen van dit monster worden geregeld. Daar klemt zich plotseling de lange paal aan een der bakken vast, schuift dien in den ovengloed, en een halven slag zich omwentelend, leegt hij er den inhoud van in het vuur. Dan verplaatst zich het gevaarte een weinig, de wagenreeks tevens medevoerend, en bij den volgenden oven wordt de volgende bak op dezelfde wijze geledigd.

Welk een verzengende hitte! Zelfs op den langen ijzeren paal krinkelen gloeiende aderen als deze zich na enkele oogeblikken terugtrekt uit den oven. Die ovens zelve zijn als een schatkamer der hel: overal flonkert het er in als van edelgesteenten, en gouden beken vloeien hier en daar af langs de wanden.

Aan de tegenovergestelde zijde van de ovenmondingen zijn lange ijzeren goten aangebracht, die ook door natuurlijk gas worden verhit. Door dezen vloeit het gesmolten ijzer af naar hooge bakken, welke op hunne beurt worden neergelaten in diepe roodgloeiende vuurkolken, waaruit het verhitte gas opstijgt in hooge goudgele vlamtongen.

Doch nog het meeste treft de bijna-verlatenheid van deze groote gloeiende ruimten. Slechts hier en daar, als verdwaald, een werkman; het is alsof de mensch teruggedeinsd

---

dit gas wordt opgevangen, zoodat ontzaglijke massa's verloren gaan, toch nog de geleverde hoeveelheid groot genoeg is om te vervangen eene uitgave aan andere brandstoffen van 73 milloen gulden per jaar.

is voor den strijd, dien hij hier tusschen vuur en ijzer heeft ontketend.

Even groote eenzaamheid valt op in de nu te bezoeken werkplaatsen. Allereerst worden wij gebracht naar de plaats waar de blokken ruw ijzer door pletten en rekken worden gekneed tot een meer samenhangende massa. Daar wachten geweldige walsen de *ingots* af. Ter weerszijden strekken zich uit lange reeksen van rollen, tafels vormende waarover die goudgloeiende blokken onbestuurd voortschieten, om straks, als zij door de walsen zijn gegaan, wederom — eveneens van zelf — terug te keeren om opnieuw te worden gemarteld, en nogmaals en nogmaals; telkens als door een geheimzinnige kracht aangetrokken tot die reusachtige cylindfers, welke ze pletten en uitrekken. Nu en dan duiken tusschen de rollen waaruit die tafels bestaan, plotseling stalen klauwen op, en schikken het gloeiende blok wat ter zijde, of werpen het om. Een bruisende waterregen valt langs de wals-cylinders op de gerekt wordende massa, en spoelt er de zwarte schilfers af, inktzwarte stroomen vormende, die — als eindelijk de plaat zoo lang is geworden dat hare einden zich opkrommen — tegen den opstaanden rand omhoog spuiten als zwarte fonteynen. Opdat die scoriën beter afbranden, strooit telkens een arbeider zout op de plaat, dat bij het door den wals gaan knettert als dichtbijzijnd peletonsvuur, nu en dan afgewisseld door kanonschoten. Eindelijk verlaat het geplette blok het walswerk voor goed — nu niet meer wit lichtend, maar als 't ware met versche menie geverfd — wegschietend naar een anderen oven, vluchtend zooals een gepijnigd dier vlucht naar zijn hol.

Elders, waar balkijzer is te walsen, worden de gloeiende blokken door een groote ijzeren stang uit den oven genomen, en door deze gezet op een hoog in de lucht zwevend wagentje, dat — van uit de verte electrisch bewogen — als van zelf door de ruimten voortsnel, totdat ten slotte de vracht neerdaalt op een rollentafel, welker cylindfers niet zooals de vorige, één vlak vormen, maar op en neer gaan als gedragen door de deining van een Oceaen. Al dansende zwerven

dan die blokken naar een driedubbele walsenreeks, welke ze opneemt, uitstoot en wederom tot zich trekt, altijd door, tot dat de oogen der beschouwers door gloed en hitte bevangen worden en zich sluiten moeten . . . .

Als eene nieuwe openbaring der natuur is zulk een fabriek. Het ijzer, dat in het dagelijksch leven koud, hoekig, onverzetbaar is — een doode kracht waartegenover onze levende zoo goed als machteloos schijnt — heeft hier die eigenaardigheden geheel afgelegd. Scharen knippen het metaal in stukken alsof het een lint ware; ijzeren klauwen slaan haar nagels in de weeke roode massa als in lillend vleesch; vurige slangen kronkelen voor onzen voet over den grond, of schieten door schuinstaande goten pijsnel omhoog, waar zij boven onze hoofden wegschuielen in het half-donker der ontzettende ruimten.

En deze indruk van *levend* metaal wordt ook hier versterkt door de bijna geheele afwezigheid van den mensch. Het is alsof het ijzer *zelf* zich plet, en nieuwe gedaanten aanschiet. *Bijna* geheel is de mensch afwezig, niet geheel. Want hier en daar zijn er enkelen aan het werk; en ware het niet dat de onrust der metaalmassa's zoozeer het oog trok, dan zoude opgemerkt worden dat ook de arbeider hier tot de uiterste krachtsinspanning wordt aangezet.

„Dat schijnt een hard werk” — merkte een bezoeker op tegen een der mannen, die maar niet op adem kon komen.

„Hard? nou, dat zou ik denken! Ik ben 40 pond afgenomen in het eerste kwartaal, dat ik hier aan 't werk was. Het leven zweet hier uit den mensch. Iederen dag drink ik wel twee emmers water. 't Zweet loopt in stroomen langs mijn beenen en zet mijn schoenen vol. Maar dat is niet het ergste: Wij werken twaalf uren daags, en voor eten en slapen zijn verdere tien noodig, zoodat er niet veel tijd over blijft voor iets anders. Eigenlijk doet een mensch hier niets anders dan werken.”

Met dat al heeft Carnegie — zooals reeds werd aangestipt — slechts twee werkstakingen gekend, en ontbreekt het niet aan candidaten voor open plaatsen. Want Carnegie betaalt goed,

beter dan anderen; zoo veel beter zelfs, dat „Carnegie-wages” spreekwoordelijk zijn. En dit wil wat zeggen; immers Amerikaansche loonen zijn in den regel hoog: een derde hooger dan in Engeland. Het gemiddeld loon van Carnegie's 25000 werklieden bedroeg f6 per dag; de voormannen in de gieterij, welke straks het eerst werd bezocht, kunnen zelfs op f10 à f12 per dag rekenen. (Zij worden betaald per verwerkte ton.)

Maar welk een werken! Elf, twaalf, dertien uren per dag, met niet meer dan een half uur schaftens, en dat nog niet eens op gezetten tijd! Eens heeft Carnegie getracht het tweeploegen stelsel te vervangen door het drie-ploegen stelsel, zoodat iedere werkmán slechts 8 uren in het etmaal zoude behoeven te arbeiden. Hij deed dit in de hoop dat andere ijzermagnaten zijn voorbeeld zouden volgen. Doch nadat hij door dezen maatregel ruim een millioen gulden had verloren, stelde hij zijne arbeiders voor de keuze: om óf terug te keeren tot den vroegeren werktijd, óf de meerdere kosten van het drie-ploegen stelsel half door loonsvermindering goed te maken; terwijl hij dan de andere helft zelf zoude dragen. Doch de werklieden gaven den voorkeur aan twaalf uren arbeiden, liever dan minder loon te verdienen.

Ook voor den Amerikaanschen werkmán heeft het geld een bijzonderen klank!

Trouwens hij zet liever de nering naar de tering, dan omgekeerd. En zoo er veel te verdienen valt, ziet hij niet op tegen hard werken.

Krachtig helpt hem daarbij het klimaat. Hoevele Nederlanders gevoelen niet duidelijk het verschil tusschen de hoogere Geldersche lucht en de lagere Hollandsche! En toch grenzen beide provincies bijna aan elkander, en zijn de Veluwsche heuvelen niet hoog. Maar tusschen Geldersche en Amerikaansche droogte is het verschil heel wat grooter! In het westen bijv., rotten de omgevallen boomen in de oerwouden niet weg, maar lossen zich als het ware in de lucht op, verteerd door de zuurstof; lang nog geheel gaaf ter neerliggende, nadat hunne opvolgers reeds tot vollen wasdom zijn gekomen.

Zoo ook blijven te Chicago de boomstammen de saai-grijze kleur behouden, welke hier te lande enkel even te voorschijn treedt als men de mossen afschraapt, terwijl daar toch het groote meer (in werkelijkheid eene zee, waarbij onze Zuiderzee tot een plasje ineenkrimpt) voldoende waterdamp kan leveren voor Hollandsche tinten! Ook is het niet noodig houten daken of bruggen te schilderen of te teren: de oppervlakte verbleekt tot een mooi-zilvergrijs.

Ook Carnegie erkent dat, dank zij het eigenaardige Amerikaansche klimaat, dáár zooveel harder kan gewerkt worden dan in 't nevelrijke Engeland of in 't dampige Nederland. De mensch is in de Vereenigde Staten als een kaars brandende in zuurstof; met dit verschil, dat de kaars verteert, en de Amerikaan er't leven bij kan houden — waarbij de sterke voeding, mogelijk door het hooge loon, zeker van grooten invloed is.

Hard werken alléén is echter niet voldoende. Oók oorde elkundig werken wordt vereischt; en wat dit wil zeggen, leerde het bezoek dat vervolgens aan het Keystone-bruggenwerk werd gebracht.

Daarheen voerde een eindeloze straat, stinkend van rook, en met de dicht op elkaar gedrongen telefoonpalen ter weerszijden tot enkele vervroolijking, — telefoonpalen zóó vol dwarslatten, dat zij reusachtige haarkammen geleken. Ook hier de ingang armoedig, de werkplaatsen zoo onaanzienlijk dat zij schenen als in der haast of slechts voorloopig neergezet. En een bijna belachelijk klein teekenlokaal. Maar uit die werkplaatsen was dan toch in vijf maanden tijds een hooge ijzeren spoorweg-viaduct afgeleverd, langer dan een kwart-uur gaans — ontwerpen en stellen in dat tijdperk begrepen! En die onaanzienlijke rol blauwdrukken bevatte al het tekenwerk noodig om een brug voor Quebec te bouwen met grooter spanwijdte dan de wereldberoemde over de Firth van Forth!

Tijd is geld! Nooit werd dit gezegde zóó door de praktijk gehuldigd als in deze fabriek. Van daar ook de tot 't uiterste gedreven eenvormigheid van alle onderdeelen der bruggen —

liever wat te veel ijzer verbruikt dan tijd vermorst met het uitdenken van wijzigingen en het maken van nieuwe modellen; geen gaten geboord, maar door aanbrenging van meer massa het ponsen minder bedenkelijk gemaakt; geen netjes afschaven van randen enkel ter wille van het aanzicht; geen afschrapen van roest vóór het verven.¹ En om dezelfde reden een nauwkeurig en vlug zich rekenschap geven der kosten van alle onderdeelen. Ieder werkmán levert elken avond checks in, waarop vermeld staan het aantal uren dat hij aan ieder betreffend stuk werk heeft gearbeid. Vóór den volgenden middag heeft de boekhouder met behulp dier aanwijzingen uitgerekend hoeveel aan ieder onderdeel op zich zelf ten koste is gelegd. Daaruit is dan tevens na te gaan of ditmaal al dan niet „geslabakt” is. En zóózeer vreest men luieren, dat geen werkmán zijn plaats mag verlaten om gereedschap te halen of te scherpen. Daartoe aangestelde jongens brengen de werktuigen naar eene afzonderlijke reparatie- en slijpinrichting, en nemen van daar andere, in orde gebrachte werktuigen mede. Dat voor het eten niet gestopt wordt, spreekt van zelf.

Ik weet niet of Nederlandsche werklieden zich in zulk een fabriek gelukkig zouden gevoelen. Trouwens, zooals wij weten, waarschuwt Carnegie zelf tegen het trekken van arbeiders naar Amerika, zoo zij het thuis maar eenigszins kunnen uithouden .....

IV

Men doet geen nieuwen wijn in oude lederen zakken, en dat jonge land stelt eischen waaraan mannen, die in de oude maatschappij zijn grootgebracht, bezwaarlijk kunnen voldoen.

Zulk een jong *land* is nog iets anders dan een jong *mensch*. Want een jong *mensch* vindt in zijne omgeving voorbeelden waarnaar hij zich, dikwerf onbewust, vormt; als onderdeel

¹ Uitvoeriger werd dit bezoek door mij beschreven in de vergadering van het kon. Instituut van Ingenieurs, gehouden in Februari 1900; naar het verslag daarvan worde de belangstellende lezer verwezen.

van een geheel, heeft hij tradities en vooroordeelen. Een jong land zwoegt onder niets van dat alles: het heeft van nature „schoon schip”. Het durft zich dus eerder op nieuwe banen begeven en proefnemingen doen, want dit zijn geen *nieuwe*, maar *eerste* proeven. Van daar een even groote hang naar het nieuwe, als in oude landen naar het oude.

Doch laten wij billijk blijven jegens ons zelve: die durf wordt in Amerika zéér in de hand gewerkt door den grooten rijkdom van den bodem. Dáár behoeft men nog niet tweemaal een dubbeltje om te keeren, vóór het wordt uitgegeven! Want in dubbelen zin staat Amerika nog maar aan den aanvang van de loopbaan. De menschenmassa kan er zich nog vrijelijk bewegen, zich er ongestoord vermenigvuldigen; en wat de schatten der aarde betreft: er is nog maar even aan de oppervlakte „gekrabd”. En waar zóó de middelen voor 't grijpen liggen, kan men oude schoenen ongehinderd wegwerpen vóór in nieuwe wordt gestapt. Zoo aarzelde een groote Amerikaansche maatschappij geen oogenblik om een harer fabrieken voor goed stop te zetten — welker inrichting dan toch 1½ millioen dollar had gekost — en dat alleen omdat met de zich daarin bevindende werktuigen niet met genoegzaam voordeel blik kon worden vervaardigd. Zoo geeft bijv. de Diamant-lucifersmaatschappij jaarlijks meer dan een millioen gulden aan proefnemingen uit, en houdt een geheelen staf van technici aan het werk, enkel tot het uitdenken van verbeteringen — aan welke zij dan ook reeds 2½ millioen gulden heeft ten koste gelegd. Tevens speurt zij allerwege naar nieuwe uitvindingen en patenten, en koopt deze op. In 1900 gaf zij bijv. uit dien hoofde alléén reeds meer dan een millioen gulden uit!

Zoo kan in Amerika gehandeld worden, en zoo moet er gehandeld worden. Want slechts wie zéér sterk is, sterker dan de anderen, kan er zich staande houden. Waar de Vereenigde Staten in oppervlakte met geheel Europa overeenkomen, waar geen douanegrenzen tusschen de verschillende Staten den invoer belemmeren, waar allerwege één geldmunt gangbaar is, één taal wordt gesproken, overal dezelfde behoeften worden

gevoeld, kan overal een concurrent opstaan; moet iedere fabrikant dus steeds gereed zijn tot slag leveren — maar is ook de overwinning op den tegenstander de moeite waard, want zij legt een onafzienbaar afzetgebied open. En voor den vijand in den rug, voor Europa, beschermt hem een uiterst hoog invoertarief.¹

Dat groote afzetgebied maakt specialiseering van fabrieken mogelijk — een eerste eisch om goedkoop te kunnen voortbrengen; die strijd om het bestaan dwingt om uitsluitend de nieuwste en beste machines te gebruiken en deze door de vlugste mannen te doen bedienen, die op hunne beurt door hooge loonen te vragen, steeds drijven tot het doen van uitvindingen welke de menschenkracht overbodig maken. En de noodzakelijkheid om steeds en overal slagvaardig te zijn, dwingt de aanvoerders der industrielegers om bij alle ondergeschikten, die eenigen post van vertrouwen bekleeden, het zelfstandigheidsgevoel zooveel mogelijk te ontwikkelen, opdat zij in het volle bewustzijn hunner verantwoordelijkheid steeds gereed zijn die maatregelen te nemen, welke het vlug voorbij-snellend oogenblik eischt.

Doch dit alles — het worde hier herhaald — zoude Amerika nog niet maken tot het industriele land dat het is, (en vooral worden zal), indien het niet dat buitengewone voorrecht bezat van in eigen bodem al die grondstoffen te vinden, welke de industrie noodig heeft.

Want dit veroorlooft den Amerikaanschen industrieel zijn geheele fabriekage in de hand te hebben. Zoo liggen bijv. bij het Bovenmeer Carnegie's rijke ijzermijnen. Een eigen spoor brengt de ertsen naar de eigen schepen, en deze vervoeren het te water tot waar op nieuw een eigen spoor — langer dan van de Pruisische grens tot Rotterdam — die opneemt, om ze ten slotte neer te storten bij de eigen hoogovens, waar zij met behulp van steenkool uit de eigen mijnen (of natuurlijk gas uit eigen gronden) gezuiverd, en dan in eigen walswerken vervormd worden tot rail, bruglegger of pantserplaat. Zoodoende

---

¹ De meeste artikelen worden met 30 pct. tot 60 pct. van de waarde belast.

behoeven schommelingen in prijs van half-fabrikaten den fabrikant geen hoofdbreken te kosten.

En steeds biedt moeder natuur nieuwe schatten aan en opent nieuwe arbeidsvelden. Lag langen tijd het zwaartepunt der bedrijvigheid in Pennsylvanië, de jongste ontdekkingen in het Zuid-Oosten hebben ook dit deel van het land — zóózeer getroffen door den burgeroorlog — een ongekende vlucht doen nemen. En terwijl in het Noordwesten steeds nieuwe voorraden worden gevonden, spuit plotseling in het Zuiden, bij de golf van Mexico, de petroleum uit den grond en opent ook aan deze steenkool-arme streek een industrieele toekomst!

Toch is het ook dáár niet enkel rozegeur en maneschijn! Werd deze schets niet geschreven met het bepaalde doel: te leeren kennen een der koningen van de industrie, niet diens onderdanen — dan zoude wellicht langer worden stilgestaan bij verschijnselen, die veel bekommering wekken en menige uitbarsting doen voorzien. Wie zich rekenschap wil geven van de stemming der Amerikaansche werklieden, hem worde de lezing aanbevolen van het onderzoek dat Charles B. Spahr daaromtrent in vele centra der industrie instelde — óók te Homestead.¹ Hoewel tamelijk eenzijdig en met alle gebreken van reporterswerk behept, doet het toch zeer duidelijk kennen de bitterheid, welke bij arbeiders ontstaat, als zij, de theorieën der democratie toetsende aan de praktijk, ontwaren hoe machteloos de menigte is en blijft tegenover den eenling.

Slechts tweemaal — gelijk reeds werd opgemerkt — is op Carnegie's werken de opstand uitgebroken. Doch daar de bloedige strike van 1892 buiten hem is omgegaan, blijve deze hier onbesproken. Enkel valt er de aandacht op te vestigen, dat geenszins door Carnegie de gevolgen van dien strijd ongedaan zijn gemaakt. Integendeel, nimmer heeft hij zijne werklieden veroorloofd om toe te treden tot de groote arbeiders-organisaties, welke in zoovele industrieën de wet

¹ "America's Working people". Longmans, Green & Co. New-York 1900.

trachten voor te schrijven, op het voetspoor der Engelsche trade-unions, aan welker bemoeienissen de achteruitgang van de Britsche industrie door ingezetene en vreemdeling in geen geringe mate wordt toegeschreven.

Dat trouwens Carnegie's arbeiders zich niet vrijwillig voegden naar zijne inzichten, kan blijken uit het feit, dat onmiddellijk na zijn uittreden uit de zaak, de strijd opnieuw ontbrandde. Nu de kleine Schot de hielen had gelicht (1901) en zijne industriele eigendommen had overgedaan aan de Steel trust achtten de werklieden de gelegenheid gunstig, te meer daar de nieuwe maatschappij een ontzaglijk aandeelen-kapitaal had te spuien, en derhalve zorgvuldig moest vermijden alles wat de kapitalisten angstig kon maken. En waarvoor vreest een dividend-begeerend kapitalist meer dan voor eene werkstaking? Maar de arbeiders hadden buiten den waard gerekend: de directeur der maatschappij — voormalig vennoot van Carnegie en in diens school gerijpt — aarzelde geen oogenblik het middel in praktijk te brengen dat de vroegere aanvoerder zelf had toegepast toen het de eenige maal onder zijn gouvernement tot een strijd was gekomen. Mr. Schwab sloot eenvoudig de betrokken fabrieken tot tijd en wijle de arbeiders bekoeld zouden zijn.¹ En de ondervinding heeft bewezen dat hij juist

---

¹ Tot recht begrip diene dat een groot aantal Amerikaansche ijzerwerkers zich vereenigd hebben tot een Unie, welke ten opzichte van het loon, den werktijd, enz. regelen stelt waaraan de fabrikanten zich moeten onderwerpen, voor zoover zij niet krachtig genoeg zijn om zelf de wet te stellen. Een deel der door de staal-trust overgenomen fabrieken was aan de Unie aangesloten, en nu trachtten de Unie-mannen de trust te noodzaken ook enkele der Carnegie-fabrieken in dit stelsel op te nemen, blijkbaar met het doel om van lieverlede ook de overigen dit lot te doen ondergaan. Het toegeven aan dien eisch ware dus het begin van het einde geweest; vandaar dat hoewel de strijd tot slechts een klein terrein was beperkt, toch de uitslag met groote spanning werd afgewacht. Doch geheel tegen de verwachting der werklieden in, bleef de Beurs ongevoelig voor deze oorlogsberichten; zoozeer was men in Wallstreet overtuigd van de kracht van de Steel-trust. En daarmede verviel alle kans om den toelag te doen gelukken.

De strijd heeft zelfs het tegenovergestelde gevolg gehad dan beoogd werd: andere fabrieken zijn aan de Unie ontnomen; een zaak van gewicht, omdat het nu mogelijk werd ook in deze de nieuwste en beste werktuigen in te voeren; iets dat ten tijde van den Unie-dwang geen voordeel zoude hebben opgeleverd.

had gezien: de arbeiders hebben hunnen eisch moeten opgeven, en de Carnegie-fabrieken zijn niet aan de Unie aangesloten.

Dat Carnegie zelf slechts éénmaal een werkstaking heeft gekend, is zeker in geen geringe mate toe te schrijven aan de wijze waarop hij zijn werkvolk bejegende. „Het is niet moeilijk om met werklieden om te gaan” — zeide hij eenmaal — „mits men hen te woord sta als mannen, en rondweg en vrijmoedig spreekt”. — Geen boos gezicht zetten, geen afsnauwen, geen zich verschuilen achter drogredenen, maar flink uitzeggen waar het op staat, en in waarheid overtuigd zijn dat men billijk en rechtvaardig is.

Ziehier hoe Carnegie bij die eene bewuste gelegenheid te werk ging.

Gelijk op vele Amerikaansche fabrieken, was er op de zijne voor een bepaalden termijn een soort van overeenkomst getroffen tusschen werkgever en werknemer omtrent het loon. Hierdoor waren beide partijen zedelijk verplicht, de eene om gedurende dat tijdperk het loon niet te verlagen, de andere om geen verhooging te eischen. Doch opgestoot door een herbergier (*saloonkeepers* spelen in Amerika een groote rol), die de werklieden wist te beduiden dat Carnegie, die nooit een werksluiting had gelast, zulks ook nu niet zoude doen, legden zijne arbeiders het werk neder tijdens een stijging der ijzerprijzen, en eischten hooger loon.

Toen de afgevaardigden der stakers tot Carnegie waren toegelaten, ontving deze hen zeer heusch. Maar plotseling veranderde hij van toon, en zeide: „Wel, jongens, men heeft jellui gezegd dat ik nog nooit een strijd ben begonnen, en nooit onaangenaamheden heb gehad. Volkomen juist, en daar blijf ik bij. Maar indien gij denkt dat ik niet vechten *kan*, en niet vechten *zal*, wat gij ook doet, dan vergist gij u, en vergeet dat ik een Schotsman ben.” En toen vervolgde hij: „Nooit zal ik partij trekken voor Amerikaansche werklieden die hun contract verbreken. Welnu, heeren, gijlieden hebt het werk gestaakt. *All right*, dat kunt gij. Maar er is slechts één man ter wereld, die het werk weder aan den gang kan zetten. En

dat is „de kleine baas””. — En toen 's avonds in de werklieden-vergadering verslag werd gedaan van de samenkomst, erkende de leider: „Jongens, de kleine baas is er bij gaan zitten, en al wachten wij tot hij een geraamte wordt, opstaan zal hij niet, tenzij hij zijn zin heeft gekregen.”

En Carnegie vertrok doodkalm naar New-York, achterlatende een voorstel waarbij de loonen voor 't vervolg zouden geregeld worden naar de marktwaarde van het ijzer — de zogenaamde „*sliding scale*”.

Na eenige dagen reisden hem de werklieden-afgevaardigden achterna. „Zijt gij schriftelijk gemachtigd mijne voorwaarden aan te nemen?” Dat bleek niet het geval te zijn. „Dan spijt het mij voor u, dat gij de moeite hebt genomen heel naar New-York te gaan. Adieu, heeren!” Eenige dagen later kwamen de afgevaardigden terug, ditmaal voorzien van de vereischte machtiging. Toen maakte Carnegie met hen een rijtoertje, gaf hun te eten in het duurste restaurant van New-York, en haalde aan 't dessert het nieuwe contract voor den dag. De afgevaardigden vroegen of zij teekenen mochten als vertegenwoordigers der stakers.

„Gij moogt teekenen zooals gij verkiest” — luidde het antwoord. Doch toen zij geteekend hadden, vervolgde Carnegie: „Nu de heeren geteekend hebben, zooals hun dat aangenaam was, zullen zij zeker *mij* wel het genoeg willen doen, ieder nog eens voor zijn eigen persoon het contract te teekenen.” — Natuurlijk konden zij niet weigeren. „Wij zijn er ingeloopten”, zeide de werklieden-leider halffluid.

Zoo hield ook hier Carnegie zijn stelsel vol, van geen arbeidersmacht tegenover zich te erkennen. Trouwens, wat ware anders te verwachten van een man, die zooals hijzelf getuigde, een goed betaalde, vaste, ambtelijke loopbaan had vaarwel gezegd, alleèn om zijn eigen meester te kunnen zijn; en die zelfs van aandeelhouders en commissarissen een heiligen afschuw heeft! Op het gebied der industrie zijn dan ook constitutioneele Koningen even ondenkbaar als Presidenten van Republieken. En Carnegie is van top tot teen Koning.

Nog beter misschien kan dit blijken uit zijn Heden dan uit zijn Verleden, en daarom worde thans afscheid genomen van Carnegie-fabrikant, om tot slot Carnegie-rentenier gade te slaan.

V

Ieder mensch heeft idealen; en als hij niet een ingekankerde egoïst is, betreffen deze het welzijn zijner medemenschen. „O, als ik eens rijk ware, dan zoude ik...” Wie heeft deze of dergelijke woorden niet uitgesproken of ten minste gedacht? Zelfs Hildebrand's Noord-Hollandsche boer zal, toen het geheele jaar door de kaas „praizig” was, wel eens het armenzakje van uit de verte bedeed hebben.

Maar aangezien de meesten onzer niet rijk zijn — *althans niet rijk genoeg in eigen oogen* — blijft het gewoonlijk bij dezen vromen wensch.

Doch er zijn menschen zóó rijk, dat zij zich zelfs met den besten wil ter wereld niet meer kunnen wijs maken dat zij buiten staat zijn hunne wenschen te verwezenlijken.

Zoo iemand is Carnegie. In het korte tijdperk dat zijn 30ste tot zijn 60ste levensjaar omvat, heeft hij door eerlijken arbeid een vermogen verworven, dat door zwaartillenden op 240 millioen gulden, door optimisten daarentegen op het dubbele bedrag wordt geschat; dus zelfs als de waarheid niet juist in 't midden ligt, toch nog een der grootste fortuinen der wereld. En nu — nauwelijks den middelbaren leeftijd voorbij — heeft de bezitter van al die schatten zijne zaken aan kant gezet; niet omdat hij „op” zoude zijn, maar enkel omdat hij het nu beter acht zijne vroegere deelgenooten alleen hun gang te laten gaan. Alle menschen zijn sterfelijk; en eenmaal moet men toch de teugels uit handen geven. Hoevelen wachten helaas, totdat de dood hun die ontrukkt!

En ook in dezen bewijst Carnegie zijn generaalschap: Een goed bevelhebber moet zijne ondergeschikten zóó opvoeden, dat ze hem vervangen kunnen. Wie zich onmisbaar acht, is het zeer zeker niet.

Naar menschelijke berekening heeft dus Carnegie nog een vijftiental jaren voor den boeg, waarin hij — ongestoord door geldelijke beslommeringen — zijne idealen kan verwezenlijken; en het is zeker van belang te weten wat volgens dezen koning der industrie aan het welzijn zijner onderdanen ontbreekt, en hoe hij dit met zijne schatten wil verhelpen. Wellicht toch brengt dit er ons toe, eigen tekortkomingen te onderzoeken.

Uit zijne geschriften, en ook uit zijne daden — want in dezen heerscht bij hem een zeldzame overeenstemming — blijkt dat Carnegie niets gevoelt voor twee uitingen der menschenliefde, die in de oudere landen zeer hoog staan aangeschreven: liefdadigheidsgiften en giften voor godsdienstige doeleinden, bijv. voor in- of uitwendige zending of voor kerkenbouw. De gewone liefdadigheid, zooals reeds werd aangestipt, acht Carnegie erger dan liefdeloosheid, en hoewel persoonlijk geen godsdienst-hater, is hem alle godsdienst totaal onverschillig.

Daarenboven is hij van meening dat er een voldoende aantal vermogende menschen op aarde zijn, die voor dergelijke doeleinden giften *kunnen* geven, — al doen zij het daarom nog niet altijd. Voor hem en zijns gelijken — de milliardairs — is zijns inziens een andere taak weggelegd.

De vrucht zijner overpeinzingen biedt hij ons aan in een tweetal artikelen, welke oorspronkelijk in 1889 het licht zagen in *The North American Review*, onder den titel: Rijkdom en het beste werkterrein voor Philantropen. Toen deze artikelen op verzoek van den Engelschen staatsman Gladstone herdrukt werden in de *Pall Mall Gazette*, veranderde de bekende redacteur Stead den titel in „Evangelie voor den Rijke”, (*The Gospel of Wealth*). En die nieuwe titel heeft fortuin gemaakt.

Als Evangelie wijkt het op den eersten aanblik zeer af van het Evangelie voor armen en rijken, dat ons aller erfdeel is. Doch bij eenig nadenken komt men tot de overtuiging dat dit in hoofdzaak zoo schijnt, omdat terwijl *ons* Evangelie geschreven is voor alle eeuwen en voor alle menschen, het nieuwe evangelie enkel op 't oog heeft den hedendaagschen millionair en de onmiddellijke, stoffelijke nooden van onzen tijd. Het druischt niet in tegen het Evangelie, het behandelt

slechts een bepaald geval; daarbij uitgaande van de zeker niet ongegronde stelling, dat de menschheid slechts voetje voor voetje kan vooruitkomen. (Een nog al kenmerkende uitspraak voor iemand, die zelf in zevenmijls-laarzen voortschreed!)

Het geschrift draagt in alle opzichten den stempel van den schrijver, gelijk het dan ook is de theorie van zijne praktijk. Aldus, waar het in de eerste plaats den rijkaard tot plicht stelt eene Universiteit te stichten, of wanneer deze reeds in genoegzamen getale aanwezig zijn (zelfs zonder Nederland te kennen, vermoedt Carnegie van wel), dan de bestaande uit te breiden en te verbeteren. Maar, denk er aan — luidt de waarschuwing — dat dit tijdens het leven van den Rijkaard moet geschieden; giften bij testament zijn geen persoonlijke giften. Heeft Carnegie hierin niet gelijk? Welke verdienste ligt er in, zijn beurs af te staan als de struikroover Dood ons zijn pistool op de borst zet, en toesnauwt: Beurs en Leven!

Maar voor klassieke (letterkundige) studiën heeft Carnegie geen geld beschikbaar. Niet dat hij klassieke studiën minacht — integendeel; immers, daaromtrent ondervraagd, verklaarde Carnegie dat indien de keuze aan hem had gestaan, hij aan een gymnasiale opleiding de voorkeur zoude gegeven hebben. Want, zeide hij — en voor een bezitter van zoovele mijnen en fabrieken is deze openhartige verklaring nog al merkwaardig — in de technische wetenschappen heb ik nooit veel belang gesteld. ¹ Zaken doen, is trouwens noch techniek noch letterkunde. Menschenkennis is voor een zakenman 't meest noodige. Maar 't zij een jongmensch een gymnasiale of een technische opvoeding kiest, als hij een goed man van zaken wil worden, mag hij niet te lang op school blijven (College and University), aldus

¹ Letterlijk zeide Carnegie: »Had I been able to have chosen my own education, I should have preferred a classical, for I have no great taste for scientific subjects". Maar aan het woord »scientific" is niet de beteekenis van »zuivere wetenschap" te hechten; bedoeld wordt wetenschap toegepast op de praktijk, technische wetenschap derhalve. In dien geest zegt hij straks: »I am nothing of a scientific man or a mechanical man. What is important, is that the manager (of a great business) should know the clever men who are scientists and mechanics", hetgeen blijkbaar doelt op een staf van goede technologen en werktuigkundigen. Trouwens wie het tijdschrift *The Scientific American* kent, zal zich met de beteekenis in dezen van »Science" niet vergissen.

voegde deze voorstander van Universiteiten er waarschuwend aan toe.

Op welken leeftijd moet zoo iemand in zaken gaan? werd toen begrijpelijkerwijze gevraagd.

Wel — antwoordde Carnegie — al mijn beste partners waren duchtige practici lang vóór hun twintigste jaar. Ik ben van meening dat een universitaire studie, welke den jongeling zijn 19e tot zijn 24e levensjaar kost, hem niet zoo flink beslagen maakt, als vroeg in zaken gaan in een ondergeschikte betrekking. Daarmede wil ik volstrekt niet de waarde der Universiteiten verkleinén, want ik heb hierbij uitsluitend het oog op mannen van zaken.¹

Nog een enkel onderdeel van dit merkwaardige onderhoud worde hier overgenomen.²

„Geloof u, mijnheer Carnegie, dat wie aan 't hoofd van een groote zaak staat, terdege vertrouwd moet zijn met alle onderdeelen er van?”

„Wel — luidde het antwoord — ik ben de laatste om zoo iets te beweren, want ik ben technoloog noch werktuigkundige. Maar wel is het hoognoodig, dat zulk een chef weet uit te kippen de beste technische krachten. Hij moet scherp uitkijken of ook in eenige afdeling van zijne zaak een buitengewone werkkraacht schuilt, en dan moet hij zoo iemand tot zijn deelgenoot maken. De beste chef is hij, die zich weet te omringen

---

¹ Het is bijna onnoodig te verklaren dat niet ieder in Amerika dit met Carnegie eens is, al wordt daar te lande nog sterk geredetwist over de waarde van wetenschappelijke graden. Wie dit vraagstuk van den anderen kant wil bezien, hem wordt zeer ter lezing aanbevolen: J. H. Canfield, »The College student and his problems" (New-York, the Macmillan Cy, 1902). Hoewel uitsluitend bedoeld voor Amerikanen, kan dit boekje ten zeerste worden aanbevolen aan alle Nederlandsche jongelingen — om 't even of zij hier te lande of elders willen studeeren. En óók aan Nederlandsche ouders. Want de schrijver is een in alle opzichten taktvol en praktisch raadgever, en hier wordt herhaald hetgeen ik elders (»Nieuwe Wereld") verklaarde: er bestaat een zeer groote overeenkomst tusschen den Nederlander en den Amerikaan. Ware het niet al te onbeleefd jegens ons zelve, dan zoude men geneigd zijn te zeggen, dat de Amerikaan eigenlijk een Nederlander is, van wien de roest is weggenomen.

² Het gesprek met den verslaggever van de *Daily News Weekly*, waarvan hier zoo ruimschoots wordt gebruikt gemaakt, is in zijn geheel opgenomen in *Stead's Review of review's Annual* voor het jaar 1900.

met mannen knapper dan hij zelf. Hij moet hart hebben voor zijn werk, en dan zullen zijne vennooten dat ook krijgen. Hij moet zijne associés vertrouwen en respecteeren, dan zullen ook zij hem vertrouwen en respecteeren. Welke groote krachten werkeloos schuilen in menschen die door de omstandigheden belet worden op den voorgrond te treden, weet niemand.¹ Zoo bezat een mijner mede-directeuren het bijzonder talent van uitstekende onder-directeuren te maken uit materiaal hetwelk vóórdat hij 't als ware met een tooverstaf aanraakte, maar zeer middelmatig scheen. Hij wist zijne ondergeschikten tot bijna bovenmenselijke krachtsinspanning te prikkelen.

„Alles te zamen genomen — merkte toen de ondervrager op — moet dus volgens uwe meening een koning der industrie deze drie eigenschappen bezitten :

„Ingeschapen menschenkennis. Organiseerend talent. Het vermogen om zijne medewerkers te kunnen bezielen.”

„Juist zoo”, — bevestigde Carnegie — „wie deze drie talenten in zich vereenigt, is een buitengewoon mensch. Zoo iemand kan wonderen verrichten, zelfs met middelmatig menschenmateriaal. De man die millioenen wil verdienen, mag geen specialiteit zijn, behalve in zooverre dat hij specialiteit in menschenkennis moet wezen. Er zijn velen, die uitmunten kunnen in een bepaald vak; en een groot eenzijdig talent is meermalen van hooge waarde; maar een man van zaken heeft alleen kans van slagen indien hij veelzijdig is. Hij moet soms op 't meest ongelegen oogenblik een hoogst géwichtig besluit nemen, dat veler belangen raakt. En daartoe moet hij helder kunnen oordeelen omtrent vele, zeer uiteenlopende onderwerpen.”

„Dus zijt gij van oordeel dat de toekomst niet behoort aan specialiteiten?”

„Zeer zeker van niet; al is natuurlijk arbeidsverdeeling onontbeerlijk. Om één speld te maken, zijn bijv. 19 verschillende werklieden noodig. En ongetwijfeld moeten fabrieksarbeiders zich specialiseeren; maar wie over 30 à 40 duizend werklieden het bevel voert, hun werk moet verschaffen, alle vraagstukken

¹ De Fransche Revolutie leverde m. i. menig bewijs voor deze stelling.

betreffende markten, uitvindingen, prijzen, enz. heeft op te lossen, zoo iemand mag zich in geen speciaal vak opsluiten. Ik herhaal het: een man van zaken moet veelzijdig zijn en vooral veel menschenkennis bezitten."

Tot zoover deze ondervraging, waarbij slechts zoolang werd stilgestaan, omdat anders — waar Carnegie het in de eerste plaats tot 's millionairs plicht rekent om Universiteiten te stichten of uit te breiden¹ — mijne landgenooten allicht in de dwaling zouden geraken, dat deze Amerikaan „geleerdheid" het beste middel acht om vooruit te komen. Met de afgekluisde frase „kennis is macht" werd ons zoo dikwijls aan de ooren gezeurd, dat het weldadig aandoet, iemand van zulke autoriteit te hooren vermanen: ja, *kennis*; maar niet de *boekenkennis*, welke gijlieden daaronder gemeenlijk verstaat: doch *menschenkennis*, *zelfkennis*, dat is macht! En ik ben zéér blijde, dat zoovele millioenen gewicht bijzetten aan een oordeel, dat reeds lang het mijne was, doch dat enkel door mij uitgesproken, geenerlei invloed zoude uitoefenen; — iets wat al evenmin is euvel te duiden, gedachtig aan een andere uitspraak van Carnegie: „Minder en minder hecht ik aan het oordeel van boekengeleerden, die in hunne goed verwarmde studeerkamers vernuftige stelsels uitspinnen, en wel zoo vriendelijk zijn aan te geven hoe de mannen der praktijk moeten handelen."²

¹ Door de 25 millioen gulden welke Carnegie onlangs beschikbaar heeft gesteld voor eene universiteit te Washington, is hij niet in tegenspraak gekomen met zichzelf; want feitelijk bedoelt hij niet een nieuwe Universiteit te stichten, maar enkel een fonds, waaruit bestreden kunnen worden onderzoekingen, te doen met behulp van het rijke materiaal, dat in de ministeries en musea te Washington thans zoo goed als ongebruikt ligt opengehoopt. Dat moge ook een vingerwijzing voor ons zijn. Wij gaan steeds voort met materiaal bijeen te brengen, en hebben nog lang niet voldoende nut getrokken van wat reeds verzameld werd. Wanneer zullen onze Rijksmusea niet langer zijn enkel een zeer kostbaar middel tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, maar inderdaad worden tot een onderdeel van ons volksonderwijs? Men schaffe wat minder nieuwe schilderijen en kunstvoorwerpen aan, en bestede liever dat geld aan goede levende en doode gidsen in den doolhof, aan wandelcursussen in kunstgeschiedenis, enz. Wat minder aan den wand, wat meer op den vloer! zij het wachtwoord voor de naaste toekomst!

² Results of the Labor struggle. (Gospel of Wealth. 1900, blz. 138). In geheel denzelfden geest als Carnegie dacht Cecil Rhodes, toen hij voorschreef, dat bij

En toch bezielt dezen man der praktijk geen boekenvrees, zooals zijne „Rykelui's recepten" bewijzen. Want niet slechts dat hij in de eerste plaats Universiteiten wil stichten of uitbreiden,¹ maar ook zijn tweede voorschrift beoogt: verspreiding van kennis.

Immers het tweede der zeven middelen dat hij den milliardairs aan de hand doet om zalig te worden, luidt: sticht stadsbibliotheken.

Aanleiding hiertoe was een jongelingsherinnering — wederom een bewijs, hoe kleine oorzaken dikwijls groote gevolgen hebben! Kolonel Anderson van Allegheny, wiens bibliotheek uit een vierhonderdtal boeken bestond, leende deze aan de jongens uit zijn buurt uit — elken Zaterdagmiddag te huis blijvende tot ruiling der boeken. Slechts wie zelf zoo iets heeft ondervonden, — roept Carnegie uit — kan beseffen met welk verlangen naar dien Zaterdagmiddag werd uitgezien!

Maar.... waarschuwt de milliardair, door ondervinding in deze schadewijs geworden: geef niet dan onder zekere voorwaarden. Slechts voor wat den begiftigden zelf geld kost, betoonen zij op den duur belangstelling. De gift van een *dooode* heeft niet veel waarde, maar niet minder is te zorgen dat de gift aan een *levende* worde besteed. Inrichtingen welker kosten geheel bestreden worden uit een fonds — aldus oordeelt Carnegie — eindigen met in handen te vallen van een klik; het algemeen stelt er geen belang meer in, en het algemeen belang wordt er niet meer door gebaat. — Ook wij kennen in ons land niet weinige zulke fossielen!

Als vaste regel bij zijne giften ten behoeve van stadsbibliotheken stelt dan ook tegenwoordig Carnegie de voorwaarde dat de gemeente zich moet verbinden om voor onderhoud en uitbreiding een bepaalde — en waarlijk niet geringe — som uit eigen middelen bij te passen. Zoo stichtte hij bijv. te Pittsburg een boekerij, en schonk deze tevens een kapitaal van tweehonderd vijftig duizend gulden, onder voorwaarde dat de

het vergeven der studiebeurzen aan Amerikanen en Duitschers (welke bij zijn testament zijn ingesteld), de geleerdheid der candidaten slechts voor iets minder dan de helft gewicht in de schaal mag leggen.

¹ Men houde in 't oog, dat op de voornaamste Amerikaansche universiteiten ook aan de techniek de haar toekomstige plaats is ingeruimd.

stad harezijds jaarlijks een even groot bedrag als de rente van dit werkkapitaal voegde bij zijn gift. En zoo heeft Carnegie zich onlangs bereid verklaard aan elke gemeente in Engeland of Amerika f 120.000 te schenken tot stichting eener bibliotheek, mits deze zelve minstens f 10.000 jaarlijks daaraan ten koste legge — en inderdaad leeren de dagbladen dat van dit aanbod gretig wordt gebruik gemaakt.¹

Het uitbreiden van hospitalen, het aanleggen van openbare parken, het bouwen van groote vereenigingslokalen — vooral voor muziekkuitvoeringen (Carnegie is, zooals reeds werd opgemerkt, een groot liefhebber van muziek) — en ten slotte als er nog iets overschiet . . . . het stichten van kerken (doch deze alleen omdat Carnegie aan schoone bouwkunst een veredelenden invloed toeschrijft!) ziedaar de vijf andere goede werken waaraan hij zijnen en anderer overvloed wensch besteed te zien. En bij dit alles — let wèl — geldt als regel: geen giften, tenzij de beweldadigde zich verbindt een even groote gave te voegen bij die van den schenker. Wat men voor niets krijgt, wordt zoo licht als van geen waarde beschouwd!

Want zoo luidt de ijzeren wet: slechts hem mag hulp verschaft worden, die zich zelf kan helpen! Zoo vervult Carnegie het woord: aan wie heeft, hem zal gegeven worden. — Ook Goethe, overtuigd van de juistheid van dit beginsel, legt als uiting der hoogste wijsheid, aan het slot der Faust-tragedie den Engelen deze woorden in den mond:

»Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.»

Slechts aan wie onvermoeid omhoog streeft, kan de eindzege geschonken worden!

¹ Om eenig denkbeeld te geven van Carnegie's giften, diene dat bijv. alleen reeds in en nabij Pittsburg door hem voor een bedrag van meer dan 37½ miljoen gulden aan wetenschappelijke inrichtingen is geschonken, nl. oprichting van het Carnegie's Instituut 8 ton, werkkapitaal 5 miljoen; hulpbibliotheken in Pittsburg 7½ ton; bibliotheek in Allegheny 6¼ ton; vergrooting van het bovengenoemd Instituut 9 miljoen; voor de gebouwen der op te richten Carnegie's Polytechnische school 12½ miljoen, voor inrichting 2½ miljoen, voor werkkapitaal 5 miljoen; boekenrijen in eenige steden binnen 18 kilometer afstand van Pittsburg 2½ miljoen.

Het Evangelie voor den Rijke is dan ook inderdaad niet onchristelijk; het doet ons slechts kennen de zéér beperkte kracht der millioenen. Immers het meest treft wel bij Carnegie's opsomming van de milliardairs-plichten, hun klein aantal en hunne betrekkelijke onbeduidendheid.

Had men niet verwacht dat deze man, zelf als werkman begonnen en geenszins zich den eigen handenaarbeid schamende, integendeel het als een voordeel roemend arm te zijn geboren —, dat deze werkman-fabrikant een werklieden-philanthroop bij uitnemendheid zoude zijn, in de beteekenis welke hieraan veelal in Europa en vooral in ons land wordt gehecht? Dat derhalve zijne milliardairs-recepten het kort-begrip eener sociaaltheorie zouden bevatten?

En te eerder mocht zulks verondersteld worden, omdat — gelijk wij weten — Carnegie's levensopvatting hem verbiedt de werklieden heil te doen zoeken in den godsdienst; zijne troostmiddelen dus enkel stoffelijke middelen kunnen zijn. — Welnu, welke gedragslijn schrijft deze man, rijk aan schatten maar niet minder rijk aan levenservaring, zich en zijnsge-lijken voor? Wat wil deze milliardair, die rijk te sterven zonde acht, door zijne schatten bereiken? Laten lezen, laten wandelen, muziek doen hooren, zwemmen.... Ziedaar aan wie hen om raad vraagt: „das Beste, was du wissen kannst” — en onbeschroomd zegt Carnegie zulks „den Buben”, ook hierdoor bewijzende dat hij — als een Koning — niet jaagt naar den bijval van het gemeen, maar enkel vraagt naar wat plicht en verstand hem voorschrijven.

Is de les, welke Carnegie zijnen mede-millardairs geeft, zonder vrucht voor ons zelve? Mannen als hij, telt ons land zeker niet, hoevele rijkdommen ook nog uit Indische tijden hier liggen opgegaard. Maar toch moeten ook wij — welbeschouwd — naar hem luisteren. Want zool Carnegie beschikt over eigen verworven millioenen, de Nederlandsche Staat is krachtens de wetten niet minder rijk, en beschikt door deze over nog méér millioenen: de bezittingen van zijne burgers. En aangezien wij kiezen degenen, die deze wetten maken, staan ook wij derhalve niet minder dan Carnegie's gelijken

voor het moeilijke vraagstuk: hoe de millioenen die ons goedschiks of kwaadschiks toevloeien, te besteden ten beste van 't algemeen? Het Evangelie voor den Rijke is dus — alles goed overwogen — ook voor *ons* geschreven.

En daarom is de slotsom waartoe Carnegie komt, ook voor ons zoo hoogst gewichtig, kan *zijne* gedragslijn ook de *onze* bepalen. En waar zulk een man, in alle opzichten een *man*, „every inch a man”, tot het besluit komt dat wie over macht onbeperkt beschikt, slechts zéér weinig met die macht kan uitrichten, daar is er ook voor ons alle reden om ten hoogste voorzichtig te zijn met het uitoefenen van de macht, welke wij ons over onze medeburgers aanmatigen. Tien tegen een dat wij met die macht anders meer kwaad dan goed zullen doen! De zelfbeperking waarvan Carnegie blijk geeft — waar het hem zóó gemakkelijk zoude vallen de toejuicing van honderdduizenden, ja, van millioenen te verwerven (de voorwaarden aan zijne geschenken verbonden; maken daarentegen meer kregeligen dan tevreden!) — die zelf beperking worde derhalve óók opgelegd aan *onzen* milliardair: den Nederlandschen Staat.

V

Eigen hulp! zoo luidt derhalve Carnegie's devies. Trouwens dit is niet enkel *zijn* devies, maar dat van het geheele Amerikaanse volk. Ontwikkeling van het zelfbewustzijn — ziedaar in enkele woorden samengevat het Evangelie hetwelk daarginder niet enkel den Rijke, doch een ieder wordt gepredikt; en dat zeer zeker niet in tegenspraak is met ons aller Evangelie, integendeel daarop gegrondvest is. Al moge dan ook Andries niet van zijne hoog door hem vereerde moeder haar innig godsdienstig gevoel hebben overgeërfd, toch lijdt het geen twijfel of het Evangelie voor den Rijke kon alleen geschreven worden door een zoon, die het voorrecht had zulk een opvoedster te bezitten.

Dat Carnegie's prediking aller ooren treft, is echter stellig niet enkel aan haren inhoud te danken; zelfs het weergaloos klankbord zijner millioenen zoude zijn stem niet tot ons doen

doordringen, ware het niet dat in den laatsten tijd elk woord gretig werd opgevangen dat van over den Oceaan komt, en ons het geheim van den Amerikaan kan verklaren, het geheim van zijn kracht en van zijn voorspoed.

Niet enkel de Nederlanders zijn in dezen nieuwsgierig. Veel meer aandacht nog wijdt aan dit vraagstuk de Europeesche natie welke, het dichtst bij Amerika gelegen, het meest overeenkomst heeft met het volk van overzee. In de laatste jaren hebben alle toongevende mannen in Engeland, en alle toongevende bladen en tijdschriften de alarmtrompet gestoken. Overal weerklinkt in Britannië de angstkreet: wij worden overvleugeld!

Die bezorgdheid dagteekent eigenlijk niet eens van den jongsten tijd. Reeds Richard Cobden maande in 1835, dat enkel door Amerika na te volgen, Engeland zijn voorspoed zoude kunnen behouden; doch eerst sedert de Vereenigde Staten het Europeesche concert de Spaansche trom afhandig hebben gemaakt, en zelf daarop lustig voortbonzen, kan men zich niet langer van den doove houden. En Stead, *journalist up to date*, na in zijn vorig jaarboek nog op de verbroedering tusschen Amerikaansche en Engelsche milliardairs te hebben geklonken (die dan met gezamenlijke kracht een grootst Britannië zouden stichten), kan nu zijn vrees niet langer inhouden, en schrikt zijne landgenooten op met den angstkreet: „the Americanisation of the world.”

Drie middelen schrijft Stead den zieken Brit voor, welke naar hij hoopt, dezen in staat zullen stellen broeder Jonathan te slaan. In de eerste plaats is het onderwijs te verbeteren; in de tweede plaats zijn alle belemmeringen weg te nemen, welke het voortbrengend vermogen der natie verkleinen, en ten derde moet het Engelsche volk meer democratisch worden. Met het wegnemen van belemmeringen op arbeidsgebied bedoelt hij vooral den tegenstand van Engelsche arbeiders tegen het invoeren van nieuwere werktuigen. Volmondig wordt erkend dat de werklieden-vereeningingen, welke de hoeveelheid arbeid die ieder lid mag verrichten, ten strengste beperken; die er angstig voor waken dat geen vakarbeider op het gebied van een ander ingrijpt, in hooge mate de vlucht der moderne industrie in

Engeland tegenhouden. Niet alsof in Amerika dergelijk streven onbekend zoude zijn, doch in de industriele oorlogen dáár gevoerd, hebben ten slotte de al strijdend krachtiger zich organiseerende werkgevers-vereëningingen de overhand weten te behouden.¹ En het tweede zwakke punt der Britsche industrie: het werken met verouderde machines, zal ten deele wel zijn toe te schrijven aan het eerste; leert niet de Enschedésche werkstaking welke moeilijkheden bij het invoeren van nieuwe werkmethodes ontstaan uit de loonregeling? Dat Stead niet tevens den vinger legt op de derde wondeplek der Engelsche industrie: het nog onvoldoend specialiseeren in de verschillende takken van bedrijf, kan bij een journalist niet verwonderen — maar de deskundigen, die o. a. in „Engineering” reeds geruimen tijd die kwalen bespreken, hebben ook dat gebrek niet onvermeld gelaten; en terecht, want het sterk specialiseeren is ook een der geheimen van de Amerikaansche industrie; eene specialisatie, mogelijk geworden door de bijzonder gunstige omstandigheden waaronder daar gewerkt wordt — zooals reeds werd aangestipt.

Of die drie middelen Engeland zullen redden, indien als waar mag worden aangenomen Carnegie's bewering: dat de moderne industrie zich van lieverlede verplaatst naar die deelen der aarde, waar de grondstoffen worden gevonden; bij de metaalindustrie derhalve naar de mijnstreken, — zoodat, gelijk hij voorziet, eenmaal Engeland niets meer zal zijn dan de buitenplaats van het Engelsch sprekende, alsdan de wereld overheerschende ras?

Als deze voorspelling juist is, ziet het er voor Nederland slecht uit; immers hier moet alle industrie van betekenis werken met van elders aangevoerd materiaal. Maar wat ook in de verre toekomst verborgen 'ligge, in de eerste eeuwen kunnen

---

¹ Althans in zeer groote takken van industrie, gelijk door mij uitvoerig werd uiteengezet in lezingen dezen winter gehouden in de departementen Haarlem en Delft van de Maatschappij ter bevordering van Nijverheid en in de afdeeling Amsterdam der Vereëning ter bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid. Dat niet in alle bedrijven de strijd reeds is beslist, vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat nog niet overal de werkgevers zich voldoende vereëngd hebben.

en mogen en zullen wij zeker den strijd niet opgeven. En in plaats van „bij de pakken” te gaan neerzitten, hebben ook wij ons af te vragen: wat kan Amerika ons leeren?

De twee groote voordeelen van Amerika: klimaat en delfstofrijken bodem mist ons kleine land. Maar toch mag ook voor ons gelden wat Carnegie in 't algemeen opmerkte: niemand weet hoe groote krachten er sluimeren in mannen, wien de omstandigheden beletten deze te ontwikkelen. De vraag is dus slechts: hoe die krachten op te wekken door de omstandigheden te wijzigen? En dan moet, niet minder dan in Engeland, ons zwakke punt het *onderwijs* worden genoemd.¹ Dit te veramericaniseeren: hoofd, hart en hand gelijkelijk te oefenen, bovenal het zelfbewustzijn, de levenskracht te ontwikkelen — ach, hoe weinig hebben wij, die ons zelf zoo verlicht achten, begrepen dat daarin het geheim, niet enkel van den Amerikaan, maar van iedere krachtige natie schuilt?

En laten wij ten slotte wel bedenken dat wij dichter bij den Amerikaan staan, dan menigeen vermoedt. Zeker, *hier* hebben wij geen ruimte, *hier* brengt de bodem geen schatten voort, maar daar ginder, in Nederlandsch Oost-Indië, in Nederlandsch West-Indië — en, laten wij hopen, weldra in Nederlandsch Zuid-Afrika — wordt dit alles in onvergelykelijke mate gevonden. Niet meer zooals in vroeger dagen: *op* zee ligt onze toekomst, maar *over* zee! Doch om over zee te gaan met goed gevolg, is het noodig wederom bij ons volk op te wekken de kracht, welke eenmaal zoo machtig werkte in ons voorgeslacht, en nu het deel is van den Amerikaan, zéér zeker van den Amerikaanschen Schotsman Carnegie.²

Haarlem, „Rozenhagen”
2en Paaschdag 1902.

¹ Zie in mijn *Nieuwe Wereld* (Haarlem, Tjeenk Willink & Zoon) het hoofdstuk getiteld: „Op school”.

² De bouwstoffen voor deze schets werden verzameld ten behoeve van lezingen, onder den titel: „Het geheim van den Amerikaan” gehouden in de departementen Amsterdam, 's Gravenhage, Rotterdam, Groningen en Hengelo van de Maatschappij ter bevordering van Nijverheid. Wat hier het publiek wordt aangeboden, is die lezing (uitgebreid en aangevuld), hetgeen sommige eigenaardigheden van vorm en stijl moge verklaren.

A. MILLERAND.

A. MILLERAND.

Wanneer men een referendum uitschreef over de vraag welk dozijn personen in de jongste drie jaren in en buiten de grenzen van hun land het meest genoemd zijn, dan is het vrij zeker dat de Fransche „ministre du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes” A. Millerand, tot het twaalftal gekozenen zou behooren.

Al dadelijk moet gezegd worden dat deze groote naam niet uitsluitend te danken is aan Millerand's werkzaamheid of aan de politieke beteekenis van zijn persoon. De oorzaak van zijn — hoe moet ik het anders zeggen? — veelgenoemdheid, is ten deele toeval. Zij is deze dat hij de eerste sociaaldemokraat ter wereld is die in een iets beteekenend land tot de regeering is geroepen. Millerand is de eerste sociaaldemokratische minister dien de wereldontwikkeling heeft opgeleverd.

Hierop moet ik nu weer dadelijk laten volgen dat in deze woorden geen geringschatting mag worden gezocht. Niet dat ik zou bedoelen als zou Millerand zijn naam te danken hebben aan een gelijk toeval als dat 't welk de vrouw van een uitvinder of den man van een kunstenaars beroemd maakt. Millerand is een knap politikus, een talentvol man in alle opzichten, iemand die als spreker en debater, als parlementair en staatsman in 't algemeen niet heel vaak zijn evenknie vindt.

Maar als Millerand met deze goede eigenschappen en de andere die hij bezit, minister was geworden nadat reeds meer sociaaldemokratische ministers te aanschouwen waren geweest, dan zou hij niet zoo veelgenoemd zijn als nu; zelfs al ware zijn werk nog verdienstelijker dan 't geweest is.

Aan den naam van Millerand is verbonden een der belangrijkste en sensatiewekkendste politieke gebeurtenissen die Frankrijk in onze eeuw beleefde, dat is de kwestie. Dat die gebeurtenis aan *zijn* naam verbonden werd en niet aan dien van een ander, onderstelt natuurlijk dat hij een belangrijke persoonlijkheid is, die boven de andere politieke figuren zijner partij uitsteekt, dat in hem meer dan in anderen de bekwaamheid aanwezig werd geacht om een belangrijken post te bekleeden. Om zijn beroep naar de regeeringstafel te verstaan, moeten wij twee zaken eenigszins historisch bekijken, te weten: den politieken toestand in Frankrijk op het oogenblik van zijn optreden en de phase van ontwikkeling waarin het Fransche socialisme zich bevindt, de positie die de sociaaldemocratie in dat land in het parlement en daarbuiten inneemt.

In 1899 was het de derde maal sinds hare stichting dat de derde Fransche republiek met ondergang werd bedreigd. De Dreyfus-zaak had alle anti-republikeinsche hartstochten ontkend, elementen van den meest heterogenen aard hadden een vereenigingspunt gevonden in het chauvinisme; gewekt door de meening dat het land verraden was en dat nu een geweldig groot complot aan het werk was om den verrader te redden en het Fransche vaderland te vermoorden, door zijn hechtsten steun, het leger, te ondermijnen en te vernietigen.

De haat tegen de bestaande republiek die zich bij zeer velen openbaarde, was natuurlijk niet uitsluitend een gevolg van dit zelfbedrog. Hij had ook een dieperen grond.

Een aantal jaren te voren, van 1889 tot 1893, was voor en na het Panama-schandaal losgekomen, waarbij honderdduizenden Fransche burgers, en meestal kleine burgers, zware schade leden. Ongeveer vierhonderd millioen franken gingen verloren.

Mannen van grooten invloed en naam werden gecompromitteerd.

Drie kringen vooral leverden de schuldigen, de haute finance en wel voornamelijk het Joodsche deel ervan, onder aanvoering van den bankier baron Reinach, de parlementaire wereld, en de pers. De lijst van gecompromitteerde politieke personen was lang en bevatte namen van mannen tegen wier bekwaamheid en eerlijkheid geheel Europa had opgezien.

De elementen die reeds de beide vorige keeren, in 1877 en in 1888 en 1889, aan het werk waren geweest om de republiek omver te werpen, hadden in deze Panama-schandalen een geweldig, een wijddragend agitatiemiddel.

Deze elementen waren de van huis uit anti-republikeinsche, de monarchistische en cesaristische. Tot het eerste dezer twee behoort het geheele Fransche klerikalisme, schier de geheele aristocratie, van het tweede maakte het leger, althans het deel ervan dat de beroepsmilitairen omvat, de officieren, de kern uit.

Deze elementen hadden reeds in 1877 een poging tot een staatsgreep gedaan onder het ministerie-de Broglie en den president Mac Mahon, maar toen het spel verloren bij de algemeene verkiezingen welke plaats hadden na de kamerontbinding, die hun de benoodigde anti-republikeinsche kamermeerderheid had moeten bezorgen. Gambetta redde toen feitelijk de republiek door zijn krachtdadig optreden, en de verkiezing van Jules Grévy tot president sloot deze periode van contra-revolutie af. Het was een poging van bovenaf gedaan. Ze vond geen steun bij de bevolking en liep daardoor op niets uit.

De tweede keer was het gevaar ernstiger. De republiek was ontzettend slecht geregeerd geworden. Jules Ferry had de rampvolle en kostbare Tonkin-expeditie op touw gezet en ontging ter nauwernood een aanklacht wegens landverraad. Bij de verkiezingen van 1885 werden 200 monarchisten gekozen en 115 radikalen, dus de middenpartij, de opportunistische republikeinen, raakte in de minderheid. De Freycinet trad toen als premier op, versmaadde de hulp der monarchisten en zocht en vond steun bij de radikalen. In zijn ministerie was generaal Boulanger als minister van oorlog aanwezig. Men nam wettelijke

maatregelen tegen de monarchisten door de kroon-pretendenten te verbannen, maar de heerschende ontevredenheid werd daardoor niet verminderd, wijl deze diepere oorzaken had. Vooral de groote financieele nood waarin de republiek door het wanbeheer der opportunisten en de ontzettende militaire uitgaven gebracht was, knaagde aan de welvaart des lands.

Daarbij kwam het schandaal-Wilson, een schoonzoon van president Grévy, die ridderorden-zwendel gedreven had. De schoonzoon sleepte den schoonvader mede in zijn val.

Nu dreigde het gevaar dat Jules Ferry president der republiek zou worden, maar de zekerheid eener straatrevolutie te Parijs verhoedde dat; Sadi Carnot werd gekozen.

Intusschen was Boulanger, die na afwijzing zijner overdreven aanspraken als minister van oorlog was afgetreden, wegens daarop gevolgd politiek drijven uit het leger verwijderd, doch dat verhoogde nog zijne populariteit; alle ontevreden elementen schaarden zich al meer en meer om hem en in Februari 1887 werd hij te Parijs met 227000 stemmen tot afgevaardigde gekozen.

Daarbij kwamen toen de eerste schokken van de Panama-geschiedenis, de Panama-maatschappij staakte haar betalingen en werd op 26 Januari 1889 failliet verklaard.

Doch nu trad een „homme à poigne” van republikeinsche zijde op, de minister Constans, pas uit Indo-China teruggekeerd. Hij pakte de „Boulanges” aan, liet de z.g. Ligue des Patriotes ontbinden en dagvaardde Boulanger voor het politieke hooggerechtshof, den Senaat. Boulanger vluchtte daarop naar Brussel en de zaak stierf uit. De contra-revolutie had in deze periode een groote kracht ontwikkeld, maar ze had zich vergist in den man die den standaard moest dragen.

In de jaren die nu volgden werd de Panamakwestie herhaaldelijk op 't tapijt gebracht. In November 1892 eerst kwam de aanklacht tegen de leiders der geschiedenis en hooge lieden vielen van hun zetels. Floquet, de president der kamer, de ministers Baïhaut en Rouvier; de Lesseps en Eiffel vielen, Clemenceau eveneens. Niet minder dan 150 afgevaardigden waren meer of minder gecompromitteerd.

In 1895 kwam de Dreyfuszaak; het verraad door een joodsch officier gepleegd, dreef nieuwe scharen in de armen der anti-republikeinsche agitatoren, die uit elk nieuw schandaal nieuwe wapens tegen de republiek wilden smeden.

En zoo naderen we tot 1897 en 1898, feitelijk de jaren der Dreyfus-zaak.

Nu liepen alle reeds genoemde elementen te hoop. Déroulède en Rochefort traden op als aanvoorders der ontevreden kleine luyden, het leger werd tot een fetisch verheven, de kreet „Vive l'armée” werd de wapenkreet der anti-republikeinen. De Kamer echter en de Senaat bleven republikeinsch en toen door den plotselingen dood van den met de nationalistien heulenden president Felix Faure een presidentsverkiezing moest plaats hebben, koos men Emile Loubet, een der beproefdste republikeinen van het land.

Juist toen echter werd de reactie brutaal, Déroulède poogde een legerafdeeling te bewegen het Elysée, het paleis van den president, te bezetten, maar de bevelvoerende generaal, hoewel een der kopstukken van de anti-republikeinen, generaal Roget, weigerde en Déroulède werd gevangen genomen.

Eenigen tijd nadien waren de bewijzen van de voorbereiding van een staatsgreep van dien aard, dat de regeering vervolging mogelijk en noodig achtte en de kopstukken Déroulède en Marcel Habert van de zoogenaamde plebicitairen, de graven Buffet en De Lur Saluces van de monarchisten, stonden, met eenige anti-semieten als Guérin, Barillier enz. terecht voor den Senaat.

Intusschen was de Dreyfuszaak de gemoederen blijven opwinden. Een ministerie-Brisson was uit elkander gevallen, omdat de minister van oorlog, Cavagnac, zich door de voorlezing van valsche stukken in de kamer had gecompromitteerd.

Een ministerie-Dupuy, dat daarop volgde, bezweek onder de verontwaardiging over het optreden der politie jegens menschen die uitgetrokken waren om vóór de republiek te manifesteeren tegen de nationalistien en monarchisten, die president Loubet reeds één keer zwaar beleedigd hadden en dit nog eens wilden herhalen.

Toen werd de noodzakelijkheid tot aansluiting van alle werkelijk republikeinsche elementen sterk gevoeld. De socialistische arbeiders, die reeds sinds lang telkens de garde vormen van de republiek als haar eenig gevaar dreigt, voelden dit evengoed als de werkelijk republikeinsche burgerij. De fraktie der gematigde republikeinen die tot nog toe schier alle ministeries had geleverd, had, voornamelijk door het ministerie-De Méline dat van 1896—1898 regeerde en ook door het zwakke ministerie-Dupuy, het vertrouwen verloren en werd niet in staat geacht tot krachtige verdediging der republiek tegen de sterke machten die haar wilden bespringen.

De radikale elementen drongen nu naar voren en de vorming van een ministerie werd opgedragen aan Waldeck Rousseau, ook een „homme à poigne”, die nu de zware taak aanvaardde de Dreyfus-zaak af te wikkelen en de republiek door de crisis heen aan veiligen wal te brengen. Daartoe moest op dat oogenblik het ministerie ook kunnen rekenen op de socialisten, in en buiten het parlement. Was het nu voor een anti-socialistisch staatsman als Waldeck Rousseau en voor een in meerderheid zeker nog niet socialistisch land als Frankrijk, een opzienbarende daad een in wezen revolutionnaire partij, een partij die een algeheele verandering wenscht van de grondslagen der geheele samenleving waarvan de staat toch een onderdeel is, mede tot de regeering te roepen, zoo was het anderzijds zeker een niet minder opzienbarende gebeurtenis dat een sociaal-demokraat, die toch uitteraard een tegenstander is van de tegenwoordige kapitalistische maatschappij met welke hij op voet van oorlog leeft, bereid wordt gevonden een in die kapitalistische maatschappij passenden staatsvorm te verdedigen en zoo'n staat zelf mede te regeeren, daarmede natuurlijk een deel der verantwoordelijkheid voor de daden van dien staat op zich nemend.

Het eerste is te begrijpen uit het gevaar waarin de republiek verkeerde. Dat een republikeinsch staatsman, die een terugkeer tot het monarchistisch régime een onherstelbare ramp voor zijn land zou achten, de hulp aanvaardt en zoekt van zekere republikeinsche elementen, ook al staat hij in alle mogelijke andere

dingen tegenover hen, dat is wel verklaarbaar, zelfs dat ter wille van die hulp eenige concessies aan die elementen worden gedaan, in dit geval aan de arbeiders eenige hervormingen toegestaan.

Om het feit echter te verklaren dat sociaaldemocraten zich in een kapitalistischen staat „Regierungsfähig” betoonen, dienen wij een blik te werpen op de ontwikkeling der socialistische beweging, speciaal der socialistische beweging in Frankrijk.

Er is wel geen land ter wereld waar vóór 1870 zooveel over socialisme is gedacht, geschreven en gesproken als Frankrijk. Daar leefden en werkten de groote utopisten Saint Simon, Fourier, daar leefden Baboeuf, Considérant, Proudhon, Louis Blanc, Blanqui en vele anderen. Socialistische leerstellingen behoefden den Franschen arbeiders over 't algemeen niet te worden opgedrongen door de feiten der economische ontwikkeling, de socialistische idee leefde in hun midden reeds lang vóórdát er van een sociaaldemokratische beweging ergens sprake was.

De revolutie van 1848 stond sterk onder socialistischen invloed. Door een verbond tusschen de radikale kleine burgers en de socialisten kwam in de nationale vergadering van dat jaar de zg. Bergpartij tot stand die meer dan 200 afgevaardigden telde. De mislukte Juni-opstand van 1849 was voor deze partij de doodsteek; op 2 December 1851 ruimde Napoleon bij zijn staatsgreep de rest op.

In allerhande soorten van geheime comités leefden echter de socialistische gedachten voort. Proudhon gaf er weldra leiding aan, en was ook de theoretische aanvoerder. Bij gelegenheid van een bijeenkomst van socialistische vluchtelingen, voornamelijk Franschen en Duitschers, werd te Londen in 1863 de grondslag gelegd van de Internationale. Deze Internationale telde, volgens Benoit Malon, in 1870 in Frankrijk niet minder dan 200.000 aanhangers.

In Juli 1870, even voor het uitbreken van den oorlog, werden nog 34 der meest op den voorgrond tredende leden wegens deelneming aan een staatsgevaarlijke vereeniging veroordeeld tot gevangenisstraf van twee maanden tot een jaar.

Hoewel de mannen der Internationale in de Commune geen bijzonder groote rol speelden, werd toch op haar de schuld geschoven. Op 15 Mei 1871 werd zij verboden en in de daarop volgende bloedige week werd de socialistische beweging in Frankrijk voor geruimen tijd in bloed gesmoord, en diegenen die aan het bloedbad ontkwamen verbannen.

Na de Commune waren de Fransche arbeiders geterroriseerd, openlijke propaganda was onmogelijk, de eerste organisatiepogingen der arbeiders waren zóó tam mogelijk en toch werden ze nog onderdrukt. Op 22 October 1872 werd door de regeering een arbeidersvereniging verboden die volgens hare statuten ten doel had „een gemeenschappelijke overeenkomst, regelende de verschillende belangen van ondernemers en werklieden”.

In 1875 en in 1878 wordt weer voor 't eerst gepoogd een arbeiderskandidatuur voor den gemeenteraad te stellen. Een arbeiderskongres van Oktober 1876 weigert beslist zich te plaatsen op het standpunt van den klassenstrijd. Men wil alleen de klachten der arbeiders ter sprake brengen in de publieke lichamen, doch zelfs dat werd verworpen. De coöperatie werd tot eenig redmiddel verheven.

In 1878 werden Jules Guesde en Gabriel Deville veroordeeld tot zes maanden en twee maanden gevangenisstraf, omdat ze een internationaal arbeiderskongres hadden willen bijeenroepen ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling van 1878.

Doch, zooals gewoonlijk deden de vervolgingen aan de beweging meer goed dan kwaad, en toen in 1879 weer een nationaal arbeiderskongres plaats had te Marseille, waren de socialisten in de meerderheid. Waar men in vorige jaren niet had durven spreken van strijd tegen de bourgeoisie als klasse, daar werd nu tot dien strijd besloten, de kapitalistische eigendom veroordeeld, de noodzakelijkheid eener politieke arbeiderspartij geproklameerd.

De niet-socialistische elementen scheidten zich dan ook na dit kongres af.

In 1880 werd nu op deze grondslagen voortgebouwd en in een te Havre gehouden kongres werd de Parti Ouvrier Français gesticht.

In 1881 bracht de amnestie, aan de gewezen communards verleend, vele socialisten van de oude school in Frankrijk terug. Onder deze waren o. a. Charles Longuet, een schoonzoon van Karl Marx, Vaillant, Jourde, Allemane, en spoedig ontstond in deze nieuwe beweging een felle strijd, waarbij deze oude communards met invloedrijke jongeren als Jules Joffrin en Paul Brousse, meestal stonden tegenover Guesde en de zijnen.

Op een kongres, te St. Etienne gehouden in September 1882, kwam het tot scheuring tusschen de beide scholen, waarvan de eene, de voornamelijk door Brousse aangevoerde, de Possibilistische, de andere de Marxistische genoemd werd.

De laatste was toen de eigenlijke sociaaldemocratische beweging, en stond op den grondslag van het door Marx ontwikkelde beginsel van den klassenstrijd, de eerste richting sloot eigenlijk meer aan bij de utopistische opvattingen van het socialisme zooals die in Frankrijk steeds waren gepropageerd. Het op het jongste kongres van Tours, in 1902 gehouden, aangenomen program van den Parti Socialiste français zoekt ook historische aansluiting bij de Fransche revolutie, stelt de socialistische maatschappij voor als een noodwendig gevolg van de bij de groote Fransche revolutie van 1789 geproklameerde rechten van den mensch.

De Marxistische theorie daarentegen, hoewel natuurlijk den invloed van de ideële historie niet loochenende, zoekt toch den oorsprong en de verdere ontwikkeling van de socialistische beweging in den ekonomischen ondergrond der maatschappij, in de produktiewijze. Het kapitalistisch stelsel leidt noodwendig naar bedrijfsconcentratie, die bedrijfsconcentratie brengt ten slotte de heerschappij over de geheele productie in handen van een betrekkelijk gering aantal kapitalisten, waaraan dan de massa's van het proletariaat die in loondienst bij hen werken, ondergeschikt zijn.

Dat proletariaat echter organiseert zich, eerst in vakverenigingen om betere arbeidsvoorwaarden te bedingen, bij grootere bewustheid in politieke partijen om de politieke macht te ontrukken aan de kapitalistische klasse, om dan met behulp van die

macht de onteigening der produktiemiddelen ter hand te nemen en zodoende die produktiemiddelen te brengen in handen der gemeenschap.

Deze verschillende opvatting bracht in het praktische optreden bij de agitatie groot verschil te weeg.

De Marxistische richting onderstelt dat de bedrijfsconcentratie de kleine burgerij stempelt tot eene ondergaande klasse, zij richt zich daarom alleen tot het proletariaat. Dat zal in Duitschland, Engeland, België geen tegenspraak vinden. Maar in Frankrijk was de kleine burgerij en wel speciaal de Parijse, steeds een revolutionnair en democratisch element, en het was zoo'n wonder niet dat er socialisten waren die van die kleine burgerij op hun gebied ook voor de toekomst nog steun verwachtten.

Het gevolg van dit verschil in opvatting was dan ook dat Guesde en de zijnen b.v. in Parijs geen vasten voet konden krijgen. Daarentegen vonden ze grooten aanhang in de industriestreken, in het departement du Nord, te St. Etienne, te Marseille, te Bordeaux.

In de hierop volgende geschiedenis van de Fransche sociaal-demokratie onderging de Possibilistische fractie nog heel wat verandering.

Allereerst kwam er een scheuring en werd de partij verdeeld in Broussisten en Allemanisten. De eersten stichtten de „Fédération des travailleurs socialistes de France”, de tweeden de „Parti ouvrier socialiste révolutionnaire”. De verschilpunten die deze scheuring teweegbrachten, waren niet van principielen aard.

Naast deze drie partijen ontstond nu nog een vierde, de Blanquistische, welke gesticht werd voornamelijk door teruggekeerde communards, met Blanqui zelf. Deze groep was in den beginne feitelijk niet socialistisch. Zij kwamen tot elkander in de gedachte aan een nieuwe Commune. Ook was hun bedoeling niet een politieke en parlementaire partij te stichten. Zij noemden hunne organisatie „Comité révolutionnaire central”. De Blanquistische idee is in de socialistische wereld bekend

als deze, dat men, bij een eventueelen revolutionnairen toestand over een kleine maar goed georganiseerde en uit vastberaden mannen bestaande groep moest beschikken die de revolutie doen slagen door hun krachtdadig optreden. In deze groep leefden alle oude samenzweetersbegrippen nog een goeden tijd voort. Men wilde daar de revolutie om de revolutie.

Ook deze groep geraakte in hevigen strijd met de Guesdisten, wat dan ook wel niet anders kon, want de grondgedachte van het Blanquisme is wel het meest on-marxistische product dat men zich denken kan.

Intusschen leed de socialistische propaganda in Frankrijk ten zeerste onder de heerschende verdeeldheid. Niemand kon tot een der frakties toetreden of hij werd dadelijk meegesleept in den strijd der diverse scholen.

Dit had voor gevolg dat velen die langzamerhand tot het socialisme kwamen, zich bij geen der bestaande partijen aansloten, doch in eigen kring groepen stichtten, die langzamerhand al meer en meer zich uitbreidden. Als studiekringen meestal begonnen, of als een comité tot stichting van een blad of van een debating- of ontwikkelingsklub, kwamen deze groepen er weldra toe kandidaten op te stellen bij verkiezingen en als politieke organisaties op te treden.

In de jaren 1885—1890 had van het Fransche radikalisme een ware exodus plaats van meestal jonge mannen, die naar het socialisme overgingen. Onder deze mannen waren o.a. Jaurès, Millerand, Viviani, Adrien Veber, George Renard, André Lefèvre, Eugène Fournière, Flaissières, enz. enz. Schier geen van dezen sloot zich aan bij een der bestaande partijen; om deze mannen vormden zich groepen van zoogenaamde indépendenten. In 1893 bij de algemeene verkiezingen behaalden deze indépendenten zóóveel succes, dat ze als een nieuwe fraktie naast de andere optrad en wel met schier evenveel kamerleden als de oude partijen te zamen.

Hier volgde dan ook weldra de stichting van een federatie dezer indépendente groepen, die men noemde „Confédération des socialistes indépendants”.

Tusschen 1893 en 1898 ondergingen alle scholen en frakties een groote verandering. Ze schoven naar elkander toe. Vooral het ministerie-De Méline dat sterk anti-socialistisch optrad, dwong de diverse elementen in de socialistische beweging steun bij elkander te zoeken.

De eigenlijke principieele verschilpunten waren dan ook voor en na weggefallen, niet het minst onder den invloed der internationale kongressen. Feitelijk waren alle frakties op het sociaaldemocratische standpunt komen te staan. Allen wilden nu de politieke macht doen veroveren door het proletariaat, om dan die staatsorganisatie te gebruiken als middel bij de socialiseering der produktie- en ruilmiddelen.

Het was Millerand die in 1896 de formule vond, welke uitdrukte wat alle Fransche socialisten wilden.

In de vaak genoemde rede van Saint-Mandé, gehouden op 30 Mei 1896, formuleerde bij de drie punten, die sinds dien als het program van Saint-Mandé bekend zijn.

Het waren de volgende:

„Gezamenlijke internationale aktie van alle arbeiders;

„Politieke en ekonomische organisatie van het proletariaat in een klassepartij tot verovering der politieke macht;

Socialiseering der produktie- en ruilmiddelen, d.w.z. de verving der kapitalistische maatschappij in een kollektivistische of kommunistische.”

Deze programrede werd gehouden aan een banquet van socialistische gemeenteraden, waar ook aanwezig waren Jules Guesde, Ed. Vaillant, Paul Brousse, Jaurès, kortom schier alle hoofden der diverse frakties, die toen bestonden.

Op dat oogenblik was het ministerie-De Méline al opgetreden en het was te verwachten dat de socialistische eenheid, ook onder den invloed eener gemeenschappelijke aktie tegen dezen volksvijand, dezen „père La Famine”, vader Hongersnood, zooals men hem noemde, spoedig tot stand zou komen.

Maar — es hat nicht sollen sein!

En de oorzaak dat ze niet gekomen is, was de Dreyfus-zaak.

In 1897 raakte de in deze zaak smeulende lont ten einde

en het kruisvat ontplofte bij den bekenden brief van Zola, „J'accuse” . . .

Men herinnert zich de feiten van het proces-Zola. Hoe de straat, de Parijsche straat, die zoo menige regeering reeds deed vallen, in dezen aan de zijde van de belagers van den moedigen strijder voor het recht stonden, hoe hij en zijn vrienden werden gehoond.

Onder den kreet van „Vive l'armée”, wilde men het geroep om recht verstikken.

De Dreyfus-zaak kreeg al heel spoedig een politieke betekenis. De generaals, op de handen gedragen door het volk, gevoelden zich sterk en spraken bond. De Boisdeffre, de Pellieux, Mercier, Roget, wie herinnert zich deze namen niet? De generale staf dreigde met ontslag, als er aan zijn gezag getornd werd door een revisie. Het volk juichte deze rechtsvertrapping toe, in plaats van er tegen op te staan.

Daarbij een regeering en een president der republiek die, zoo niet openlijk, dan toch in werkelijkheid heulden met deze sabelsleepers, een justitie die hun ter wille was. Wat moest er van de democratie, van de republiek, van het recht komen, als de sabel ten slotte de beslissing in handen had?

Toen stond in Parijs de man op, die de noodige elementen meebracht om tegenover de chauvinistische horden een macht te stellen. Die man was Jaurès. Hij sleepte geheel een massa mede in den strijd. Jaurès wordt te Parijs aanbeden in vele kringen vooral van jonge, strijdlustige elementen, studenten, artisten enz. Maar vooral veel waard was de hulp die hij meebracht in de flink georganiseerde, vrij talrijke, voornamelijk allemanistische, arbeidersgroepen. Het duurde niet lang of Jaurès had de groote massa der socialistische arbeiders achter zich. Zijn voorbeeld wekte menigeen uit den dommel, er kwam een kentering.

Doch toen gebeurde er iets zonderlings.

Er verscheen plotseling een manifest, ondertekend door de besturen van twee der grootste socialistische partijen, die der Guesdisten en die der Blanquisten, waarbij werd afgekeurd

dat de socialisten partij kozen in de Dreyfus-zaak. Deze zaak werd verklaard te zijn een strijd tusschen twee frakties der heerschende klasse. Aan de eene zijde stond wel is waar de geheele militaire kliek, blijkbaar gesteund door aristokratie en klerus. Het verbond tusschen „sabre et goupillon”, tusschen sabel en wijwaterskwast, was zeker geen sympathiek ding. Maar aan den anderen kant stond, zoo oordeelden Guesde en Vaillant, de Joodsche haute finance, stonden de bewerkers der Panama- en andere financieele schandalen. Zij geloofden in het bestaan van het „syndicat”, zij spraken zich niet uit over de schuld of de onschuld van den gevangen kapitein, maar wisten een lange lijst van onschuldig veroordeelde prolétariërs op te sommen, voor welke niemand der thans voor het recht blakende helden in de bres was gesprongen.

Dit manifest bracht Jaurès en de zijnen niet van den ingeslagen weg, maar de discussie die er op volgde trok het omhulsel weg van een groote gaping die er was tusschen de beide opvattingen, die van Guèsde en die van Jaurès.

Als Jaurès er op wees welk gevaar er in die Dreyfus-zaak zat voor de republiek, antwoordde Guesde dat het bestaan dier republiek hem onverschillig was. Later heeft hij het uitgedrukt: Wilhelm of Loubet, 't is mij onverschillig, 't is en blijft kapitalisme.

Met vuur en welsprekendheid kwam Jaurès daartegen op. Aan de republiek mag ontbreken wat wil, ze is toch verre boven elken monarchistischen regeeringsvorm te verkiezen. Het socialisme is niet te verwezenlijken voor en aler een jarenreeks van hervorming en ontwikkeling voorafgegaan is en dat is alleen te verwachten onder een democratisch régime. Voor Frankrijk is dat laatste alleen bestaanbaar in een republiek. De meeste Fransche arbeiders dwepen dan ook met de republiek en de oproep van Jaurès vond allerwege gehoor.

De verkiezingen van 1898 stonden voor de socialisten onder het teeken van de verdeeldheid over dit punt, en de uitslag van die verkiezingen loste de kwestie ook niet op, want alle frakties gingen sterk vooruit. De gezamenlijke partijen die in

1893 440.000 stemmen hadden gekregen, kregen er nu 840.000. Gekozen waren 14 Guesdisten, 9 Blanquisten, 1 Allemanist, 14 van de verbonden indépendenten en possibilisten. Guesde en Jaurès waren beiden gevallen.

Maar de verkiezingen waren overigens goed uitgevallen voor de meer vooruitstrevende elementen, de radikale groepen waren versterkt en de Kamer haastte zich het ministerie-De Méline naar huis te zenden en te vervangen door een ministerie-Brisson.

Brisson had het plan in de Dreyfus-zaak het recht op zijn beloop te laten, maar de minister van oorlog, Cavaignac, koos verwoed partij voor de lieden van den generalen staf en blaamde zich zelf door zich te beroepen op stukken die valsch bleken te zijn. Toen hij eindelijk moest aftreden, begon het geïntrigeer van de generaals tegen de regeering. Een hunner, Chanoine, aanvaardde het ministerschap, doch liep op zekerem dag eenvoudig weg uit de Kamer, verklarende dat hij aan knoeierijen tegen het leger niet mededeed. Een andere generaal, Zurlinden, volgde hem op, maar eindelijk bezweek het ministerie-Brisson. Een ministerie Dupuy, meer naar den zin van het leger, volgde toen.

Toen dit ten slotte viel omdat de democratische elementen gevoelden dat het civiele gezag bij deze regeering niet veilig was, kwam een sterke drang naar een krachtig onvervalscht republikeinsch ministerie. Nu kwam het ministerie-Waldeck Rousseau, met A. Millerand als ministre du commerce. Dit was een besliste zwenking naar links, de republiek zocht eindelijk haar beste bondgenooten op, de socialistische arbeiders.

Het valt niet te ontkennen dat weldra in het socialistische kamp een storm opstak, komende van de Guesdisten en de Blanquisten.

Nu had de twistvraag een nieuwen vorm aangenomen. Het was nu de vraag of een sociaaldemokraat ooit deel kan maken van het centrale gezag, van de regeering in een kapitalistischen staat.

Deze vraag hangt samen met die van de geheele parlementaire positie der sociaaldemokratische partijen en voor de

beantwoording dienen wij eens van naderbij te onderzoeken wat men te verstaan heeft onder wat men is gaan noemen het parlementaire socialisme.

In schier elk land gingen de eerste sporen van de sociaal-demokratische beweging gepaard met heftige, vaak in onlusten en oproer zich uitende bewegingen onder de arbeiders. De industriële arbeidersklasse is een produkt der moderne nijverheid en overal is die nijverheid begonnen met de arbeidskracht van de arbeiders te koopen voor lage loonen. De concurrentie brengt tot druk op de loonen, hetzij om verhooging tegen te gaan, hetzij om ze nog verder omlaag te drukken. Dan komt het eerste verzet, het doellooze, onbekookte, wilde verzet van een ongeorganiseerde en dus niet redeneerende en niet denkende massa.

Daarom gaat het eerste verzet tegen het kapitalisme of de eerste pogingen voor de verkrijging van politieke rechten en vrijheden die men mist, meestal gepaard met onlusten, die dan ook om de nieuwigheid veel indruk maken. Daarbij echter behoudt het gezag vrij gemakkelijk de overhand.

Dan volgt de tijd van grootere bewustheid, die de arbeiders brengt tot vakorganisatie, tot politiek besef; de eischen die men stellen wil, worden tot een program vereenigd, men agiteert voor politieke rechten, en deze eenmaal in meerdere of mindere mate verkregen hebbend, tracht men deze rechten te gebruiken om daarmee voor de arbeidersklasse dienstige hervormingen te veroveren.

De sociaaldemokratie, zooals Marx en Engels die begrepen in hun bekend communistisch manifest, heeft van den aanvang af gestreefd naar de verovering der politieke macht. Meestal werd dat zóó begrepen, dat deze verovering der politieke macht het gevolg moest zijn van een gewelddadige revolutie. Meer en meer is echter de meening opgekomen dat die verovering moet plaats hebben langs den gewonen, wettelijken parlementairen weg. Dit is nog niet de meening van het geheele socialisme, 't hangt ook niet van het socialisme alleen.

af of het zóó zijn zal, maar vele socialisten staan op dat standpunt.

De socialistische partij die in dit stadium is gekomen, noemt men dan parlementair en eenige tegenstanders maken zich vroolijk over die vroeger zoo revolutionaire socialisten, die nu zoo tam zijn geworden.

Ik kan niet nalaten hier even in te lasschen wat ik vroeger over dit onderwerp schreef, in een artikel in de *Vragen des Tijds* van December 1900, handelende over „Het Internationaal socialistisch kongres te Parijs”.

„Het is een cliché, een internationaal cliché, den socialisten toe te roepen dat zij hun intransigentie, hun revolutionair karakter laten varen, dat ze practisch worden, dat ze zich aanpassen aan de omstandigheden. Van twee kanten wordt dit van de daken verkondigd. Ten eerste van den kant der burgerpartijen; hier staat het niet aan mij een oordeel uit te spreken over het waarom; in de tweede plaats van den kant der nog hier en daar bestaande zg. revolutionaire groepen, die beweren het socialisme „zuiver” te willen houden en daarom aan dat „aanpassen” niet meedoen.

„Nu zal het mij niet invallen te ontkennen, dat in de verhouding tusschen een deel der burgerklasse en de socialisten, althans in eenige landen, verandering is ingetreden. Verschillende malen reeds traden burgerpartijen van democratische richting in bondgenootschap met de sociaaldemocraten, en omgekeerd, vóór of tegen de eene of andere zaak op. Het feit dat er wel sporen van eenige toenadering zijn in verschillende landen tusschen de sociaaldemocraten en democratische burgerpartijen geef ik grifweg toe. Maar ik vraag of het niet een beetje kaatsen met de waarheid is, als dit feit uitsluitend toegeschreven wordt aan een verandering bij de sociaaldemocratie?

„Zou er heusch ook niet een beetje verandering te bemerken zijn bij de burgerpartijen? Het ware het zonlicht loochenen, te willen ontkennen dat er in de wijze van optreden tegenover de socialistische partij een groote verandering is gekomen in bijna elk land. In de eerste plaats is een deel der burgerij zich bewust geworden van de gebreken der maatschappij,

ook daar waar men weinig tijds geleden nog alles aanzag als *pour le mieux dans le meilleur des mondes*. De socialistische partij heeft tot een tegenstander, die tot op zekere hoogte haar grieven erkent, anders te redeneeren dan tot een die al haar eischen botweg afwijst. Ook tegen het proletariaat slaat de socialistische partij een anderen toon aan, en niets is natuurlijker. Als ge een slapende voor de eene of andere taak noodig hebt, schudt ge hem eerst wat door elkaar. Een beetje harder naarmate hij hardnekkiger dut. Doch als de man wakker is, houdt ge met schudden op en ge draagt hem uw verlangen kalm voor. Dat is zeer zeker een verandering van tactiek, doch ware het geen zuivere onzin, den man ook nog te blijven schudden als hij helder wakker voor u staat? Er zijn er trouwens onder de socialisten die dat gedaán hebben. Maar de ex-slaper keerde zich om en ging heen, vaak genoeg om . . . weer te gaan slapen, daar hij niet begrepen had wat men van hem wilde.

„Zoowel de verandering in de houding der burgerlijke democraten ten haren opzichte als het feit dat zij aan een ander deel van hare taak begonnen zijn, heeft de sociaaldemocratische partijen hare tactiek doen wijzigen.

„Dan is er nog iets anders. In vele landen — men vergete niet dat ik bij mijn beschouwingen volstrekt niet in het bijzonder het oog heb op Nederland of op eenig ander land — in vele landen dan is sinds eenige jaren een sterk reactionaire strooming ontstaan. In Duitschland, in Frankrijk, in Italië, en nu zelfs in Engeland is de reactie troef, of doet ze al haar best het te worden. De vorm van haar optreden verschilt in de verschillende landen, maar overal weert ze zich geducht.

„Deze dreigende reactie brengt natuurlijk teweeg dat de bedreigden elkanders hulp zoeken. De hulp der socialistische partij is in zulk een geval gewoonlijk gauw gevonden.

„Maar is dat dan een bewijs van verandering van karakter, van grootere neiging tot transactie?

„Vroeger zou ze het niet gedaán hebben, zeker niet. Ook al omdat niemand het haar vroeg, omdat haar hulp niets beteekende, maar ook omdat zij toen, als een kleine secte, met de werkelijk-

heid niet te rekenen had, omdat haar taak geheel negatief was.

„En zoo kom ik tot mijn oordeel dat de houding der sociaaldemokratie in sommige vragen en gebeurtenissen, de grootere geneigdheid om zich in te laten met de kleine vragen van den dag, en het optreden voor betrekkelijk kleine hervormingen, de vrucht is van veranderde omstandigheden die steeds een andere tactiek meebrengen, doch dat het beslist ontkend moet worden dat de sociaaldemokratie zelve, in haar wezen, eenige verandering heeft ondergaan. Haar doel was en is de organisatie der arbeidersklasse, tot verovering der politieke macht tot onteigening van de produktiemiddelen”.

Ik geloof hier den toestand juist te hebben geschetst.

Zoodra men aan een zaak gaat werken, kan men niet anders dan geleidelijk opereeren, het eene stuk na het andere. Alleen afbreken en vernielen kan met één slag en één plomp gaan. Waar de sociaaldemokratie als hervormingspartij optreedt, daar is ze reeds bezig met het opbouwende werk dat ze heeft te verrichten, terwijl zij tegelijkertijd voortgaat met het werk dat eerst haar geheele krachten vergde, de kritiek op de bestaande maatschappij, waarmede zij de bewustheid van de nog dommelende arbeiders moet opwekken en aankweken.

Het spreekt van zelf dat deze ontwikkeling tot een politieke parlementaire partij konsekwenties meebrengt.

Het proletariaat kan zich slechts dáár rustig en sterk organiseeren, waar democratische staatsinstellingen de vrijheid van vereeniging, van vergadering, van drukpers en andere propaganda toelaten en handhaven.

Daarom verdedigt de sociaaldemokratie de democratische instellingen en is zij vaak bereid zich met de een of andere burgerpartij tijdelijk te verbinden tot verdediging van die instellingen, waar ze meer dan gewoon gevaar loopen.

Natuurlijk zijn lang niet alle sociaaldemokraten het steeds over deze konsekwenties eens. Natuurlijk heerscht er verschil van meening bij elke wijziging die in de tactiek moet worden gebracht.

Dat verschil was in Frankrijk zeer groot bij de behandeling der vraag of een sociaaldemokraat minister wezen kon in een

kapitalistische regeering, en dat meeningsverschil is overgeplaatst naar alle landen waar de sociaaldemokratie leeft.

De argumenten voor en tegen zijn velerlei. Laat ik de voorname even samenvatten.

De tegenstanders van het ministerschap van een sociaaldemokraat redeneeren als volgt:

Een regeering in een kapitalistischen staat, in een staat die een op de kapitalistische rechtsorde gegroeide wetgeving te handhaven heeft, moet kapitalistisch zijn en dus het kapitalisme beschermen. Zij moet de kapitalistische maatschappij helpen in stand houden, den toestand waarbij het proletariaat onderdrukt is, bestendigen en de wetten, die toch feitelijk niets anders zijn dan de uitvloeisels van het kapitalistisch stelsel en gericht tegen de vijanden van het kapitalisme, handhaven. Dit werk kan het werk niet zijn van een sociaaldemokraat, het is *per se* anti-socialistisch, en de sociaaldemokraat die er aan meedoet is een verrader, hij strijdt tegen zijn eigen beginsel.

Daartegenover nu de voorstanders: Frankrijk is een republiek en als het een kapitalistische republiek is, dan ligt dat slechts daaraan dat de meerderheid harer burgers nog niet socialistisch is. In een monarchie is een hogere macht dan het algemeen kiesrecht, althans eene die buiten het direkte bereik der kiezers staat, in een republiek is die er niet. Kortom, Frankrijk heeft principieel reeds den regeeringsvorm dien het hebben moet om tot het socialisme te komen, slechts onderdeelen behoeven veranderd te worden, en die verandering te bevelen, ligt geheel binnen de macht van het algemeen kiesrecht. Geen Franschman is, in welke betrekking ook, verplicht tot eenigen eed van trouw aan een blijvend veronderstelde staatsinstelling of aan eenigen vorst. Hierdoor alleen reeds vervalt elke ontrouw aan het socialistisch beginsel bij dengeen die in die republiek een betrekking aanvaardt waarbij hij wetten toe te passen heeft, zooals daar zijn betrekkingen van burgemeesters, prefekten, ministers en anderen.

Maar er is meer. Onze republikeinsche regeeringsvorm vertegenwoordigt — een groote of minder groote — maar in elk

geval een voorwaartsche schrede in politieke ontwikkeling, tegenover den monarchalen, hoe die ook zijn moge in onderdeelen. Er is in Frankrijk een strooming, die dezen afgeschafften monarchalen regeeringsvorm weer wil herstellen, en tegen dezen achteruitgang is elk sociaaldemokraat verplicht zich met hand en tand te verzetten. Waar het nu gelukt een regeering te krijgen die beslist republikeinsch is, een regeering die de republiek tegenover het cesarisme energiek verdedigt, verdient deze onzen steun en het ware overlevering van het land aan de monarchistische reaktie met haar inkrimping van de volksvrijheden, indien wij een dergelijke regeering aan de reaktionairen ten prooi lieten. En dit is te meer het geval, omdat de hervormingen die wij nu reeds eischen, hervormingen die het werk der voortzetting van de democratisering der maatschappij daarstellen, van een dergelijke republikeinsche regeering *misschien* wel, van een reaktionaire *zeer zeker* niet te krijgen zijn.

En dan komt de vraag: maar als er nu kans is deze of gene lijst van hervormingen te verwezenlijken, wat is dan verkieslijker, dat die hervormingen door anderen, of dat ze door ons zelf worden ingevoerd? Op het stuk van arbeidswetten weet ieder, dat verkeerde of gebrekkige toepassing soms de heele wetgeving tot een doode letter maakt. Als wij nu die toepassing kunnen leggen in handen van een der onzen, is het dan geen onzin, ze te laten berusten in de handen van een ander, van een niet-sociaaldemokraat, die 't in alle geval gebrekkiger zal doen?

De Fransche sociaaldemokratie heeft zich, toen Millerand in het ministerie ging, niet over de zaak kunnen uitlaten, maar van de sociaaldemokratische Kamerleden stond de groote meerderheid aan zijn zijde, zij deelden dus de opvattingen, hiervoren omschreven. Van de 41 Kamerleden die de fraktie vormden, zijn ten slotte 30 aan de zijde van Millerand gebleven, en slechts 11 hebben zich tegen zijn ministerschap gekant. De eersten waren oorspronkelijk lang niet alle leden van zijn fraktie. De Guesdisten bijvoorbeeld hadden 14 afgevaardigden in de Kamer, daarvan zijn 10 aan de zijde van

Millerand gaan staan, en hebben daarbij meteen de Guesdistische partij verlaten, met zóó klaarlijkelijke toestemming hunner kiezers, dat zij bij de jongste verkiezingen allen weér herkozen zijn.

Na hiermede de omstandigheden die Millerand tot minister maakten, de wordingsgeschiedenis van de positie welke hem zijn veelgenoemdheid verschafte te hebben geschetst, komen wij tot den man zelf, en tot den minister.

Alexandre Millerand is op 10 Februari 1859 te Parijs uit geboorte geboren. Hij studeerde aan het Lyceum te Vanves, en later in de rechten aan de Parijsche faculteit. Hij promoveerde in 1881 en liet zich onmiddellijk inschrijven bij de Parijsche balie.

Daar kwam weldra de gave voor den dag, die hem later tot een groot parlementair moest maken, zijn welsprekendheid, zijn gevatheid, de strenge logika en de kracht van zijn argumentatie.

Hij kwam toen weldra in de positie van alle advocaten die in onzen tijd den strijd der arbeiders steunen, n.l. dat zij aangezocht worden in z.g. revolutionaire processen als verdedigers van de ongeveer altijd onbemiddelde beklagden op te treden, die in vele gevallen bij voorbaat reeds veroordeeld zijn tot de zwaarst mogelijke straffen. Ik denk hiérbij aan de benaming klassejustitie. De onder de sociaaldemokraten heerschende meening dat er een klassejustitie bestaat, wordt in niet-sociaaldemokratische kringen als een vooroordeel, als een partij-vooordeel, vaak als een moedwillig gekweekt partij-vooordeel aangezien.

Dat komt omdat men niet weet wat sociaaldemokraten onder dat begrip klassejustitie verstaan. Niemand hunner denkt dat onze hedendaagsche rechters moedwillig en te kwader trouw onschuldigen veroordeelen. Het klassekarakter ligt feitelijk in de waardeering der delikten. Als twee arbeiders ruzie krijgen over een burenkwestie en de een geeft den ander een klap, dan krijgt de schuldige van den rechter die hem te vonnissen heeft, een zekere straf. Is echter de eene arbeider, de geveer van den klap, een staker en de ontvanger een z.g. onderkruiper, dan wordt die omstandigheid als een verzwarende aangemerkt door

onze rechters, en de straf stijgt van een geldboete of een paar dagen gevangenis tot verscheidene maanden.

Een revolvershot op een politieofficier b.v. gericht van uit een politieke arbeidersmanifestatie, wordt tienmaal zwaarder aangerekend dan een in gewone omstandigheden gelost.

Dat de omstandigheid dat zekere delicten in verband met eenige politieke of andere beweging der arbeiders gebeurd zijn, een verzwarende omstandigheid is, is een kenmerk van het klassekarakter der justitie.

Er zijn andere kenmerken, bijvoorbeeld dat men in justitieele kringen wel gevoelt de verzachtende omstandigheid van eenigen hartstocht, omdat men dien hartstocht ook ondergaat en dus beoordeelen kan, doch niet de verzachtende omstandigheid van den socialen nood dien men niet ondergaat en daardoor ook niet beoordeelen kan. En zoo voort.

Advokaten nu, die men kent als sympathiseerende met de beweging der arbeiders, ontvangen al spoedig verzoeken tot het verdedigen van den een of den ander, die zich aan eenig vergrijp in verband met eenig revolutionair optreden der arbeiders heeft schuldig gemaakt.

Advokaten die ambieeren met hun meesterschap in de rechten rijk te worden, nemen dergelijke processen gewoonlijk niet aan. Millerand deed dat wel en hij verdedigde in 1882 met veel talent stakende mijnwerkers te Montceau-les-Mines, later die te Decazeville, die in hun toorn een ingenieur hadden doodgeslagen, en trad verder op in een reeks van stakingsdelicten, te Vierzon, te Carmaux, te Lens, later in gelijke processen alsook in politieke te Fourmies, waar Lafargue tot een jaar veroordeeld werd, te Bourges waar Baudin, te Villefranche waar Duc Quercy en Roche terecht stonden.

Na korten tijd was Millerand's naam als advokaat gevestigd. Hij werd sekretaris van de „conférence des avocats”.

Maar al heel spoedig begaf hij zich in het politieke strijd-gewoel. In Mei 1884 koos het distrikt La Muette hem in den Parijschen gemeenteraad, waar hij al dadelijk rapporteur over het budget van onderwijs werd.

In 1885 werd zijn kandidatuur te Parijs gesteld bij een aanvullingsverkiezing. De heele stad stemde toen nog als één distrikt en Millerand werd gekozen met 189.924 van de 346.933 uitgebrachte stemmen. In de Kamer zetelde hij dadelijk aan de uiterste linkerzijde.

In den tijd van Boulanger weigerde Millerand met Floquet en andere opportunisten mede te werken, trad echter zelf krachtig tegen Boulanger op in openbare vergaderingen, wat toen lang niet zonder gevaar was.

In 1889 was de scrutin de liste afgeschaft, Parijs in distrikten verdeeld. Het 1e distrikt van het XIIe Parijsche arrondissement herkoos Millerand met 5358 stemmen tegen 4277 op den Boulangist Elie May.

In de Kamer trad Millerand al heel spoedig op den voorgrond. Als de meeste socialistische afgevaardigden bemoeide hij zich bij voorkeur met kwesties van socialen aard. In sommige opzichten onderscheidde hij zich van zijn collega's der uiterste linkerzijde. De meesten dezer bemoeien zich bijv. nooit met de invoerrechten op industrieele produkten of halfabrikaten. Millerand legde steeds sterke neiging tot bestrijding van hooge invoerrechten aan den dag. Hij trad reeds een paar malen als rapporteur van het budget der posten en der telegrafie op.

Verder deed hij veel aan interpellaties, te veel om ze op te noemen.

In de legislatieve periode van 1889—1893 had de Panamageschiedenis vele oudere parlementairen doen vallen, anderen waren door hun houding bij het Boulangisme er uit gedrongen, er had een opschuiving plaats.

In 1893 kwam Millerand zonder moeite terug in de Kamer. Voornamelijk door den val van Clemenceau kwam hij in een machtige positie. Clemenceau was vóór dien de schrik van alle opportunistische ministeries, hij wist altijd het zwakke punt te ontdekken, de moties handig in te kleeden, op een gegeven oogenblik het debat in een bepaalde richting te sturen. Deze taak werd feitelijk overgenomen door Millerand, die zeker de handigste politikus der uiterste linkerzijde was.

Millerand was de voornaamste tegenstander van de uitzonderingswetten tegen de anarchisten die in 1893 werden gemaakt, en hij hield bij de behandeling van het monopolie der Banque de France tegen dit „koningschap van het goud” een waren veldtocht.

Op 8 Mei 1898 werd hij met 8782 van de 9915 uitgebrachte stemmen tot Kamerlid herkozen.

Toen kwamen in Juni 1899 de gebeurtenissen welke ik reeds schetste, die het ministerie Waldeck Rousseau geboren deden worden. Op 22 Juni 1899 trad A. Millerand als minister op.

Werd er veel verschil van meening waargenomen over de vraag of Millerand al dan niet het ministerschap had moeten aannemen, over zijn houding als minister wordt minstens even verschillend geoordeeld.

Wat van den kant der burgerlijke tegenstanders van het ministerie Waldeck Rousseau wordt aangevoerd, kan ons minder interesseeren, het is hetzelfde wat elke hervormingspolitiek wordt tegengeworpen van den kant dergenen die meenen dat alles is *pour le mieux dans le meilleur des mondes*, of die in elke wettelijke bepaling die de overmacht der ondernemers over de arbeiders eenigszins knot, een vermoording van de industrie en van de vrijheid zien.

De groote konservatieve pers en de kleine nationalistische heeft Millerand geen enkele maal vergeten, als er gelegenheid was om op hem af te geven. De werkstakingen die uit-, de passerellen die door-, en de stieren die losbraken, werden steeds op zijn rekening gezet. De *Charivari* publiceerde een teekening waarin Millerand als een magneet werd voorgesteld, die de werkstakingen als bliksemstralen tot zich trok; toen hij een wetje wist door te krijgen waarbij de partikuliere plaatsingbureaux opgeheven werden, noemde men dat een onteigening van een deel der burgerij, en zoo meer. Er is geen misbruik van de regeermacht denkbaar dat hem niet verweten is. Tot nog toe echter is men er nooit in geslaagd iets daadwerkelijks te berde te brengen.

Millerand's volstreckte honorabiliteit heeft tot nog toe geen ernstigen betwister gevonden.

Ernstiger is hetgeen van socialistische zijde tegen den minister is te berde gebracht. Men had daar zekere rechten op hem, men had het recht te verlangen dat, behalve in de wetten die hij tot stand bracht of in de uitvoering van de wetten die hem ten deel viel, ook in zijn optreden in 't algemeen de sociaaldemokraat zich niet zou verloochenen, dat hij van datgene wat men proletarisch voelen noemt iets in zijn optreden zou weten te leggen.

Aan dat verlangen is niet beantwoord. In zijn hervormingswerk heeft Millerand den sociaaldemokraat niet afgelegd, in zijn houding echter wel. Misschien is dat ietwat kras uitgedrukt. Wat Millerand geschonden heeft, is niet het een of andere omschreven beginsel, wat hij geschonden heeft is het decorum.

Wat hem allereerst kwalijk genomen werd, was, dat hij als minister in een regeering ging zitten waarin ook was generaal De Gallifet, een der meest bloeddorstige onderdrukkers der Commune in 1871. Dat is een leelijke en vooral een lastige geschiedenis geweest voor zijn verdedigers, die er overal om werden geïnterpelleerd. Hij zelf heeft nooit op aanvallen op dit punt geantwoord. Twee vragen zijn open gebleven: de eerste, of hij er iets aan heeft kunnen doen, de tweede: hoe de politieke meeningen van De Gallifet nu zijn. Het optreden van dezen generaal in een radikaal en beslist republikeinsch kabinet doet vermoeden dat hij op dat hachelijke oogenblik van het optreden van het kabinet-Waldeck Rousseau een der zeer zeldzame generaals was, op welke de republiek rekenen kon tegenover de overmoedige heeren van den generalen staf. Tegenover De Gallifet hebben deze dan ook ingebonden.

Een verdere kwestie vormden bv. de ridderorden. Millerand heeft ridderorden uitgedeeld en ontvangen naar den ouden maatstaf en hij heeft zelfs eenmaal een fabrikant geridderd, die tal van malen gestraft was wegens overtreding der arbeidswetten. Daarop heeft hij geantwoord, dat zulks niet aan hem maar aan den Raad van het Legioen van Eer lag.

Het ergste van al heeft Millerand de socialistisch denkende arbeiders in hun gevoelens gekwetst bij de Czarenhuldiging.

Toen in 1901 de Czaar in Frankrijk was, heeft Millerand aan al de ontvangstplechtigheden mede gedaan, heeft zich laten ridderen en feliciteeren, en uit niets is gebleken dat zijn republikeinsch geweten daar iets bizonders van gevoeld heeft.

Op hetzelfde oogenblik zagen wij in Rusland denzelfden Czaar elke beweging tot volksontvoogding neerslaan, elk democratisch streven met ontzettendè straffen beloonen. In den strijd tusschen het Russische volk dat politieke rechten wil, dat democratisch wil geregeerd worden en het Czarendom, staat de sociaaldemokratie natuurlijk met lichaam en ziel aan de zijde van het eerste en het paste daarom niet aan een sociaal-demokraat, in welke positie hij ook stond, den Czaar eenige hulde te bewijzen. Verder zijn er nog eenige leelijke dingen gebeurd door de regeering tijdens Millerand's ministerschap, die hem mede worden aangerekend, terecht of ten onrechte. Er is op werkstakers geschoten. In beide gevallen heeft de regeering een onderzoek ingesteld; in 't eene, op La Martinique, is het gevolg slechts geweest overplaatsing van een bevelvoerend officier, te Châlons heeft de krijgsraad de gendarmes die 't gedaan hadden, vrijgesproken.

Er zijn vreemde revolutionairen uit 't land gezet, staatsbeambten zijn in hun vrije optreden belemmerd. Geen van die gevallen vielen direkt onder Millerand's bevoegdheid. Het is moeilijk in dezen zijn deel der verantwoordelijkheid vast te stellen.

Hij heeft, in strijd met de socialistische kongresbesluiten, telkens voor militaire uitgaven gestemd.

In deze en meer andere dingen heeft Millerand zich niet boven het niveau van een gewoon burgerlijk minister weten op te werken. Dat is een grief die schier geheel de sociaal-demokratische partij tegen hem deelt.

Het nagaan van wat Millerand als minister heeft gedaan op het gebied van wetgeving en bestuur, is dan ook werkelijk een verkwikkelijker werk.

Want op dat gebied kan onze ministre du commerce zeggen dat hij getoond heeft er te zijn.

Een overzicht over zijn werk kan uitteraard slechts zeer

beknopt gegeven worden, want Millerand heeft veel gedaan.

Aan de bespreking van het positieve deel van Millerand's werk, dient een woord vooraf te gaan over de vraag wat een regeering in 't algemeen kan doen om bij de tegenwoordige verhoudingen de arbeidersbelangen te bevorderen in sociaal-demokratischen geest. Wij kunnen die vraag nog breeder opvatten en ze zóó stellen: wat is in het algemeen het positieve werk dat ter voorbereiding en ter bespoediging eener socialistische maatschappij kan worden verricht?

Het wetenschappelijk socialisme beschouwt de komst eener socialistische maatschappij als de vrucht van een ontwikkelingsperiode. Een ontwikkelingsperiode sluit men niet willekeurig af waar men wil, daaruit volgt dat geen macht in staat zal zijn een socialistische maatschappij te vestigen, alvorens uit de kapitalistische maatschappij de noodige voorwaarden zijn opgegroeid.

De taak eener regeering die het socialisme wil bevorderen, lijkt mij dus duidelijk aangewezen: die regeering heeft, evenals elke andere socialistische macht, de vorming der voorwaarde tot het socialisme in de hand te werken.

Hoe kan dat?

Dat kan voornamelijk en allereerst door bevordering van de arbeidersorganisatie. Voor de komst eener socialistische maatschappij is de arbeidersorganisatie de voornaamste factor. Daadwerkelijk moet in een socialistische maatschappij de produktie in handen komen van arbeidersgroepen, die opgroeien moeten uit de vakorganisatie. Die vakorganisatie te bevorderen is dus wel de eerste plicht van elkeen, die in eenige positie zich groepen acht in socialistischen geest te werken.

Dat kan verder geschieden door de arbeidersorganisatie zooveel mogelijk zeggenschap te geven, door haar reeds eenigen invloed te verschaffen op de produktie, door vooral de kollektiviteit der organisatie in de plaats te laten treden van de individueele arbeiders. Verder kan dat dan door, waar zulks reeds mogelijk is, die kollektiviteit reeds als producenten te laten optreden, ten einde de leidende krachten te scheppen.

Verder bevordert men de algemeene arbeidsregeling die het

socialisme zal brengen door elke daad waarbij de gemeenschap de partikuliere macht der kapitalisten ten bate der arbeiders knot.

Verder door elke verbetering in en elke uitbreiding van de publieke diensten. Het brengen van spoorwegen of welk ander deel der produktie- of distributiemiddelen in handen van den staat als vertegenwoordiger der gemeenschap, is een versterking van de voorwaarden tot de komst eener socialistische maatschappij.

Voorts door alles wat gunstigen invloed heeft op het deel der meerwaarde van den arbeid dat naar de gemeenschap gaat en omgekeerd dat wat in partikulier bezit komt. Progressieve inkomsten- en erfenisbelastingen zijn daartoe ongetwijfeld middelen.

Ten slotte door elken maatregel die de zedelijke of materiele positie der arbeiders verbetert, want elke verheffing der arbeidersklasse maakt deze rijper voor de taak die haar in een socialistische maatschappij is toegedacht.

Vooral echter ook door den staat, waar hij als rechtstaat optreedt, niet te stellen in dienst van het recht zooals dat door de kapitalistische wereld wordt opgevat, maar door de proletarische opvattingen van recht in de wetgeving te trachten neer te leggen. Millerand's wetsontwerp, waarbij het aanvaarden van een scheidsgerecht in arbeidskonflikten verplichtend werd gesteld, en de individueele „vrijheid van arbeid” vervangen werd door het kollektieve recht op een oordeel van niet-belanghebbers, was in dezen een proeve.

Laat ons eens zien in hoeverre Millerand aan deze hier aangeduide taak gewerkt heeft.

Dadelijk bij zijn optreden is hij begonnen met een breedere opvatting mogelijk te maken van de staatsbemoeiing in zake de arbeiderskwesties. Op 1 Aug. 1899, dus slechts zes weken na zijn optreden, stichtte hij bij zijn ministerie een „Direction du Travail” en het „Bureau des assurances, retraites et caisses d'épargne” werd veranderd in de „Division de l'assurance et de la prévoyance sociales”. Deze laatste „division” werd op 10 Oct. 1900 ook een „direction”.

Op 10 Aug. 1899 bepaalde hij bij dekreet, dat in bestekken van staatswerken steeds de arbeidsvoorwaarden moesten worden vast-

gesteld waaraan de aannemer zich te houden had, loste hij de bekende kwestie van het minimum-loon en maximum-arbeidsduur op.

Een aantal industrieën die veel kinderen exploiteeren: restaurateurs, koks, bakkers, vleeschhousers enz. werden in het nog geldende dekreet van 1851, dat voor kinderen beneden de 14 jaar den arbeid bepaalde op hoogstens 10 uur, en op hoogstens 12 voor leerlingen van 14—16, niet gerekend tot de industrieën waarop deze bepalingen van toepassing waren. Millerand heeft ze er onder gebracht.

De arbeidswetten waren tot dusver niet toepasselijk op weeshuizen, kloosters, liefdadigheidsinstellingen, inrichtingen waar de kinderen der armen vaak schandelijk geëxploiteerd worden. Millerand heeft deze inrichtingen onder het bereik der arbeidswetten gebracht. Eenige rechtbanken verklaarden zijn dekreet voor onwettig, maar het hof van cassatie gaf hem gelijk.

Zijn eerste groote wet was die op den arbeidsdag. De wet van 2 Nov. 1892 schiep in eenzelfde fabriek drie categorieën van arbeiders, kinderen die 10 uur, vrouwen die 11 uur, mannen die 12 uur mochten bezig gehouden worden. De industrieelen maakten van de onmogelijkheid van contrôle veelvuldig gebruik om ook vrouwen en kinderen 11 en 12 uur aan 't werk te houden. Ja, in sommige gevallen, waar uit één gezin man vrouw en kinderen in één fabriek werkten, was het vaak een weldaad voor het kind, tezamen met zijn ouders te kunnen komen en te zamen met hen heen te gaan.

Millerand maakte aan dezen toestand op krachtdadige wijze een einde door zijn wet van 30 Maart 1900, waarbij voor alle z.g. ateliers mixtes, werkplaatsen waar mannen, vrouwen en kinderen te zamen werken, de arbeidstijd wordt geunifieerd, en wel zoo, dat hij op 1 April 1900 op hoogstens 11, twee jaar later op hoogstens 10½, nog twee jaar later op 10 uur werd gesteld. De wettelijke 10-urendag is zodoende een feit voor 85 pct. der arbeiders, want zooveel werken in de ateliers mixtes.

Toen demokratiseerde Millerand den „Hoogeren Arbeidsraad”. Tot op dien tijd werden de leden van dat invloedrijke lichaam eenvoudig benoemd door de regeering. In 't vervolg geschiedt

het aldus: 22 leden, sociologen, hooge ambtenaren en staatkundigen worden benoemd door de Kamer en door de ministers; 22 arbeiders- en patroonsleden worden benoemd aldus: 15 leden door beider vakvereenigingen en 7 anderen door de Kamers van Arbeid.

Verder bepaalde hij dat de leden van de Raden van Arbeid, dat zijn plaatselijke lichamen, benoemd worden door de vakvereenigingen. Daarna maakte hij het vak van arbeidsinspecteur en inspectrice toegankelijk voor arbeiders. Eenigen zijn reeds benoemd.

Hij gelastte de inspecteurs van den arbeid zich in geregelde verbinding te stellen met de vakorganisaties en gelastte hun in de vergaderingen dier organisaties cursussen te geven in de arbeidswetgeving.

Maar vooral stelde hij grootere middelen ter beschikking van de arbeidsinspecteurs, die dan ook veel grootere activiteit ontwikkelden. Het aantal overtredingen dat door hen geconstateerd werd bedroeg 6,099 in 1898, 11,607 in 1899, 25,418 in 1900.

Op het gebied der veiligheid bij den arbeid bestond in Frankrijk een heel samenstel van bepalingen, die echter niet toepasselijk waren op een menigte categorieën van arbeiders, o.a. niet op landbouwarbeiders, niet op de dienstboden, niet op de arbeiders bij het verkeer te water of te land, niet op de handelsarbeiders, niet op kantoorpersoneel, niet op de huisindustrie.

Millerand is begonnen deze bepalingen uit te strekken tot alle staatswerkplaatsen of fabrieken, alsook op die van gemeenten en departementen. Daarna verklaarde hij ze toepasselijk op den arbeid in havens, kaden en dokken, later strekte hij de beveiligingsvoorschriften voor machines uit ook tot machines door de hand gedreven. Verder verbood hij op grond van deze voorschriften kinderarbeid in kalkbranderijen en schreef toen ook allerhande veiligheidsmaatregelen voor, o.a. dat aan steigers steeds leuningën moeten zijn. Voorts schreef hij de verwar ming voor van werkplaatsen in den winter.

Een *Commission d'hygiène industrielle* werd ingesteld, waarin behalve ambtenaren van het ministerie, hygiënisten, geneeskundigen, een ingenieur, een jurist, een arbeider en een patroon zitten.

Het gebruik van loodwit werd in alle staatswerkplaatsen afgeschaft en de verdere afschaffing voorbereid.

Een wetje kwam tot stand, waarbij voorgeschreven wordt dat de vrouwelijke bedienden in winkels en magazijnen gelegenheid om te gaan zitten moeten hebben.

Belangrijk was hetgeen Millerand deed op het gebied der arbeidersverzekering. Toen hij aan het ministerie kwam was een ongevallenwet van 9 April 1898 nog uit te voeren. De patroons verzetten zich heftig tegen het op hun schouders laden van dit bedrijfsrisico. De wet liet o.a. aan den uitvoerder over de bepaling van het begrip ondernemer. Millerand heeft daar niet lang over nagedacht. Hij verklaarde ieder patroon tot ondernemer, ook al had hij geen atelier. Verder stelde hij de wet in volle kracht in werking niet alleen, maar reeds in Febr. 1901 deed hij haar door de Kamer verbeteren. De verbeteringen waren o.a.: Zon- en feestdagen tellen mede als dagen die vergoed moeten worden bij tijdelijke ongeschiktheid; het slachtoffer heeft reeds recht op vergoeding den eersten dag na het ongeval, dat was voordien pas na den vijfden dag; de rente moet betaald worden zooals dat in de werkplaats waar het ongeval is voorgekomen met de loonen gebruikelijk was; de wet is uitgestrekt over de vreemde arbeiders, indien in het land van afkomst Fransche arbeiders ook verzekerd zijn; de slachtoffers hebben het recht zelf hun dokter en apotheker te kiezen; indien de lijder in een gasthuis verpleegd wordt, gaat toch zijn rente door; de rechtskwestie is geregeld, zoodat de arbeider in 't vervolg precies weet hoe zijn recht te krijgen; voor het gerecht behoeft degeen die den arbeider assisteert geen advocaat te zijn, het kan ook geschieden door iemand die hetzelfde vak uitoefent of uitgeoefend heeft, b.v., aldus Millerand in de Kamer, een bestuurslid van zijn vakvereniging.

Naast deze voornaamste werden een aantal kleine wijzigingen in de wet aangebracht.

Twee groote wetsontwerpen van Millerand zijn niet tot stand gekomen, het eene regelende de verplichte arbitrage bij werkstakingen, het andere de arbeidspensionneering.

Eén stuk werk van minister Millerand draagt vooral het stempel van den maker die in de arbeidersbeweging is geweest en in deze beweging vertrouwen heeft leeren stellen. Een geheele reeks van maatregelen heeft hij genomen om de aktie der vakvereenigingen te versterken en aan te moedigen. Hij heeft de vakvereenigingen zeggenschap gegeven bij de arbeidsinspektie, bij de samenstelling van de arbeidsraden, in de administratie der arbeidsbeurzen, enz., enz.

In een wet, ingediend den 14 Nov. 1899, verbetert hij de geldende wet op de vakvereenigingen; ze krijgen grooter bevoegdheid om te verkrijgen en te bezitten, grootere bevoegdheid om produktieve coöperaties op te richten en de aandeelen te houden in handen van de juridische persoonlijkheid geworden vereeniging.

Volgens dit ontwerp wordt de belemmering van de vrijheid der vereenigden strafbaar gesteld. De boycot van arbeiders om anderere denen dan om de arbeidsvoorwaarden te beveiligen, wordt ook strafbaar gesteld. Hiermee is tegelijk verklaard dat boycot wegens overtreding van arbeidsvoorwaarden wél toegelaten is.

Millerand heeft veel gedaan om de produktieve associaties der arbeiders sterker te maken. Bij den bouw der tentoonstelling heeft hij door gemakkelijke betalingsvoorwaarden het hun mogelijk gemaakt voor niet minder dan 3¼ miljoen francs werk aan te nemen. Hij deed 400000 frs. beschikbaar stellen voor het bezoek van arbeiders aan de tentoonstelling. Deze arbeiders werden aangewezen door de vakvereenigingen. Verder kregen een aantal produktieve associaties van arbeiders subsidies tot een totaal bedrag van 165.000 frs. per jaar, en bezorgde hij een subsidie aan die vakvereenigingen die vakonderwijsinrichtingen hebben.

De Parijsche arbeidsbeurs, die in 1893 onder voogdij van den Seineprefekt was geplaatst, herkreeg hare volle autonomie en wordt nu weer geheel door de vakvereenigingen bestuurd.

Al deze zaken hebben op de Fransche vakorganisatie een gunstigen invloed gehad. Van 1 Jan. 1899 tot 1 Jan. 1901, is het aantal vakvereenigingen in Frankrijk gestegen van 2361 op 3287 en het totale ledental van deze van 419,761 tot 588,832!

Bij dit alles moet gevoegd worden 't geen de minister deed, om 't zoo eens uit te drukken, in zijn eigen (huis, aan de posterijen en telegrafie, die te zamen in Frankrijk een personeel van 82,500 personen vast in dienst hebben.

Een zijner eerste uitdrukkingen bij de behandeling van het budget was: „Ik ben overtuigd dat de lotsverbetering van het personeel een noodzakelijke voorwaarde is voor den goeden gang van den dienst.”

Millerand was dan ook pas opgetreden, het was den 16 Sept. 1899, toen hij den 8-urendag invoerde in de groote fabriek van postzegels, registers, telegrafie-machines enz. enz. op den boulevard Brune. Den 1 Juli 1900 breidde hij dezen maatregel uit tot de staatselectriciteitsfabriek. Den 1 Maart 1901 breidde hij hem uit over alle arbeiders in dienst van post en telegrafie te Parijs. Voor de posterij-arbeiders in de departementen die vooral ontzaglijke arbeidsdagen hadden, begon hij met den dag in te krimpen op hoogstens 11 uur. Verder voerde hij zondagsrust in.

Te Parijs bracht hij het minimumloon voor arbeiders en arbeidsters van zijn dienst op 5 frs.

Voor de brievenbestellers van heel Frankrijk bepaalde hij dat de door hen af te leggen weg 31 kilometer niet overtreffen mocht en dat hun dienst nooit langer mocht duren dan 9½ uur per dag. Door dezen maatregel werden 23,500 menschen gebaat.

Het geheele postpersoneel zag overigens zijn salaris verhoogd.

Bij dit alles zouden nu nog te voegen zijn de verbeteringen van gewonen aard die Millerand in de posterij, de telegrafie en verdere aan zijn departement onderworpen takken van dienst heeft aangebracht. Doch daarin ligt niets bijzonders, niets wat een ander minister niet ook zou hebben kunnen doen.

Wat Millerand als minister gedaan heeft, de verbeteringen in de arbeidswetgeving der republiek, de verandering van systeem vooral, die vertrouwen in en steun van de onafhankelijke aktie der arbeiders in plaats stelden van wantrouwen en onderdrukking, heeft zijn taak zeer verdienstelijk gemaakt.

Het was toch een sterkend verschijnsel, dat, op hetzelfde

oogenblik dat in Engeland van rechtswege gewerkt wordt om de oude Trades Unions te verzwakken, dat in Duitschland de vakvereenigingen nog als een soort van staatsvijandelijke macht worden beschouwd, dat in België een wet op de vakvereenigingen de bevoegdheid van deze lichamen zooveel mogelijk inkrimpt, althans in één land een minister was die al 't mogelijke deed om dezen nieuwe faktor van orde en van beschaving in de maatschappij te steunen en te sterken.

Nu een enkel woord over den minister Millerand als persoon.

Hij is nog jong, 42 jaren. Hij is frisch gebouwd, niet boven de middelmaat, en met nogal hoekig, frisch omljnd gelaat. Zijn voorkomen is dat van een kalm, energiek man.

Ik heb eenige malen het genoegen gehad Millerand tehooren spreken. Eenmaal op het internationale socialistische kongres te Londen, in 1896, toen hij de noodzakelijkheid betoogde de Fransche gedelegeerden die niets met de anarchisten te maken wilden hebben, in de gelegenheid te stellen als een aparte delegatie aan het kongres deel te nemen. Dat was een kort, maar pittig redevoerinkje. Later hoorde ik hem ééns in de Kamer, bij de verdediging van de arbeidswet waarin de 10-urendag stond en die fel bestreden werd.

Daarna hoorde ik hem de openingsrede houden van het kongres voor arbeidswetgeving, onder presidentschap van Von Berlepsch en anderen gehouden te Parijs in Augustus 1900, in het gebouw van het Musée social.

En ten slotte was ik in de gelegenheid hem een speech te hooren houden voor een arbeiderspubliek in de mairie van het XVIIIe arrondissement te Parijs, waar hij als volksredenaar op te treden had.

In deze laatste kwaliteit is hij niet de eerste onder de Fransche socialisten.

Men heeft verschillende soorten van volksredenaars. Er zijn er die de hoorders weten te enthousiasmeeren door hen op te halen tot boven de sfeer van hun gewone begripen en ze de meening van den spreker als 't ware te doen voelen

door een soort van biologie der massa. „Dompteurs des foules”, zijn ze wel eens genoemd. Het sterkste type van deze categorie is in onzen tijd wel Jaurès, Millerand's partijgenoot. In Nederland is Troelstra zoo'n type, in België Anseele.

Er zijn anderen, die, de massa in hare begrippen en gevoelens goed kennende, hun kracht zoeken en vinden in snerpemde, pak-kende kritiek. Zij vormen de dwepers, de sektarissen, de fanatikussen. Tot dezen behooren b.v. Jules Guesde en Domela Nieuwenhuis.

Weer anderen beschikken over deze middelen niet, doch zoeken uitsluitend hun kracht in kalme uiteenzetting en heldere argumentatie. Deze categorie werkt sterker organisatorisch dan agitatorisch, en heeft meestal groote voorliefde voor het behandelen van praktische onderwerpen. Als toasters zijn ze meestal maar middelmatig.

Tot deze laatste categorie behoort Millerand. In België is b.v. Bertrand van deze soort, in Nederland Henri Polak en Schaper.

Voor een Franschman spreekt Millerand bijzonder kalm. In gebaar is hij zoo sober mogelijk en aan veel stemverheffing bezondigt hij zich niet. Hij blijft bedaard op dezelfde plaats staan en zet zijn argumenten zonder veel pathos uiteen. Dat doet hij dan echter ook steeds meesterlijk, steeds gaat dan groote overtuiging van hem uit.

Een slagvaardiger debater dan hij is er niet. Doordat hij steeds zonder eenige opwinding spreekt en zijn onderwerp altijd volkomen meester is, brengen de in de Fransche Kamer gebruikelijke interrupties hem nooit in eenige verlegenheid. Hij beantwoordt ze snel en veelal raak.

Zijn buitengewoon krachtige stem, een eenigszins trompetachtig geluid dat men bij Fransche redenaars meer aantreft, o.a. ook, in sterkere mate, bij Jaurès en bij Marcel Sembat, draagt ook nog tot zijn kalmte bij, want in de Kamer waar anderen, o. a. zijn medeministers Delcassé en Caillaux, of schoon goede sprekers, moeite hebben zich te doen verstaan, waar Deschanel, niettegenstaande zijn stentorstem, zich telkens moet afbeulen, spreekt Millerand met het grootste gemak. Onder zijn collega's wordt hij als redenaar alleen overtroffen.

door Waldeck Rousseau, die dan ook een der allerbesten van het heele parlement is. Als parlementair debater acht men hem hooger dan zijn premier.

Evenals in de meeste andere landen telt ook in Frankrijk de socialistische kamerfractie een naar verhouding groot getal goede sprekers. Jaurès, Viviani, de nu pas in de Kamer gekozen Aristide Briand, Marcel Sembat, Rouanet, dat zijn alle sprekers eerste klas. In de Kamer echter is Millerand hun allen de baas. In zoo'n vergadering, waar woorden niet tellen zoodra ze geen argument vormen, is iemand als Millerand die er alleen dan tien gebruikt waar hij 't met negen absoluut niet af kan, spoedig een spreker van grooten invloed, en bij deze gave en zijn leeftijd is het te verwachten, dat men in de toekomst hem nog menigmaal dien grooten invloed zal zien uitoefenen op de politieke geschiedenis in Frankrijk.

Nu nog een slotwoord.

Wie aan schijn geloofde moet verwacht hebben dat de pas gehouden verkiezingen in Frankrijk een verpletterende slag zouden toegebracht hebben aan het ministerie-Waldeck Rousseau en vooral aan Millerand. Er is tegen hem verwoed gewerkt.

Doch tweeledig heeft hij gelijk gekregen, tweeledig is de zegepraal bij de verkiezingen behaald.

In de eerste plaats heeft zijn medewerking het vertrouwen van de groote meerderheid des lands in de regeering blijkbaar gesterkt, want nooit zijn de radikale groepen, die de kern der regeeringspartij vormen, zóo talrijk vertegenwoordigd geweest in 't Palais Bourbon. Men heeft Millerand voor spook willen gebruiken, zijn arbeid heeft echter blijkbaar niets afschrikwekkends gehad, doch integendeel de regeering breede groepen aanhangers bezorgd.

Grooter nog is zijn succes aan een anderen kant. Al 't mogelijke is door diegenen onder de socialisten die tegenstanders waren van zijn ministerschap gedaan, om hem onmogelijk te maken. Het gevolg is echter geweest dat het stemmental dat de frakties kregen die hem steunden, ongeveer 325.000 in 1898, steeg tot circa 540.000 in 1901, terwijl dat van de

socialistische groepen die hem afvielen en bestreden, daalde van circa 400.000 op nog geen 300.000.

Van de socialistische kamerleden waren vóór deze verkiezingen 12 anti-ministerieelen en 30 ministerieel. De nieuwe fractie uit 47 leden bestaande, telt 12 anti-ministerieelen en 35 ministerieelen.

De Fransche arbeiders, dit blijkt hieruit, hebben in groote massa vertrouwen in hem.

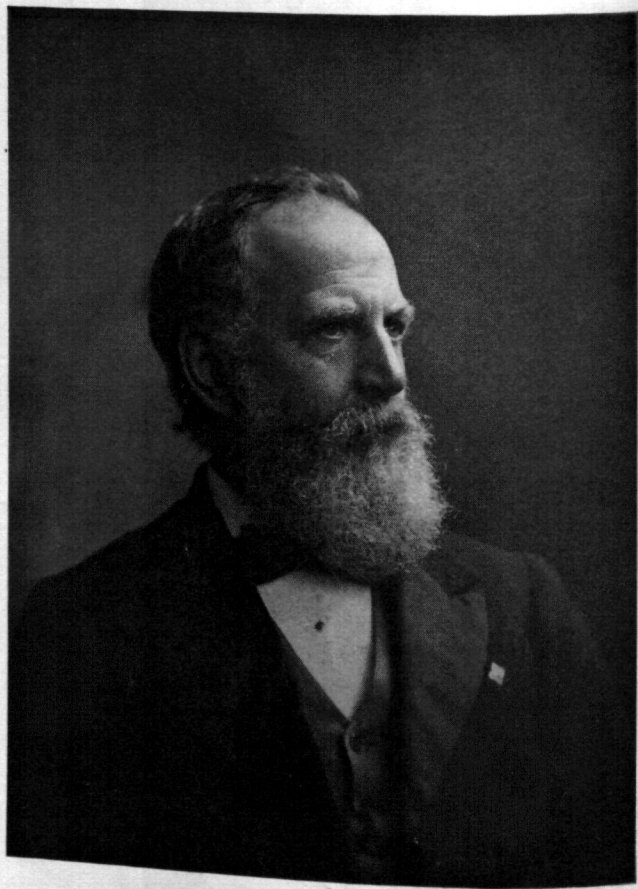
Toch wordt het bericht, dat hij als minister aftreden zal, allerwege door de sociaaldemokraten met vreugde vernomen. De redenen die de socialistische partij in meerderheid noopten, goed te keuren dat een harer afgevaardigden deel ging uitmaken van eene in elk geval anti-socialistische regeering, zijn weggevallen.

De republiek is voor een onafzienbaren tijd gered. De verschillpunten tusschen de socialisten en de niet-socialisten van welke nuance ook, zullen nu weer sterker naar den voorgrond dringen en Millerand heeft het aan zijn kiezers die hem herkozen, den dag na de herstemming verklaard, hij zal weer op de bres staan voor zijn socialistische overtuiging.

De proef met dezen socialistischen minister heeft onder de socialisten veel verdeeldheid gebracht, die natuurlijk eindigen kan zoodra de twistappel weg is. Het is aan den anderen kant goed dat ze zóólang heeft geduurd dat men in 't vervolg aan zijn opvolgers, als een opwekkend voorbeeld, zal kunnen voorhouden wat hij deed.

Mislukt is de proef niet, het staat vast dat ze herhaald zal worden, en dan telkens in betere omstandigheden, want naar mate de arbeidersbeweging groeit wordt het maatschappelijk organisme beter voorbereid tot het aanvaarden van hervormingen, wier som, naar de overtuigingen van Millerand en alle andere sociaaldemokraten, de socialistische maatschappij zal zijn.

William F. Stead, 1902

W. T. STEAD.

De Engelschen onzer dagen gevoelen zich min of meer verlegen met een landgenoot als William Thomas Stead; want de Engelschen onzer dagen zijn conventioneele lieden, Stead is een hoogst onconventioneel man en dit verbijstert de anderen. Hij is zoo geworden door zijn afkomst en zijn opvoeding — wat al zeer conventioneel luidt, doch het maar half is —; om den man goed te begrijpen is het, meer dan bij menig ander, noodig den knaap te leeren kennen, want meer dan op iemand is op hem de orakelspreuk toepasselijk: the child is father of the man.

Den 5 Juli 1849 werd Stead te Embleton in Northumberland geboren, waar zijn vader predikant was. Spoedig echter verhuisde deze naar Howdon-on-Tyne. Howdon was en is een naargeestig nest, vol rook en smook, de lucht verpest door allerlei vergiftige dampen uit de chemische fabrieken; doch in dat treurig oord wist de oude Stead veertig jaren lang een door en door frisch, gezond leven te leiden, zijn kroost van drie jongens en twee meisjes op te voeden tot frissche, gezonde menschen, naar lichaam, geest en hart.

Dominee Stead had een kloeken afschuw van al wat zweemde naar schijn, van al wat niet echt en waar was. Mooie phrases bedotten hem nooit, ergerden hem steeds; toch was hij niet

ruw of hard, want hij had zijne naasten lief, met volle, warmhartige sympathie, eene sympathie die vermocht uit te gaan tot elken mensch. In dat zwartluchtig Howdon wist hij te blijven de opgewekte man en predikant, van wien iedereen zoo gaarne den gullen, prettigen lach hoorde; doch die gulle lacher was weer op één punt bezield met onverzettelijken ernst, op het punt van zijn plicht; plicht was voor hem niet de taak die behoort, doch die moet vervuld worden.

En hoe geestig is het gedacht van den ouden predikant, die al zijn preeken bewaard had, om te zorgen, toen hij zijn einde voelde naderen, dat ze allemaal verbrand werden.

Dominee Stead voedde zijn jongens en meisjes zelf op. Reeds als kleine kinderen vonden ze bij leelijk weer — hoeveel leelijk weer kent het noorden van Engeland niet — in vaders studeerkamer hun speelkamer, waar een hobbelpaard een zeer nuttig meubelstuk bleek, terwijl de flinke kwartijnen en octaven uitermate geschikt schenen om huizen en stallen en bruggen mee te bouwen. Later onderwees hij hen; de Latijnsche grammatica kwam aan de beurt vóór de engelsche en William Thomas toonde toen reeds zijn imperialistische neigingen, door zijn groote ergernis te uiten over het feit, dat een Latijnsch zelfstandig naamwoord zich met zes naamvallen kan tooien, waar een Engelsch er met een povere vier tevreden moet wezen. Stead bleef thuis tot zijn 12de jaar en erkent dankbaar, dat hij op school zeer weinig bij behoefde te leeren, buiten wat physica en mathematica. De kennis, in de ouderlijke pastorie opgedaan, bleek ruim en grondig.

Dat dit bereikt werd, is vooral te danken aan de innige overtuiging van den predikant, dat een opvoeder veelmeer moet trachten uit de kinderen te halen wat er inzit, dan wel er allerlei in te stoppen; „educere non inducere” was zijn paedagogische leus. Hij moedigde hen tot vragen aan, hoe meer hoe liever; nooit spotte hij als de vraag onnoozel leek; waren ze op reis en moesten ze aan een of ander station uren op een trein wachten, dan vertelde hij vertelseltjes, waarin hij ongezocht wetenswaardige dingen wist te vlechten; aan het ontbijt

discussieerde de gansche familie, jong en oud, over alles en nog wat; ieder mocht op zijn beurt spreken, het was een geregeld debat, waarbij de kinderen zorgden goed beslagen ten ijs te komen, want ze wisten wel dat de broers en zusters zich niet met halve juistheden lieten afschepen. 's Zondagsmorgens waren de discussies meestal het heftigst en moest hun vader dikwijls de hooggaande golven doen bedaren; 's Zondagsmorgens toch werden Bijbelteksten besproken, door de kinderen zelve uitgezocht; terwijl nu William Thomas een gedecideerde kalvinist was, met sterke voorliefde voor natuurwetten en rationalistische argumenten, was een zijner zusters een hevige Arminiaansche, voor wie de wonderen uit de Evangeliën de meeste aantrekkingskracht hadden.

De secte waartoe de Steads behoorden en nog behooren, is die der congregationalisten, de opvolgers eigenlijk van Cromwells oude convenanters; ze waren godsdienstig, geloovig en kerksch en van ieder der kinderen werd 's Zondagsmiddags of -avonds een verslag over de gehoorde preek verwacht.

Zulk een opvoeding moest wel een groote onbevangenheid doen ontstaan bij de nog niet 12 jaar oude burgers en burgeressen van die kleine republiek in de pastorie te Howdon. Wat nu voor ouders onbevangenheid is, wordt in het oog van vrienden en kennissen heel vaak vrijpostigheid; en vrienden en kennissen oordeelden dan ook niet malsch over de paedagogie van dominee Stead, welke ze kortweg schandalig noemden.

Men veroordeele die goede lieden niet om hunne benepenheid; Engeland is meer dan eenig ander land het land der etiquette; hoofsche manieren worden hier in de gezinnen met zorg gekweekt, ze vervangen de tucht en de discipline, welke elders het ouderlijk gezag helpen handhaven. In vele gezinnen zal geen kind het wagen vader, moeder of andere ouderen aan te spreken, als dezen niet eerst het woord tot hem richten; men vertelt bijvoorbeeld dat Lord Salisbury's jongste zoon, Lord Hugh Cecil dus, wel een zeer onafhankelijk, origineel karakter moet bezitten, wijl hij eens, tot schrik en ontzetting der gasten, in den tijd, toen hij nog slechts kort geleden aan

de universiteit gepromoveerd was, aan tafel zijnen vader, die 't een of ander beweerd of betoogd had, tegenover een of anderen gast, ongevraagd toevoegde: „Dat ben ik volstrekt niet met u eens, Vader!”

De jonge Steads groeiden evenwel allerminst op in de leer van het bekende: „little children must be seen, but not heard”; hun vader oordeelde dat men een kind zelfbeheersching en ingetogenheid kan leeren, langs een anderen weg dan dien der uiterlijkheden en William Thomas Stead is het met zijn vader eens gebleven; hij volgt met zijn kinderen denzelfden weg.

Op het karakter van een jongen, aldus in volle vrijheid gedresseerd en toch wat schuw, wegens gebrek aan omgang met veel jongens van eigen leeftijd, op zoo'n karakter kon een tweejarig verblijf in de kostschool van Dr. Bewglass, te Silcoates weinig invloed hebben. Hij was teruggetrokken en de andere jongens waren niet volstrekt overtuigd dat hij „heelemaal snik” was.

Toen hij dan 14 jaar was, werd hij volleerd geacht en trok naar Newcastle-on-Tyne, als leerling-kantoorklerkje.

Dit „Nieuw-Kasteel” is, naar men weet, in 1080 gebouwd door Robert Curthose, een der zoons van Willem den Veroveraar, op de plaats waar in 120 Hadrianus een brug over de rivier sloeg, zoowat 10 mijlen van haren mond af.

Stead heeft zich op het kantoor van zijn patroon, den hout-handelaar Smith, evenwel weinig verdiept in die historische herinneringen. Hij bleef er van 1863 tot 1870 en in die zeven jaren heeft zijn geest langzamerhand de richting ingeslagen welke hij sedert zou volgen. Hier heeft hij tevens den grond gelegd voor zijne kennis van Rusland en Russische toestanden, want de heer Smith was tevens Russisch consul te Newcastle-on-Tyne.

Men moet erkennen dat in elk geval evenmin als de twee schooljaren, de zeven kantoorjaren veel hebben kunnen uitwischen van den indruk, dien het huiselijk leven had gemaakt. Doch voor het welverstaan van Steads karakter en van sommige zijner latere daden, dient nog stilgestaan bij één factor, welke meehielp dat karakter te vormen: zijne moeder.

Door Steads gansche leven loopt als een gouden draad zijn diepe eerbied voor De Vrouw, voor vrouwelijke reinheid en deugd; daarnaast de hooge waardeering van den invloed der vrouw, vooral der moeder. Met twee mannen heeft Stead onherroepelijk gebroken, met Parnell en met Sir Charles Dilke. Beiden, Parnell en Dilke, hielden stijf en strak hunne onschuld vol, de eerste dat hij Mevrouw O'Shea, de tweede dat hij Mevrouw Crawford had verleid; Stead heeft hen geloofd en voor hen gestreden, tot hun schuld, nu verzwaaard door hun ontkennen, zonneklaar was gebleken.

Hoe verklaart Stead dat Sir Charles Dilke werd tot de gedebaucheerde wellusteling, die hij, in het echtscheidingsproces van den Heer en Mevrouw Crawford, bleek te wezen?

Hij vond het eenvoudig genoeg: Sir Charles had vroeg zijne moeder verloren en daarmee bijna alle kans voor een rijk, ijzersterk, gezond jongmensch, om niet te verzakken in het slijk der wellust. Hij voelt meer medelijden met, dan verontwaardiging over dezen man, die niet gewijd was door den heiligenden invloed van de liefde zijner moeder, evenmin als hij door godsdienst gesteund en aangespoord werd tot zelfbeheersching. Zulke lieden missen, volgens Stead, elk compas, elke baak om op de levenszee veilig voort te zeilen, te vermijden het drijfzand van lust en luim. Hadde Dilke niet bovendien door liegen de schuld op 'zijn slachtoffer trachten te werpen, dan zou Stead hem uit medelijden misschien zijn blijven verdedigen.

Dat zijne moeder voor Stead een baak op de levenszee mocht worden, heeft hij natuurlijk mede te danken aan het feit dat hij eerst op 12-jarigen leeftijd naar kostschool ging. Wie bij het begin der vacantie de jongens uit de goede standen Londen ziet binnenzwermen van uit Eton, Harrow, Rugby, kan slechts deernis voelen met deze jonge kinderen, bijna niet grooter dan de hooge hoed, dien ze boven hun frissche kindergezichten met zooveel wijsneuzige plechtigheid en tevens met zooveel jongensachtige ongegeneerdheid dragen. De Engelsche jongen derft door zijn vroeg naar kostschool

gaan den voortreffelijken invloed, dien een lieve, brave moeder uitoefent en het sterkst uitoefent in de jaren komende na het eigenlijk kind wezen en vóór uitbreekt het lummelachtige, waarin hij op iedere zachte aandoening als „tommy rot”, suf geleuter, neerkijkt en zijn zusters en haar vriendinnen met superieure minachting gedenkt, welke geestestoestand later gevolgd wordt óf door onverholen aanbidding dier vroeger zoo inferieur geachte wezens, óf door het wanbesef dat elke vrouw slechts gemeten kan worden met den maatstaf, welke voor Potifars vrouw voldoende bleek.

't Is duidelijk, dat dit zedelijk nadeel voor de jongelingschap in de verste verte niet opweegt tegen de onmiskenbaar groote voordeelen, die de Engelsche opvoeding aanbiedt, voor de vorming van het karakter, de persoonlijkheid der jongens. Die opvoeding wordt nog immer beheerscht door de beginselen van Matthew Arnold, al worden deze beginselen heel vaak verkeerd toegepast en al worden de zelfbewuste, stevige jongens van Englands goede standen veel gemaakt tot ruwe, hardvochtige kerels, terwijl ferme flinkheid beoogd is, tot geestelijk hoogmoedigen, terwijl men forsche waarheidsliefde trachtte te kweken.

Op de Nederlandsche Hoogere Burgerscholen worden de Nederlandsche jongens over 't algemeen niet opgevoed, tenzij ze bij toeval eens een leeraar krijgen, die nog wat meer en beter weet te verrichten, dan een massa kennis in onrijpe hersenen te gieten of, zoo noodig, te stampen. Doch het ouderlijk tehuis kan ten minste dat gebrek aanvullen. In Engeland geeft men lange vacantes, minstens één vierde van het jaar, opdat de jongens gelegenheid hebben „to cultivate home affections”, naar men het even naïef als onmenschkundig uitdrukt.

Stel u voor een kind van negen, tien jaar, dat een maand of wat onder kostschooltoezicht heeft geleefd. Zoo'n jongen komt thuis, vol opgespaarde jongensjool; hij werkt daar op de zenuwen van iedereen als een draaiorgel bij een begrafenis en de gansche cultuur van „home affections” verloopt

in een compromis, waarbij door middel van veel toegeven, lekker eten en algemeen verwennen, een zekere mate van rust gekocht wordt; en de arme bengel gaat naar school terug met het gevoel, dat ze thuis zoo'n lange vacantie beschouwen als een maatschappelijken misstand, door luie en geldzuchtige kostschoolhouders in het leven geroepen.

Bij Stead was dit anders: en dit andere droeg mee tot zijn gebrek aan conventie; bij Stead zijn de „home affections” gekomen, zooals iedere vader en iedere moeder dit voor hun kinderen moesten kunnen doen; ze zijn op het weefgetouw van zijn ziel, draadje voor draadje gevormd, jaren werden uit maanden, maanden uit dagen, dagen uit uren, uren uit oogenblikken en elk oogenblik voegde weer een nieuw vezeltje in het kinderhart, waar een zacht en warm nestje gebouwd werd, om koestering te geven aan een liefde, die later de glorie, de wijding zou worden van 's mans leven: de liefde voor zijn moeder en, om die moeder, de eerbied voor de vrouw.

Stead's godsdienstzin is ook een machtige drijfveer, en het is noodig daarbij eveneens eenigszins uitvoerig stil te staan, wijl hij zich de journalistiek tot loopbaan koos uit godsdienstigheid.

Men vindt hem evenwel op dit gebied al even weinig conventioneel als op elk ander. Doch eerst wat over den uiterlijken vorm van zijn godsdienstig leven, zijn kerkgenootschap.

De congregationalisten of independenten scheidden zich in het begin van de 17de eeuw, onder John Robinson, af van de presbyterianen, de calvinisten van Engeland, die onder Knox een invloed in Schotland hadden verworven, welke daar nu nog stand houdt en oorzaak is, dat niet de anglicaansche of episcopale kerk er staatskerk is, doch de presbyteriaansche.

Deze presbyterianen, ook dissenters of non-conformisten genoemd, verwerpen vooreerst het onfeilbaar gezag der kerk, het leerstuk dus, dat de anglicaansche kerk eigenlijk heeft doen blijven tot een roomsche instelling, met dit verschil, dat Rome de onfeilbaarheid aan Z. H. den Paus toekent. Bij

dit principiële verschil dienen allerlei uiterlijkheden van eeredienst en organisatie gevoegd; de presbyterianen gebruiken geen misgewaden en andere priesterlijke kleedij, geen kruis-teeken, knielen niet bij het H. Avondmaal, hebben geen altaren. De congregationalisten of independenten gaan in deze opzichten geheel met hen mee.

Doch het verschil ligt in de organisatie. De presbyterianen hebben hun „Kirk Sessions”, Presbyteriën of Raad van Ouderlingen, Synode en „General Assembly”, waar geestelijken en leeken te zamen komen, die door den „Moderator” worden gepresideerd, terwijl de Koning vertegenwoordigd is door een „Lord High Commissioner”.

Dit alles is onzen congregationalisten een aristocratische doorn in het democratisch oog. Zij zeggen dat iedere gemeente zichzelf besturen moet; niet alleen verwerpen zij dus de bisschoppen der anglicanen en de ouderlingen der presbyterianen — als dit pleonasme geoorloofd zij — doch zij erkennen zelfs geen geestelijken stand; evenals bij de Nederlandsche doopsgezinden is de predikant eenvoudig een voorganger, een broeder onder de broederen, dien de gemeenteleden zelven tot leeraar kiezen en die, evenals hunne diakenen, zijne positie bekleedt door den wil der gemeenteleden, niet door dien van eenig gezag buiten of boven de gemeente geplaatst.

Overigens houden onze congregationalisten stevig vast aan de letter der H. Schrift, belijdenis achten ze overbodig, ieder is hun welkom, die in den Bijbel ziet den leider tot de waarheid.

Stead is dus wat men in Nederland zou noemen een orthodox man; hij gelooft aan de Drieëenheid en aan de wonderen, alleen de genade Gods kan hem behouden en als hij iets goeds doet, is het de Heilige Geest Gods, welke zich in die goede daad openbaart.

Doch die orthodoxe geloofsleer doet allermooiëste dingen bij Stead. Hij is bij uitstek een man, dien men zou willen aanhalen als een voorbeeld hoe religie een zuiver gemoedsverschijnsel, een sentiment is, dat een zelfstandig leven in den

mensch leidt en zich niet bekommert om de werkingen van 's menschen verstand; men zou hem als zulk een voorbeeld willen aanhalen, wanneer het nog mogelijk ware vol te houden dat zulke verschijnselen, waar ze voorkomen, buiten het verstandsleven omgaan. Hij zelf zou zich echter in de eerste plaats verzetten tegen de toepassing eener theorie welke door de wetenschap ge- en veroordeeld is.

Toch is Stead, hij al de schitterende hoedanigheden van zijn geest, in zulke mate wat men in het dagelijksch leven noemt een gemoedsmensch, dat er bijna geen daad te noemen valt uit zijn gansche rijke journalistieke leven, die niet aan een aandoening des harten is te danken.

Toen hij een jaar of 18, 19 was en vier à vijf jaar op dat houthandelaarskantoor te Newcastle gewerkt had, in 1868 dus ongeveer, begon de geest over hem vaardig te worden. Hij had niet uitsluitend, noch ten volle, zijn hart en ziel in dat hout gestoken; hij was blijven lezen en studeeren, hij had zich verder en verder ontwikkeld; doch hij had ook meegeleefd met zijne geloofsgenooten in Newcastle, had om zich heen gezien en veel waargenomen, dat niet „zeer goed was”. Natuurlijk was hij ook onderwijzer aan een Zondagsschool geworden; dat had hem nog meer in aanraking gebracht met lieden van allerlei slag en stand, tot hij eindelijk voelde dat hij spreken moest, zoo vol waren hoofd en hart.

Hij begon met een artikel over een betere Organisatie der Liefdadigheid en het Opheffen der Bedelarij, waarop er een volgde over Democratie en Christendom en later een over Amerika en de Amerikanen.

Hij zond die en latere artikelen naar de *Northern Echo*, een dagblad dat nog verschijnt in Darlington, de hoofdplaats van de graafschap Durham en ongeveer 70 kilometer van Newcastle-on-Tyne verwijderd. Darlington is beroemd, wjl Stephenson van daar in 1825 de eerste Engelsche spoorweglijn naar Stookton aanlegde; „Locomotive N°. 1” staat er nog in effigie op het stationsplein.

De directeur van de *Northern Echo*, de heer J. Hyslopp Bell bleek een verstandig directeur.

In de eerste plaats betaalde hij Stead nooit een cent voor diens artikelen, waardoor hij de kas van zijn courant bevoordeelde, zonder den schrijver te hinderen, daar deze zoo volgepropt zat met ideeën, dat hij al blij was zich te kunnen uiten.

In de tweede plaats had hij later den moed Stead te toonen dat hij zijn werk goedkeurde, want hij bood hem in 1871 het hoofdredacteurschap aan van dezen *Northern Echo*.

Carlyle heeft eens gezegd: „Ik begrijp dat de menschen in staat zijn den roem, de macht, het geld, of welken vorm van succes een talent ooit veroverd, te vereeren, doch het talent zelf hebben ze nog nooit met hun eigen oogen gezien. Hebben ze ooit een man gewaardeerd, die in een kale jas rondliep, al ware hij de flinkste en bekwaamste man ter wereld? Hebben ze ooit geweten dat hij zoo knap was, vóór hij 'n betere jas aan had?”

Hyslopp Bell had Stead nooit ontmoet; hij werd dus in zijn beoordeeling van diens talent niet afgeleid door het gezicht op het kantoorjasje van het houthandelaarsklerkje. Wel bleek hij een ander jasje verwacht te hebben, want hij was zeer verbaasd in zijn nieuwen hoofdredacteur een piepjong ventje van 21 jaar te zien. Misschien hebben Darlingtoners den heer Bell geholpen een oordeel te vormen; ook zij hadden het kantoorjasje niet gezien en wisten niet dat zij tegenover Bell den lof zongen van zulk een beginnertje.

Stead had niet direct toegestemd. Hij wilde zijn vader raadplegen en die vader was niet overtuigd dat z'n jongen geschikt zou wezen voor het nieuwe ambt. Doch die jongen gevoelde zoo sterk den drang te spreken tot zijn volk, dat hij na eenige aarzeling den kansel der dagbladpers beklom; en hij vertoefte daar nog, na ruim dertigjarigen arbeid, arbeid die met groot succes is bekroond.

„De kansel der dagbladpers”, 't is weer Carlyle die deze uitdrukking in de pen geeft; hij toch zei: „De Kerk van Engeland is op dit oogenblik te vinden bij de redacteurs der dagbladen. Zij prediken tot het volk, dagelijks en weke-

lijks, zij richten hun vermaningen tot de Vorsten zelven; zij raden tot vrede of oorlog met een gezag dat alleen bezeten hebben de Hervormers en een rei van Pausen, sinds lang heengegaan; zij leggen zedelijken blaam hier, geven elders zedelijken moed, troost of stichting”.

Stead heeft zelf in later jaren geraden: „wordt niet journalist, tenzij gij wat te zeggen hebt, een boodschap te brengen, een zending te vervullen”.

Tien jaren bleef hij te Darlington van 1871 tot 1880 en het was een wondere tijd voor iederen jongen man, dit begin van het laatste kwartdeel der negentiende eeuw.

De lucht hing vol democratischen schijn, naast weinig democratisch wezen. Napoleon III had zijn geliefd volk een democratische constitutie gegeven en een débâcle bezorgd, Bismarok had den Duitschen Michel, ook al uit liefde voor het volk, wakker geschud, zooals de lentestorm het bosch uit den winterslaap geeselt, doch Bismarcks caesaristische geesels waren cavaleriesabels, zijn regens waren menschenbloed. Door al die verschrikkingen heen waarde de potsierlijke „verovering” van Rome door het vereend Italië en het afzichtelijk spook der in naam der volksvrijheid vermoorde Parijsche commune; de oud-katholieken zeiden den onfeilbaren Paus hunne feilbaar blijkende gehoorzaamheid op en Rusland maakte uit eerbied voor het Panslavisme de Zwarte Zee weer tot een Russische zee; de vromen in Engeland weenden tranen van bewondering voor den commis-voyageur Livingstone en de politici van Groot-Britannië legden, door de behandeling der Alabama-quaestie, den grondslag voor Engeland's internationale fatsoenlijkheid, op welken grondslag het nu zijn eisch bouwt, in Zuid-Afrika ook voor fatsoenlijk te worden aangezien.

Geen wonder dat Stead heel wat te boodschappen had aan zijne lezers in die tien jaren, want indien van iemand, dan kan van hem gezegd worden, dat hij bezat:

»Sound sense, deep feeling, passions strong,
A hate of tyrant and of knave,
A love of right, a scorn of wrong,
Of coward and of slave.”

Darlington bood ook op andere wijze een keerpunt in zijn bestaan. Hij bracht in 1873 uit Howdon-on-Tyne zijn jong vrouwtje, de tweede dochter van den heer W. H. Wilson, naar zijne nieuwe woonplaats en in haar nu bijna dertigjarig huwelijksleven is Emma Wilson gebleken de lieve gade, de trouwe kameraad, de juiste vrouw te wezen voor dezen voortvarenden, onstuimigen, naar veler oppervlakkig oordeel onberekenbaren man, vol domineerende kracht en gloeiende overtuiging.

Allard Pierson heeft in zijn „Intimis”, met al de teedere toetsen, waartoe waardeerende dankbaarheid zijn reeds gracieuse pen wist te dwingen, zijn vrouw geschilderd; mevrouw Stead schijnt eenzelfde lof waardig, ook zij is een van die tovenaressen, welke onmiddellijk een onuitwisbaren indruk maken, waar ze schijnen zich volmaakt te effaceeren in de oogen van oppervlakkige waarnemers.

En elken avond reed Stead in zijn licht wagentje Darlington binnen, elken vroegen morgen klepperden de hoeven van zijn pony door de leege, stille straten, als hij weer naar zijn thuis in de buitenwijk terugreed; „society life” zochten ze niet, hun werk voor hunne „congregatie”, voor hunne Zondagsschool, nam al den vrijen tijd in beslag, dien de courant overliet.

Daar kwam in 1880 de uitnoodiging van John Morley, destijds hoofdredacteur van de *Pall Mall Gazette*, om zijn „assistant editor” te worden. Morley, de radicale adjudant van den radicalen heros Gladstone, Morley, de stoere democraat, die de *Pall Mall*. — nu het onbenullig Jingo-blaadje van een Amerikaansch patriot (Groot-Britannië kan niet zonder zijn invoer leven, vooral niet zonder geïmporteerde patriotten) — toen het democratisch avondblad bij uitnemendheid, Morley, die toen al 13 jaar de *Fortnightly Review* redigeerde en die straks afgevaardigde van Newcastle-on-Tyne zou worden, de toen 42-jarige „honest” John riep hem naar Londen en Stead kwam slechts al te graag.

Hij was zich in de tien jaren te Darlington meer dan ooit

zijne roeping, meer dan ooit zijne kracht bewust geworden, en daar zijn godsdienstig beginsel hem leerde dat die roeping uitging van zijnen God, welke hem ook de kracht schonk die roeping te vervullen, begreep hij dat de ruimer en gewichtiger werkring hem maar niet zoo toevallig werd aangeboden, doch dat ook hier hooger leiding haar invloed had doen gelden.

Drie jaar, tot 1883, duurde de samenwerking met Morley, die al gauw bespeurde dat zijn „assistant” dien naam van „helper” ten volle verdiende en dat de titel geen euphemisme was voor „geholpene”. Morley vond meer en meer gelegenheid zich aan politiek te wijden, hij bemoeide zich, uit gebrek aan tijd, hoe langer hoe minder met de *Pall Mall*; en toen Newcastle hem in 1883 tot lid van 't Lagerhuis, van het „House of Commons” koos, werd Stead zijn opvolger aan de *Pall Mall Gazette*.

Had hij zich tot nu toe een bekwaam, hoogstbegaafd journalist getoond, als hoofdredacteur der *Pall Mall Gazette* toonde hij te zijn, wat een collega hem in 1901 nog pas noemde: het grootste journalistiek genie der 19de eeuw.

Hij was nu 35 jaar, had nooit in het gareel van een redactie-bureau geloopt, doch had onmiddellijk de leiding eener courant gekregen. Hij had, ook in Londen, zijne volkomen onbevangenheid behouden, hij was er frisch gebleven naar den geest, in zijn ziel waren zijne beginselen ongeschonden bewaard.

Hij heeft eens — in een speech in Hyde Park — gezegd: „Ik ben een man uit het Noorden en in den regel hebben wij uit het Noorden geen heel gunstige opinie over de Londenaars. Tot op zekere hoogte is dit de schuld van Londen zelf; dit is zulk een reusachtige, ordelooze massa huizen en straten, dat, wie aan Londen denkt, zich een stad voorstelt zonder ziel, zonder hart, zonder stem”.

Het was dus voor hem allerminst de vraag: „hoe redigeert men een Londensche courant?”, doch deze andere: „Hoe zal ik, Stead, deze Londensche courant redigeeren?”

Hij had nu zijn kansel; hoe had hij zich ontwikkeld om van dien kansel de leer te verkondigen, die hij 't zijn taak wist der menigte te brengen?

Wij vinden, wanneer wij op die vraag het antwoord zoeken den door en door godsdienstigen, orthodoxen protestant, doch een die allermintst voor ketterjager dient en de Servet's onzer dagen nooit zou verbranden. Deze ruime vroomheid van Stead is de breede basis waarop al zijn daden en woorden steunen, en wie meent dat men eenen mensch juister kan verklaren door 't moeilijker middel zijner groote beginselen, dan langs den gemakkelijker weg zijner kleine gebreken, verlieze bij Stead dezen religieuzen grondslag niet uit het oog.

Als politicus is hij natuurlijk een radicale, democratische republikein, mits men bij het woord „republikein” meer denke aan de zaak, dan wel aan den bepaalden vorm van constitutioneele monarchie, die in Groot-Britannië de „publieke zaak” aannam; dat een geantiqueerde oligarchie als van het „House of Lords”, dus van een niet-verantwoordelijk regeeringslichaam, niet in zijn politiek programma past, behoeft geen betoog. Daarbij is hij imperialist, doch op een wijze van gansch eigen vinding, naar straks zal blijken.

Wat zijn sociologische denkbeelden betreft, gelden voor hem de woorden van den Amerikaanschen dichter J. Whittier:

»For peace or rest, too well he saw
 »The fraud of priests, the wrongs of law,
 »And felt how hard between the two
 »Their breath of pain the millions drew.

Later zal hij toonen, hoe diep menschen-ellende hem kan treffen.

Al zijne opinies zijn vol geweldige levenskracht en zoo-doende is zijn stijl 't ook. Hij wekt bij anderen de weergade van de emoties die hemzelf beroeren, doch doet dit nooit door half- of heel-sentimenteele declamaties, hij „preekt” niet, hangt den braven Hendrik niet uit, toast evenmin, doch stuurt, door en door ernstig, oprecht en openhartig, vrijmoedig en immer met aantrekkelijk voorbijzien van conventies, op zijn

doel los. Stead's stijl is Stead's karakter, doch Stead's stijl derft evenmin de eigenaardige bekering, welke uitgaat van zijn eigenaardige manier van omgang.

Voeg nu bij dit alles een zeer bijzonder intellect, in staat met verbazende vlugheid allerlei feiten in zich op te nemen en uit die feiten met even groote vlugheid conclusiën te trekken. Dat bij die vlugheid de logica niet altijd even zuiver blijft en de redeneering wel eens aprioristisch schijnt, is mischien maar gelukkig; Stead is zoo zelf bewust, weet van twijfel noch aarzeling, beslist met zooveel gezag, onderwijst zoo gaarne en doet dit alles met zooveel stuwvermogen, dat deze levende vulkaan van gedachten en denkbeelden waarlijk wel een stop mag hebben in zijn onvolmaakte denkmethodē; hij zou anders alles bedelven onder een gloeienden lavastroom van onfeilbaarheid.

Stead onthoudt verder alles. Geen staatsman kan iets zeggen, of hij bergt het op in zijn geheugen; een deugd die uitermate lastig is . . . . voor den staatsman. Morley zei dan ook eens schertsend: „Voor politici zijt gij de gevaarlijkste man in heel Londen.”

Zijn artikelen laten geen misverstand mogelijk, het zijn scherpgesneden stukken taal, zeer vaak tot epigram toegespitst, levenskrachtig door hun onmiddellijkheid en die de argumenten als zoovele pinnen met hamerslagen in anderer hersens hameren.

Of zijn lezers behaagt wat hij schrijft, bekommert hem niet; hij schrijft omdat hij wat te zeggen heeft en wien zijn stukken niet bevallen, die moet ze maar ongelezen laten. Hij zou er niet aan denken de vraag te overwegen, of deze of gene klasse van lezeressen of lezers dit of dat zou kunnen bevallen of hinderen. Zulk nutteloos peinzen zou vooreerst volkomen in strijd wezen met zijn onweerstaanbaren drang tot doen, tot werken, ten tweede aan zijn ambt de wijding ontnemen.

Zijn gulzigheid tot werken is zoo groot, dat hij alleen kan doen, wat voor twee of drie gewone menschen genoeg zou wezen; en het is bekend, dat hij in Darlington zijn courant

zelf soms half vol schreef; geen wonder dus, dat hij te Londen al gauw heette: „Stead, the irrepressible”.

Zoo toegerust aanvaardde hij zijn taak als hoofdredacteur der *Pall Mall Gazette*.

Daar hij in zichzelf dus niet in de eerste plaats ziet een koopman in nieuws, die van de journalistiek een fatsoenlijke negotie, van zijn courant een net zaakje maakt, waarin hij op zeer behoorlijke manier geld verdient, door aan achtenswaardige abonné's achtenswaardige lectuur te verkoopen, doch daar hij de journalistiek opvat als een middel om te leiden en te verlichten, wie geleid en verlicht wenscht te worden, behoeft het geen verbazing te wekken, dat hij in de *Pall Mall* over allerlei onderwerpen liet schrijven door verschillende autoriteiten op het gebied van die onderwerpen. Die medewerkers teekenden hun stukken, het publiek wist waar het aan toe was, terwijl de *Pall Mall* mee een schijn kreeg, dien de glorie van eerste-rangs auteurs afwierp.

Een andere nieuwigheid was een volslagen onpartijdig overzicht van hetgeen de Londensche en de provinciale pers over de quaesties van den dag schreven.

Velen hebben ook dit voorbeeld nagevolgd, doch velen ontzien zich niet uit de artikelen der aangehaalde bladen met zorg losse zinnnetjes op te visschen, die óf het eigen standpunt van den aanhaler nog eens toelichten, óf, uit hun verband gerukt, het standpunt van den aangehaalde, als die een tegenstander is, belachelijk doen schijnen.

Juist de volstreckte onpartijdigheid geeft aan zulke uitreksels de eenige waarde, welke ze kunnen hebben en het is bekend, dat niemand minder dan Gladstone herhaaldelijk verklaarde, dat hij op deze wijze door de *Pall Mall* beter op de hoogte kwam van de openbare meening in den lande dan door iets anders.

Verder maakte hij de „extra's” van de *Pall Mall* tot eene aantrekkelijkheid. Die „extra's” waren geïllustreerde brochures over dingen van den dag. De illustratie door middel der photographie maakte in die dagen reusachtige vorderingen en Stead

was er juist de man naar, daarvan gebruik te maken. Hij kwam met een geïllustreerde beschrijving van de schilderijen in de Royal Academy, die een bespotting was van het ouderwetsche, onhandig ingerichte, machinaal bijeengeflanst ding, waarvoor den ongelukkigen bezoekers der tentoonstellingen van Englands officiëel-illustre schildersbent nog een shilling wordt afgezet en dat maar niet tot eenigszins artistieke of zelfs bruikbare waarde schijnt te kunnen geraken. Ook andere tentoonstellingen werden op die wijze geïllustreerd, daardoor zelve tot grooter bruikbaarheid gebracht; en nu doet iedereen het.

't Denkbeeld is dan ook eenvoudig, wat trouwens het geval is met alle geniale denkbeelden. Iedereen reist tegenwoordig naar Amerika en hoewel men van gevoelen moge verschillen met den bekenden schooljongen, die vertelde dat Columbus dat land ontdekte door een kippenei op z'n punt te zetten, bij slot van rekening vindt men dat het eigenlijk van zelf spreekt, dat Columbus in het westen iets vond. Doch in Columbus' tijd sprak dit niet van zelf, evenmin als het in Stead's dagen aan de *Pall Mall* van zelf sprak, dat hij al die nieuwigheden kon invoeren met goed succes.

Ook al eenvoudig was de maatregel, dien hij nam om allerlei bijzonderheden over bekende personen te verzamelen. Gebeurde er dan iets met zulk een persoon, dan wist de *Pall Mall* op slag te vertellen wat zij of hij had gedaan of willen doen, van waar ze kwamen, wat ze beteekenden.

Hetzelfde doen tegenwoordig alle bladen; en geen ambtenaar, officier, geleerde of wie dan ook kan gepromoveerd, gepensionneerd, geridderd, geadeld worden, kan sterven, reizen of trouwen, of de redacties weten precies alles te vertellen. Stead heeft hun het systeem geleerd.

Niet oorspronkelijk, doch uitstekend nagevolgd heeft Stead het Amerikaansche stelsel van „interviews”, de vraaggesprekken, zooals men ze in Nederland meer juist dan fraai noemt. Zijn volslagen onbevangenheid kwam hem daarbij goed te pas, want hij „interviewde” maar niet den eersten den beste, hij koos tot zijn objecten van onderzoek liefst aller-

hoogstgeplaatste personen en onder dezen weer lieden, welker genaakbaarheid niet in ieders oogen hun sterkst sprekende eigenschap was. Stead deed dit alweer om, evenals hij door erkende specialiteiten hoofdartikelen liet schrijven, ook uit zijn interviews „the best available opinion” te krijgen; dat ze daardoor in de oogen van het publiek iets sensationeels kregen en groot succes hadden, ligt voor de hand.

Stead bleef bij die gesprekken geheel zichzelf, wat wil zeggen dat hij iedereen toonde hoe hij eerbied voor hun eerlijke overtuiging had, doch zijn eigen opinie niet onder stoelen of banken stak. En wie weet of het voor die machtigen der aarde niet een verfrissing was, te spreken met dezen, laten we 't maar noemen, vrijpostig openhartigen, doch vriendelijk gemoedelijken man, die met zooveel warmte zijn eigen vaste beginselen verdedigde en niet zocht naar een vorm, welke den ander in den waan moest brengen, als ware hij 't eigenlijk met hem eens.

Zoo heeft hij Ismaël Pasja, den egyptischen potentaat, onder het mes gehad. Ismaël had misschien velerlei deugden, die een mahomedaansch vorst tot sieraad verstrekken, doch die daarom niet minder afwijken van de inzichten omtrent staatsmansplichten, zooals een radicale Noord-Engelschman als Stead deze opvat. Ismaël was evenwel schrander en bekwaam, doch Stead stond hem en hield hem zoo stevig met zijn argumenten beet, dat Ismaël op 't laatst uitriep: „maar u vraagt me niet om inlichtingen, u laat me een kruisverhoor ondergaan”.

Een hoveling, die zijn wereld verstaat, zou bij zulk verwijt onverwijld door den grond zinken, doch Stead beschouwt het nog als een warm compliment.

Dit is ook het geval met de pathetische verzuchting van Koning Leopold II van België, die, toen Stead hem na een onderhoud van 2½ uur verliet, tegen zijn secretaris zei: „comme cet homme m'a fait suer!”

Voor de kennis van Steads persoonlijkheid is dit interview wel het meest karakteristieke. Hij kreeg op een Zaterdag namiddag de onweerstaanbare overtuiging — al zijn overtui-

gingen zijn zeer volbloedig en levenskrachtig — dat hij den Souverein van den Congo moest interviewen. Koning Leopold mag, wat Stead betreft, met alle plezier de grootste koopman ter wereld in ivoor en guttapercha wezen, er gebeurden op 's vorsten handelsterrein dingen, die zelfs niet meer door invoer van Amerikaansche of Engelsche bijbels konden vergoelikt worden. Stead seinde dus naar Brussel de beleefde vraag of Zijne Majesteit hem wilde ontvangen en zat al op de boot, voor er bij mogelijkheid een antwoord kon wezen. Dit was ook maar goed ook, want dat antwoord was een weigering. Doch hij was Zondagmorgen in Brussel en kreeg daar de mondelinge boodschap, dat de Koning hem niet kon ontvangen. „Of Zijne Majesteit niet in overweging zou willen nemen dat de heer Stead een lange reis had gemaakt om Zijne Majesteit te spreken, en dat het onderhoud niet langer behoefde te wezen dan Zijne Majesteit zou goedvinden”.

Nu, heel even zou de Koning hem dan ontvangen.

Deze begon te doen alsof hij geen Engelsch kende en sprak Fransch; Stead verklaarde geen Fransch te kunnen spreken en wees op het omslachtige van den toestand als er een tolk bij moest komen, en ziet, het koninklijk Engelsch, dat trouwens uiterst goed bleek te zijn, kwam voor den dag.

Twee-en-een half uur lang waren ze met elkaar bezig. Het was geen interview, het was geen kruisverhoor, het was allebei, met een geweldig debat op den koop toe, een debat over de toestanden aan den Congo. De Koning liep maar heen en weer, stooft op, kwam weer op de aarde terug en heeft zich zelf waarschijnlijk later met eenige verbazing afgevraagd, „que, diantre, allais-je faire dans cette galère?”

Doch Stead geeft zich zoo met hart en ziel en met zijn geheele persoonlijkheid, dat zijn mooie, forsche geestdrift ieder meesleept die met hem in aanraking komt; als hij gekomen ware met de arrière-pensée, een gekroond hoofd te interviewen, ter wille van de kroon op dat hoofd, zou dit interview mislukt zijn; nu zijne bedoeling louter was en hij eerlijk bedoelde

te spreken over een onderwerp, dat den Koning even warm interesseerde als hem, verdwenen de kroon en de krant en bleven er twee mannen over, die de zaak „de pair en pair” behandelden.

Of de goede Tsaar Alexander III en diens zoon Nicolaas II zich ook volkomen „de pair en pair” gevoeld hebben tegenover dezen eigenaardigen journalist, is een andere vraag; Stead zag in allen gevalle om hun rang niet meer tot hen op, dan hij tegen iemand anders zou gedaan hebben, dat wil zeggen, volstrekt niet. Rusland beslist, naar Steads meening, de quaestie van oorlog of vrede in Europa en aangezien hij vertrouwt en hoopt dat de wereldvrede bereikbaar zal blijken, lag het voor de hand dat hij in 1888 den Tsaar aller Russen, toen nog Alexander III, ging spreken. In 1898 herhaalde hij dit bezoek aan den tegenwoordigen Tsaar en als iets hem is duidelijk geworden, dan is het wel het feit dat zelfs een Alleenheerscher weinig of geen invloed uitoefent op den loop der gebeurtenissen binnen en buiten zijn Rijk.

Men behoeft nog niet eens het vriendelijk vertrouwen in deze beide vorsten te stellen, dat Stead voor hen, even goed als voor alle andere menschen, zoolang ze 't eerlijk meenen, over heeft, om het hun niet al te zwaar toe te rekenen dat de beruchte Haagsche Vredes-conferentie een farce en de beruchter inlijving van Finland een misdaad bleek. Stead bepleitte, dit spreekt van zelf, de zaak der Finnen met alle mogelijke vuur tegenover Nicolaas II, doch het eenig resultaat, dat hij bereikte, was 's Vorsten verzekering: „Your argument is uncommonly well stated”.

Menigeen ziet in dit alles zucht tot sensatie en enkel zucht tot sensatie.

Men verliest daarbij evenwel eenigermate uit het oog, dat zucht tot sensatie op zich zelf noch een journalistieke ondeugd, noch een journalistieke zwakheid is, eer het tegendeel. De journalist die journalist is, wyl hij een roeping te vervullen, een boodschap te brengen heeft, mag een edel mensch wezen, doch is een slecht journalist, wanneer hij zijn

hoodschap niet weet te zeggen in een vorm, op eene wijze welke de menschen doet luisteren, ze door dat luisteren opvoedt, ontwikkelt, verbetert, tot nadenken brengt.

De menschen te boeien is nu niet zoo moeilijk: wat emotioneel schrijven, wat handigheid van stijl, wat opgewondenheid in een betoog, wat smaak in beeldspraak zijn daartoe voldoende, doch leiden door het woord, geschreven of gesproken, eischt karakter en bij een journalist van karakter zal de sensatie nooit ongeoorloofd, ongezond wezen.

Als nu de menigte de *Pall Mall Gazette* gretig las, wjl ze Ismaël Pasja over Egypte, Leopold II over den Kongo en Alexander III over den wereldvrede kreeg te hooren, dan was de sensatie gemaakt. Doch leiding kreeg diezelfde menigte, wjl een man aan deze sensationeele interviews deel nam, die het onderwerp van het gesprek volkomen meester was. Stead's recept is: „denk uzelf eerst hongerig over een onderwerp en lees uzelf er dan over zat.” Hij kwam niet interviewen, om als gouden waarheid machinaal ieder woord neer te kalken, dat men hem geliefde voor te praten, maar hij kwam, vol van zijn onderwerp, op de hoogte der zaken . . . et fit suer les autres.

Slechts voor wie omtrent sensaties het bovenstaande in het oog houdt, wordt het mogelijk te waardeeren Stead's handelwijze op een geheel ander gebied.

Wie, zooals zeer velen in Engeland doen, Stead's beteekenis als journalist alleen toeschrijven aan zijne handigheid om sensationeele, opzichtige onderwerpen uit te kiezen, kunnen slechts luttel achting en minder sympathie gevoelen voor den man, die in 1885 schreef zijn „Maiden Tribute of Modern Babylon”.

Doch volle sympathie en diepe achting schenkt hem, wie kan zien in den toen 37-jarigen man een ridder zonder smet of smeur, die meent dat ieder meisje moet kunnen worden een vrouw, misschien echtgenoot en moeder, voor wie slechts zulke eerbied groot genoeg is, als Stead zijn eigen moeder toedroeg; slechts een, wiens geslachtsleven zoo kuisch en rein

bleef, dat — om Frederik van Eedens metaphoor nog eens in herinnering te brengen — de blanke leliebloem, wiegend op het heldere water, doet vergeten den zwarten, onooglijken wortel in den moddergrond, slechts zoo een mocht zijn blank schild ophouden tot schut van arme schepsels, die brute wel-lust den Minotauri der wereldstad voorwierp.

Volle sympathie en diepe achting schenkt men niet alleen eenen man, doch ook eenen journalist, die van zich zelf kan getuigen: ik mag, ik kan, dus ik moet dit doen.

Wie vóór Stead's kruistocht tegen de kinderverkrachting door Londen liep, kon tallooze malen door meisjes van ongeveer twaalf jaar aangesproken worden en, wat argeloos zijnde, in de meening verkeeren dat dit gewone bedelmeisjes waren; het waren evenwel prostituées, arme, kleine kinderen eerst verkracht en dan gesmeten in het vuilste slijk van het leven. Het kwaad schreide ten hemel, de politie deed niets of zei niets te kunnen doen.

Toen gordde Stead zich aan; hij besloot het Engelsche volk wakker te schudden, opdat het de oogen zou openen en deze afzichtelijkheid zou zien; hij besloot dat in openbare terecht-zitting deze gruwelen officieel zouden geconstateerd worden; hij besloot te zondigen tegen de wet van zijn land, wat hij kon doen zonder te zondigen tegen de wet van zijn God; hij besloot den vorm eener laagheid te laten straffen door den menschelijken rechter, hij wist dat zijn ware Rechter schijn van wezen zou scheiden.

Stead ging systematisch te werk. Hij ging tot een koppe-laarster, met wier hulp hij van een moeder haar kind, Eliza Armstrong, kocht, waarbij die moeder volmaakt goed wist tot welk doel de koop heette gesloten te worden. Het schaap werd naar een der vele rendez-vous huizen in Euston Road gebracht, daar te bed gelegd en gechloroformeerd. Dit deel van het programma mislukte evenwel en toen Stead haar kamer binnenkwam, begon het wurm, bij het zien van den vreemden man, te schreeuwen. Voor Steads doel was dit toe-reikend. Hij had willen bewijzen, dat men jonge meisjes op

die manier tot zijn beschikking kan krijgen en ieder begrijpt dat, bij eenigen „goeden wil,” de nu mislukte bedwelming zonder veel moeite te bereiken zou zijn geweest. Elize Armstrong is, trots alle moeite die mevrouw Stead zich voor haar gaf, later toch door haar moeder „de baan” op geleid.

De geheele geschiedenis kwam met kleuren en geuren en in alle bijzonderheden in de *Pall Mall Gazette*, een strafvervolgung kon niet uitblijven. Stead kreeg drie maanden, of, na aftrek van den duur van het proces, twee maanden en een week gevangenisstraf.

Hij heeft zijn ervaringen als gevangene verteld in een brochure, welke den veelzeggenden titel draagt van „Mijn eerste gevangenisstraf”; een bewijs, al is 't zwak, hoe ten minste bij dezen „misdadiger” het bakersprookje niet waarheid werd, dat vrees voor gevangenis of eenige andere straf iemand weerhoudt, misdrijf of misdaad te plegen. Stead zou volkomen bereid wezen een tweede en nog meer gevangenisstraffen te ondergaan, mits hij daardoor iets bijdroeg om wat menschen iets minder ongelukkig en rampzalig te maken.

Doch Stead moge zich zelf de gevangenis in-, hij heeft tal van vrouwen en meisjes de hel uitgeschreven. In datzelfde jaar 1885 nam het Parlement, tengevolge van Stead's proces, een wetsontwerp aan, dat de regeering reeds vroeger indiende, doch van plan scheen in te trekken, de zoogenaamde „Criminal law amendment act”, een wet dus ter verbetering van de strafwet, waarbij vrouwen en meisjes beter beschermd worden en waardoor u in Londen niet meer op hoeken van allerlei straten kinderen tegen het lijf loopen, die zedelijk vermoord en lichamelijk vernield waren, vóór zich zedelijkheid en lichaam hadden kunnen ontwikkelen.

En daarom draagt hij op geen daad zooveel roem, is hij op geen werk trotscher dan op zijn „Maiden Tribute of Modern Babylon”. Hij had niet vergeefs tot zijn vrienden geroepen: „let me be the vilest rascal on God's earth, only do something.”

Het was een sensationeele daad en, het zij nogmaals gezegd, men kan die daad alleen waarde toekennen, wanneer men in

staat is te begrijpen, dat de man, die haar deed, rein was, dat de journalist, die zijn courant voor dit doel gebruikte, handelde in oprechtheid, overtuigd, dat hij zoo moest handelen en niet anders kon.

Het lijdt overigens geen twijfel of, zoolang als „The Maiden Tribute” verscheen, had de *Pall Mall* een groot debiet; talloozen zijn belust op schandaallectuur en weten ongeveer alles wat betrekking heeft op geslachtelijke afdwalingen voor hun gore phantasie tot schandaallectuur te verlagen.

Toen het proces evenwel voorbij en de straf uitgesproken was, werd het „onfatsoenlijk” de *Pall Mall* te lezen en op stuk van zaken heeft de courant als handelonderneming, trots het sensationeele, er geen zij bij gesponnen.

Zooals Stead de journalistiek in groote dingen opvatte, vatte hij haar in alles op. Hij zorgde met alles en allen in contact te blijven, de Koning was hem niet te hoog, de laagste Hooligan uit Lambeth of Southwark niet te laag. Hem interesseerden niet alleen de politieke; godsdienstige en andere leiders van zijn eigen partij en richting, doch iedere leider van iedere partij of richting; hij trachtte met hen in aanraking te komen, soms met het doel invloed op hen uit te oefenen. Het liefst zou hij voor zich zelf een soort van aardsche of Britsche alomtegenwoordigheid in het leven hebben geroepen, door in alle streken en oorden, onder alle standen, vertrouwde geestverwanten en vertegenwoordigers te hebben; hij zou door deze hooren zoowel wat de squire zei, als hoe de orgeltrapper oordeelde over de dingen van den dag; zij allen zouden de *Pall Mall* lezen, wyl hun zou geleerd worden belang te stellen in de opinies eener courant, welke belang stelde in de hunne. Niet alleen zouden die correspondenten op eigen initiatief moeten handelen, de redactie zou hun ook leiding geven, bijvoorbeeld door hun op te dragen de opinies van het publiek in te winnen en mee te deelen over bepaald aangewezen redevoeringen en mededeelingen van mannen van naam of gezag. Hij zou daarbij evenwel niet tevreden zijn geweest met schriftelijk verkeer; al die correspondenten zouden geregeld

opgezocht moeten worden, door een rondreizend alter ego van den hoofdredacteur, den geestelijken band versterkend, plannen toelichtend, wenken en ophelderingen gevend en bij de correspondenten het gevoel en het bewustzijn levendig houdend, dat ze maar niet min of meer losse helpers waren, die tegen zeker honorarium een zekere hoeveelheid kopij over zekere onderwerpen in zekeren vorm te schrijven hadden, doch dat ze medewerkten aan de uitvoering van een goed georganiseerd plan: om te bevorderen den algemeenen vooruitgang, de algemeene ontwikkeling, de algemeene verbetering van het Individu, den Staat, de Maatschappij.

Om dit alles mogelijk te maken moest uit de redactie-bureau's verdwijnen het dilettantisme, dat in Engeland de vloek was en nog wel is van zoovele couranten, waar noch stelsel, noch orde, noch samenhang te vinden is, waar de hoofdredacteur voor niets anders bevreesd is, dan in een zijner mede-redacteers te zien opgroeien, wat ze hier wel met een groot woord noemen: een macht achter den redacteurszetel.

Men vindt hier nog bladen, waarvan de hoofdredacteur zoo najverig is op zijn recht de opinie van het blad te verkondigen, zoo bang is dat zou blijken als zou zijn eigen manier van schrijven niet noodzakelijk een unicum wezen, dat die heeren, in plaats van medewerkers, eenvoudig bedienden hebben, die vooral tot taak hebben hunne bevoegdheid zoo op te vatten, dat die blijve buiten het terrein van hun chef.

Deze heeren zouden het zeker afkeuren in den directeur eener groote vennootschap, als die de leiders van de verschillende afdelingen der zaak angstvallig hield buiten zijn mercantiele of industriële plannen en vooral eischte dat die leiders er voor waakten, dat men hen niet voor den directeur zelven zou houden; toch doen ze niets anders.

Stead heeft zijn uitgebreid correspondentiestelsel nooit tot uitvoer gebracht, hij bleef slechts 5 à 6 jaar hoofdredacteur van de *Pall Mall Gazette*; doch wie zijne *Review of Reviews* kent, kan niet falen daarin weer te vinden een zekere, al is 't zwakke, verwezenlijking van zijn journalistiek ideaal; de

veelzijdigheid heeft zijn bekend maandschrift er zeker van.

Het lijdt trouwens geen twijfel of, zelfs in een klein land als Nederland, zou zoo iets een ideaal, dus iets onbereikbaars blijven.

Doch hij heeft stelsel gebracht in het redactioneel werk der courant, een stelsel dat op het oogenblik nog het best in practijk wordt gebracht door de *Westminster Gazette*. Dit blad heeft — afgescheiden van zijn politieke richting, welke men mag goed- of afkeuren — de intelligente samenwerking van hoofdredacteur, redacteuren en medewerkers tot stand weten te brengen. Misschien is het wat stout te beweren, dat de redactie, zooals Stead die beoogde en de *Westminster* in practijk brengt, op „wetenschappelijke” wijze geregeld is, misschien zal men liever Stead's eigene omschrijving de juiste achten, waar hij meende dat in de redactie-bureau's niet alleen gewoon gezond verstand, doch ook „business methods” de regelen voor het werken en voor het samenwerken behooren vast te stellen; de hoofdzaak is dat er methode zij; en Stead's genialiteit blijkt niet het minst uit het feit dat hij ook hier weer dingen, die van zelf spreken, wist dienstbaar te maken om groote resultaten te bereiken.

Hij nam niet een deel van de courant voor zich in beslag, dat vullend met op zijn manier gestelde stukken en stukjes, opdat het publiek toch vooral direct zou „proeven”: „dat is van Stead”, hij legde zijn medewerkers ook niet den plicht op, desnoods met terzijde stelling hunner eigene individualiteit, toch vooral niet zoo te schrijven, dat het op zijn geschrijf zou kunnen gelijken of daarvoor zou kunnen gehouden worden; doch hij liet ieder zich zelf wezen, mits hij bleef binnen het kader van algemeene beginselen dat de courant voorstond, mits ieder toonde het juiste midden te willen zoeken tusschen het zich „uitschrijven” en het deel uitmaken van een organisch geheel.

Men zegt dat Thorbecke eens een ambtenaar, die bij 't een of ander aanbod hem te helpen, toevoegde: „men helpt mij niet, men dient mij!” 't Antwoord past treffend goed bij de klassieke regentenfiguur des beroemden ministers; bij de figuur

van een modern journalist zou alleen de omzetting der phrase verdedigbaar wezen.

Stead heeft dan ook leerlingen gevormd, welke alleen in die school zoo gevormd konden worden als ze gevormd zijn. En in deze dagen wordt het ons zonderling te moede er aan te denken, dat Lord Milner, die Zuid-Afrika voor Engeland doet verloren gaan, dat E. T. Cook, die van de *Daily News* een Jingoblad maakte, dat Flora Shaw, welke den Jameson Raid tot stand hielp lasteren en liegen, dat F. Edmund Garrett, die de Uitlandergrieven hielp bedenken, dat Henry Norman, die zich zelf liberaal parlamentslid noemt, doch dien ieder als een stillen Jingo wantrouwt, dat al die menschen uit Stead's school, uit de redactie-bureau's der *Pall Mall Gazette* zijn gekomen; „ze zijn als eenden door een kip uitgebreed”, zegt Stead zelf van hen.

Men neemt Stead hier z'n leerlingen kwalijk; men beweert dat deze lieden als de vruchten moeten beschouwd worden, waaraan men den boom kent. Dit nu schijnt onbillijk. De stichter van den christelijken godsdienst heeft slechts één leerling nagelaten, die iets zichtbaars en blijvends heeft tot stand gebracht; toch zal geen Protestant er aan denken Jezus te kleinachten, wijl Petrus de Roomsche-Katholieke Kerk in 't leven riep, of heet in 't leven te hebben geroepen.

Systematisch, methodisch gingen ze en gaan Stead's leerlingen evenwel alle te werk; dit moet men erkennen, al betreurt men dat hun imperialisme hen toelaat of dringt daden te verrichten, welke zij waarschijnlijk overmijdelijk zullen achten. Zulk eene onvermijdelijkheid is eenvoudig een andere naam en vorm voor de leer, die de Jezuiteten onzer dagen met zooveel beslistheid bestrijden, of, juister, verlooehenen, en die zegt dat het doel de middelen heiligt.

Voor Stead bestaan geen onvermijdelijke dingen; zoodra iets ophoudt op en in zich zelf goed te wezen, kan het niet alleen, doch moet het vermeden worden... „périssent les colonies”.

Hierbij komt dat het uiterst moeilijk is voor elken mensch, hoe begaafd ook, zijne beginselen trouw te blijven, wanneer

hij in eene positie geplaatst wordt waarin hij niet thuis hoort.

Milner moest staatsman kunnen zijn, hij is ambtenaar; Cook is kamergeleerde, die journalist werd; Flora Shaw is emotie-ziek, doch niet de geëmancipeerde vrouw die ze behoorde te wezen; Garrett zou prachtig slagen als novellist en beter als beurspeculant dan als politicus; Norman is een elegant, een ijdelruit, wiens geest getooid is met een schat van kennis, wel breed uitgestald, doch niet diep en stevig gegrondvest; geen is een Stead, geplaatst in een milieu dat past bij zijn aanleg, begaafdheid, en welk milieu hij zocht en vond, gedreven door drang van hart en geweten; hadden zij, evenals Stead, kunnen worden en blijven datgene waarvoor ze geschikt zijn, dan zou ieder nog schitterender uitblinken dan nu ongetwijfeld 't geval is; doch hun zou bespaard wezen de smadelijke hulp van 't transigeeren met beginselen ten bate van een doel.

Het was der moeite waard even bij dit punt stil te staan, wijl deze verhouding tusschen Stead en de anderen wijst op een der eigenaardige beperkingen van dezen man, wiens succes men zeer zeker mag toeschrijven aan zijn sterk sprekende persoonlijkheid, terwijl hij toch ook den indruk maakt van een verzameltype, en als zoodanig den invloed op anderen mist, dien men van iemand van zijne kracht zou mogen verwachten.

Na tot 1889, dus ruim negen jaar, aan de *Pall Mall Gazette* verbonden te zijn geweest, gaf hij de leiding van 't blad aan E. T. Cook over, welke Milner als „assistant editor” was opgevolgd. Cook, die Stead's methode het best volgde, verliet in 1892 de courant, welke toen aan den uit New-York geïmporteerden patriot W. W. Astor verkocht werd, ging eerst naar de *Westminster Gazette*, later naar de *Daily News*. Met Cook verliet J. A. Spender de *Pall Mall* en deze is nu nog hoofdredacteur der *Westminster Gazette*. Boven is gezegd dat de *Westminster* de methode van Stead voortzet, doch de levendige, prikkelende, onstuimige geest van laatstgenoemde is niet in Spender gevaren; deze is zoo wijsgeerig, objectief en onaandoenlijk, als Stead impulsief, intuïtief was en nog is.

Hij begon nu, in 1890, de *Review of Reviews*.

Hij had, om zijn eigen beeldspraak te gebruiken, de menschen beschoten met klein geweer; de maandelijksche revue werd zijn belegeringgeschut.

Het denkbeeld was alweer zoo eenvoudig, dat men, nadat het verwezenlijkt was, hiervan, als van de ontdekking van Amerika, niet begreep dat de menschen er niet eerder toe gekomen waren.

Wij krijgen hoe langer hoe minder tijd en hoe langer hoe meer lectuur. „Wie kan alles bijhouden?” vraagt de moegelezen wereld zuchtend, „wie verlost ons van al het kaf, dat zooveel haastig saamgeflanste tijdschriftartikelen, vaak slordig gedacht, vaker slordig geschreven, voor koren willen verkoopen?”

De *Review of Reviews* doet dit. Op welke manier toont, wie geen Engelsch kent, de *Hollandsche Revue*, die hoogst verdienstelijke navolging, door Vincent Loosjes te Haarlem uitgegeven, door Frans Netscher, met zooveel schrandere handigheid, handigheid dus van goeden huize, geredigeerd.

Het beste denkbeeld van de taak welke de *Review of Reviews* zich stelt, krijgt men door even de hieronder volgende inhoudsopgaaaf van het Mei-nummer door te lezen.

CONTENTS of No. 149. Vol XXV, May, 1902.

Frontispiece: The King of Spain.

Progress of the World. (Illustrated)

Diary and Obituary for April.

Current History in Caricature.

Character Sketch: The King of Spain and the Queen-Regent.

Topic of the Month:—Mr. Rhodes's Will and its Genesis: A Hitherto Unpublished Chapter of Recent History.

Leading Articles in the Magazines: Sidelights on Mr. Rhodes's Will. — Sir Charles Warren on Mr. Rhodes's Early Days. — Canon Scott Holland on Cecil Rhodes. — Mr. Rhodes and His Home: By F. E. Garrett. — Mr. Rhodes in Egypt: By Edward Dicey. — Cecil Rhodes through French Spectacles. — Mr. Rhodes and Greater Oxford. — The Rhodesian Religion. — Mr. Rhodes as a Man and a Friend. — The Effect of Mr. Rhodes's Will on Oxford. — From the American Point of View. — What is a Security-holding Company? — England and Russia in Persia. — Constitutional Monarchy in Russia. — The Armour in the Wallace Collection. — China As It is. — How the Court came back to Peking. — One Possible Solution

of the Servant Difficulty. — The Frenchman as a Colonist. — The Position of Lord Rosebery. — How the Americans kill their Presidents. — Does the Race of Man love a Lord? By Mark Twain. — Higher Education: By President Harper. — Co-operation and the Housing Problem. — The True Story of the Portland Vase. — The Irish Renaissance. — What the Pan-American Congress did. — What I Should do with Ireland. By T. W. Russell, M. P. — What the Boer War teaches. — Six Months with the Brigands: By Miss Stone. — Apostolic Succession not unbroken. — A Church View of Modern Dissent. — Lord Salisbury: By T. P. O'Connor, M. P. — The Anarchist Movement in Spain. — Is the Press Responsible for Crime? — The Education Struggle. — The Present State of Cuba: By Mr. James Bryce, M. P. — An American on Husbands and Wives. — Imperial Federation: By Capt. Mahan. — Some Problems of Empire: By Sir Harry Johnston and Sir Robert Giffen. — The United States of Europe: What the Kaiser may do. — The Kaiser's Only Daughter.

The Reviews Reviewed: The American Review of Reviews. The New Liberal Review. — The Quarterly Review. — Blackwood. — The Nineteenth Century. — The National Review. — The Monthly Review. — A New Quarterly. — The Contemporary Review. — The Economic Review. — The Fortnightly Review. — The World's Work. — The Engineering Magazine, &c. — The Edinburgh Review. — The Monist. — The Commonwealth. — The Arena, Forum, and North American Review. — The Nouvelle Revue. — The Revue de Paris. — La Revue. — The Revue des Deux Mondes. — The Italian Reviews. — The Dutch Magazines.

The Book of the Month: The New Vols. of the »Encyclopædia Britannica.» (Illustrated).

Some Notable Books of the Month: A Plea for a Naval Policy. — Maxim Gorky: By Dr. Dillon. — Living London. — William Black, Novelist. — Russian Turkestan. — Little Masterpieces.

Learning Languages by Letter Writing.

Books Received.

Dusseldorf: The Garden City of the Rhine.

List of the Leading Contents, of Current Periodicals.

Supplement: »Wake Up! John Bull,» »The Triumphs of Brother Jonathan,» and More About »The Americanisation of the World».

Het eerste artikel „The progress of the World” is, als gewoonlijk, één geheel, doch het is tien pagina's lang en bevat bijna 9000 woorden. Wie leest nu 9000 woorden? Niemand! En de meeste redacties van Engelsche dagbladen waken er met zorg voor, dat ze korte stukjes geven, of, wanneer het onderwerp niet in een kort stukje kan behandeld worden, dat ze elk onderdeel der behandeling als een zelfstandig stukje geven. 't Is alweer Stead, die hun geleerd heeft de lezers niet af te schrikken door artikelen van twee, drie, vier, soms meer kolommen, doch te trekken, vooreerst door korte, pittige be-

handeling, ten tweede door naast den tekst met een vet lettertje met twee, drie woorden aan te geven, waarover dat deel handelt.

Zoo heeft hij zijn „Progress of the World” in 35 paragrafen verdeeld en terwijl hij hen, die tijd hebben, in het hoofd-artikel van het eene onderwerp ongemerkt naar het andere laat overgliden, stelt hij anderen in de gelegenheid die onderwerpen uit te pikken, welke hun de beste graantjes lijken.

In dit nummer begint hij dan met „the trend of the new century”. Wie den eersten zin, vijf woorden lang, leest, weet waar hij heen wil, deze luidt: „the financiers lead the way”. Hij vervolgt met opmerkingen — volgens den wegwijzer in vette letters — over „the shipping Combine” om te komen tot „the second of the dynasty of Money-kings”: Rhodes was de eerste, de stichter dezer dynastie, Pierpont Morgan is zijn opvolger. Van de koningen naar de vlag is de weg kort en gemakkelijk: het wegwijzertje zegt dat Stead in zijn betoog is genaderd tot: „the flag as a commercial asset”, waarop volgt; „Buying up John Bull and Co.”

Het is niet oneigenaardig hier de vertaling te geven van dit deel; het geeft een goed denkbeeld van Stead's stijl en manier van schrijven.

De vlag als handelsactief. »Waar 't geld is, is de macht — ten minste in het rijk des handels. Geen vaderlandslievender menschen, in den gewonen zin des woords, dan in de gemeente der scheepsreeders. Zij leven van de vlag, die bovenaan staat op de lijst hunner activa. Waarschijnlijk zijn negentig percent hunner Unionisten. Men kan bijvoorbeeld Harland and Wolff, de groote scheepsbouwmeesters van Belfast, volstrekt niet beschuldigen van eenige snoode sympathie met Home Rule! maar als de Yankee met zijn dollars komt aanzetten, zien we dat hun vaderlandsliefde geen hinderpaal is op den weg waarlangs hun schepen naar het Navigatie Syndicaat worden gestuurd. Natuurlijk wordt de naaktheid van het feit verborgen achter oordeelkundig geschikte vijgebladeren, in den vorm van verzekeringen, dat het beheer der zaak in Britsche handen blijft, enz.; maar een vijgeblad is uit zijn aard iets tijdelijks en als na eenigen tijd de Amerikanen inzien hoe voordeelig 't is de belemmeringen weg te nemen, die ze hun eigen scheepsbouwmeesters oplegden, dan klimmen de »stars and stripes” (de Amerik. vlag) naar den masttop van al onze groote zeebooten, en de indolente aandeelhouders, die zich verheugen over hooge dividenden, zullen volkomen overtuigd wezen: »que tout est pour le mieux dans le meilleur des mon-

des". Wat het voornaamste is, ze zullen misschien gelijk hebben ook, want op stuk van zaken worden beide Engelsch sprekende landen door hetzelfde ras bevolkt, zij zouden nu onder onze vlag varen, als onze Souverein en onze staatslieden van de voorlaatste eeuw niet bezeten waren geweest door den waanzin, die Rijken vernielt. Op 't oogenblik is de »Star and Stripes" de eenig mogelijke vlag. Daarom doen wij het beste er ons bijtijds op voor te bereiden dat we op een goeden dag het gansche Britsche Rijk met zijn heele hebben en houden den weg van de White Star Line op en een internationale combinatie binnen zien gaan, waarbij wij dan een tijdlang onze eigen vlag en onze eigen Britsche regeering zullen hebben, doch waarvan het kapitaal in Amerika zit.

John Bull & Co. worden opgekocht. Zij zullen ons opkopen, met al onze bloed- en aanverwanten van over zee. Langen tijd stonden zij in de debetzijde van 's wereld handelsbelans, dat wil zeggen, zij hebben ons voor zooveel millioenen meer goederen en waren geleverd dan wij hen, dat iedereen zich verbaasd afvroeg, hoe lang ze dit zouden kunnen volhouden. Doch ze lossen het kapitaal af dat ze opnamen, ze betalen de rente van wat onafgelost blijft en beleggen geld in de Oude Wereld. Op de een of andere wijze zal hun de interest hunner Europeesche beleggingen in goederen moeten betaald worden, de moeilijkheid wordt enkel grooter door den Amerikaanschen aankoop van Europeesche effecten. Doch ze zullen alles koopen: onze kasteelen, onze oude meesters, onze ambtenaren, onze Atlantische booten en wie weet of te eenigertijd ook niet den troon met al zijn ap- en dependenties? Natuurlijk zou geen mensch daar wat tegen hebben, als we maar onder één vlag bleven. Maar dat ellendige verschil in vlaggen maakt dat wij in een rijken klant als Oom Sam een gevaar en een bedreiging zien. Niemand in Engeland maakt zich ongerust, wanneer een rijk Schotsch ijzergieter een Engelsch landgoed koopt, en de lieden van Illinois knorren niet over een invasie van New-Yorkers. Doch daar de meeste politici kortzichtig zijn, zullen ze blijven vasthouden aan hun grenzen, die ze met vlaggengezwaaï beschermen, tot ze op een goeden morgen wakker worden en ontdekken dat de financiers de grenzen feitelijk hebben uitgewischt".

Zoo gaat het voort; hij glijdt van de algemeene financiën naar de oorlogskosten, komt op den oorlog en het vooruitzicht op vrede, haalt Rhodes er bij, diens testament en prinses Radziwill, welke laatste hem naar Frankrijk helpt en de verkiezingen daar, van waar hij gemakkelijk naar België overwipt; de parodie van een revolutie in dat land herinnert hem aan de troebelen en gruwelen in Rusland, en aan Finland en aan den Tsaar en aan de Haagsche Conferentie. Die Conferentie doet denken aan arbitrage, waardoor Zuid- en Midden-Amerika tot een schakel worden, die het tractaat met China over Mand-sjoerijë in den keten sluit en Ruslands belangen daar en in

Turkië — Macedonië is immers onrustig — aanstipt, Macedonië is onrustig wijl Turkije's binnenlandsch beheer niet goed is. Doch van binnenlandsch beheer gesproken, is in Engeland de reactie niet bezig? Dan passeert de gansche ministeriëele binnenlandsche politiek de revue, tot we eindelijk rust krijgen bij het graf van Lord Kimberley en de Witt Talmage.

Men denke niet dat dit vliegend overzicht meer buiten adem brengt dan het lezen van 't artikel zelf. Stead pakt den lezer mee, sleept hem voort, hier geeft hij een degenstoot, ginds schiet hij zijn revolver af, zijn minachting voor een ander, dien hij voorbijsnelt, verleidt hem wel eens tot een flinken schop, of ook wel ziet men hem de vuist ballen onder den neus van een, die dient afgestraft; de beeldspraak is soms wat gemengd en de logica niet immer even helder, doch het geheel trilt van leven, het is nerveus Engelsch, nerveus in den goeden zin, de nervositeit van den gezond gevoelenden en denkenden man, niet van den emotioneelen zwakkeling.

De *Review of Reviews* was bijna van het begin af een succes als journalistiek product en werd het dus ook financiëel.

Doch in dit laatste opzicht heeft Stead's tijdschrift veel verloren door zijne houding tegenover den Zuid-Afrikaanschen oorlog.

Na zijn bezoek aan den Tsaar in 1898 gaf hij uit een blaadje *War against War*, dat den vredeskruistocht predikte; daarna kwam de Haagsche Conferentie en vlak daar boven op de oorlog in Zuid-Afrika. Met woord en pen verzette hij zich daartegen, vormde het „Stop-the-war-committee”, gaf uit het blaadje *War against War in South Africa* en leed, evenals al zijn geestverwanten al het leed, dat een goed vaderlander en een braaf mensch kan lijden, wanneer hij een gruwelijk onrecht ziet begaan, moet erkennen dat het eigen vaderland daaraan schuldig staat.

Evenals al zijn geestverwanten, als alle tegenstanders van den oorlog heeft hij vrienden bij tientallen verloren, kan het financiëele nadeel bij duizenden berekenen, heeft overlast geleden in zijn huis, wordt gescholden op straat door groot en klein

als hij door zijn woonplaats, Wimbledon, gaat, waar de gewone groet der straatkinderen is: „Good morning, Kruger”.

Na de Boeren zelven is er geen groep van menschen, welke zoo diep en zwaar geleden heeft om de Boeren, als de tegenstanders van den oorlog in Engeland, geen die zoo belasterd, gesmaad, verguisd is. Talloozen zijn er die, evenals Stead, gelooven dat God's wil alles regelt en die in deze verdwazing van hun landgenooten een straffende hand zien; dat maakt den grond van hun verdriet nog hechter; doch het dagelijksch lijden door verloren vriendschap en genegenheid, de dagelijksche ergernis over de verwatenheid der Jingo's, de aanhoudende verontwaardiging over de welbekende slapheid der liberale leiders, het voortdurend denken aan de vermoorde kinderen, de gemartelde moeders in de concentratie-kampen; dit alles verteerde die menschen, legde hun een last op de schouders die velen zoo diep neerdrukte, dat men zich vaak afvroeg of het buigen niet breken zou worden.

Talloozen, millioenen, in Engeland hebben op die wijze geleden en geofferd, gedreven door een menschenliefde, die haar object te nauwernood bereiken kon, dóór een vaderlandsliefde, die hen landverraders deed schijnen in de oogen van maag en vriend. Of is er niet iets diep treurigs in als men Engelsche vrouwen, uit Nederland teruggekeerd, hare dankbaarheid hoort uiten over de fijngevoeligheid onzer landgenooten, die in hare tegenwoordigheid zwegen over den oorlog? Is het niet een alsembittere dankbaarheid, wijl, als er over gesproken ware, Englands schande ware genoemd; een schande die ook haar met schaamte vervult, doch welke dieper grieft als een vreemde ze oprakelt?

Want voor wie zijn vaderland lief heeft, geldt ten allen tijde het beginsel, neergelegd in den versregel:

„Malgré tous vos défauts, je vous aime à la rage.”

Trots alle kwaad zijn land zielslief hebben, uit liefde het kwaad bestrijden, uit liefde lijden, gesmaad en gehoond te durven worden, jaar na jaar, dag na dag, eischt karakter, kracht, moed. Stead toonde weer deze alle drie te bezitten.

Behalve in zijn *Stop the War in South-Africa*, welk blaadje op het laatst opging in *the New Age*, vocht Stead tegen den oorlog in zijn *Review of Reviews* en verder in zijn brochures, waarvan de titels meestal reeds stooten op de vredesbazuin waren. De meest bekende verscheen vóór den oorlog en is: *Shall I slay my Brother Boer? An appeal to the Conscience of Britain*, met als motto het uittreksel uit Chamberlain's rede in 't Lagerhuis, 8 Mei 1896 uitgesproken, waarin deze „Staatsman” waarschuwde tegen het langdurige, bittere, kostbare, onzedelijke en onverstandige van een „burgeroorlog” in Zuid-Afrika. Al spoedig volgde in 1900: *Are we in the Right? An appeal to Honest Men*, waarin hij het praatje afmaakt, als zou het ultimatum aanleiding en oorzaak van den oorlog wezen.

Toen kwam in September 1900, bij gelegenheid van de algemeene verkiezingen: *the Candidates of Cain, a Catechism for the Constituencies*, waarin al de politieke zwendel van Chamberlain nog eens op de kaak werd gesteld, terwijl in Juli 1901 kwam *Methods of Barbarism*, een titel ontleend aan Sir Henry Campbell Bannerman's rede van 14 Juni 1901, waarin de Leider der liberale Oppositie in 't Lagerhuis de vraag stelde en beantwoordde: „When is a war not a war? When it is waged in South-Africa by methods of barbarism”.

De hoofdredactie der *Pall Mall Gazette* met het „Maiden Tribute” proces, de onderneming der *Review of Reviews*, zijn vredeskruistocht, met zijn strijd tegen den oorlog in Zuid-Afrika, zijn, sedert Stead in Londen kwam, zijn hoofdwerk geweest. Van meer incidenteele aard zijn zijn *Truth about the Navy* (1884), *Truth about Russia* (1888), *The Pope and the new Era* (1889), alle drie onderwerpen in verband met de *Pall Mall Gazette* behandeld. Uit zijn *Review of Reviews*-tijd dagteekende: *The story that transformed the World* (1890), *If Christ came to Chicago* (1893), *Labour War in the United States* (1894), *Her Majesty the Queen* (1897), *Satan's invisible World: a study of despairing democracy* (1897), *the United States of Europe* (1899), *Carnegie's conundrum* (1900), *Mrs. Booth* (1900).

Het is volkomen overbodig al deze werken en werkjes uitvoerig te bespreken. Zij zijn voorbijgegaan, zooals ze moesten voorbijgaan, met de personen, de zaken, die zij aanraakten. Het innerlijk wezen van Stead raakten ze niet, hij raakte hen aan en liet ze eenige oogenblikken leven door de kracht, de pittigheid van zijn stijl; de helderheid van zijn inzicht klaarde voor anderen op, wat hemzelf klaar was.

Waar dit alles zoo is, rijst de vraag, hoe het komt dat Stead, die den 5 Juli 1902 53 jaar zal worden, in Engeland geen grooter positie bekleedt dan hij doet.

't Is waar, Carnegie of een ander Amerikaansch millioenenfabrikant heeft beweerd dat men op zijn 50ste jaar eerst de ware geschiktheid voor zijn taak begint te krijgen, doch in Engeland wacht men niet zoo lang en hoewel Stead's loopbaan nog lang niet afgesloten is, hoewel de toekomst het tegenwoordige zeer goed nog kan logenstraffen, men moet rekening houden met het tegenwoordige en dit oordeelt, bij monde van allerlei menschen die invloed en beteekenis hebben, dat „Stead is not a serious man”.

't Is misschien voor Nederlandsche lezers niet overbodig er even aan te herinneren dat een Engelschman die oordeelt: „Stead is not a serious man”, iets gansch anders bedoelt, dan wanneer hij zegt of zou zeggen: „Stead is not a man in earnest”; wij hebben van „seriousness” en „earnest” alleen den Teutoonschen neef „ernst” in ons taalgezin opgenomen.

Een „serious man” is naar 's Engelschmans hart iemand, die niet alleen eerlijkheid en oprechtheid tot zijne gezellinnen op de levensreis koos, doch ook vooraf een vast plan, langs vaste wegen, met een vast doel voor die reis ontwierp. Men kan op verschillende manieren eerste minister van Groot-Brittannië, of aartsbisschop van Canterbury worden, doch niemand is het ooit geworden die zijn reis niet beslist in de richting van zulk een eindpunt begon, met het doel zoo al niet geheel, toch zoo dicht er bij te komen als mogelijk zou blijken.

Een „serious man” legt zich beperkingen op, richt zijn

streven op één doel. Stead's vermogen om invloed te krijgen, zooveel invloed als zijn besliste begaafdheid verdient, is beperkt; deze beperking vloeit voort uit zijn gebrek aan beperking. Hij kijkt maar niet naar dat ééne torentje van dat ééne dorpje, waar hij t'avond wil aankomen om te rusten; hij ziet de gansche pracht en heerlijkheid van het levenslandschap waar hij doortrekt; hij juicht en jubelt over al die schoonheid met nooit verflauwende geestdrift; hij neemt die in zich op, niet als maar iets bijkomstigs, doch als iets zeer gewichtigs en belangrijks. Doch eveneens ziet hij de ellende en de treurnis, die groote vlakken van zwarte schaduw werpen op het zonnig tafereel en zijn hart gaat uit, met deernis vol, tot allen die hij ziet belast en beladen; dankbaar voor de frissche, volle kracht die hij in zich voelt, steekt hij de ijverige handen uit om te helpen dragen.

Bij dit alles komt zijn volstrekt gebrek aan conventie. Het inconventioneele ligt buiten het begrip van den gemiddelden Brit; deze zal er toe kunnen overgaan zijn koning weer het hoofd af te slaan of het land uit te jagen, doch hij zou het afgrijselijk vinden, wanneer die kunstbewerkingen werden toegepast met verwaarloozing van de etiquette, of van de antecedenten, bij een vorige gelegenheid gesteld. Willem de Veroveraar sloeg bij Hastings bijna den ganschen Angelsaksischen adel dood, doch de nazaten der gesneuvelden eeren Willems nagedachtenis, wyl hij hun vrouwen veroorloofde ze te begraven met al de plechtigheid, al het ceremonieel, waarop hun rang hun aanspraak gaf.

Stead zou, republikein als hij is, veel harder werken om het koninklijk hoofd voor afslaan te behoeden, dan hij zich zou bekommeren om de vraag, hoeveel manschappen bij zoo'n gelegenheid de eerewacht moeten vormen.

Nu mag dit aantrekkelijk wezen, — „ce n'est pas la guerre”. Succes, op den eersten rang komen, niet maar in zijn beroep, doch in zijn land, in de wereld, dat is de leuze, de illusie van den Brit, die voor „serious” wil aangezien worden. Het dorpstorentje in de verte, dat is het groote voor hem; het

landschap met de andere menschen is interessant, doch hinderlijk ook.

En hoevelen lijkt het voldoende eer en waardigheid, de eerste journalist van hun land te wezen?

Stead is, door anders te zijn, in veler oog niet alleen niet „serious”, doch bepaald dwaas, ontoerekenbaar, ja, menigeen houdt hem voor een onoprecht poseur.

Dat was al zoo, toen hij nog aan de *Pall Mall Gazette* was; men zag in zijn interviews, in zijn kruistocht tegen kinderverkrachting alleen zucht tot sensatie, lust om opzichtig te doen; benepen zielen verwarren dikwijls doel met middel, wijl het eerste buiten hun gezichtskringetje valt. Hoever dit gaat, bewijst een gezegde, dat aan John Morley wordt toegeschreven door menschen, welke natuurlijk niet begrijpen kunnen dat ze Morley miskennen, door dezen hun eigen kortzichtigheid toe te dichten. Morley dan zou eens van zijn opvolger en vroegeren helper gezegd hebben: „Stead is zoo belust op sensatie, dat hij in staat zou wezen, om, als hij ze niet anders kon teweegbrengen, spiernaakt door Fleetstreet¹ te gaan wandelen.”

Voor Engeland is dit misverstand jammer, want voor velen is het een voorwendsel buiten een beweging te blijven, als Stead die leidt. Voor Stead is het jammer, want miskennis en verdachtmaking doen ieder eerlijk mensch leed, al is 't maar alleen leedgevoel om de bekrompenheid der anderen; een, ook zeer warm, vriend van Stead heeft eens gezegd, dat deze „al die verguizing, vooral in den tijd na de *Maidens Tribute* niet zou hebben kunnen uithouden, ware hij niet gesteund door zijn onwankelbaar vertrouwen op God en — liet hij er goedig op volgen — door zijn gave om goed te kunnen slapen.”

Zijn bureau is een kort begrip van den man zelf. Als men dat ziet, begrijpt men hem, ook al is hij er niet.

Het vertrek is vrij ruim, zijn schrijftafel, een andere groote tafel

¹ In Fleetstreet zijn bijna alle redactie-bureaux der Londensche Couranten en talloze Londensche kantoren van provinciale bladen gevestigd.

in 't midden, de onvermijdelijke leeren sofa — een Engelschman leest liefst lang uitgestrekt, als 't kan de beenen hooger dan het hoofd, om de hartwerking te helpen en bloed naar de hersenen te voeren —; alles bedekt met boeken, brieven; papieren, boekenkasten, portretten. Die portretten zijn iets karakteristieks, het zijn al de mannen en vrouwen, welke hij geïnterviewd heeft of met wie hij vriendschap sloot. In zalige eendracht ziet men er Leo XIII, Herbert Spencer, Milner, Kruger, Kardinaal Manning, Hugh Price Hughes, Mrs. Besant, Lady Warwick, Rhodes, Keizer Wilhelm en wie weet wie al niet?

De deuren zijn beschilderd met teksten: Trust in the Lord with all thine heart, and lean not unto thine own understanding. In all thy ways acknowledge Him, and He shall direct thy paths. — Van Caliph Ali: Thy place in life is seeking after thee, therefore be thou at rest from seeking after it; en: Call not thy burden sad and heavy, for if thy heavenly father send it, he intended it for better. Dan van Carey: Ask great things from God, en: Expect great things from God.

Van uit de vensters ziet men de Theems over, naar Zuid-Londen. De Theems is daar niet meer de gracieuse, lieve, frissche rivier, die we zien bij Richmond en Henley, in tintelende kabbelingen langs buitens en weiden, langs heuvelen, door dalen glijdend; ze is ook niet de reuzenstroom, die ze straks wordt, met forsche kracht de zeebooten voortduwend langs pakhuis, dok en werf. Slechts kleine bootjes en lichter-scheepjes varen er voorbij, het is er rustig, zooals behoort bij de rustige aristocratische Theemskade, het is er bedrijvig, zooals behoort bij het niet-aristocratisch Londen aan de overzij.

Stead komt binnen. Een niet zeer lange man, fink, niet fors, innig stevig gebouwd. De kop is wel fors, donkerblond, grijzend haar laat een heel eind van den schedel vrij, sterke, borstelige wenkbrauwen, een grijzende, volle baard, alle haar min of meer krullend; de mond door snor en baard verborgen; straks, als hij spreekt, laat de metaalklank der

stem, de kortgesneden zinnen, de nerveuse, epigrammatische dictie niet twijfelen of mond, kaak en kin moeten wijzen op beslistheid. De neus duidt die en ook scherpzinnigheid aan; diep ingesneden tusschen de oogen komt hij met flinken boog vooruit, gebouwd om met krachtige ademhalingen volop lucht te brengen in het stevig lichaam.

En de oogen? Grijs, niet groot, wat moe, maar zoo schrander en zoo vriendelijk, af en toe een „far away look”, de blik dan van een peinzers, een droomer, van een dweper misschien; die oogen zeggen zooveel en doen zooveel meer vragen. De kleeren zijn als 't kantoor niet slordig, doch niet vol puntig-pijnlijke netheid, een achteloosheid die ze gemakkelijk maakt voor den drager, doch welke niet hinderlijk is voor den kijker.

Hij komt binnen of liever stuift binnen, nog pratend tegen zijn zoon Henry, zijn rechterhand; hij weet al wat u tot hem voert en is dadelijk midden in de zaken; vlug luisteren is tegenover hem even noodig als vlug denken, anders raakt gij uw draad kwijt en neemt hij u mee aan zijn getouw; als gij heen gaat en niet al te veel onbesproken liet, wees dan tevreden; schroom ook niet terug te komen, want bij al zijn haastig doen is hij de geduldigste, voorkomendste man ter wereld, gul met raad, met denkbeelden, met tijd — als hij dien heeft —, het gulst met zijn werkkracht — welke hem nooit ontbreekt.

Zoo is de 53-jarige; hij maakt den indruk alsof hij over 20 jaar niet veel veranderd zal wezen.

Of hij voor zoovelen dan ook nog zoo onbegrijpelijk zal zijn?

Want een raadsel is hij hun: een raadsel door zijn geloofsleven, een raadsel in zijn politiek.

Ziehier een orthodox protestant, een stoer kalvinist, die gelooft aan clairvoyance, aan geestenbezoek, die een boek heeft uitgegeven, *Letters from Julia*, dat hij „automatisch” schreef, d. w. z. hij voerde de pen, doch schreef de gedachten neer welke Julia, een overleden dame, hem deed neerschrijven; haar gedachten dus. Zij vertelt hoe zij er uitziet, na den dood, hoe de engelen er uitzien, welke gesprekken zij met Jezus voert.

Voor Stead is daarin niets ongerijmds gelegen: het onzienlijke is hem alleen bekend kunnen worden door openbaring, waarom zou deze openbaring minder aannemelijk wezen dan elke andere, dan de openbaring in den Bijbel gegeven?

In dit kader van gedachten past dan ook volkomen Stead's meening, dat eenheid van godsdienst best te bereiken is. Zooals men weet heeft Paus Leo XIII een jaar of wat geleden een poging aangewend de Anglikaansche Kerk met de Roomsch-Katholieke te vereenigen; de Aartsbisschop van Canterbury wilde daar evenwel niets van weten en zei de Paus „parades before us modes of worship and rewards of worship the most repugnant to Teutonic Christendom and to nations which have become readers of the Bible”; hoe gewenscht eenheid zij, tot opoffering van beginselen mocht ze nooit lijden.

Stead heeft, in het spiritistisch tijdschrift *Borderland*, van October 1895, uiteengezet, dat aan dezen wensch naar eenheid wel voldaan kon worden, mits men slechts wist te vinden „the true basis of the new catholicism”. Zijne redeneering liep als volgt:

God heeft zich geopenbaard aan de menschheid door zijne vleeschwording uit de moedermaagd, doch er waren menschen vóór Christus er was; nu gaat het niet aan te beweren, dat God zich aan al die geslachten, welke leefden vóór Christus geboorte, niet zou hebben doen kennen; zulk een bewering toch zou volkomen in strijd wezen met het geloof aan zijne vaderlijke liefde, waarvan de openbaring zelve het bewijs is.

Als men dus moet aannemen, dat God zich der menschheid openbaarde ook reeds vroeger en op andere wijze dan door den Christus, volgt vanzelf de vraag welke die wijze is geweest, terwijl het antwoord beperkt wordt door de overweging, dat die openbaring voor alle menschen verstaanbaar, begrijpelijk, waarneembaar moest zijn.

Nu spreekt niets zoo duidelijk in de gansche organische schepping, als het mysterie der aantrekkingskracht, welke de twee geslachten voor elkaar hebben. Honger is een ontzettende geesel, die het verscheurend dier dwingen kan, zijn

jongen te verslinden, doch alleen de geslachtsdrift dwingt tot die begeerte naar elkander, waardoor aan nieuwe wezens het aanschijn wordt geschonken. In overoude tijden ontstond dan ook de eeredienst van het geslachtsleven, terwijl in den Bijbel voorkomen allerlei halfbegrepen, dichtgesluerde zinspelingen op dat rotsbed van het heelal, waar alle godsdiensten der wereld werden geconcipeerd.

Hier ziet hij dus den grondslag voor een katholiek katholicisme, dat aan alle godsdiensten een goddelijken oorsprong toekent, waarin de Godheid zich aan alle menschen op dezelfde en voor allen bevattelijke wijze openbaarde.

Er zijn hier protestanten genoeg, die Stead om deze leer wel zouden willen verscheuren; doch men moet erkennen dat het verfrisschend is, in onzen tijd, die een litteratuur voortbracht vol kastraten-sensualiteitjes, een man in de kracht van het leven zoo rein te hooren spreken. Of zijn denkbeeld het ver zal brengen in de practijk is een andere vraag, die alleen voor een theologisch debat waarde zou hebben.

Zulk een katholiek katholicisme moet een imperialist als Stead wel aantrekken. Vrede in de kerk en vrede in de staatkunde zijn twee rozen op eenen stam; doch evenals zijn theologie en spiritisme zijn geloofsgenooten in de war brengen, doet zijn imperialisme dit de vredesvrienden.

Vooreerst is daar het flagrante feit van Stead's onbezweken vriendschap voor Rhodes, door den een toegeschreven aan onloutere, financiële redenen, door den ander aan Steads ijdelheid, welke hem 't gemakkelijk werktuig maakte in Rhodes' handen. Noch een aanval op Rhodes, noch een verdediging van den man is in dit verband noodig. De vraag geldt alleen of Stead oprecht kan zijn in die vriendschap en of, als hij oprecht is, dit alleen te verklaren is uit 's mans onnoozele, goedge lichtgeloovigheid.

't Beste antwoord geeft op die vragen de heer Henry Labouchère, de ultra-radicaal, de aartsvijand van Rhodes, de geestige, scherpe, koele cynicus, de geslepen politicus, de man in temperament, karakter en levensbeschouwing het volslagen

tegenbeeld van Stead. Den 29 Maart 1900, dus midden in den hartstochtelijksten tijd van den oorlog, schreef Labouchère in zijn weekblad *Truth*: „To me this Empire jerry-builder has always been a mere vulgar promotor, masquerading as a patriot, and the figure-head of a gang of astute Hebrew financiers, with whom he divided profit”.

Na Rhodes' dood stond in *Truth*: „I do not suppose he cared for money, except for the power that it gave; and though in the making of it, he had to associate himself with a crew of financial adventurers, he was head and shoulders above them all.”

Dit laatste nu is altijd Stead's opinie geweest.

Stead ziet in Rhodes een droomer, die evenwel zulke verfoeilijke dingen liet gebeuren om zijn droomen te helpen verwezenlijken, dat diezelfde Stead hem razend maakte door heftige aanvallen op zijn middelen. Stead heeft nooit een duimbreed aan Rhodes toegegeven, heeft nooit een goed woord over gehad voor den Raid, voor den oorlog, voor wat ook; hij en Rhodes droomden denzelfden droom en het ergerlijkst voor hem was, dat Rhodes door zijn ellendige praktijken de verwezenlijking van dien droom in gevaar bracht.

Stead is een imperialist, doch een die, evenmin als Rhodes, meent dat alleen de Brit de toekomst der wereld zal beheerschen; hij denkt die taak toe aan alle Angelsaksen en wie leest zijn *Americanisation of the World*, begrijpt dat. Doch dit alles verklaart hoe, terwijl de kerkelijken hem verfoeien om zijn sexedienst, de vredesapostelen om zijn Rhodesliefde, de imperialisten dat doen om zijn Yankee-verering. Hij haalt de imperialistische idee uit het tuintje van den Britschen Leeuw en plant haar in den ruimer grond van het gansche Angelsaksische ras; het doet hem als patriot leed, dat Amerika en niet Groot-Britannië de voorhoede zal vormen in den aanstaanden vredelievenden opmarsch der natiën, doch hij vreest, dat hij die onaangename vernedering onder de oogen zal moeten zien, hij is bereid haar te dragen om der wille van de geheele menschheid.

Nog één uitkomst acht hij voor Groot-Britannië mogelijk;

die bestaat in de vorming eener rationeel, logisch denkende en handelende radicale partij; doch dan dient in de voorhoede dier partij een keurbende te staan, die durft en wier leiders nog beter durven. Stead gelooft die gevonden te hebben en wel in de Iersche partij, met John Redmond, haar leider, aan het hoofd. Hij is dan ook lid geworden van de Iersche partij en als John Redmond ooit Eerste Minister van het Vereenigd Koninkrijk wordt, komt Stead de eer toe dat voorzien te hebben.

Zoo verlaten we hem dan: een kalvinist geloovend aan geestverschijningen, droomend van een wereld-katholicisme, gegrondvest op de verheerlijking van wat Paus Leo XIII voorloopig nog wel zal blijven noemen den zondeval; een imperialist met republikeinsche neigingen, met liefde voor den vrede, droomend van een Al-Angel-saksendom, dat, uit liefde voor de vrijheid, de wereld met geweld zal beletten niet-vrij te wezen; een Engelsche Engelschman, lid der Iersche partij, welker bestaan op zich zelf het begin is van de zelfstandigheid der samenstellende deelen van „the British Empire and the dominion beyond the Seas”; een journalist die onderwijst, leidt, meesleept, ergert, prikkelt, alles tegelijk; een man met idealen zoo hoog en zoo ver, dat de wereld met haar conventioneel denken en haar sleurig voelen, niet begrijpt hoe hij in haar midden geraakt is.

Is het wonder dat deze man verbijstert? Is het wonder dat er zijn, die, in hun haastig leven, zich geen tijd gunnen te onderzoeken of alle mengeling van kleuren bewijst dat het glas slecht gegoten wierd, dan wel of ze te doen hebben met velerlei facetten? Is het wonder dat in dit land van etiquette, in dezen tijd van conventie, weinig ruimte is voor een man, die het recht meent te hebben zich zelf te wezen en die oorspronkelijk genoeg is om iemand te kunnen zijn?

Zal dit anders worden?

Aan de toekomst, aan Stead's toekomst het antwoord.

SIR JOHN TENNIEL
EN
LINLEY SAMBOURNE.

Tenniel. Illustratie voor »Alice in Wonderland». 1871.

„Punch”, zegt Arsène Alexandre in zijn „Art du Rire et de la Caricature”, „Punch” est un peu trop „gentleman.” Daargelaten nu of het afkeurende „trop” hier al of niet op zijn plaats is, — dat, in tegenstelling met dien der spotbladen in andere landen, de toon der tegenwoordige Engelsche en van „Punch” in het bijzonder een zeer gematigde is, valt niet te ontkennen. De hoofdoorzaak hiervan is, zouden wij zeggen, deze:

Terwijl in Frankrijk zoowel als in Duitschland het bestaan van een spotblad of krant met wekelijksche spotprenten op zichzelf al in zich sluit het behooren van dit blad tot, en het gelezen worden in een bepaalde politieke partij en dus het uiting geven aan den afkeer van andere groepen, behoeft zulk een blad in Engeland slechts genoegelijk en amusant te zijn om in allerlei kringen gewaardeerd te worden, want de doorsneê Brit is in gewone tijden zonder den partijharts-tocht van den Franschman; ook kent hij het stille vermaak niet, dat de spot met het officieele den zwaarbelasten Duitscher pleegt te schenken.

„Gentleman” dus is mr. Punch met alle bewustheid, en hij zou niet gaarne iets anders willen wezen.

O, hij heeft op zijne wijze zijn wilde jaren gehad en, ofschoon hij nooit den grooten toorn of de wreede satire kende van zijn voorgangers in Engeland of de Franschen, kon hij erg genoeg zijn, kwâjongensachtig erg, in de dagen van Douglas Jerrold en Thackeray, in de dagen van zijn eigen strijd om het bestaan.

Maar waarom zou hij thans grof zijn, hij, wien het wel is gegaan, hij, de man in bonis, die in een vrij land leeft, waar hij alles zeggen mag en het daarom met mate doen kan, die een eigen partij of een in waarheid weinig met de zijne verschillende aan het roer ziet en die weet, dat hij een stem in het kapittel heeft, waarmee niet te spotten valt?

Nu beweren wij geenszins, dat zulk een positie voor een blad van deze soort de meest wenschelijke is, maar houden het voor even onbillijk, Punch nu eenmaal genomen voor wat hij is, iets anders van hem te verwachten dan een goedelijke scherts, die den dwazen kant der dingen maar luchtigjes raakt en den hatelijken in het geheel niet, als het zou zijn, om op politiek gebied Don Quichotterie te verwachten van bijvoorbeeld een bejaard en gezeten magistraatspersoon.

Zulk een onbillijkheid nu begaat Alexandre, wanneer hij met dit verwijt aan Punch's adres zijn tamheid in de poli-

tiek laken wil. Maar het gebrek aan sympathie van den begaafden Franschen criticus voor den arbeid der latere Engelsche spotprentteekenaars heeft nog een anderen en dieperen zin. Het is het geheele karakter van de Engelsche karikatuur sinds Punch's geboorte, dat hem tegenstaat. Het is de lach der nieuwere Britsche teekenaars in dit genre, die, hoe geestig ook en wijsgeerig en sterk, een glimlach blijft, en hem niet luid genoeg opklinkt; het is hun spot, die, hoe helderziend ook en puntig, gemoedelijke humor blijft bij den hoogen, bitteren ernst van een Daumier. Het zij zoo. Maar het is thans niet onze taak om een vergelijking te maken tusschen de Engelsche spotprentkunst van dezen tijd en het monumentale werk van den grooten Franschman, een vergelijking, die (wij tóonden het reeds aan), naar den maatstaf van hun kracht in het sardonische althans, een oneerlijke zijn zou.

Intusschen was, vóór Punch, de Engelsche spotprentkunst haar eerste jeugd reeds gepasseerd. Als wij William Hogarth, wiens invloed op de Engelsche „art du rire” zoo groot was, Hogarth, wiens composities, hoe cru en laag bij den grond ook de levensbeschouwing moge zijn die ze beheerscht, van een gedocumenteerde echtheid zijn, gelijk wij zelden in voorstellingen van dezen aard terugvinden, — eens om de zoover van die der anderen afstaande bedoeling van zijn werk niet daartoe rekenen, waren er aan de mannen van Punch toch nog een reeks van alleszins merkwaardige karikatuur-teekenaars voorafgegaan.

Daar was Rowlandson, de niet zeer kiesche, maar steeds geweldig diep kijkende chroniqueur van het leven der Engelsche burgers en boeren van het eind der 18^e en het begin der 19^e eeuw, zooals Daumier dat van de Fransche zijn zou, de vermete le en inventieve satiricus uit den tijd van de laatste Georges, zooals Daumier dat uit dien van Louis Philippe en Louis Napoleon was. Daar was Gillray, de politieke satiricus van voorbeeldelooze kracht, die aan den haat van het Engelsche volk tegen Napoleon uiting gaf in een reeks van de meest geduchte en gedurfde karikaturen; daar waren minderen

als Bunbury en Lane en Robert Cruikshank. Aan deze school zou te groote geciviliseerdheid voorwaar moeilijk kunnen worden verweten, haar toon was zoo grof en erg als de Franschen maar zijn durven; het was de toon van dien woeligen tijd, toen het hof in aperte bandeloosheid en onkieschheid den volke een voorbeeld gaf. Maar toch — het was niet meer die rauwheid en wansmaak van een Hogarth, niet meer die grijns zonder openheid, niet meer dat gruwzaam sarkasme, dat niet lachen maar ijzen doet, niet meer dat wreed en stuitend spel met alle begrippen van schoonheid en goeden smaak. De gedrochtelijkheid, de onhebbelijkheid, de vèrgaande onbevalligheid der charge ook, werd door een nog ruwen, maar wat guller en zachtzinniger kijk, ten deele althans, goedgeemaakt: de spotzucht had iets van haar moedwil verloren.

Bij weer wat lateren, als George Cruikshank en Robert Seymour, treedt allengs het meer opene, het speelsche zelfs, dat in de Engelsche caricatuur van toen af, bij al haar ernstig, ja zwaar op de hand meeleven met den tijd, heerschen bleef, voor de hartstochtelijke benepenheid van vroeger in de plaats.

De politieke prent in den tijd van dezen Cruikshank was iets geheel anders dan wat wij nu daaronder verstaan. Het was soms een op zichzelf uitgegeven plaat, soms ook een illustratie bij een pamphlet, die dan de meestal weinig kieskeurige aanvallen op den koning of prins-regent en zijn hofhouding, of op impopulaire ministers nog eens onderstrepen moesten. Aan de uitvoering van deze platen, dikwijls etsen, werd toentertijd meer zorg besteed dan thans veelal het geval is; er was daarenboven een groot voordeel in het ongeregeld uitkomen, hetgeen steeds een bijzondere aanleiding eischte, zoodat er niet naar een onderwerp gezocht behoefde te worden. Deze volgeteekende, lawaaiig doende platen, met haar hansworstige poppen, die elkaar hun ruwe woorden letterlijk toebraken (daar ze hun als zeepbellen uit den mond komen) en door hun meestal onmogelijke lichamen, leelijke, maar teekende gebaren, tot wanstaltigheid toe overdreven trekken, als

portretten herkenbaar moeten zijn, deze platen hebben weinig van wat ons nu fijne of zelfs rake spot toeschijnt, en toch ligt hierin een mate van geest, van vaardigheid en verbeeldingskracht, als men in latere, mooier geteekende prenten dikwijls te vergeefs zoekt.

De eerste evenwel, die in den aard der spotprent in Engeland een beschaafden geest bracht, was de oudere (John) Doyle, wiens prenten, eigenlijk niet veel meer dan dilettantenwerk, waarvan de eenige deugd de gelijkenis der koppen was (te merkwaardiger toen geen fotografie den teekenaar in deze te hulp kwam), een tijdlang een groote populariteit genoten.

En het verschijnen van „Punch” was een stap verder in die richting. „Punch” werd in 1841 opgericht door Mark Lemon, (die tot aan zijn dood redacteur bleef), Stirling Coyne, Landells, den graveur, en Henning als teekenaar. De publicatie had niet dadelijk succes. De oprichters waren dan ook geen van allen krachten van den eersten rang. De geheele oprichting was daarenboven een waagstuk: de Comic-Almanac en andere publicaties van Cruikshank, Seymour en Leech werden veel gekocht, maar een humoristisch weekblad was in Engeland nog nooit opgegaan. Spoedig evenwel voegden zich bij dit blad, tot zijn groot voordeel, eenige medewerkers van reeds gevestigden naam: Thackeray, Douglas Jerrold en de teekenaar John Leech. Het is de moeite waard te zien, met welke ernstig strategische doeleinden men begon. „Punch”, zegt Mark Lemon in het eerste artikel, „wordt bijna nooit anders beschouwd dan als een aardige potsenmaker, maar wij kunnen in al zijn daden een schoone strekking zien.” Zoo wil hij, (wie zal zeggen ten onrechte?) in het afstraffen van den beul, dat de poppenkast-„Punch” evenals onze Jan Klaassen doet, een sterke afkeuring van de doodstraf zien. De journalistieke „Punch” evenwel vergat die campagne tegen de doodstraf, zooals vele van zijn radicale denkbeelden, later geheel en al.

Aardig is ook, om den geest, die de oprichters bezielde,

te leeren kennen, de opmerking van Thackeray over Engelsche humoristen. „Als humor slechts beduidde: lachen, zoudt ge nauwelijks meer belang kunnen stellen in humoristische schrijvers dan in het leven van den armen Harlekijn, die met hen de macht bezit van te doen lachen. Maar zij werken op vele andere eigenschappen, dan juist op uw gevoel voor het belachelijke. De humorist beroept zich ook op uwe liefde, uw medelijden, uw welwillendheid, uw haten van den leugen, de aanmatiging, het bedrog, — uw teederheid voor de zwakken, de armen, de verdrukten, de ongelukkigen.” Punch dus wilde leermeester wezen zoowel als spotter, en hoewel er weinig in hem over is gebleven van den radicalen hervormingszin van toen, heeft hij zijn karakter van opvoeder, zij het dan ook van een zeer toegeeflijken, nooit geheel verloochend. Hij plaatste Thomas Hood's „Song of the Shirt”, een krachtige veroordeeling van de schandelijke hongerloonen der naaisters. Hij ging met Gladstone een heel eind mee, maar stuitte bij „Home Rule”; hij houdt niet van Chamberlain, maar keurt den Transvaalschen oorlog niet af.

Hoewel nu John Leech in den meest radicalen tijd van Punch medewerkte en onder den invloed van Douglas Jerrold scherpe aanvallen deed op Peel en Wellington, en zelfs er niet tegen opzag om den Prince-Consort met zijn Albert-hat te plagen, is hij al geheel de gentleman, die gedurfd en puntig zijn kan, maar nooit grof of gemeen.

Hoe groot was het instinct van Leech, hoe onnaspeurbaar het voorschrift, waarmee hij dien tintelenden geest wist te leggen in alles wat hij maakte; hoe verrassend is telkens de voorstelling door scherphed en frankheid meteen! Er is niets diepzinnigs in zijn vermakelijk teekenen, maar welk een schat van gezond vernuft blijft hij altijd en overal weer ten toon spreiden! Leech's politieke platen vormen noch het grootste, noch het beste deel van zijn omvangrijk oeuvre, maar hoeveel is toch ook hierin, dat ons boeien wil! Men weet niet, wat in zijn genoegelijk teekenen het meest te bewonderen is, de

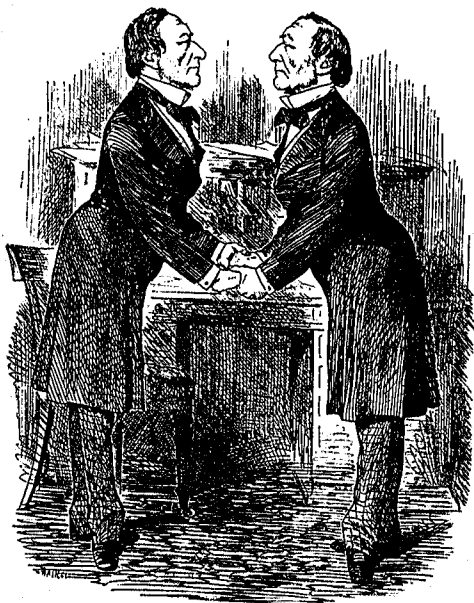
frischheid en kracht van voordragen of de huiselijke en weinig pretentieuze toon. Welk een perfecte bewijzen weet hij te geven van hoe intiem men, ook zonder verlies van soberheid, op het karakter in kan gaan! In die meesterlijke proeven van los chargeeren, de Hertog (Wellington), Peel, Lord Brougham, Palmerston, Russell, Louis Philippe, Napoleon III, moge de gelijkenis niet altijd perfect zijn geweest, het type is zóo juist, dat het ontmoeten van Wellington's scherper trekken, Brougham's knokeligen kop, Peel's statigen glimlach, des burgerkonings kuif, om niet te spreken van zijn Iersch type, zijn Yankee-Doodle, zijn oude sokken uit het Hoogerhuis, een uitgezocht vermaak is voor wie in zijn zoogenaamde „Pencilings” grasduinen gaat.

De jongere Doyle, Richard, wiens omslag; de vijfde die in druk verscheen, zoo goed werd gevonden dat men ze is blijven behouden, leverde in denzelfden tijd vele cartoons, ofschoon zijn werk meer nog lag in de kleinere teekeningen. Hij kon zeer grappig zijn, maar de groote politieke teekeningen behooren niet tot zijn beste werk en kunnen niet bij die van Leech in de schaduw staan, en toen hij in 1850, als goed katholiek, zich genoopt voelde zijn ontslag te nemen wegens de weinig malsche campagne van Punch tegen de „Papal Agression”, maakte hij plaats voor een man, die, voor zulk eene arbeid althans, geschikter bleek: John Tenniel.

Sir John Tenniel.

Tenniel werd in 1820 te Kensington geboren, waar hij zijn opvoeding ontving. Reeds op zijn zestiende jaar maakte hij een

»Solidariteit», door Tenniel. 1873.

De heer Gladstone: Mijn waarde eerste lord, ik heb het grootst mogelijk vertrouwen in U."

De heer Gladstone: »En ik in U, mijn waarde kanselier van de schatkist. O, als onze collega's slechts waren als wij, zouden we als één man zijn!"

De redactie verkeerde in grote moeilijkheid. Doyle was juist vóór Kerstmis weggegaan en de Almanak was niet af. Tenniel moest inspringen. Niemand vermoedde toen zeker, dat de, onder den nood der omstandigheden aangenomen teekenaar, vijftig jaren lang zou aanblijven en de meest op den voorgrond tredende medewerker van den Londonschen Charivari worden zou.

Tenniel zelf allerminst. Hij was nog een tamelijk jong man,

schilderij, dat op een tentoonstelling werd geaccepteerd. Een fresco, voorstellende Justitia, is in zijn biografie van de „Art Journal” gereproduceerd. Het is zeer leelijk en droog gedaan, met al zeer weinig van den beteren pathos, die later in Punch zijn kracht zou uitmaken. Veel beter schijnen illustraties voor Aesopus' fabelen te zijn, die aanleiding gaven tot zijn engagement bij „Punch”.

met groote aspiraties, die leelijke fresco's had gemaakt. „Denken zij,” vroeg hij een vriend, „dat er iets komieks aan mij is?” Maar de tegenzin was spoedig overwonnen, en de taak, niet zulk een onedele voorwaar, eens aanvaard, met toewijding volvoerd.

Eerst nu en dan voor Leech, die een hevig zenuwlijder was, invallend, later meer en meer in zijn plaats tredend, is hij na diens dood in 1864 de officiële man van de spotprent in Engeland geworden en tot voor korten tijd gebleven, hetgeen toch iets getuigt voor de wezenlijke kracht van zijn werk.

En inderdaad, er moge op het eenigszins stroeve van zijn stijl in een kunstsoort, waarin men toch wel eenige veerkracht eischen mag, wat aan te merken zijn, de taaie aaneengeslotenheid van zijn werk maakt het juist in zijn geheel tot zoo iets onaantastbaars.

Het moet erkend worden, dat hij van den opvallenden trek van zijn voorganger, van dat geestig teekenen, dat guitige, weinig weet heeft. Men kan het kloeke voordragen in hem bewonderen en den ernst en het sterke in zijn teekenen, maar hoe dikwijls wenscht men onwillekeurig, dat hij eens wat meer uit de plooi mocht komen. Nooit heeft een plaat van hem dat riante, dat die van Leech zoo kunnen hebben; er is ook nimmer, in zijn aardigste momenten zelfs, zooveel spirit in. Maar wat Leech niet kon, was dat neerzetten zonder meer van mannen in tartende leukheid, of dat ongezocht grappige vertoonen van de poppenkast voor groote menschen, waar de onplooibare dramatische personen juist zoo innig potserlijk doen in hun overbodigen ernst, of dat scheppen van het onmiskkenbaar wezenlijke in het optreden van het stug spierkrachtig John Bull-type, van den majestueuzen Britschen leeuw, van sinistere roofdieren, loerend op hun buit, van worstelende kerels, vol bruut krachtsvertoon. En in dit alles is in Tenniel een hooge stijl te waardeeren.

Ook dit heeft hij, als teekenaar van de politieke prent, vóór op Leech, dat hij, waar deze in de gezelligheid, die zijn natuur was, wel eens faalde in het geven van een historisch

en imposant moment, beter aan de eischen van een uitspraak als een cartoon van Punch wezen moet, weet te voldoen. Niet door het overdreven smoelen doen trekken van zijn personages, maar door hun optreden voor zich zelf te doen spreken, in verband met de daarachterliggende beteekenis, weet hij zijn effect te bereiken. En hier toont zijn eenvoud zich van den besten kant.

Maar hij, die in een zoo lange periode de man van de toongevende spotprent in Engeland is geweest, heeft toch eigenlijk nooit geheel tot het ras der satiristen of zelfs der humoristen pur-sang behoord, en door alles heen gaat het geestig-zijn hem niet glad van de hand, is het toch meer het imposante, het heroïeke, waarin hij uitmunt, en kan er in zijn spot zelf een strafheid wezen, die zijn stijl als een van huis uit ernstigen kenmerkt.

De illustraties die hij maakte voor Lallah Rookh, hoe klassiek en indrukwekkend zijn zij!

Zoo zagen wij er een: de begrafenis van een prinses. In verslagenheid schreden de strijdbare mannen voort naast de baar, in de zwaarheid van hun loopen, in het laten hangen van hun sterke armen, het buigen van hun ruige hoofden was de diepste smart; de kurassen en helmen zelf schenen dof, alles was pieuze en zwijgende rouw.

Hierin ligt, gelooven wij, Tenniel's groote meesterschap, in zulk een voorstelling legt hij al zijn ernst en waardigheid, op zulk een terrein toont hij een weergalooze zeggingskracht. Prenten als de Fransche republiek, treurende over den dood van Thiers, Brittannië bij het graf van Disraeli, Amerika bij het overlijden van Garfield, zijn voorbeelden van het imposante werk dat hij geven kan, als de pathos van zijn onderwerp hem aantrekt. En zóó is de Tenniel dien wij 't liefste zien.

„Men ontzegt mij alles, behalve „klassieke waardigheid” zei hij eens, „maar ik geloof toch wel dat ik humor bezit.” Wie zal het ontkennen? Maar zelfs in zijn geestigst werk, tot in zijn wondermooie illustraties voor „Alice in Wonderland”, is, zouden wij zeggen, meer de littéraire humor dien

een ieder hebben kan, dan de aangeboren geest van den graphischen satiricus, die in alles spreken moet. In zijn voorstellen van het tegen elkaar opdringen van spierkrachtige kerels, van grimmig strijdende dieren, in alles dus wat ernstig en hevig moet aandoen, geeft hij zich oneindig beter, dan in één van zijn humoristische teekeningen. De vinding, die alle karikatuurteekenaars van beteekenis vóór hem zoozeer hadden, het kunnen scheppen der belangrijkheid eener situatie en het bijbedenken van den indruk-versterkende trekken, is maar zwakjes bij hem aanwezig. Van eigenlijke charge is in geheel zijn werk nauwelijks een voorbeeld te vinden. Wien hij onderhanden heeft, zal hij uitteekenen niet zonder een zekere gelijkenis van gelaat, of zich met hem als type vroolijk maken, maar van het wezenlijk chargeeren of zelfs maar aanduiden van 's mans meest krasse kenmerken, zijn gebaren, zijn glimlach, zijn manier van kijken, komt weinig in.

Opvallend in Tenniel's werk als geheel, zijn de weinige ups en downs, die men er vindt. Leg een plaat van hem van 1860 naast een van 1880, het verschil is gering. Dezelfde stelligheid, dezelfde ondubbelzinnigheid, dezelfde stroefheid ook. Er is al heel weinig van het langzaam bereiken van meesterschap, van het vechten met belemmerende tradities, van het verliezen aan frischheid of het winnen aan grandeur. Hij heeft zijn reputatie zonder moeite staande kunnen houden; zij behoefde geen teleurstellingen te bereiden; zijn werk was soms onvernuftig, maar nooit onrijp, soms zonder humor, maar nooit don, soms op het saaie af, maar nooit zwak, soms banaal, maar nooit vulgair en nooit, behalve in de laatste tien jaren nu en dan, onbelangrijk.

Hoewel door Gleeson White in zijn boek over de teekenaars van 1860, die meer in grondige studie van de natuur dan in het voor de vuist weg improviseeren hun kracht zochten, nog daartoe gerekend, behoort Tenniel toch inderdaad veel meer tot de ouderen. De illustraties voor Lallah Rookh, wel het beste misschien van zijn werk, werden zonder voorafgaand wurmen

en wroeten in eens geteekend. Modellen gebruikt hij nooit. Zijn geheugen voor onderdeelen moet dan ook zeer groot zijn. Maar ons schijnt hij dan toch ook op het anders dan zeer oppervlakkig belangrijke daarvan weinig in te gaan. En zoo komt hij er, ons inziens, zelden toe, om, wanneer zich het onderwerp er niet onmiddellijk toe leent, wanneer de belangrĳkheid of humor er van niet voor het grijpen ligt, het tot iets anders dan het zeer gewone te brengen. Vandaar het groote aantal minderwaardige teekeningen van zijn hand, vandaar ook de eenvormigheid van zijn landschappen, achtergronden, bijfiguren. Hij is niet, gelijk zoowel Leech als Sambourne, de man van vinding, die uit een op zichzelf onbeteekenend iets alles te bedenken weet. Maar met dat al bezit hij een, misschien nog nuttiger gebleken gave: een overtuigde helderheid van voordracht in al wat hij aanschouwelijk maken wil.

Het aardig samenstellen van Kerstprenten, het pathetisch in beeld brengen van groote voorvallen, het ferm incarneeren van denkbeelden, het helder en onbedekt uiting geven aan een populaire gedachte — in deze dingen is Tenniel grootmeester, en zeker ontnemt hem het eindeloos navolgen van zijn trant door minder bekwame handen den roem niet, van eenig te zijn in de soort van historie-teekenen die hij uitvond.

Al op een afstand begrijpt men de handeling dezer prenten, waardeert men ten volle de uitnemende kwaliteiten. Want nimmer ziet men stilliger en eenvoudiger mise-en-scène, schaarscher, minder om zichzelf belangstelling vergend décor. Een slechts uit twee of drie personen bestaande handeling is bijna steeds van dezelfde indeeling en groepeeriing. Eén personage spreekt met kalm gebaar, de rest staat in manhaftige rust te luisteren. De woordvoerder heeft een niet te beschrijven wonderlijk air, van straks te zullen wegwandelen met den statigen tooneelpas waarmee hij gekomen is; de ander doet, met een vreemdsoortige, Tenniel's mannen bij uitnemendheid eigen, zwenking van het onderbeen, de wĳd uit elkaar geplaatste voeten een rechten, ja soms stompen hoek vormen. Grootere, vollere composities zelfs, zullen bijna alle in dergelijke groepjes van

twee of drie poppen te verdeelen zijn. Maar merkwaardig, tot in zulke onloochenbare tekortkomingen vertoont hij niets van manierisme, want bij al die uiterlijk gelijke indeeling en groepeerings zijner platen is er een juist aanpassen zijner voordracht aan het doel, niettegenstaande die eentonigheid in den stand der onderdanen is er in al die figuren een afwisseling van expressie, die ze telkens toch weer als iets nieuws doet waardeeren.

Menschen van een minder gemoedelijken tijd dan die waarin de grijsgeworden cartoontekenaar debuteerde en waartoe hij is blijven behooren, zijn we niet zelden geneigd om zulke ietwat sterk sprekende eigendommelijkheden van een zoo pretensieloos artist spoediger te veroordeelen dan het meer bewuste coquetteeren met eigen zwakheden bij zoovele jongeren — doch wachten wij ons wel, hier met geringschatting te glimlachen om de deftig-vastberaden pose dezer welsprekende figuren. Immers is, in 's mans werk bijeen genomen, niet eigenlijk de meest benijdenswaardige deugd, dat alles er zoo stevig op pooten staat?

De reeks van Tenniel's cartoons heeft niet alleen de geschiedkundige waarde van een getrouwelijk volgen en commenteeren te zijn der voornaamste gebeurtenissen gedurende zijn vijftigjarige medewerking, ze heeft buitendien de zeer zeldzame litteraire verdienste van steeds het ongeveer juiste beeld te geven van de publieke opinie in Engeland over deze voorvallen.

Welk een medesleepende zeggingskracht bijvoorbeeld ligt in de teekening: „de sensationeele worstelstrijd in Amerika.” Het is de strijd tusschen Noord en Zuid, twee woeste kerels met dolken gewapend, vechten met wanhopige verwoedheid op den rand van een afgrond. Melodrama, zult ge zeggen. Maar de plaat *doet* het zonder twijfel. Van mooier pathos is: „Een vizioen onderweg.” Het is de geest van Napoleon I. die den laatsten keizer der Franschen op een donkeren weg ontmoet en waarschuwend de hand opheft om hem van den oorlog terug te houden.

»De roofvogels dagen op", door Tenniel. 1877.

De „Boeuf gras voor Parijs” in 1871, geeft de zich in groote mildheid uitende sympathie van het Engelsche volk voor het verslagen Frankrijk weer in een prent, die indrukwekkend is van nobelen eenvoud. De plaat „Vae Victis” wil ons minder behagen, ze is te mak, misschien wel doordat hier geen partij is gekozen; de Duitsche keizer en zijn volgers, die het Fransche volk onder de hoeven hunner paarden rijden, zijn niet onverbiddelijk en trotsch, de Fransche maagd is niet smartelijk genoeg om de handeling ontzettend te doen zijn, en zoo komt hier iets van den wrevel van Arsène Alexandre bij ons op: Punch, of liever Tenniel, is hier te veel „gentleman”. Maar deze plaat is genoeg om Ruskin's bewering te weerspreken, dat Punch te weinig hoffelijk zou zijn tegenover andere naties: wat meer heftigheid zou hier den indruk hebben gemaakt tot iets veel grooters en menschelijker.

Geweldig is de plaat die wij hier reproduceeren, van den Russischen beer en den Turk na den strijd, met de loerende roofvogels op de rotsen; luguber het grimmige wachten van den adelaar, die Duitschland voorstelt in 1888; van groote noblesse de beide figuren in de plaat, die de breuk tusschen Parnell en Gladstone in beeld brengt.

En voor Tenniel's satirieke kracht zal altijd blijven spreken zijn herhaaldelijk en vermakelijk voorstellen van Benjamin Disraeli. Voorzeker, de groote Tory was een dankbaar sujet voor graphischen zoowel als litterairen spot en zijn wonderlijk onregelmatige trekken — de vooruitstekende onderlip met het stereotype sluwe glimlachje en de coquette krulletjes op het voorhoofd — pareeren in een serie waarlijk meesterlijke platen van den teekenaar, evenals zijn bloemrijke frases in den tekst van het spotblad. Ze moesten dan ook Tenniel's ietwat plomp, maar in zijn soort toch zeer origineel vernuft den smaak van satire wel beet doen krijgen.

Met welk een malice zien wij den man omgluren, als de diender Palmerston hem betrapt op 't krassen van een opzettelijk foute berekening van de meerderheid in het parlement op John Bull's deur, — met welk een ijdelheid in den spiegel

kijken, terwijl hij op de vraag of de mensch aap of engel is, in gunstigen zin concludeert, — hoe listig met den vinger tegen den neus het sluwe kuipoogje van de sphinx beantwoorden, —

hoe barsch, zelf sphinx, zwijgen als een mof — of even vastbesloten om niets uit te laten, een deputatie, die hem naar het program van zijn partij vraagt, afschepen met de pompeuze maar niets zeggende mededeeling: „wij stellen ons voor, gesteund te gaan op de verheven instincten van een overoud volk”, — hoe parmant op een conferentie met Bismarck, met toegeknepen oogjes den rook van zijn sigaar voor zich uitblazen,

— hoe triomphantelijk, met Salisbury, zijn succes op het congres te Berlijn door een pas-de-deux vieren.

Glansrijk, als teekening en als bedenksel, is ook „Endymion”, hier gereproduceerd. In Disraeli's boek van dien naam komt de volgende toespeling voor op de campagne van Punch tegen dien schrijver: „En de minister vleide zich, dat zoowel

»Endymion», door Tenniel. 1881.

»En de minister vleide zich, dat »Scaramouche» de graphische en literaire aardigheden op zijn persoon voortaan wat zou matigen.»

De heer Punch: „Hm! — hij vleide zich inderdaad!”

de litteraire als de graphische aardigheden op zijn persoon in „Scaramouche” mogelijk voortaan wat zouden worden getemperd.” „Ahem,” merkt mr. Punch op de plaat snedig aan, terwijl hij Lord Beaconsfield, die in arcadisch kostuum op hem aan komt stappen met den kluchtig-stijven danspas op zijn mooist, met een hoofsche buiging afwacht: „hij vleide zich inderdaad.”

Indien ergens in Sir John's spot meteen iets als minachting ligt opgesloten, dan is het in deze Disraeli-portretten, waaruit de begrijpelijke afkeer van den echten, voor wat George Eliott ergens noemt: den amateur-gentleman, dikwijls onwillekeurig spreekt.

Aardig is ook de John Bright van den teekenaar, als matroos, als keukenmeid, steeds amusant als eenvoudig goed-rond oud-Engelsch heertje.

Ook Bismarck: op de zoeeven geciteerde samenkomst met Lord Beaconsfield en later in: „Dropping the pilot,” waar de oude loods, door den gezagvoerder Wilhelm cynisch nagekeken, neerslachtig van boord gaat en, breed en kranig, nog een van de mooiste kerels is uit Tenniel's platenreeks.

Hoe weinig ook, in des cartoonteekenaars stroeven trant, recht gedaan werd aan het levendige, dat Gladstone's statigheid van stijfheid vrijhield, kunnen wij toch op eenige inderdaad uitnemende representaties van deze uitteraard veel voor-komende figuur wijzen.

In de twee op onze plaat (blz. 134) bijvoorbeeld, die elkaar zoo stijfjes staan te complimenteeren over hun solidariteit, met die houtenklazige buiging naar elkaar toe, heeft Tenniel, misschien niet geheel bewust, van zijn eigen hoofdgebrek, het stugge en straffe in zijn trant, gebruik gemaakt om iets zeer grappigs te maken: de harkerigheid dezer twee bijna gelijke figuren doet hier onweerstaanbaar komiek. Een Gladstone als ridder trekt vastberaden ter verdediging van Home Rule ten strijde, een stuurman-Gladstone passeert de Transvaalsche klippen en stevent op de land-bill aan; een politie-agent ziet in apathische bedaardheid op de Iersche onlusten toe.

Een groote voornaamheid van doen is bij alle stijfheid in de mooie prent: „Ontwapen!"; de Gladstone, die de wapenen na den vergeefschen strijd voor Home Rule aan den muur hangt. Hierin is, hoewel Punch tegen Home Rule was, geen zweem van spot of Schadenfreude, niets dan een vertellen van Gladstone's nederlaag en dat op een zeer waardigen toon.

De zoogenaamde Obituary-Cartoons ook, van welk een eenvoudigen ernst kunnen ze zijn! Hoe kon de rouw over den dood van een staatsman beter in een eenvoudige vrouwefiguur uiting vinden dan in zijn Britsche maagd bij het graf van Disraeli?

En hetgeen ons in zijn andere teekeningen zoo zelden bevallen wil: het weinig vernuftige, het stugge van den trant, het wordt hier tot een deugd. Zijn mannen, die meer uitmunten door taaie kracht dan door het stijlvolle van hun houding en doen, zijn vrouwen, meer indrukwekkend dan bevallig, wat zijn zij anders dan de zeer kloek gevatte personificaties der te veraanschouwelijken gedachte?

Zoodat in de Engelsche kunst van de politieke prent, die overigens misschien juist zoozeer boeit door den toon van geschoold sarkasme, die al haar uitingen kleuren blijft — alleen Tenniel juist in zijn heroïeken eenvoud van taal bij uitstek het epos schijnt te scheppen. In de sobere voordracht en het ontgaan van alle decoratieve verwickeling kan zijn werk dat van den Flaxman onder de spotprentteekenaars worden genoemd.

Door een fijner en overvloediger dan doorgaans in zijn Punch-werk gekruide geest, maken de illustraties voor Lewis Carróll's „Alice in Wonderland" misschien het beste deel uit van zijn humoristische teekeningen. En het eenvoudige en bijna kinderlijk ongezochte van zijn scherts, zoo opmerkelijk in het half kluchtig, half deftig doen der personages, die wij telkens weer als poppenkastmannetjes willen zien, wier linksche en onnoodig gespannen gebaren door de hand van den deftigen vertooner ernstig worden geleid — het moge in zijn Punch-teekeningen soms een andere grappigheid hebben dan de bedoelde, en een glimlach opwekken ten koste van 's mans onplooibaarheid in

zijn pret zelve, het geeft hier aan zijn weelderigen verteltrant een charme van de allerbeste soort.

Tenniel's tekortkomingen zijn ongetwijfeld vele. In al de kracht en breedheid zijner figuren is meer het zwijgend sterke, dat steenen beelden hebben, dan welgeziene menschelijke veerkracht; de kleederen zijn te zeer aan de lichamen vastgegroeid; onder die hoekige lijnen ziet men zelden den levenden mensch; hij gebruikt niet genoeg de gestalten mede tot het karakteriseeren zijner personen; in zijn ruggen bijvoorbeeld, die breede, van u afgekeerde ruggen. ligt nooit datgene, wat u van de menschen, ook zoo gezien, het geheele wezen doet raden, als in die van Keene's gezette burgerheeren, Forain's cynische roué's, Steinlen's schonkige werklieden of antipathieke geldploerten, of de stijve, geaffecteerd barsche Duitsche oversten van een Thöny; zijn landschappen zijn tooneel-decoraties, zijn stoffage schraal.

Maar ofschoon dus in vele struikelend, heeft hij althans nooit, in zijn minst geslaagde werk zelfs, zich opgehouden met dat onvergefelijkste in deze als in andere kunst: de aanbellerige grootdoenerij, waartoe zoovele handiger teekenaars hun toevlucht nemen. Zijn blik op maatschappelijke zaken is allerminst een onbevooroordeelde, zijn ideaal, zoo men wil, een burgermansideaal, maar zelfs in zijn falen is een rustig en eerlijk pogen, dat het oneindig sympathieker maakt dan het knapste voortbrengsel van affectatie.

Het werk van den officieel gevierden en populairen teekenaar is van een gezonde kracht, welke het in zijn genre maakt tot klassieke kunst.

En dat cachet van distinctie, dat „gentlemanlike”, dat het spotblad voor een groot deel aan hem dankt, geeft den teekenaar een beteren adeldom, dan de hem bij Punch's vijftigjarig jubileum verleende titel voor zijn naam vermocht te schenken.

»Het einde der zitting«, door Sambourne. 1877.

et is, nu Tenniel op het einde van het jaar 1900 aftrad als medewerker van Punch, een geluk voor het Londensche blad te noemen, dat er

althans een teekenaar aan verbonden was, die het karakter van de politieke prent er zeker niet op zou doen achteruitgaan, en dat het voor de hand lag, dat deze thans den ouden Sir John op zou volgen.

Dat een teekenaar, die nog onder het regime van een man van succes, voor dergelijk werk in hetzelfde blad opkomt, nooit een eenigszins diepliggende verwantschap met diens stijl verraadt, is een zeldzaam geval. Linley Sambourne echter bewijst hoe wel mogelijk zulk een oorspronkelijkheid is.

In 1845 te Londen geboren en tot zijn 22^e jaar voor ingenieur opgeleid, maakte hij een tekening voor een machine, waarin op een origineele, doch voor het doel niet zeer praktische wijze, de stoompijp door het raderwerk was aangebracht, hetgeen Mark Lemon aanleiding gaf om hem aan Punch te verbinden. De redacteur toonde hiermede een meer dan gewoon inzicht, want de jonge teekenaar, wiens verbintenis met het blad van toen (1867) af niet is verbroken, gaf in de eerste jaren weinig blijk van de groote gaven, die hij later toonen zou te be-

zitten. De ontwikkeling van zijn talent ging dan ook een geheel anderen weg dan bij Tenniel. Bij hem geen volgen van de traditie eens voorgangers, geen doorgaan op een eens begonnen voetspoor, maar een lang zoeken, in eigen veelvuldigheid van gegevens, naar den te behouden trant.

Na het weinig verkwikkelijk werk der eerste jaren kwamen de kleine, geestig bedachte figuren, ter illustratie van korte artikelen. Vervolgens de zoo eigenaardig saamgestelde hoofden van stukjes en beginletters, meestal voor de verslagen van het parlement, terwijl in de omvangrijker platen, de z.g. junior-cartoons en cartoons van later, een meer

Edward Linley Sambourne.

bedwongen compositie de onbedwongen vormenweelde verving.

Ziehier nu een teekenaar, voor wiens uitbeeldingsvermogen niets schijnt te staan, voor wiens vinding de eenvoudigste gegevens voldoende schijnen om het resultaat tot iets verwonderlijk onverwachts te maken, aan wiens frischheid en oorspronkelijkheid geen ruimte van jaren schade schijnt te doen.

Niemand meer dan dezen gewezen ingenieursleerling voorzeker, zou om zijn concepties op het gebied der spotprentkunst, Hooft's verhollandsching „vernufteling” blijven karakteriseeren.

Naast de vernuftige samenstelling zijner tooneelen staat

de bizarre inkleeding der sujetten. Zijn neiging daartoe uitte zich in de periode vóór de cartoons bijna zonder perken en valt ook nu nog bij tijden sterk in zijn werk op te merken. Dat bizarre bestaat bij hem minder in het tot een frappanten vorm verwerken van den opvallenden hoofdtrek der dingen, of het zich geheel overgeven aan de charge van een gelaat of figuur op zich zelve, dan in het creëren van burleske composities, waarin het kenschetsende karakter der onderdeelen niet meer geëxploiteerd is dan het verband van het geheel gedooft en slechts in dat verband bestaat. Vandaar dat zelden of nooit één deel der plaat, waarin de bedoeling het meest is uitgesproken, naar voren komt en het overige zoo stil mogelijk is gehouden, of één figuur in zijn intieme getroffenheid de andere domineert. Deze prenten hebben dan ook niets van impressies, ze zijn vindingen; ze zijn niet op een oogenblik geworden; ze zijn ontworpen; het zijn geen aperçus van dit of dat, karikaturen van dezen of genen, maar als tot vernuftige machines in elkaar gepaste onderdeelen, die ieder op zich zelve het geheel doen staan of vallen.

En dit gelijkelijk mee laten doen van alle details in de actie van het geheel, dit stem geven aan alle lijnen en vormen is wel een van de dingen, waarin hij het verst van Tenniel afstaat. Veel nader staat zijn werk aan dat van den man der fantastisch saamgestelde prenteboeken, den misschien nog meer eruditie ten toon spreidenden Walter Crane, hetgeen verklaart hoe hij in zijn jeugd dezen een waardeerenden brief schreef over een der mooie boekjes uit die kostelijke vroege periode van het veelomvattend werk van dien beroemden versierings-teekenaar.

Van hem zelf geven wij hier twee illustraties voor kinderboeken, een uit „History of Sandford and Merton”, van Burmand, den tegenwoordigen redacteur van Punch, en een uit Kingsley's „Water-Babies.”

Het eerste boekje verscheen in 1872, terwijl „Alice in Wonderland” in 1871 uitgekomen was. Het is curieus, dat juist in dezen arbeid de beide teekenaars elkaar misschien het meest

nabijkomen, hoewel Tenniel hier misschien meer het kinderlijk onschuldig grappige weet te treffen, waar Sambourne, met zijn burlleske illustraties voor het andere verhaal (dat een parodie is op een brave Hendrik-achtig boek) juist zoo vol is van ondeugende raillerie in de zotte paskwillen van den temenden schoolmeester Barlow en zijn brutale leerlingen. De zoo jammerlijk tot zijn eind gekomen blaaskaak op onze reproductie geeft een aardig voorbeeld van deze voorstellingen.

In „Waterbabies”, dat in 1885 verscheen, heeft de teekenaar, zich aan de hand van den schrijver vermeiend in de schoonheid en vormenweelde van het druk bevolkte en feërieke rijk der wateren, nog bovendien in een reeks van uitgezochte prentjes naar hartelust kunnen ravotten met een nieuwbedacht bekoorlijk volkje uit sprookjesland, en zich in zijn kunst, meer dan Kingsley in den tekst, een Engelsche Andersen getoond.

En zoo is er in „Punch” zoo veel van hem: zijn kalenderplaten, beginletters, aparte figuren; in dit alles is een rijkdom van vormen en trekken; een nieuwe Duizend-en-één-nacht op eigen wijs verteld. Waar Tenniel het zoo dikwijls laat bij de vinding van de handeling en het noodigst décor, schijnt het bij zijn opvolger soms wel of zijn eigenlijke schik in het geval eerst daarna begint, of hij zijn immer overvloedige fantasie bij voorkeur in de stoffage werken doet.

Het eenige zwakke punt dezer prenten is, dat de teekenaar niet altijd ontsnapt aan het gevaar van het embrouilleeren der handeling. Hier is niets van de vooral niet te onderschatten klaarheid en eenvoudigheid van inelkaarzet en wijze van

Sambourne. Illustratie voor „New History of Sandford and Merton” 1872.

teekenen, die Tenniel, maar bijvoorbeeld ook een illustrator van zeker evenveel fantasie en bekoring van doen als Sambourne, de zeer geestige „Fliegende Blätter”-man Adolf Oberländer in zoo bewonderenswaardige mate bezit. Men moet altijd zoeken bij hem, zoeken naar vondsten en mooiïgheden, en, gelukkig, men wordt altijd voor zijn moeite beloond.

In het bedenken der beginletters voor artikelen wist Sambourne nog meer vernuft tentoon te spreiden dan zijn voorgangers daarin, Richard Doyle en Charles Bennett. Wij geven er een, verkleind, aan het begin van deze bespreking van den teekenaar.

De geheele bladzijde wordt gevuld door een zeer ingewikkelde voorstelling en slechts een klein detail, de riemen van een koffer op den grond, vormt de letter **H**. De conducteur, die aan Punch's rechterhand loopt en bijna omvalt van slaap, is Disraeli (Lord Beaconsfield), dien men dus gelegenheid heeft met zijn portret door Tenniel te vergelijken.

De vinding, die aan zijn composities zooveel levendigheid en charme geeft, werkt, we zeiden het reeds, niet altijd mede tot de begrijpelijkheid en klaarheid, die men toch wel van zulke prenten hebben wil. Het is niet, dat deze ten tooneele gevoerde personen het niet doen, integendeel, op hun optreden is met bewonderenswaardige intimiteit zelfs ingegaan, maar we mogen niet voorbijzien, dat aan den eisch van waarschijnlijkheid van voorstelling en directheid van handeling (die toch niet zulk een onbillijke is, als men bij het waardeeren van zijn precieuse overdaad van vondsten geneigd zou zijn te vinden) niet altijd is voldaan. Die menschen, die zoo vreemd zijn aangedaan, die als personages optredende dingen, die belichaamde abstracties, die mee-ageerende attributen, doen het geheel in zijn over-druk vormen- en lijnenspel tot een puzzle worden. In het doorwerkt ensceneeren, niet in het eenvoudig dramatisseeren van het motief, ligt het wezen van zijn werk.

Evenals de gracelijk schertsende Randolph Caldecott de bekoring in het geestige behoudend, schijnt Linley Sam-

bourne — terwijl de ander in zijn juist zoo ongezoekt speelsche en gezellig lustige Picture-Books, als het ware een kinderlijk blij lied uitzingt; zeldzaam bevattelijk en voor ieder genietbaar, — in zijn prenten voor „Punch” een geheel orkest te dirigeeren (met violen, bas, blaasinstrumenten en pauken) tot een minder dankbaar, minder eenvoudig, maar toch eigenlijk even mooi en muzikaal geheel. Want in al dat saamgestelde en doorwrochte is een zuiverheid en frischheid, als men bij spontaner kunst zelden in meerdere mate vindt.

In de vreemdheid zelf van den vorm, waarin hij in den almanak van 1881 vertelt van de bevindingen van een oud heertje, dat aan sport doet, of van sjagrijnige farizeeërs verhaalt, die in den regen onder een parapluie de Zondagsrust verdedigen, maar intusschen erg naar een borrel verlangen, of van de tractatie op een armenschool, waar zeldzaam echt getypeerde kindertjes kaakjes knabbelen, of van hoe de mensch eerst worm en dan aap is geweest, of van een copieus diner der Royal Academy, of van professor Northcote, die zijn hondjes Churchill en anderen drilt, van de Iersche leden die den draak „Obstructie” fêteeren, is een doordachtheid die de voorstelling, hoe sprookjesachtig als bedenksel, bijna waarschijnlijk maakt. Zoo is hij, meer op het gebied der werkelijkheid tredend, in zijn Fancy-portraits gekomen tot een verwonderlijk uitvoerig opteekenen van al wat helpen kan om den geportretteerden persoon en zijn doen en laten op de meest volledige wijze te kenschetsen.

Zeer grappig is Harrison Ainsworth, in middeneeuwsch pak, met een masker, bijl, galg, roover te paard en wat niet al om zich heen, in de eene hand een dolk houdend, maar met dat al zeer vreedzaam kijkend, want hij beging zijn wreedheden slechts met de pen: hij was de grootste „Ax-and-Neck-Romancer” van dien tijd. „Il Demonio Rubinstein” met bokspooten en tot een G-slentel gekronkelden staart, trommelt met zijn klauwen op de piano, zijn lijf wonderlijk wringend op het krukje. De „Commander in Chief”, hertog van Cambridge, doet zijn paardje, dat aan een uit een tinnen

soldatendoosje denken doet, met de achterpooten op een schildwachthuisje staan: ter betere observatie der defileerende troepen.

Hier, als in de meeste kleinere teekeningen van Sambourne uit dat tijdperk, vindt men de groote hoofden op kleine lichamen, zoo dikwijls in de spotprentkunst gebezigd en door menig, overigens welwillend kritikus, als een goedkoope grap veroordeeld. Maar deze beoordeelaars vergeten, dat ook dit een dier dwaasheden is, als die de clown, waarvan Shakespeare spreekt, gebruikt, gelijk de krijger zijn steigerend ros, als een schild om te beter te kunnen wegschieten de pijlen van zijn geest. De karikatuurteekenaar heeft evenveel recht tot het vervormen van den voorgestelden persoon, van wiens kop hij voornamelijk vertellen wil, tot een topzwaren dwerg, als Swift had, om zijn Lilliputters tot personificatie te maken van de kleinzieligen en Philistijnen. Overigens is deze manier zoo smakelijk toegepast, dat ze een geheel nieuw cachet krijgt en ons het belachelijke der waterhoofden nooit het eerst treft. En zeker is deze wijze van doen veel minder bedenkelijk en goedkoop, dan dat wat Furniss en zoo vele anderen gewoon zijn: het geven van een overdreven signalement, dat een soms geheel niet bij het karakter behorende lachwekkende uitdrukking vertoont.

Veel meer dan bij Tenniel is bij dezen teekenaar het ironische, dat de Engelschen ook in hun graphische uitingen van spot kenmerkt, uitgangspunt. Wij bedoelen dit, dat de Britsche karikatuurteekenaar die van iets, waarmee hij den draak steekt, niet zeggen zal: wat is dat leelijk of dwaas of dom, maar juist: hoe mooi, of verstandig of slim, in zijn teekenen al den twijfel daarvan uitspreekt.

Het groteske, dat bij Sambourne evenzeer aanwezig is als bij de oudere Engelschen: is hier evenwel niet zoozeer gelegen in de charge der expressie als wel in een overvloedige en grillige mimiek. Een man, die lui op zijn stoel ligt, hangt zijn arm en een deel van zijn open vest op de ééne en het tweede stuk vest met zijn linkerbeen over de andere leuning, terwijl het rechterbeen

plat op den grond ligt gekwakt: verder rookt hij een pijp, leest een boek en knipoogt. Het is de redacteur Burnand en de avonturen, die hij vertelt, komen uit den rook van zijn pijp op dezelfde halve bladzijde nog, tot overrijke illustratie. Elders gooit een wind een geheele prent op de wildste wijze uit elkaar als een dooreengesmeten legkaart; een mist bedekt juist zooveel van de figuren op een andere plaat dat de rest er te zotter door wordt in zijn totaal gebrek aan samenhang; mannen, die elkaar omhelzen, hellen zoo over, dat het minste stootje ze zou doen tuimelen, en balanceeren zich tot overmaat van dwaasheid nog op één been. En dit alles heeft, althans uiterlijk, niets geforceerds, het is even leukweg voorgedragen als smakelijk bedacht.

Wij hebben over de Beaconsfields van Tenniel eenigszins uitgeweid; Sambourne's Gladstones zijn een beschouwing van dien aard zeker evenzeer waard.

Een houthakker, die op een boom uitrust, wordt door deputaties van ganzen en ezels, allen vol plechtigheid en besef van gewicht, gehuldigd, terwijl hij hen weemoedig aanziet met zijn groote, vermoeide oogen, — men zag zelden een bij alle uiterlijke zotternij zoo innig ernstige plaat.

Een andere Gladstone speelt op de viool of vrijt met een Iersch meisje of luistert met trots naar zijn zoon's maiden-speech, of houdt zich in een woedende zee, waar hem de oppositie, in een heir van witkoppige golven dreigt te verpletteren, boven water. Het gelaat is altijd, hoe ook gechargeerd, mooi in zijn klassieken bouw, altijd krachtig, in welken penibelen toestand ook voorgesteld.

Maar een zeer eenvoudige, zeer ferme, van een noblesse als men in 't beste werk van Tenniel maar vinden kan, is: „The Old Jock up again.” Ietwat gebogen zittend op een mooi renpaard komt de oude jockey aanrijden, zijn oogen meten bezorgd den afstand, hij ziet op tegen de moeiten en bezwaren van zijn weg, maar hij wil ze aandurven, hij heeft er meer overwonnen.

Eenige Gladstones als dier genomen behooren in hun vin-

dingrijke combinatie van de wezenstrekken van den man met de vormen van het voorgestelde beest, tot de mooiste charges, die Sambourne ooit gaf. En later, onder de z.g. Junior Cartoons: Gladstone op reis naar de Baltische zee, als baby, als

Chinees, als Cincinnatus en vele andere. Hij schijnt het nooit moe te worden den Grand Old Man te tekenen en wist tot het laatst toe in deze portretten iets nieuws te geven.

Mooi zijn de creaties ook van Harcourt, Rosebery, Chamberlain, Bismarck, die hij gaf. Maar het mooiste en afwisselendst van allen is zijn Mr. Punch; geen van zijn collega's wist den genius van het spotblad in zoo veel rollen en kwaliteiten te doen optreden en zoozeer het genoegelijk houten type te bewaren, dat zijn herkomst uit de pop-

Sambourne. Illustratie voor »Water-Babies.» 1885.

penkast nooit verloochent. Even versch uit de puppet-show schijnt Punch's hond Toby te komen, zelfs als dit vetgemest parlamentslid door de leiders vergezeld, op den Speaker toetreedt, het glinsterend lorgnet bungelend op zijn deftig dik buikje.

Zijn vrouwenfiguren, ofschoon in haar statelijke gratie onmiskenbaar familie van Du Maurier's salondames, hebben een charme van natuurlijke waardigheid en gezonde kracht, die de

fashionable schoonheden van dien befaamden teekenaar zich tot haar doet verhouden als een juffershondje tot een St. Bernard. Hij verlustigt zich in het uitbeelden van denkbeelden in allegorische groepen, vol van deze fraaie vrouwengestalten, imponeerend in haar klassieke vormen, zwierig in haar gracieus plooïende draperieën. Bekoorlijk als deze ideale figuren zijn in haar sobere voornaamheid, de teekenaar toont evenzeer oog te hebben voor de meer mondaine en kouder gratie van de modeplaatjuffrouw, die, gevoelloos de eieren der reigers vertrappend, de levens dier vogels offert aan haar zucht tot opschik, triomphantelijk omhooghoudend den met het doode beest getooiden hoed: want — hoezeer furie — de dame, die in een voor affiche van een vereeniging tot vogelbescherming zeer geschikte plaat, aldus medewerkt tot verdelging dezer arme dieren, is van onmiskenbare *élégance*.

Naast deze mooie vrouwen: de kinderen. In „Waterbabies” heeft men er zeldzaam bekoorlijke: kleine naakte mannekes, rondplassend in het water of haasje-over spelend met kikkers. Maar het is op een ander, wezenlijker genre van kinderen, dat we wilden wijzen, een volkje, dat hij met bijzondere liefde en aandacht schijnt te hebben bekeken; het zijn de kinderen van den „man in the street.” Ook bij Leech gaven de „Children of the Mobility” aanleiding tot charmante teekeningen, maar dat waren kleine cherubijntjes, proper, dikwangig en mollig in hun armelijke kleedij; ze waren aanvallig en beminnelijk, maar eilacy, ze waren geenszins echt. Het mooie van Sambourne’s arme kinderen is, dat ze waar zijn, en heusch, de kleinen, die zich op het schoolfeest waarvan we spraken, aan kaakjes te goed doen, zijn er niet minder aardig om, al zijn hun wangen niet bol als die van engeltjes, al zijn hun lichaampjes niet genoeg doorvoed om de kleeren te vullen; hun pret is er niet minder onverdacht om, al doet hun lachen den mond reiken van oor tot oor. Even kostelijk is een andere prent, waarmee Punch geld vraagt om kinderen naar het strand te sturen. In een schelp vol water vermaken zich kleine, armelijke, maar voor het oogenblik in hun spel ge-

lukkige schepseltjes, met schop en zandemmertje. Eén, een prachtig burgermanskindje, zit boven op de schelp en laat, vol jool, het water van de handjes druipen. In dit frissche en zonnige tooneeltje, waarbij men zich als schrille tegenstelling het bedompte en morsige van een nauwe straat in de hondsdagen heeft te denken, is een onweerstaanbare aantrekkelijkheid, die het noodende gebaar van Mr. Punch, en de goelijke glimlach waarmee hij wijst op zijn hond, die met den hoed zal rondgaan, schier overbodig maakt.

Bijna de evenknie van den onnavolgbaren Oberländer in de psychologie der dieren, heeft hij een enorme verscheidenheid van karakters en typen ook in hun rijk ontdekt en weergegeven. Behalve de nitmuntende en kluchtige apenscènes, vindt men tallooze voorstellingen van allerlei dieren en elk daarvan: leeuw of beer, kameel, tijger, slang of paard, vos of wolf, haas, kip, schaap, hond of kat, vogel, visch, muis, pad of kikker, zal ten allen tijde, in welke rol of kleedij ook optredend, op de meest geestige en afdoende wijze in zijn kenmerkende trekken zijn geportretteerd. Zelfs gefingeerde, als dolfinen, draken, schijnen tastbaar en wezenlijk.

Hoe aardig en ongezocht zijn, bij de in diergestalten gechargeerde menschen, Chamberlain als eekhoorn of gedresseerd hondje, Harcourt en Rosebery als papegaaien, Balfour als oievaar, de trekken van den man aan de dierenkoppen aangepast. Harry Furniss, handige vent als hij is, maakt van zulk een geval niet meer dan een dier met menschenkop; Leech, Tenniel en F. C. Gould bijvoorbeeld (de bekende teekenaar van de *Westminster Gazette*) wisten slechts bij uitzondering deze moeielijkheid smakelijk op te lossen.

Waar we in Tenniel een deftigen poppenkastman wilden zien, stellen we ons den ander veeleer voor als den vertooner eener zeer geperfectioneerde tooverlantaarn, met een overvloedig aantal platen, rijk aan wonderlijk schoone voorstellingen. Voor de dadelijk zichtbare en welsprekende handeling der door den vertooner bewogen poppen daar, is hier gekomen

een, om zijn geheel te genieten, met groote zorg en liefde ontworpen samenstel.

„Hoewel het wat hard en mechanisch is, schijnt mij Sambourne's werk van onuitputtelijke vinding en vastheid van hand. Zijn diploma voor de Visscherij-Tentoonstelling deed mij hoofdpijn krijgen, zoo vol, zoo eivol van vondsten is het, en toch laat het niets over aan de verbeelding; alles is afge maakt en in de perfectie geteekend, met een zekerheid van hand die mij verstomd doet staan,” zegt Tenniel van hem.

De fantasieën van den teekenaar in dezen tijd, zoo rijk door originaliteit en aparte teekenkwaliteiten, moesten, dacht ons, los van de latere, meer officieele prenten worden behandeld. Niet alleen om de andere opvatting van karikatuur, (want dit woord schijnt ons toch op beide categorieën wel te mogen worden toegepast) maar ook door den anderen vorm van reproductie. Want ofschoon een deel van Sambourne's „junior-cartoons” (het tweede cartoon bij dat van Tenniel) nog door houtsneë werden weergegeven, zijn toch verreweg de meesten zincografisch overgebracht. De houtsneden van hem behoorden tot de allermooiste van „Punch” en de meesterschap in de techniek van zijn vak, die daaruit spreekt, is hem ook in zijn teekenen voor zincografische reproductie bijgebleven. In zijn zwart en wit was toen en is nog een notie van licht en kleur, die het soms wel schijnen doet, of de voor zijn prent gebruikte drukinkt een andere is dan die, waarover men voor andere teekeningen beschikte. Hij zorgt ook thans zijn metier uitmuntend te verstaan.

Welk een ander teekenaar is hij dan de zeer handige Harry Furniss, die zoo lang gelijk met hem voor Punch werkte. Bij de meerdere gemakkelijkheid en losheid van diens teekenen zien wij daarin toch nooit die zooveel hooger staande kwaliteiten, die de ander zoozeer bezit: hoogheid van stijl en smaakvolle voordracht. Er is iets irritants in de ongeëvenaarde brayoure zelf, waarmee Furniss zijn kunstige krabbels neergooit, er schuilt te veel neiging tot effectbejag in zijn vaardige

jeux-d'esprit, dan dat men zijn werk ten slotte ten eenenmale boven virtuositeit zou kunnen schatten.

Maar Harry Furniss, schoon meer een handig dan een diepkijkend karakterteekenaar, toonde zich in zijn Punch-dagen althans een zeldzaam bekwaam man en wist bij al zijn vluchtigheid toch in verwonderlijke mate een smakelijkheid in zijn werk te behouden, die dat van zijn opvolger in de Parlementschen — Reed — totaal mist. En „Punch” is er na de periode van 80—90 zeker niet op vooruitgegaan. Tenniel, toen nog zoo goed in de groote prent, Charles Keene, met een niet geëvenaarde echtheid en kracht in zijn „social satire”, du Maurier in zijn wel wat overschatte salon-scènes toch tenminste van een gratie en distinctie, waarnaar de bekende Amerikanen van thans fluiten kunnen, Furniss vol verwonderlijke vruchtbaarheid en vindingrijkheid. Na '91: Tenniel aan het verminderen, Keene gestorven, du Maurier spoedig eveneens overleden, Furniss weg, en Sambourne?

Wel, bij al onze bewondering voor zijn werk van de laatste jaren, moeten wij bekennen, dat dat van vroeger ons liever is, ons meer van hemzelf toeschijnt. En we hebben hierbij niemand minder op onze hand dan den teekenaar zelf, die in een brief aan schrijver dezes twee jaar geleden schreef: „Ik geloof, dat ik veel beter werk zou doen, als ik slechts op mij zelf te steunen had, en dat was zoo in den tijd waarvan gesproken (1879), maar in de laatste jaren onder de tegenwoordige redactie wordt mijn arbeid hoofdzakelijk gebruikt voor het illustreren van „topics”, hetgeen de fantasie smoort.” Intusschen, het moet tot verklaring van dezen overgang in een andere, ingetogener manier worden erkend, dat het in het „cartoon” niet wel zoo blijven kon. Het was goed en wel in de andere teekeningen, om aan een neiging tot fantastisch verwickelen toe te geven, maar de eischen van duidelijkheid moesten zich in dit genre doen gelden. Doch wat het bij het cartoon zoo zeer moet doen, het ondergeschikt maken van alles

aan de klaarheid en duidelijkheid der handeling, is nooit zijn fort geweest. Het weg laten zinken der bijfiguren en achtergronden, het alleen of bijna alleen doen spreken van het te memoreeren feit, kost hem blijkbaar moeite: het komt telkens en telkens weer in botsing met zijn dispositie tot overvloedig documenteeren.

Tenniel stond hierin veel sterker. Ook was voor de „junior-cartoons” te weinig tijd beschikbaar. Soms in slechts één dag, dikwijls in twee, zelden in meer, moest de prent tot stand komen en zoo is het niet te verwonderen, dat

het niet altijd kwam tot iets uitnemends.

Maar deze laatst overgeblevene der grooten blijft toch onbetwist de eereplaats innemen in het spotblad, welks eigenaardig geestig samenstel overigens wel eenigszins is verloren gegaan. Na hem komt zeker de kranige Raven Hill wiens geestig en stijlvol werk alle lof toekomt, maar de vaardige Phil May wordt bij nadere beschouwing vluchtig en vol manierisme; de

»Een kleine vrijage», door Sambourne. 1894.

De heer Gladstone tot Mej. Joe Chamberlain: »Ja, juffrouw, ik ben het geheel met u eens: »Local Option» is — min of meer bedrog.»

Mej. Harcourt verschijnt in de deur:
»O, meneer Gladstone!»

deftige Patridge saai en onbelangrijk; de handige Reed zoute-loos en weinig diepkijkend. De gezellige beginletters, de wel geredigeerde onderschriften, de samenhang tusschen tekst en teekeningen, niets van dit alles of het is er in de laatste jaren minder op geworden.

Het bizondere, het anders dan voor de hand liggende inkleeden der zaken blijft Sambourne bij. Niet door het vorm geven aan het direct door de werkelijkheid opgedrongene, maar in het bedenken van een beeld buiten die werkelijkheid om, komen zijn concepties tot stand. Zijn menschen zijn niet zooals men ze op straat tegen komt, zijn figuren niet wat men om zich heen vinden zal; zijn landschappen geven niet wat de Engelschen „Nature out of doors” noemen, iedere lijn, iedere vorm is bedacht. Hem ontbreekt de fijne observatie, waaraan van het werkelijk leven niets ontgaat, en die in de meest alledaagsche zaken de schoonheid onderkent; een opmerkengave, waarvan Charles Keene de genade bezat.

In zijn eigen bedenken der vormen dus verwant aan de oudere karikaturisten Cruikshank en Seymour, heeft hij echter bij grooter kennis van het samenstel der dingen een grooter liefde voor de schoonheid daarvan meegekregen. Met zijn karaktervolle mannen- en vrouwenfiguren, zijn rijk drapeeren, zijn raak geven van het echte, het mooie en pittoreske in allerlei physionomieën, kleederdrachten, uitheemsche gewassen en diersoorten, is hij de graphische journalist die de traditie der groote meesters voortzet in onzen tijd. En de open voor naamheid der grijze tint in zijn platen doet ze steeds, tusschen die van anderen, dadelijk kennen als van superieuren aard. Wij kennen geen teekenaar voor de pers, die met zulke eenvoudige middelen zulk een verscheidenheid van kleur te geven weet.

Het roodopgezette gezicht van den smulgraag en het flets-bleeke van den kamergeleerde, het glimmende van de huid der negers en het vale van die der Mongoolsche rassen, het glimmige van het vel der kikkers, slangen of vette hondjes, het glanzende van hooge zijden- en het doffe van slappe vilten hoeden, het zacht pluizige van het haar der hazen of reeën, het bewolkte of grijze der luchten, het malsche en wazige der

grasvelden, dit alles is met de kleinste nuances in zwaarte of richting der lijnen uitgedrukt. Dit is de grootste waarde dezer platen, niet slechts het knap bedachte van den opzet, maar het typeeren van het wezen der dingen tot op het merg.

Van de latere cartoons die men beter dan zijn andere teekeningen met die van Tenniel vergelijken kan, noemen wij: „Persoonlijk begeleid”, een Harcourt die zijn kindertjes (zijn wetten) over het water voert; nog een Harcourt, die het zwaard der leiding van de partij niet aan Morley wil afgeven, beiden zeer grappig in hun genoegelijke meesterachtigheid. In *Facing the Music* houdt Rhodes het, met over elkaar geslagen armen, kalm uit tegen de kaffers, Harcourt, Chamberlain en anderen; de voorstelling dezer bekende typen als halfnaakte wilden is zeer dwaas in zijn ver doorgevoerde onmogelijkheid.

In „Een nachtmerrie van Salisbury” heeft Sambourne weer veel van zijn ongebreidelde verbeeldingskracht laten werken in de grillige beesten, die den ouden minister wakker maken: het dier, dat Kruger voorstelt, klemt zich met groote taaiheid aan het dek vast, een Fransche tor met een kepi en snorrebaard is op zich zelf al een nachtmerrie van grimmigheid. „Argumentum ad Pocketum”, John Bull, die een Franschen aandeelhouder, na hem zijn dividend gegeven te hebben, vraagt of hij hem nu nog uit Egypte wil jagen, is een teekening, waarin bij al het pakkende van Tenniel's platen nog een eigenaardige doorwerktheid van detail komt, die geheel van Sambourne is.

Een zeer ernstige en gevoelde teekening is: *Her day of rest*, een plaat die aan Hood's „Song of the shirt” in den Punch van vroeger dagen denken doet. Het uitgeteerde en uitgeputte winkelmeisje (geen mooie vrouw, als een Franschman ervan maken zou), wier rustdag haar geen ander genoeg kan schenken, dan een uitslapen van de vermoeienis der week, is zoo droevig en zoo waardig meteen! Er is niets anders in deze prent dan het feit van die uitputting, zonder door overdrijving gezochte belangrijkheid.

Inderdaad, deze kalme spotter, met zijn sterk-filosofischen trek, kan, al is het niet op de hartstochtelijke wijze der Franschen, bittere waarheden zeggen. Kaiser Wilhelm zou

daarvan weten mee te praten, want een van Sambourne's cartoons ergerde hem zóó, dat hij Punch uit zijn paleis bande. Waarop de teekenaar antwoordde met een plaat op welke de Keizer, als soep-Hein, uit den Struwel-peter, het gezonde voedsel der kritiek wegwerpt.

Andere voorbeelden van zulk een scherpen spot zijn: „het oog der wet”, de politie-agent die zijn staf in de weegschaal gooit; de Vos en de bevers: een zwendelaars-maatschappij, waar de wet geen vat op heeft. Zoo wist hij ook Alfred Austin, den Poet Laureate (Alfred the little) op zijn plaats te zetten, door hem op zijn teenen staande nog lang niet aan Tennyson's lier te doen reiken.

Een bijna zuiver realistisch bedoelde teekening is die van den „Punchstaf” aan tafel; ze schijnt ons niet zeer geslaagd. Maar zulk een opgaaf te verwerken tot iets, dat buiten reportage-teekenen om belangrijkheid heeft, is toch kranig.

Al deze cartoons hebben, bij het mooie van zijn vroeger werk, nog de deugd van onmiskenbaar van bedoeling te zijn en op den man af hun woord te doen.

Wat Dürer zeide van een groot schilder, dat hij innerlijk compleet en overdadig is en, als het voor hem mogelijk ware eeuwig te leven, altijd iets nieuws in zijn werk zou kunnen geven, schijnt zeer wel toe te passen op dezen zeldzaam vruchtbaren en oorspronkelijken teekenaar, dien wel eens een stoutmoedig, maar niet slecht kijkend kritikus met dien grooten meester dorst vergelijken. Want in de 35 jaar van zijn arbeid voor „Punch” is zijn steeds overrijke vinding onverzwakt gebleven. Telkens weer verrast ons in dit werk de weelde van half verborgen, onschatbare vondsten. Hoe vol geest en bekoring zijn de veelvuldige head- en tailpieces der voorreden, waar Mr. Punch telkens weer op nieuwe wijze ontmoetingen heeft met allerlei personages: koningin Elizabeth en Anne, Dr. Syntax en Sir Roger de Coverley, don Quichote (zeer fantastisch is dit samentreffen van den spotter en den ridder van de droevige figuur), die altijd eindigen met betuigingen van bewondering voor het blad, steeds weer op andere wijze geuit. En de Indexen! Punch zit bovenaan te visschen of voert vogels, en

onderaan kronkelen zich de spartelende, pas gevangen vischjes in de vormen der letters van het woord „Finis” of leggen de vogels de dorre blaadjes in die orde naast elkaar.

Vermakelijk is ook „Mr. Punch's Struwelpeter”. Piet de Smeerpoets” is de langgelokte klaviervirtuoos; wreede Jan de huistryran; Paulientje de moderne vrouw, Duimpjelijk de

»China, Japan en de jaloersche Russische beer“, door Sambourne. 1899.

kladschilder, Soephein de dikzak, die een vermageringskuur ondergaat en zoo dun wordt gelijk een spinnerag.

„Antonius en Cleopatra” is een andere mooi gevonden plaat. Een tot Antonius ver-romeinschte John Bull coquetteert met de schoone, half bedeesde „Egypte”. „Nu moet Antonius haar ganschelijk verlaten,” is het radicale voorstel van den guitigen Maecenas (Labouchère.)

„Dat zal hij nooit,” antwoordt met verontwaardiging Gladstone-Enobarbus. Maar hij voegt er zachtkens voor zich zelve bij: „tenminste nu nog niet!”

Van onweerstaanbaren humor is het weltevreden meesmuilen van de zeeslang, de „reusachtige klapbes” en andere fenomenen, die er zich in verheugen, dat dit jaar niet zij, maar de spoortreinen het onderwerp zijn van een regen van ingezonden brieven aan de „Times”. Maar de spoortreinen dekken zich listiglijk

met parapluïes. Deze plaat is riant als een Leech, maar completer.

Een ander geval. De schim van een prachtigen zeventiende-euwer, breed en sterk onder den hoed met pluimen en krullen-pruik, in bef, deftig breeden mantel en pofbroek, wijst op het bekoorlijke en kalme beeld van den Theems in zijn tijd; een mooien breeden stroom, waarin de zwanen zwemmen en aan den oever van het riet een eenzaam visscher zit; en onze arme tijdgenoot Mr. Punch heeft daartegenover op niets te wijzen dan een rookerig, mistig water vol booten en door huizen ingesloten.

Hoezeer deze teekenaar om het zuiver mooie van zijn werk in den kring zijner kollega's wordt bewonderd, blijkt uit het ongehoord feit, dat eenige teekeningen van hem, Noorweegsche landschappen, waarin geen enkele poging tot spot of geestigheid te vinden was, in het humoristische blad een plaats vonden.¹

De alleenstaande vondsten zijn soms nog kostelijker. Zoo een patergoedleven van een kreeft, zelfgenoegzaam en coquet, in pels en met hoogen hoed, die, een deftig breeden glimlach op het bol gelaat, met een zijner witgehandschoende scharen den knevel opstrijkt en met de ander jeugig een badientje hanteert, bedaard voortkuierend op zijn talrijke fijngeschoeide voeten; zoo de kat, een parmantig zijn „entrée de chambre” makende dandy; zoo het luguber grijnzende „geraamte van een regiment” met bajonet en pickelhaube; zoo de hupsche „Toby als jockey”, of de korrekt buigende theater-directeur Mr. Punch, die na de voorstelling bescheidenlijk voor het applaus komt danken en zoovele creaties meer, waardig om in de geschiedenis der Engelsche karikatuur geboekt te worden naast Cruikshank's glimlachende oester, Seymour's Pickwick, Caldecott's „Great Panjandrum himself.”

Wat verschaft nu aan Sambourne, zou men zeggen, die groote accuratesse van detail in kostuum, dierentypen, wapens, uniformen, machinerieën en alle mogelijke andere zaken? Een

¹ Waaron wij, ofschoon aan Sir John's naam den voorrang gevend, van Sambourne meer reproduceeren; moet duidelijk zijn. Wij konden Tenniel's werk wel, dat van den ander niet met minder voorbeelden kenschetsen.

enorme collectie fotografiën komt hem hierin te hulp, en door het leenen van, en afgietsels maken naar al wat hij noodig heeft, wordt deze vormenkennis door hemzelf aangevuld. Vrienden worden geprest om in een bepaalde houding „genomen” te worden. Zeer bruikbaar b.v. is één daarvan, een zwaargebouwd man, wiens gestalte evengoed voor John Bull of Bismarck, als voor „Jack Tar” dienst kan doen.

De minder populaire teekenaar, die Tenniel opvolgde, moge niet altijd zich den man toonen, die de gedachte der natie op zulk een duidelijke en afdoende wijze in beeld brengt: hij moge niet zóózeer dus het eier-eten van dit vak van cartoon-teekenaar verstaan, hij bezit kwaliteiten, waarbij de ander, bij al zijn sobere stelligheid, niet halen kan. En wanneer Tenniel, met dat groote geheugen van vormen, waarvan zijn biografen spreken, per slot toch minder in zich opneemt en verwerkt van het wezen der dingen, wat raakt het ons dan, of de ander door fotografiën in zijn gebrek aan geheugen in deze moet tegemoet komen, indien de uitkomst is niet alleen een nauwkeuriger, maar een karaktervoller geven der dingen?

De door henzelfen geteekende portretten van Tenniel en Sambourne, die we hier weergeven, moesten wel bij beiden van het eigendommelijke in hun wezen iets verraden. De een, de echt Engelsche, ietwat stijve oude heer met zijn mooien, gesoigneerden kop en duchtige knevels, kon een genoegelijk, maar zelden geheel uit de plooi komend oud-militair zijn, smakelijk verteller van anecdotes, die hoogstens met sober, maar welsprekend gebaar een pointe van zijn verhaal illustreeren zal, maar niet van zijn stoel zal springen en mee-acteeeren in de scènes die hij te voorschijn roept.

De ander, van breeder, sterker bouw, kalm, zelfbewust, met rustigen oogopslag, moet iets van den wijsgeer hebben, in zich zelf als in zijn werk, en de man die met zoo weinig grootspraak, op een vrij aarzelend uitgesproken meening van een vreemdeling zijn vroeger werk met klem boven dat van nu stelt, moet ontkomen aan de wel gemoedelijke, maar toch wel wat dwaze ijdelheid van een Tenniel, die in een gesprek met een interviewer van zijn „admirers” spreekt.

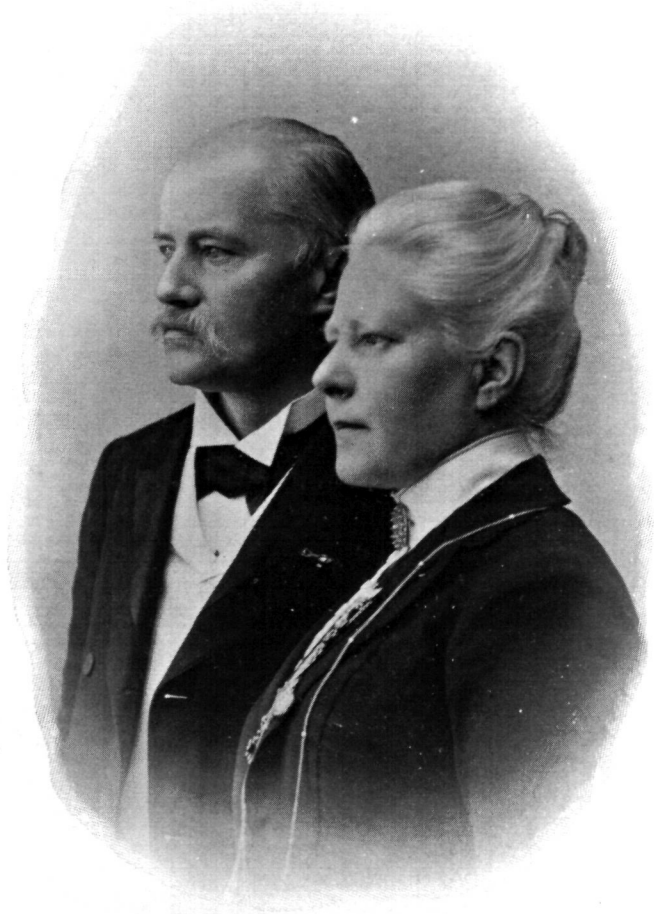
En zocals op zijn zelfportret de stoere en kalme verschijning zich met een bloem in het knoopsgat tooit, gaat zoo niet ook in zijn kunst het sterke en bezonnene steeds van het bloeiende en lachende verzeld?

Wat deze teekenaars gemeen hebben, het is het echt Engelsche: het meer objectieve dan subjectieve van hun spot; het niets ten halve doen; het doorwrochte van al hun producties. Het is ook het prettig vrijblijven van de fraze, dat zoo verkwikkelijk is in een kunst, waar would-be Uebermensen zoozeer woekeren met hun holle pretensie. En al brengt, wat ons niet verwonderen mag, het uiting geven aan de opinie van een volk en een tijd, behalve het boekstaven van de mooie trekken van degelijkheid en grootheid, dit ook mee van de vooroordeelen, dwaasheden en kleinheden van dat volk en dien tijd, aan deze beide teekenaars komt de eer toe van nog eens getoond te hebben, hoe de hooge waarde en ernst der dingen bij het aanduiden en onderstrepen van den oolijken kant soms nog meer uitkomen gaat, hoe het juiste zien van wat het grootst is om ons, den humor daarin, als niet het minstwaardige deel, pleegt te omvatten.

Dordrecht, April 1902.

»Finale», door Sambourne.

DE HEER EN MEVROUW VAN MARKEN.

J. C. VAN MARKEN.

Het aloude Delft maakt op hem, die het in den loop der jaren meermalen bezocht, langzamerhand den indruk van een stervende stad.

Stil zijn de grachten, weinig vertier is er in de straten, verlaten zijn de voorpuien der statige woningen, die herinneren aan den tijd toen 's lands Regeering voor een deel althans binnen de Govertsveste woonde.

De artillerie- en constructie-werkplaatsen, waaraan tal van werklieden verbonden waren, zijn of worden overgeplaatst naar de Hembrug — de nijverheid bloeit niet binnen Delft.

Maar toch, de oud-Delftsche student die een groote dertig jaren geleden zijn studiën beëindigde, ziet, wanneer hij ter bedevaart naar de oude Prinsestad tigt, vóór hij het stadje zelf binnenrijdt, bij de Lepelbrug een ontzaglijke verandering bij destijds vergeleken. Hij ziet er een geheele verzameling fabrieksgebouwen, talrijke schepen, bezige drukte, en als zijn nieuwsgierigheid hem de brug over drijft, langs de fabrieksgebouwen tot aan den spoorweg, dan treft zijn oog de ingang van een bloemrijk park met vroolijke woningen, waar vroeger slechts weiden tot den horizon reikten.

Is er alzoo binnen Delft niet veel vertier, aan den zoom der oude stad des te meer.

De Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek is daar aanvankelijk als een klein onderneminkje begonnen en als de gist, die zij vervaardigt, heeft zich de eerste cel vermenigvuldigd tot in het oneindige.

Merkwaardige uitbreiding van een industrie onder de leiding van een merkwaardig industriëel, wiens naam ieder op de lippen komt, die het leven van zijn tijd medeleeft, van Jacobus Cornelis van Marken, van den man, die niet alleen een nieuwe industrie hier wist in te voeren en tot bloei te brengen, maar die op industriëel gebied beginselen wist te doen doordringen, die destijds als iets wonderlijks klonken in de ooren der in de leer van het alleenzalmakende individualisme opgevoede burgerij, maar sedert hunne juistheid schitterend hebben bewezen.

Waar ik wensch te beproeven om dezen industriëel voor de lezers van dit tijdschrift te schetsen, zal ik mij hoofdzakelijk moeten bepalen tot zijnen socialen arbeid, daar natuurlijk het eigenlijke industriele gebied mij vreemd is.

* * *

Aanvankelijk schijnt de jeugdige Van Marken niet voor industriëel bestemd, althans op zijn twaalfde jaar werd hij, die op 30 Juli 1845 te Dordrecht geboren was, op het Amsterdamsche gymnasium geplaatst, van welke instelling destijds de bekende dr. Veegens rector was. Doch slechts een jaar bleef hij in de latijnsche afdeeling, om reeds in het volgende over te gaan naar de tweede (handels-) afdeeling, nadat besloten was dat de 13-jarige ingenieur zou worden.

Wel moet de beroepskeuze, die voor talloos vele ouders op zoo jeugdigen leeftijd hunner kinderen moeilijk is, voor ds. Van Marken eene uiterst lastige zijn geweest.

Bij den jongen gymnasiast toch vertoonde zich toen reeds beslist tweeërlei neiging, die hem zijn geheele leven is bijgebleven, n.l. eenerzijds de aesthetisch-litterarische, anderzijds die tot de exacte wetenschappen, zoodat het niet te verwonderen ware geweest, indien zich later de eerste meer

bij hem had doen gelden. Maar de vader had zijn zoon goed beoordeeld, en eenmaal de keuze gedaan, bleef Van Marken haar getrouw, nog wel onder de zeer bezwarende omstandigheid, dat in 1859 of '60 de tweede afdeeling van het gymnasium werd opgeheven, zoodat door privaattlessen moest voorzien worden in hetgeen nog aan de noodige kennis ontbrak, alvorens de studie aan de Delftsche akademie kon worden begonnen.

In de keuze der onderwijzers blijkt ds. Van Marken niet minder gelukkig geweest te zijn, dan in die van de carrière van den jongeling. Zoo vindt men onder hen een Van Lankeren Matthes, een Hoffdijk, een Chatelain, mannen wier namen op onderwijsgebied en op dat der letteren ook nu nog met eere genoemd worden, terwijl onder de vrienden met wie zelfs een „krans” werd opgericht, de namen voorkwamen van Willeumier, den lateren hoogleeraar in het strafrecht aan het Amsterdamsche athenaeum, Waller, tot voor korten tijd wethouder van Haarlem, De Marez Oyens, thans minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, Heineken, den aan den ieder bekenden Amsterdamschen advokaat. In 1862 werd het examen, dat toelating gaf tot de Delftsche studiën, afgelegd en vinden wij dus op 17-jarigen leeftijd den jongen Van Marken te Delft, om zich te bekwamen voor technoloog, fabrieksingenieur, en dus vooral wis- en natuurkunde met aanverwante vakken te bestudeeren. Reeds voor dat de studententijd begon, had de jonge man zich trouwens al meer en meer toegelegd op de wis- en natuurkunde en van zijn liefde voor deze vakken blijk gegeven. Op verkooping en stalletjes werden physische en chemische instrumenten aangekocht, die dan van elders werden geccompleteerd en daarmee proeven genomen of „nieuwe”, meer gecompliceerde vervaardigd. Electriche uurwerken werden gemaakt en zelfs telegraphen aangelegd en aan de vrienden van den huize, ds. Ten Kate, prof. Domela Nieuwenhuis, dr. Meyboom, mr. W. C. Mees, en anderen in werking vertoond, terwijl het volgen van de natuurkundige lessen in Felix Meritis door mr. Van Eijk gegeven, mede een goede voorbereiding be-

loofde voor de Delftsche studiën. Maar het is merkwaardig, dat die voorliefde voor natuurkundige studiën en proefnemingen zich nooit geheel verloochend heeft en nu, na meer dan 30 jaren harden arbeid op industrieel en economisch gebied, zich bij den heer Van Marken weer zoodanig doet gelden, dat hij in aan den slaap onthouden uren de nieuwe ontdekkingen op dit gebied bestudeert en in een eigen laboratorium toetst.

Vijf jaren heeft de akademische studie geduurd, om in 1867 met een gelukkig eindexamen als technoloog te worden beëindigd. Van Marken was de eerste student die voor dit examen slaagde en ook dat jaar de eenige, zoodat hij zich met volle recht ook in dien zin den eersten technoloog van Nederland mag noemen.

Spoedig reeds na zijn promotie ontving hij een aanstelling als ingenieur aan de Photogenische Gasfabriek onder directie van de heeren Kool, Rahusen en Tetterode, maar lang duurde zijn werkzaamheid daaraan niet. Hij zag geen toekomst in de zaak en kon bovendien met een der directeuren niet goed overweg, zoodat hij na ongeveer een jaar zijn ontslag nam. De fabriek heeft het trouwens niet langer dan enkele jaren gehouden.

Daar stond alzoo de jeugdige technoloog weer, het hoofd vol wetenschap, met hartelijken lust om te werken, maar zonder betrekking, wat voor hem te hinderlijker was, omdat hij reeds in 1866 zich verloofd had met haar, die, door haar geheel met hem medeleven, later in niet geringe mate het welslagen heeft bevorderd van zijn sociale proefnemingen, met mej. Agneta Matthes.

Lang duurde echter deze rustpooze niet voor den man, die in later jaren voor zijne woning de woorden „Rust Roest” deed beitelen.

Zijne aandacht werd gevestigd op een tak van nijverheid, die hier te lande nog niet op wetenschappelijke wijze werd gedreven, op de gistfabricage.

Aan de gist, die tot ongeveer 1870 hier te lande uitsluitend werd gebruikt, de brandersgist, die in hoofdzaak te Schiedam

werd vervaardigd, kleefden allerlei gebreken, zoodat men n.f. onder meer nooit zeker was van hare werking; een groot bezwaar in de eerste plaats voor broodfabrieken, waar ten gevolge van de fabriekmatige inrichting van het bedrijf de verschillende werkzaamheden behoorlijk in elkaar moeten grijpen, daar anders in zulk een groot lichaam geen behoorlijke arbeidsverdeeling is te maken, maar ook nimmer kan gerekend worden op een tijdige en goede aflevering van het produkt. Doch een groot bezwaar ook voor den kleinen bakker, wiens beperkt personeel nimmer wist, wanneer de arbeid zou eindigen en wiens clientèle derhalve er ook niet op kon rekenen het bestelde op den bepaalden tijd te ontvangen. Voegt men hierbij, dat de brandersgist vrij duur was in het gebruik, dan kan men nagaan dat reikhalzend werd uitgezien naar een beter product, dat echter hier te lande niet werd vervaardigd.

Ten huize van mr. W. C. Mees, den toenmaligen president-directeur van de Nederlandsche Bank, maakte de heer Van Marken kennis met mr. P. van Bosse, den bekenden staatsman, toen president-commissaris van de Brood- en Meelfabriek te 's Gravenhage, die hem sprak over de bezwaren verbonden aan het gebruik van de brandersgist en zijn aandacht vestigde op hetgeen in Oostenrijk reeds in dit opzicht verkregen was. Niet langen tijd was er noodig voor den jongen man, die spoedig inzag van hoe groot belang het kon zijn een betere gistfabricage naar ons vaderland over te brengen, het plan te beramen in Oostenrijk zelf zich vertrouwd te maken met de daar gevolgde methode. En weldra is de jeugdige technoloog aan den arbeid om, na eerst wetenschappelijk zich op de hoogte te hebben gesteld van de verschillende procédés, in Oostenrijk ook de praktijk te gaan leeren.

In het laatst van 1868 naar Nederland teruggekeerd met de noodige gegevens, heeft hij reeds spoedig de plannen gereed voor een fabriek van gist naar het Weener procédé, en op 23 Maart wordt de constitueerende vergadering gehouden van de Naamlooze vennootschap „De Nederlandsche Gist- en spiritus-fabriek”, die zal beginnen te werken met een kapitaal van

f150.000 en berekend is op een maximum-productie van 200.000 K.G. gist per jaar.

Die maximum-productie scheen toen wel een hopelooze illusie te zijn, want in 1871 had men nog slechts een bedrag bereikt van 100.000 K.G. en thans . . . . is de 6 miljoen kilo reeds verre overschreden.

Maar ik loop mijne geschiedenis vooruit.

Wij zijn nog pas aan de constitueerende vergadering van de nieuwe vennootschap.

Wat daarop volgde, kan ik niet beter vertellen, dan de directeur zelf het deed bij de inwijding van de *Gemeenschap*, het vereenigingsgebouw, waarover later, in 1892:

„In mijn verbeelding,” zoo sprak hij, „verplaats ik mij bijna het vierde eener eeuw terug.

„Tot de oprichting eener gistfabriek was besloten.

„Bij Delft was een ruim terrein aangekocht, en zoo herinner ik mij — als ware het de dag van gisteren — dat ik op een guren voorjaarsdag met mijne jonge aanstaande vrouw naar onze oude Prinsenstad toog, om een woning te huren, een woning zóó bescheiden, dat thans zeker niet alleen onze hoofdbeambten, maar ook menigeen onzer beambten er den neus voor zouden optrekken; en niet alleen voor de woning, maar evenzeer voor het loon, dat den jongen directeur werd toegekend, en nog slechts na felle oppositie van den kant van zuinige aandeelhouders, die voor de behoeften van een directeur als voor de werklieden — want van beambten en veel minder van hoofdbeambten was toen nog sprake — oog noch hart hadden.

„Nadat de woning gevonden en gehuurd was, ging de wandeling door de oude Haagpoort naar de Lepelbrug. Daar stonden wij nat en landerig, ons met eene parapluie verwerende tegen den fellen zuidwestenwind en den regen, die bij stroomen neêrviel. Voor ons eene onafzienbare vlakte van weiden; zoover het oog reikte geen enkele woning; alleen ter zijde rechts de moleñ van den heer Van Rossum en daarnaast de theetuin met den koepel van de familie Van Gussenhoven.

„Daar zal de fabriek komen”, wees ik wat links en wij haastten ons van dat gure, onherbergzame oord weder stadwaarts te keeren. Waarlijk, de indruk, dien wij van het toekomstig terrein van ons werken en streven huiswaarts brachten, was alles behalve verkwikkelijk.”

Of die onverkwikkelijke indruk den jeugdigen directeur lang is bijgebleven?

De historie vermeldt het niet en het heeft althans geen invloed gehad op de voortzetting der onderneming.

In Juli werd met den bouw aangevangen en langzaam aan werd personeel aangenomen.

Op 20 April van het volgende jaar kon de fabriek ten slotte beginnen te werken en op dien dag werd het eerste beslag gekookt.

Erg nuchter zien deze feiten er uit, maar wie ooit een nieuwe zaak heeft zien in gang zetten, moet iets begrijpen van wat hier te overwinnen viel.

Niet alleen een nieuwe zaak werd hier begonnen, maar een nieuwe soort van arbeid moest hier worden ingevoerd en de nauw 23-jarige directeur moest zelf zijn personeel bijna geheel opleiden voor elke betrekking; hij moest alles organiseeren van den grond op.

Dat later, toen de fabriek eenmaal in werking en haar produkt bekend was, de uitbreiding zoo reusachtig werd, dat steeds nieuwe plichten den directeur op de schouders moesten worden gelegd, is geen wonder; want de man die reeds op zoo jeugdigen leeftijd van zoo groot organiseerend talent blijk gaf, wiens werklust steeds gelijken tred bleek te houden met den arbeid, dien hij te torsen kreeg, moest zegevierend uit den strijd komen met moeilijkheden van allerlei aard.

Dat de heer Van Marken zich zijn taak niet licht dacht en ook niet beproefde te maken, bleek reeds spoedig.

Nog waren de moeilijkheden niet overwonnen van het eerst in gang zetten der zaak, of wij zien hem reeds den gemeenschappelijken inkoop van levensmiddelen ter hand nemen voor het nog kleine personeel, in Juni 1870.

In October begint hij reeds met het houden van wetenschappelijke voordrachten voor zijne medewerkers en in De-

cember van hetzelfde jaar voert hij schoolpremiën in voor hunne kinderen. Ik zeg: nog waren de moeilijkheden niet overwonnen, want op rozen ging de jeugdige directeur niet.

Het blijkt uit een artikel van zijn hand in *De Fabrieksode* van 21 October 1882, naar aanleiding van het toen 12½-jarig bestaan van de fabriek, waarin hij de eerste jaren van zijn beheer schetst:

„Als ik in gedachten”, zoo schreef hij, „die reeks van jaren opnieuw doorleef, als ik naga met wat al moeilijkheden te kampen is geweest, wat al teleurstellingen van allerlei aard op dien 20sten April 1870 (inwerkingbrengen der fabriek) zijn gevolgd, wat al verwachtingen in de eerste jaren telkens en telkens opnieuw bedrogen werden . . . .” en later: „En wat al menschen zijn er gedurende dat tijdsverloop in mijn werkring aan mijn oog — en aan mijn hart voorbijgegaan. Hoevelen van hen, die uit persoonlijke vriendschap en belangstelling mij hun kapitaal toevertrouwden en daardoor de oprichting onzer onderneming hebben mogelijk gemaakt, hoevelen zijn reeds heengegaan om niet terug te keeren. Niet weinigen mochten alleen getuigen zijn van de *lange worsteling tegen de tallooze moeilijkheden in de eerste jaren*, doch hebben nimmer eenige vruchten genoten van hun kapitaal.”

Uit de medegedeelde cijfers blijkt dit dan ook duidelijk. De uitkomsten der fabriek waren voor het kapitaal geweest:

over het jaar	aan rente	aan winst
1870.....	0	0
1871.....	0	0
1872.....	0	0
1873.....	0	0
1874.....	f 10.000	f 400
1875.....	0	0
1876.....	„ 10.000	„ 800
1877.....	„ 10.000	„ 16.000
1878.....	„ 10.000	„ 3000
1879.....	„ 10.000	„ 38.800
1880.....	„ 10.000	„ 61.800
1881.....	„ 13.333	„ 47.800

De eerste, moeilijkste jaren alzoo was zelfs geen rente betaald kunnen worden.

Toch mocht de directeur er op wijzen, dat niet alleen de loonen voortdurend gestegen waren, maar ook nog meer aan het personeel had kunnen worden toegekend. Uitbetaald toch was in:

jaren.	loon.	jaren.	loon.
1870.....	f 11.500	1877.....	f 28.500
1871.....	" 18.300	1878.....	" 39.200
1872.....	" 18.200	1879.....	" 50.100
1873.....	" 20.500	1880.....	" 64.000
1874.....	" 21.700	1881.....	" 90.400
1875.....	" 22.700	1882 (tot Oct.)	" 82.000
1876.....	" 27.000		

Bovendien was aan premiën uitgekeerd in:

jaren:				
1874	f	1800	of gemiddeld van het loon	10 pct.
1875	"	2600	"	12 "
1876	"	5400	"	18 "
1877	"	8900	"	24 "
1878	"	8300	"	22 "
1879	"	9500	"	17 "
1880	"	18.800	"	30 "
1881	"	21.800	"	28 "
1882 (t. Oct.)	"	9700	"	12 "

Sedert het opmaken der fabrieksrekening van 1879 stonden bovendien de aandeelhouders jaarlijks een deel hunner winst (sinds 1881 10 pct.) af ter verzekering van pensioenen en uitkeeringen bij overlijden.

Van de winst over:

1879	werd voor dat doel uitgekeerd	f 3000
1880	"	" 7000
1881	"	" 9200

Stellen wij alzoo tegenover elkander wat kapitaal en arbeid in die jaren hebben genoten, dan vinden wij:

rente.....	f 123.333	winst.....	f 118.600
loon.....	„ 494.100	„	„ 104.000

een verhouding, die in latere jaren er waarlijk niet slechter op geworden is, maar waarvan ik de cijfers niet vermeld, omdat ik alleen wilde doen uitkomen, wat *van den aanvang af* in deze onderneming op den voorgrond heeft gestaan, en wat de directeur aldus uitdrukte:

„Het loon niet de eenige band tusschen ondernemingen en haar personeel. Den strijd van belangen niet aanvaard als een onbetwistbaar feit, maar rusteloos gezocht naar de harmonie van belangen tusschen kapitaal, arbeid en leiding: eene harmonie, waarvan de bestaanbaarheid ten minste op even goede gronden te verdedigen valt als de vermeende noodzakelijkheid van den strijd. Het personeel niet beschouwd als eene verzameling van menschen, door het toeval van het oogenblik bijeen geflansd, naar de willekeur der directie bestuurd, een los samenhangende troep, waarin ieder slechts wordt geduld, zoolang hij niet door een betere werkkraacht kan worden vervangen, waarin ieder slechts schoorvoetend blijft meelopen, zoolang hij elders niet beter te recht kan.”

En rusteloos heeft de heer Van Marken, gesteund door zijne echtgenoot, naar die harmonie gestreefd en ook — er voor gestreden. Want dat het streven naar zijn ideaal niet zonder strijd is gegaan, zoo menige bladzijde van de *Fabrieksbode* bewijst het, evenals hier een aanduiding, daar een uitlating. Zoo b.v. een herinnering in zijn *Sociale ingenieurs*: „De directeur schijnt veel vrijen tijd te hebben”, luidde het — een twintigtal jaren geleden — wrevelig uit den mond van een der toenmalige commissarissen der Gistfabriek, toen hij, op zekeren morgen mijn kantoor binnentredende, mij bezig vond aan een reglement voor de spaarbank. Hij was een man van wat destijds „vooruitstrevende denkbeelden”, liberale beginselen heette, die in ons land de opperheerschappij voerden. Met leede oogen zag hij mijne toen nog zeer bescheiden pogingen aan, om iets in het belang van het personeel tot stand te brengen en hij kon niet nalaten mij daaromtrent, zoowel in

commissarisvergaderingen als bij zijn veelvuldige bezoeken tot het houden van toezicht op de handelingen van den directeur schampere opmerkingen te maken."

En wanneer men eens de bladen uit die dagen naging, zou men zeker opmerkingen ontdekken van soortgelijken geest, want niet alleen de bedoelde commissaris kon des directeurs juisten blik niet volgen; het publiek zag ook nog langen tijd in zijn streven meer de goedhartige uiting van een philanthropisch gestemde natuur dan de daden van den industrieel, die zijn tijd ver vooruit was, en die in dagen, toen nog geen der nederlandsche industrieelen dacht aan het verlaten der individualistische paden, met beslisten tred een nieuwe baan insloeg, trots miskenning en zelfs tegenslag.

Met beslisten tred — want wie het chronologisch overzicht doorbladert, dat in korte woorden de lotgevallen vermeldt van de verschillende fabrieken, die niet langzamerhand, maar met verbijsterende snelheid zich onder 's heeren Van Marken's leiding of medeleiding stelden, ziet een voortdurende uitbreiding, een groeien als het ware der organisatie, die hij zich dacht.

In 1875 b. v. werd eene vertegenwoordiging ingevoerd van het personeel onder den titel van „de Kern”, ten einde, nu er tusschen directie en werklieden langzamerhand allerlei ambtenaren hadden moeten ingeschoven worden, toch een nauwe samenwerking mogelijk te maken. Want was eenerzijds noodig, dat de directie met krachtige hand het bevel voerde, niet minder noodig achtte de directeur een goede verstandhouding tusschen allen, die in de fabriek werkzaam waren.

Langzaam is deze organisatie verbeterd, zoodat zij thans bestaat uit een Kamer van hoofdbeambten, een Kamer van beambten en meesters, en een Kamer van den Arbeid, welke gehoord worden over alle aangelegenheden die belangen van het personeel betreffen, over sommige aangelegenheden kunnen beslissen en overigens de directie van raad dienen waar deze het wenscht.

Bovendien zijn sedert 1892 voor verschillende onderdeelen van de belangen van het personeel commissiën ingesteld, die

de bedoeling hebben om daarvoor in zekere mate „self government” in te voeren.

Niettegenstaande in 1878 de fabriek in vlammen was opgegaan en het weder in gang stellen natuurlijk op alle krachten beslag had gelegd, wordt de verbetering der sociale instellingen steeds krachtig voortgezet. Wij lezen van de opening eener leesbibliotheek, van de oprichting der premie-spaarkas, van de gedeeltelijke terugbetaling van de premie-spaargelden bij huwelijk of bevalling, van de geheele terugbetaling op 60-jarigen leeftijd, of bij overlijden aan de weduwe; wij vinden gewag gemaakt van de levensverzekering en eindelijk van de oprichting van het ziekenfonds, alle welke maatregelen in 1880 hun culminatiepunt vinden in de instelling van de afdeling „Belangen van het personeel”, een bureau uitsluitend belast met de behartiging van alles wat verband hield met het welzijn van het personeel, welke afdeling sedert haar oprichting onder directie staat van den uitnemenden Knuttel, rechterhand van de directie, vriend en vertrouwde van het personeel.

Als eerste maatregelen, die het gevolg schijnen van de instelling van bovengenoemd bureau, vind ik: instelling van het aandeel van leden van het personeel in het kapitaal der onderneming, organisatie van het leerlingstelsel, de herhalings-school, het teekenonderwijs, den cursus in vreemde talen en de herhalings-school, terwijl later de pensioenverzekering en stelselmatige inrichting van het verzekeringswezen de taak van dit bureau tot een zeer zware maakte. Eindelijk verscheen op 24 Juni 1882 een eigen orgaan voor de N. G. en S. fabriek, *De Fabrieksode*, waarin geleidelijk de ontwikkeling van de schepingen te Hof van Delft te volgen is.

De Fabrieksode is als het ware een voortdurende briefwisseling tusschen den directeur en zijn personeel of liever een geschiedboek van de Delftsche nijverheid, doorspekt met de opmerkingen, waartoe die geschiedenis den directeur aanleiding geeft, terwijl de oproepingen en verslagen in hunne soberheid welsprekend verhalen van de ontwikkeling van zijn denk-

beelden, van de medewerking die hij vindt en ook van de tegenwerking die telkens moet overwonnen worden.

Het eerste nummer bevat in den vorm van een historisch overzicht een uiteenzetting van de beginselen, die den directeur-redacteur leiden.

Het artikel is te teekenend om het niet voor een goed deel over te nemen.

Na uiteengezet te hebben, hoe thans de fabriek zoo groot is geworden, dat de directeur nu andere plichten heeft dan zooals vroeger, in de fabriek zelf werkzaam te zijn, vervolgt de schrijver:

„Maar wat ook met de jaren moge veranderd zijn, niet het gevoel van oprechte genegenheid, dat de directeur steeds heeft gekoesterd voor allen, die met ijver, trouw en toewijding in de fabriek met hem samenwerken; onveranderd is en blijft zijn ernstig streven, zichzelf en het geheele personeel, hooger en lager geplaatsten, te doortrekken met dien geest van plichtbesef, van strenge orde en tucht, zonder welken een zoo omvangrijke onderneming onmogelijk gedijen kan, maar tegelijkertijd met dien geest van onderlinge samenwerking, verdraagzaamheid, welwillendheid, hulpvaardigheid en waardeering, dien geest van ware menselijkheid in den besten zin, die den vaak eentonigen en afmattenden arbeid in de fabriek niet enkel een onmisbaar middel van bestaan doet zijn, maar tot een bron van stoffelijke en zedelijke welvaart, tot een geluk en een zegen voor het leven kan maken.

„Hoe ernstig ook het streven, alle menselijke arbeid blijft onvolmaakt.

„Veel wat de directeur zou wenschen tot stand te brengen, bleef door gebrek aan tijd en kracht tot heden onafgedaan.

„Tusschen het willen en het volbrengen is van oudsher een groote kloof. Veel wat de directeur vroeger zelf kon doen, moet hij thans aan anderen overlaten. Het dagelijksch verkeer van hem met ieder lid van het personeel in het bijzonder is allengs onmogelijk geworden. Tusschen hem en de werklieden is een telkens toegenomen aantal meesters en beambten komen

te staan en noodzakelijk geworden, om zijn kennis en kracht, waar die te kort gingen schieten, aan te vullen.

„Geen scheidsmuur, maar juist een band tusschen de werklieden en den directeur vormen de opvolgende rangen van meester en beambten, een geleidende keten, waardoor de geest en de denkbeelden van den directeur zich moeten voortplanten in het groote geheel en waardoor omgekeerd de wenschen en de geest van het personeel zich een weg kunnen banen tot den directeur.

„De *Fabrieksode* heeft het doel aan te vullen wat in de werking van die keten ontbreekt. Ook hij zal een voertuig zijn, dat de kennisgevingen en denkbeelden van den directeur onder het personeel verspreidt en tevens aan beambten en werklieden de gelegenheid aanbiedt door ingezonden stukken en mededeelingen hunne inzichten over het werk en over de algemeene belangen onder de aandacht van het personeel te brengen. Hij zal bevatten beschouwingen over oude en nieuwe instellingen, die aan de fabriek verbonden zijn of werden; hij zal de uitkomsten van die instellingen geregeld mededeelen; hij zal trachten heldere denkbeelden te verspreiden over de voor allen en in alle opzichten wenschelijke en vruchtbare samenwerking van kapitaal, arbeid en directie in onze onderneming; hij zal familieberichten vermelden omtrent huwelijken, geboorten en sterfgevallen in onze gezinnen; in één woord, hij zal zijn het „Weekblad der Nederlandsche Gist- en Spiritus-fabriek”, gewijd aan en ter bevordering van ons aller veelzijdige gemeenschappelijke belangen.”

Dat is inderdaad *De Fabrieksode* geworden, zoodat hij een getrouwe mededeeling behelst van alles wat er belangrijks voorgevallen is in de fabrieken. Maar wie nu de statige rij deelen, sedert 1882 uitgekomen, doorleest, krijgt dientengevolge haast een verbijsterenden indruk van het vele dat in die jaren gedacht, ontworpen en gewerkt is te midden van de reeds zoo veel arbeid eischende ontwikkeling van de nijverheidsinrichtingen te Hof van Delft; maar tegelijk ziet hij telkens de zachte hand

en den liefderijken invloed van haar, die het best in de denkbeelden van den directeur is doorgedrongen en wier liefdevol gemoed telkens op nieuwe wijze getuigenis van hare instemming daarmede gaf.

Vindt gij b.v. als hoofdartikel eene beschouwing ter toelichting van de bepalingen omtrent de opleiding van leerlingen in de fabriek, dan treft uw oog daarnaast een oproeping van mevr. Van Marken aan jongens en meisjes die gaarne zingen, om met haar een zangkoor te vormen.

Gaat het op de speelplaats niet naar wensch, wordt er katekwaad uitgevoerd, dan neemt *De Fabrieksbode* een vriendelijke vermaning op met een leuke herinnering aan het weldra te verwachten schoolfeest.

Is er een feest gevierd aan de fabriek, het blijkt dat mevrouw Van Marken haar muzikale talenten heeft aangewend en anderen heeft opgewekt om desgelijks te doen.

Doch wat niet alleen uit *De Fabrieksbode* blijkt, maar uit een woord hier en daar in een rede van een der beambten en uit de liefde, die overal mevr. Van Marken tegentreedt, het is haar deelneming bij ziekte en ongeval, het is haar onverdrotten en voortdurend zich zelf geven aan elke werkzaamheid ten nutte van hare medebewoners en bewoonsters van het park, dat haar naam draagt.

Reeds hadden allerlei geruchten geloopt onder het fabriekspersoneel, dat de heer Van Marken voornemens was voor de leden woningen te laten bouwen, geruchten die zoo fantastisch opgesierd werden, dat *De Fabrieksbode* ze moest tegenspreken, tot eindelijk op 8 April 1882 een tipje van den sluier werd opgeheven. De heer Van Marken deed den eersten stap tot stichting van het Agneta-park, waarvoor de plannen reeds in teekening waren gebracht.

De Fabrieksbode vertelt het als volgt:

„Het weiland, het toekomstige Agneta-park, wordt volgens het plan, door een flinke waterpartij of vijver in twee deelen gescheiden, die door twee bruggen met elkander worden ver-

bonden. Het geheel wordt aan drie zijden volgens fraaie lijnen afgegraven, en dus door water omgeven: de uitgegraven grond moet dienen tot de noodige ophooging van het bouwterrein. Gaat men langs den tegenwoordigen weg van de fabriek over den spoorweg, dan heeft men onmiddellijk rechts de coöperatieve bakkerij en winkel van eerste levensbenoodigdheden (kruidenierswaren, manufacturen enz.). Wij gaan de brug, een der toegangen tot het park, voorbij en zien aan de singelbocht aan de rechterhand de openbare school, waarvoor de grond aan de gemeente Hof van Delft is afgestaan. Voorbij de school, aan deze zijde van de boomengroep, waarvan wij in den aanvang spraken, slaan wij rechts den tweeden toegang tot het park in. De weg links is een landelijke straat; aan weerszijden liggen woningen, op zichzelf staande of tot kleine groepen vereenigd; aan den linkerkant van den weg rechts treffen wij weder woningen aan met het vriendelijke uitzicht op den fraaien vijver. Beide wegen vereenigen zich kronkelend en leiden over de tweede brug naar het andere gedeelte van het park, dat een eiland vormt. Links zien wij nu de toekomstige speelplaats, vrij wat ruimer dan de tegenwoordige; rechts houdende vervolgen wij, eenigszins stijgende, onzen weg langs den vijver, waarvan wij gescheiden worden door een grasveld, dat naar den waterkant afhelt, en hier en daar met bloemperken en heestergewassen is beplant. Wij gaan de muziektent voorbij, waar wij onze eigene muzikanten hopen te hooren, die nu reeds op de villa de vruchten hunner vlijtige oefeningen vroolijk doen weerklinken. Nog een paar stappen en wij zijn aan het groote Vereenigingsgebouw. De uitvoering van het plan voor dit gebouw zal wel een zaak zijn van latere zorg, wanneer al het overige gereed is, maar bij onze gezellige samenkomsten, onze kinderfeesten, enz. hebben wij reeds te dikwijls de behoefte aan een voldoende lokaal gevoeld, dan dat wij niet zouden verlangen voor dit doel een finke gelegenheid, zij het ook in eene verwijderde toekomst te bezitten, en in elk geval het ontwerp daarvan in ons groote plan op te nemen. Voorloopig blijft de daarvoor bestemde plaats

wandelpark. Tegenover de muziektent en het verenigingsgebouw zien wij een ruim terrein met kronkelende straten, bestemd voor den bouw van een groot aantal vriendelijk gelegen woningen en van een gaarkeuken met een kosthuis voor ongehuwde werklieden. Eindelijk, langs het verenigingsgebouw het park weer verlatende, zien wij rechts den aan het water gelegen tuin, waar de heer en mevrouw Van Marken eene woning voor zichzelf hopen te bouwen. Na deze wandeling, waardoor wij vertrouwen dat de teekening voor iedereen duidelijk zal zijn geworden, rijst zeker bij menigeen de vraag: maar hoe zal zulk een groot plan ooit verwezenlijkt kunnen worden?"

Op deze schets lijkt inderdaad het tegenwoordige Agnetapark, de eenige bekoorlijke wandeling van Delft, heel veel; wat het beloofde natuurschoon betreft, zelfs geheel en al, alleen geloof ik niet dat er zooveel huizen aan en op staan als de ontwerpers zich hadden voorgesteld, noch dat de financiële resultaten zijn als verwacht had mogen worden.

Den 22sten Mei 1885 betrokken de heer en mevrouw Van Marken de woning in het Agnetapark, in welks gevel zij de woorden hadden doen beitelen, die wel het devies van hun leven genoemd mogen worden „Rust Roest”. Daar verklaarde *De Fabrieksode* van 23 Mei, dat zij hun verdere levensdagen hoopten te slijten „te midden van park en fabrieken, om bij, met en voor zooveel met vernieuwde toewijding samen te werken tot voortdurende ontwikkeling van aller welvaart en levensgeluk.”

Het zelfde nummer bericht het stellen van de eerste kapspant van het winkelgebouw.

Hoe was het plan tot dit geheel uitgevoerd?

Talrijke nummers van *De Fabrieksode* hadden het plan voor de vennootschap „Gemeenschappelijk Eigendom” uiteengezet. Nauwkeurig was aan de leden van het personeel voorgerekend hoe door de winst op de woninghuur en het dividend van den winkel langzamerhand de bewoners spaar-aandeelen in hun bezit zouden krijgen en daarmee de kosten van aanleg en bouw

der woningen zouden worden afbetaald en zij aandeelhouders van de Vennootschap zouden worden, en eindelijk werd de acte gepasseerd en het bestuur der vennootschap benoemd.

Een leening van f 128.000 werd gesloten en 320 stamaandeelen elk à f 100, dus te zamen bedragende f 32.000, door den heer Van Marken voor zijn rekening genomen.

Bouwterrein werd gekocht voor f 31.300, gebouwen (54 woningen en de winkel) werden gezet voor f 85.100; tent, speelplaats en muziekkiosk kostten f 10.000, meubilair, rioleering, oprichtings-keten enz., waterleiding, verlichting, eischen f 10.500, zoodat voor nog 14 woningen en onvoorziene uitgaven overbleef f 21.100.

Zoo stak de vennootschap Gemeenschappelijk Eigendom in zee, uitnemend voorbereid, uitnemend beheerd, uitnemend beoeld, met uitstekende vooruitzichten, en toch ....

Laat ons de laatste balans in handen nemen en zien of het resultaat evenredig is aan den besteden arbeid, aan het talent er aan ten koste gelegd, en wij vinden redenen tot twijfel. Immers wij zien dat de vennootschap nog voor een zeer aanzienlijk bedrag bij den heer Van Marken in het krijt staat en dat de exploitatie-cijfers niet tot zulk een bedrag gestegen zijn als mogelijk ware wanneer de werklieden van de verschillende fabrieken en de bewoners van het Agneta-park in de eerste plaats trouw waren aan hun eigen winkels, en de woningen in het park niet alleen niet leeg stonden, maar de voortdurende aanvraag ook naar nieuwen bouw dreef.

Maar zij die gelooven, haasten niet en thans zijn er teekenen, die wijzen op betere vooruitzichten.

De doorsijpeling van de juiste coöperatieve beginselen moet hier te lande zijn tijd hebben: eerst heel langzaam begrijpt ons volk iets nieuws, en bij coöperatie is eerst door den vreemden naam, daarna door het benepen eigenbelang van leden van coöperatieve vereenigingen en hun vijanden beiden onder een geheel verkeerden indruk gebracht, waarin een deel van de pers het heeft gestijfd. Vandaar dat coöperatieve vereenigingen hier te lande slechts weinig bloeien en de ware beteekenis

van de coöperatie als een weg tot betere organisatie der maatschappij niet gevoeld en niet gepredikt werd.

Den heer Van Marken komt de eer toe, door het derde internationaal congres in het Agneta-park te hebben doen samenkomen, betere denkbepelden te hebben gepropageerd.

In de openingsrede door hem bij die gelegenheid gehouden, vindt men op voortreffelijke wijze de beteekenis dezer grootsche beweging geschetst en tevens aangewezen voor welke gevaren haar uitbreiding de maatschappij behoeden kan. Ik meen het betoog als volgt te mogen samenvatten.

Coöperatie bedoelt de organisatie van productie en distributie, de regeling van voortbrenging en verdeeling van de maatschappelijke goederen, opdat bij beide meer de gerechtigheid en de billijkheid in acht genomen werden. Gaat deze coöperatie uit van de verbruikers, met andere woorden wordt de productie gegrond op het gebleken verbruik, dan ontstaat eene organisatie van handel en voortbrenging, die, uit de vrijheid voortgekomen, geen aanleiding meer behoeft te geven tot uitbuiting en crisis, eene organisatie die een zegen kan zijn voor de groote massa en dientengevolge voor de maatschappij. Wordt echter aan den groothandel en het grootkapitaal de gelegenheid gegeven om de voortbrenging geheel in hun eigen belang te organiseren in trusts, kartellen, dan ontstaat juist het omgekeerde: in plaats van den vrede wordt de strijd gebracht: gelukt het den trust een geheel artikel in zijn macht te krijgen, dan heft hij een ongerechtvaardigde schatting van de menschheid; mislukt de greep, dan verlamt dit tijdelijk een geheel tak van industrie, wat groote ellende moet medebrengen voor allen, die daarin werkzaam zijn en dus onschuldig moeten boeten voor de fouten van anderen.

De heer Van Marken verklaarde zich derhalve in dien ideelen zin voor coöperatie als een der beste middelen om te komen tot den socialen vrede.

Maar het kleinbedrijf ten onzent, dat van de coöperatie weinig anders ziet dan dividendenjacht en aan de weinige coöperatieve vereenigingen ten onzent de kwalen toeschrijft, waar-

onder het gebukt gaat, verstond van dien ideëelen zin niet veel en aanval op aanval werd op den spreker gericht, ook nadat mr. P. Tjeenk Willink, met cijfers ontleend aan de officieele statistieken, in *De Fabrieksbode*, nog eens onweerlegbaar had aangetoond, dat juist de toeneming van het grootbedrijf der naamlooze vennootschappen schuld was aan de vermindering van het aantal zelfstandige bedrijven, hoewel de daarvoor in de plaats komende posities niet slechter beloond werden.

Doch ik loop al wederom mijne geschiedenis vooruit.

Wij waren in het Agneta-park, waar nog het gebouw moest verrijzen, dat als het ware het middenpunt zou zijn der be-moeiingen tot het hecht samenbinden van de belangen van personeel en fabrieken.

Op 30 Juli 1892 werd dit gebouw met een feest ingewijd, en door mevrouw Van Marken met den toepasselijken naam „de Gemeenschap” gedoopt, in overeenstemming met hetgeen de heer Van Marken in de reeds aangehaalde rede zeide: „Laat ons van de omstandigheden, die ons samenbrachten tot eene gemeenschap voor den arbeid, partij trekken, en die gemeenschap verder uitstrekken tot het bevorderen van onze welvaart en ons levensgeluk, tot het vormen van een band tusschen ons allen, een band met elkaâr voor elkaâr, voor alle levens-behoefden en belangen.”

Het personeel eene gemeenschap derhalve en van die gemeenschap het schoone gebouw het symbool.

Aan die roeping heeft „de Gemeenschap” voldaan.

Daar toch vindt gij de scholen voor het opkomend geslacht naast de vergaderzalen, waarin de verschillende organen van het personeel bijeenkomen, de groote zaal die allen ontvangt, wanneer de heer en mevrouw Van Marken met hun medewerkers wenschen samen te komen, zooals o. m. elken oudejaarsavond, of wanneer een lezing aan belangstellenden uitbreiding belooft van hun kennis, ontwikkeling van hun kunstgevoel. Daar ook wordt jaarlijks het groote feest gevierd, wanneer op 30 Juli, den „gemeenschapsdag”, allen den gevierden chef op zijn geboortedag wenschen te begroeten.

Er valt niet aan te denken om in deze vluchtige schets eene volledige beschrijving te geven van alle inrichtingen door den heer Van Marken geschapen. Zulk een zeer korte beschrijving vult alleen reeds een statigen kwartijn, in 1900 door Van Marken's drukkerij-vennootschap uitgegeven, terwijl daarenboven de pensioenregeling voorafgegaan werd door een serie artikelen over dat vraagstuk in *De Fabrieksbode*, welke later eenigermate omgewerkt het helderste boekje over pensioenverzekering voor werklieden vormde, dat mij bekend is.

Naar den boven aangeduiden kwartijn verwijzend, zal ik mij dus tot een korte opsomming bepalen, na de inleiding grootendeels te hebben aangehaald, waarin het systeem wordt uiteengezet.

„Het gronddenkbeeld”, zegt de heer Van Marken, „dat aan de geheele organisatie ten grondslag ligt, kan als volgt samengevat worden:

„In de tegenwoordige maatschappij doorloopt het mensche-lijke bestaan drie fasen.

„Eerst tracht de mensch zijn dagelijksch brood te verdienen, het middel om in de oogenblikkelijke stoffelijke behoeften te voorzien van zich zelf en van het gezin, dat hij naar de natuurwetten het recht heeft te stichten.

„Dan tracht hij zich dat dagelijksche brood zoo voor normale omstandigheden als voor onvoorziene gebeurtenissen, die in het menschelijk leven kunnen voorkomen, te verzekeren. Is nu dat stoffelijk bestaan verzekerd, dan tracht de mensch — en hij heeft daartoe het recht — zich het leven schooner te maken door verhooging van het geestelijk en zedelijk peil.

„In de tegenwoordige maatschappij is het voor de groote massa onmogelijk om de laatste, te moeilijk om de tweede, dikwijls om de eerste te bereiken.

„In de tegenwoordige verhouding van kapitaal en arbeid schijnt het mij daarom de plicht van den man, die door een gunstige beschikking van het lot of door zijn eigen energie een aantal mannen als medewerkers tot hetzelfde commercieele of industrieele doel om zich verzameld heeft — het schijnt mij

de plicht des werkgevers om zijne ondergeschikten met alle middelen waarover hij beschikt, met zijn hart, met zijn verstand, met zijn geld te helpen om deze laatste phase te bereiken, waardoor alleen het leven het leven waard wordt.

„Het is mijne overtuiging, dat wanneer hij dit doet, de werkgever geen offer brengt. Maar al mocht hij ook van materieel of zedelijk standpunt uit daardoor een offer brengen — dan behoort hij dit te doen binnen de grenzen zijner krachten, want het is zijn heilige plicht”.

Het plan nu dat de heer Van Marken ontwikkeld heeft naar deze grondbeginselen, verdeelt hij naar:

- I. Loon en arbeid;
- II. Materieele belangen;
- III. Geestelijke en zedelijke ontwikkeling;
- IV. Kameraadschappelijke en coöperatieve geest;
- V. Sociale verhoudingen.

Het loon wordt geregeld naar den hoogsten plaatselijken standaard en den aard van den verrichten arbeid, maar zóó dat het minimum van dien aard is, dat het voldoende is om aan redelijke eischen van een niet talrijk arbeidersgezin te voldoen, terwijl premies worden uitgekeerd voor overwerk, vakkennis, bijzonderen ijver, samenwerking.

Voor verzekering betaalt de vennootschap de premie, gratificaties worden gegeven voor buitengewone verdiensten, terwijl bovendien het personeel deelt in de winst en de pensioenverzekering geheel door de vennootschap betaald wordt, waardoor hij die van zijn 21ste tot zijn 60ste jaar in haar dienst was een pensioen verkrijgt gelijk aan het gemiddelde van zijn loon.

De normale arbeidsduur is 60 uren per week, overwerk, nacht- en zondagsarbeid worden zoo mogelijk beperkt, terwijl elk lid van het personeel recht heeft op minstens drie dagen verlof per jaar.

Een vast loon wordt wekelijks uitbetaald, terwijl eens in het kwartaal het meer verdiende den betrokken werkman wordt ter hand gesteld. Hij kan van dit geld in de spaarbank beleg-

gen, ja hij kan daarvan zich het deelgenootschap in eenige aandelen der fabriek koopen, die daarvoor door den heer Van Marken beschikbaar zijn gesteld.

Bij ziekte wordt het geheele loon voor geruimen tijd uitbetaald, voor ongevallen is een uitnemende verpleging geschapen, terwijl onderricht wordt gegeven in hetgeen het eerst te doen staat bij ongelukken; invalieden worden ondersteund, voorschot op het loon wordt gegeven in sommige gevallen, bij huwelijk en vermeerdering van het gezin steun wordt verstrekt en bij het sterven van den kostwinner de weduwe geholpen. Bij de opleiding der kinderen biedt de fabriek de helpende hand, allerlei cursussen worden gegeven, voor lektuur wordt gezorgd, ook door kosteloze beschikbaarstelling van de eigen bibliotheek van den heer Van Marken, wetenschappelijke voordrachten worden afgewisseld met concerten, feestelijke samenkomsten strekken evenzeer tot versterking van den band tusschen de directie en hare ondergeschikten als tentoonstellingen van allerlei aard kunstzin wekken en ontwikkelen in den thans zoo grooten kring.

Naast de hooger genoemde afdeling „Belangen van het personeel”, tot wier arbeidsveld een goed deel van de zoeven genoemde bemoeienissen behoort, staat het sociale secretariaat, thans toevertrouwd aan mr. P. Tjeenk Willink, welks taak het is om steeds de verschillende getroffen regelingen na te gaan en waar noodig te verbeteren en aan te vullen.

In de statuten van den arbeid werden bovendien de plichten van den arbeid in zijn verschillende schakeeringen naast zijn rechten vastgelegd.

Het spreekt van zelf, dat dit alles, dit geheele raderwerk aan de gezamenlijke aandeelhouders niet geringe sommen kost, zoo voor inrichting als beheer, maar met vreugde, verklaart de heer Van Marken, ging de algemeene vergadering steeds op zijn voorstellen in.

Wanneer men zoo in vogelvlucht het arbeidsveld van het echtpaar Van Marken in oogenschouw heeft genomen, verbaast

men zich en over den verrichten arbeid, en over het arbeidsvermogen, dat in staat stelde om dit alles tot stand te brengen en te beheeren en tegelijk in den strijd van de steeds heftiger wordende concurrentie steeds aan de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek een schitterende positie te blijven verzekeren; toch heeft men nog slechts een deel gezien van den ontzagwekkenden arbeid die hier voortdurend gedragen wordt.

In 1883 was te Delft de Nederlandsche Oliefabriek opgericht, maar succes was aan deze onderneming in den aanvang niet beschoren, en de aandeelhouders wisten niet beter te doen dan in de vergadering van Januari 1885 de betrekking van president-directeur op te dragen aan den heer Van Marken.

In een hoofdartikel in *De Fabrieksbode* geeft de nieuwe directeur aan zijn personeel kennis van de wijze, waarop hij de nieuwe taak, die hij noode heeft aanvaard, hoopt te volbrengen.

„Dubbele werkkring” heet het artikel.

„Tot dusverre”, zoo luidt het, „tot dusverre was mijn leven en streven samengeweven met de belangen uitsluitend van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek. Elders in dit blad vindt men het bericht, dat de aandeelhouders der Nederlandsche Oliefabriek mij, in hunne vergadering van heden, ook de hoofdleiding dezer onderneming hebben opgedragen.

„Heb ik deze uitbreiding van mijnen werkkring begeerd? Neen. Ik heb de oprichting der Oliefabriek mede op het getouw gezet, omdat ik heb gemeend in deze onderneming een nieuwe bron van welvaart voor Nederland, voor Delft te kunnen openen. Men heeft haar in de onmiddellijke nabijheid der Gistfabriek gevestigd, omdat men meende prijs te moeten stellen op mijne voortdurende medewerking, zij het ook in de ondergeschikte rol van raadgever. De omstandigheden hebben er toe geleid, dat directeuren en commissarissen dezer onderneming het wenschelijk en noodig hebben geoordeeld mij als president-directeur de hoogste verantwoordelijkheid toe te vertrouwen. Ik heb het mijnen plicht geacht de taak te aanvaarden. Is deze uitbreiding van mijnen werkkring mij onaangenaam? Evenmin. In mijn betrekking als directeur der Gistfabriek ge-

voelde ik mij volkomen bevredigd. Aan haar uitsluitend heb ik tot dusverre mijne beste krachten, de vermogens mij in hoofd en hart geschonken, gewijd. Andere eerzucht heb ik niet gekend, geen andere roeping gevoeld, dan in de vermeerdering van haren bloei, de bevordering van de zedelijke en stoffelijke welvaart van haar personeel mijn levenstaak te vinden, te vervullen. Buiten den kring van deze belangen, zou ik nimmer andere bemoeiingen gezocht hebben. Maar nu zich ongezocht een nieuw veld voor mijne werkzaamheid opent, dat grenst aan het terrein dat ik gedurende 15 jaren met liefde — ik zou haast zeggen met hartstocht — heb bearbeid, nu zal ik niet ontkennen dat daar veel is dat mij toelacht."

Al spoedig werd de onderneming tot bloei gebracht.

Maar nog een nieuwe taak wachtte aldra.

Op 29 Sept. 1885 werd de acte gepasseerd voor eene nieuwe instelling van nijverheid te Delft: de Lijm- en Gelatinefabriek onder directie van den heer J. C. de Graaf. Maar reeds in October 1891 meldt *De Fabrieksode*, dat deze ontslag heeft gevraagd en verkregen en dat door de heeren Van Marken en Waller, die voorloopig met de directie zijn belast, omtrent den toestand der onderneming een verslag is uitgebracht, waarin zij de hoop uitspreken, dat de bestaande moeilijkheden zullen worden overwonnen, een hoop, die in den loop der tijden vervuld is.

Zoo stond dan de heer Van Marken als directeur of mededirecteur aan het hoofd van een drietal fabrieken, maar toch had hij nog tijd gevonden om een lievelings-denkbeeld te verwezenlijken, om n.l. een vennootschap op te richten, in welker statuten geheel de denkbeelden zouden zijn verwezentlijkt, die hij had omtrent de samenwerking tusschen kapitaal en arbeid, iets wat mogelijk zou zijn omdat hij er het geheele kapitaal uit eigen middelen voor kon wagen: ik bedoel Van Marken's Drukkerij-vennootschap.

In *De Fabrieksode* van 31 October 1891 leidt hij zijn schepping bij zijn medewerkers in.

„Het is — naar ik hoop — geen misplaatste ijdelheid”, zoo zegt hij, „wanneer ik verlangde mijn naam te verbinden aan de bescheidene onderneming, die dit nummer van den *Fabrieksbode* als eene eerste proeve harer werkzaamheid onder de oogen onzer lezers brengt.

„Ik heb dit verlangd, omdat ik met deze onderneming beoel op kleine schaal eene organisatie in het leven te roepen en te beproeven, die de vrucht is van veeljarige ondervinding op nijverheidsgebied, van ernstig nadenken over de sociale toestanden, over de verhouding tusschen kapitaal en arbeid in de nijverheid, over die toestanden zooals zij zijn en zooals zij onder eene andere regeling van de verhouding worden kunnen en — mijns inziens allengs worden moeten en zullen. Eene organisatie, welke in de eerste plaats tracht recht te doen wedervaren aan allen, die elk op verschillende wijze medewerken tot den bloei der onderneming, maar eene organisatie tevens welke geenszins uit het oog verliest de billijke aanspraken van hen, die in den eenen of anderen vorm tot hare oprichting hebben bijgedragen.”

Op den gebruikelijken aanhef van de concept-akte van oprichting der vennootschap volgt nu de volgende sociale geloofsbelijdenis:

„De verschijnende partijen wenschen uitdrukkelijk te verklaren dat zij bij deze overeenkomst zijn uitgegaan van de beginselen:

„dat zij den arbeid — dat zijn: de gezamenlijke vaste beambten en werklieden — in de vennootschap Drukkerij Van Marken beschouwen als mede-ondernemer, die dus aanspraak heeft mede te beraadslagen en te beslissen over de belangen der vennootschap;

„dat in deze onderneming de invloed van het kapitaal — dat zijn de door de aandeelhouders gestorte gelden — op de uitkomsten der onderneming, is een door het geldelijk bedrag beperkte, in tegenstelling met den — dank zij den aanleg en de krachtsinspanning van den mensch — niet beperkten invloed van den intellectueelen en lichamelijken arbeid; en dat dien-

tengevolge de aandeelhouders slechts billijke aanspraak hebben op een beperkt gedeelte van de winsten der vennootschap — ruimer naar gelang de winsten onzekerder zijn en de kansen op verlies grooter — in tegenstelling met de naar billijkheid niet beperkte aanspraken van den arbeid; en eindelijk dat het wenschelijk is den arbeid in deze onderneming geleidelijk te brengen in het medebezit en eindelijk in het uitsluitend bezit van de arbeidsmiddelen, en dus van de aandeele in het kapitaal der vennootschap, welk doel de verschijnende partijen zich voorstellen te bereiken door middel van besparing der aan den arbeid toegewezen winsten en tegen vergoeding aan de aandeelhouders van de door hen gestorte bijdragen.”

En hoezeer het ernst was met deze bedoeling blijkt uit het feit, dat op 31 Dec. 1901 het geheele kapitaal was afgelost en overgegaan in de handen van de arbeidsvennooten, waar het slechts zoolang blijft als zij werkelijk dienst doen, want een tweede verplichte aflossing zorgt er voor, dat voorkomen wordt dat over een zeker aantal jaren de aandeele zouden gekomen zijn in handen van erfgenamen van vertrokken of ontslagen vennooten, koopers van aandeele enz. en niet meer zouden kunnen komen in het bezit van hen, die dan arbeidsvennooten zullen zijn.

Indien men nu mocht meenen, dat de heer Van Marken, waar thans de organisatie van de verschillende fabrieken, waarvan hem de leiding was toevertrouwd, een voldongen feit was, zich kon bepalen tot de consolidatie zijner scheppingen, om, zooals men dat noemt, bij het klimmen zijner jaren, het er eens wat kalmer van te nemen, wat vooral in het belang zijner gezondheid wenschelijk zoude wezen, dan heeft men het glad mis.

Rust kon hem slechts spaarzaam gegeven worden en dan nog een rust, die voor anderen erg veel op harden arbeid gelijkt. Want waar zijne fabrieken ook in steeds klimmende mate voor de wereldmarkt werken, moest en moet hij steeds een nauwlettend oog houden op de wetgevingen van het buitenland, welker wijziging soms tot verreikende gevolgen leidt. Zóó dwong b. v. de wijziging der tarieven van invoer

in België de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek tot den aankoop en het exploiteeren van eene zusterfabriek in Brugge; zóó moest de Oliefabriek zich associeeren met de oliefabrieken van Calvé te Bordeaux en te Neuwied; zóó was het noodig in Egypte zelf den verbouw van grondnoten ter hand te nemen, terwijl nog onlangs de bladen ons de overneming berichtten van eene concurreerende fabriek te Delft, die ondergegaan was, en van een melasse-spiritusfabriek te Schiedam.

Het gezamenlijk personeel der fabrieken bedraagt dientengevolge thans meer dan 1300 man, terwijl meer dan f 6.000.000 kapitaal daarin zijn aangelegd.

Uit de bladen heeft men kunnen zien, dat al deze ondernemingen in bloeienden toestand verkeerden en alzoo als het ware het bewijs leveren van de stelling van den heer Van Marken, dat alles wat voor de verbetering van de verhouding tusschen arbeid en kapitaal gedaan wordt, gunstig moet werken op de onderneming zelve, zoodat wat in Delft levensvatbaar bleek, ook rijken zegen belooft waar het wordt nagevolgd.

Gaat men na, wat al zoo verwezenlijkt is in de Delftsche nijverheid, dan meent men oude kennissen tegen te komen in nieuwe gewaden; men herkent in praktischen vorm gebracht denkbeelden van Owen en van Stuart Mill.

Wie echter denkt, dat hier de geleerdheid van de studeerkamer door den practicus in de fabriek is overgebracht, vergist zich ten eenenmale. Menschen die het weten kunnen, hebben mij de verzekering gegeven, dat de heer Van Marken eerst in later jaren van deze sociologische lectuur is beginnen kennis te nemen, maar dat hetgeen door hem gewrocht is, geheel oorspronkelijk was en door hem zelf uit de praktijk afgeleid, te kenmerkender, omdat de geheele fabrikantenwereld destijds bevangen was en voor een groot deel nog is in andere denkbeelden, wier onjuistheid allengs hoe langer zoo meer aan den dag treedt en wier vervanging derhalve hoe langer zoo meer urgent wordt.

Reeds voor lang heeft de heer Van Marken dit dan ook gepredikt in allerlei vorm in *De Fabrieksode*, dien hij ook

voor belangstellenden buiten den eigenlijken kring zijner ondernemingen verkrijgbaar stelde, in de *Vragen des Tijds*, in de dagbladders, in brochures. Zelfs trad hij eens in een der Twentsche werkstakingen op aan de zijde der werklieden, aan wie hij meende dat het recht was.

Algemeen bekend als de heer Van Marken en zijn denkbeelden op die wijze in den lande werden, heeft hij zich zeker niet te beklagen over gebrek in belangstelling. Van de hoogsten in rang in onze maatschappij, de Koninginnen, af tot de eenvoudigste vereenigingen toe, hebben de inrichtingen te Hof van Delft bezocht en zijn de gasten geweest in de heerlijke woning in het Agneta-park, waar de gulle ontvangst ieder, die het genoeg had er te worden genoodigd, nimmer uit het geheugen gaat. Zelfs uit den vreemde komen zij die belangstellen in de oplossing der sociale vraagstukken, om, in hun land teruggekeerd, daar te verhalen van hetgeen zij gezien hebben en de industrieelen van hun land op te wekken tot navolging.

Zoo kan dan de heer van Marken met trots gewagen van zijne stichtingen, met dankbaarheid van den steun hem geworden van zooveelen, die, in zijn school opgevoed, thans zijn mede-arbeiders zijn geworden aan de stichting, waaraan zijn hart gehecht is, aan de verbreiding der denkbeelden, waarvan hij den socialen vrede verwacht en waarvan hij, niet-tegenstaande onverstand hem daarbij dikwijls verguizing tot loon deed ontvangen, de prediking met onverflauwd ijer blijft voortzetten, omdat hij voor de maatschappij groote gevaren vreest, indien niet tijdig wordt gezorgd voor een tegenwicht tegen de richting, waarin zich de groot-industrie beweegt.

Doch slechts langzaam dringt het licht door.

Maar ook hierin ligt geen reden tot ontmoediging.

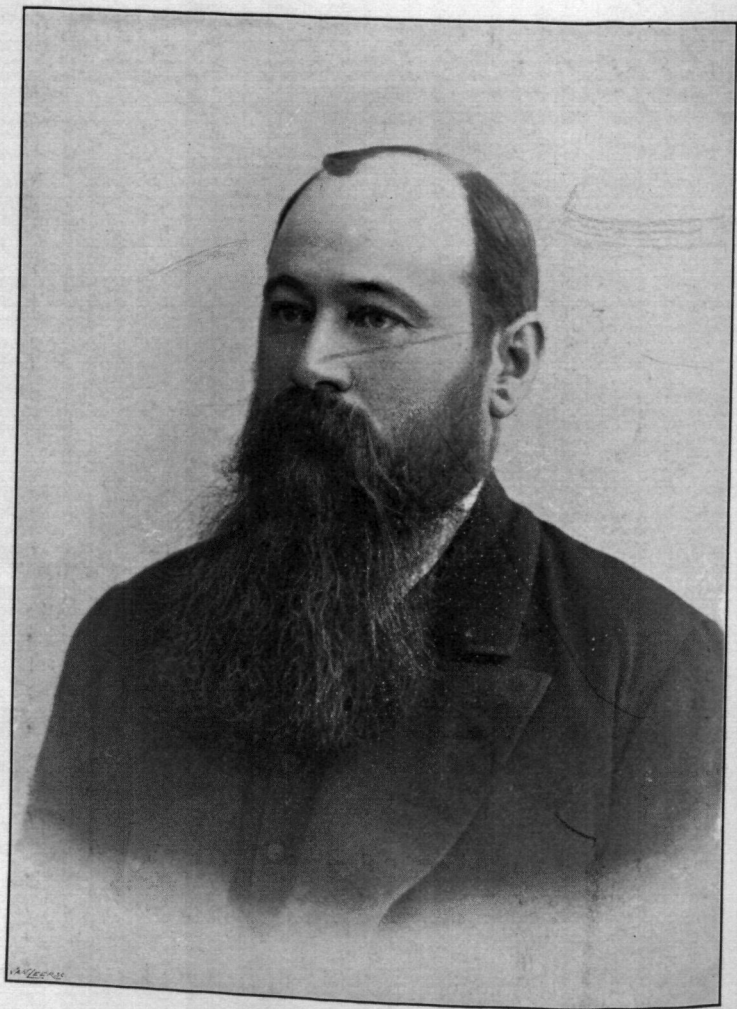
„Het doel”, zegt de heer Van Marken in *De Fabrieksbode*, „dat de verstandige mensch zich stelt, ligt veeleer in het streven naar, dan in het bereiken van den eindpaal. De menschheid reikhalst naar de volmaking, maar het eenige wat zij ten eeuwigen dage zal vermogen te bereiken, is de vooruitgang.”

Maar zal de maatschappij vooruitgaan, dan behooren er pioniers te zijn, die naast het vaste geloof in de juistheid van hunne beginselen, het talent bezitten om ze ingang te doen vinden en deze hunne toepassing te propageeren.

Zulke pioniers zijn de heer en mevrouw Van Marken, en ik weet geen betere karakteristiek van hen dan gegeven werd door een zoo bevoegd beoordeelaar als de helaas te jong gestorven secretaris van de British Labour Association, de nobele Thomas Blandford:

„Sedert hij de ondernemingen, die door hem worden bestuurd, grondvestte, heeft de heer Van Marken er naar gestreefd den toenemenden bloei dienstbaar te maken aan de bevordering van het welzijn der arbeiders. En met alle pogingen, strekkende om een voorspoedige en gelukkiger gemeenschap in het leven te roepen, heeft mevrouw Van Marken niet alleen gesympathiseerd, zij nam ook aan de plannen en de uitvoering een werkzaam aandeel. Zij leven te midden van de werklieden in het Agneta-park, en achten zich gelukkig gezamenlijk te arbeiden aan eenzelfde levenstaak.”

PRESIDENT M. T. STEYN.

PRESIDENT STEYN.

Marthinus Theunis Steyn, de man die, volgens de meening van een ieder die er iets van weet, de voornaamste rol heeft gespeeld in verband met den pas-geëindigten oorlog tusschen Groot-Brittanje en de twee kleine Zuid-Afrikaansche republieken, werd geboren te Bloemfontein op 2 October 1857, zoodat hij thans 45 jaren oud is.

Hij genoot zijne opleiding aan het „Grey College”, onder toezicht van den zoon van wijlen Professor Brill van Utrecht, Rector Dr. J. Brill, die nu reeds meer dan 30 jaren lang zoo veel heeft gedaan voor de opvoeding der jeugd van den Oranje-Vrijstaat.

In 't voorbijgaan mag vermeld worden, dat deze Hoogeschool haar oorsprong te danken had aan, en genaamd werd naar Sir George Grey, den voorganger in vroegere jaren, als Gouverneur en Hooge Commissaris, van Sir Alfred Milner.

Hij die het verschil tusschen de twee soorten van Hooge Commissarissen, die Engeland naar Zuid-Afrika placht te zenden, goed wenscht te verstaan, vergelijkte de loopbaan van eerstgenoemden met die van laatstgenoemden ambtenaar. Hij zal dan overtuigd worden, dat de voornaamste reden waarom de toestanden in Zuid-Afrika zoo hachelijk zijn geworden, te zoeken is in het feit dat er slechts één Sir George Grey is ge-

weest, terwijl de Lord Charles Somersets, de Bartle Frere's, Wodehouse's, Lochs en Alfred Milners, *et hoc genus omne*, tamelijk veelvuldig waren.

De jonge Steyn zou, toen hij de school verliet, boer gaan worden, d. w. z. hij ging op het landgoed van zijn vader in de nabijheid van Bloemfontein wonen, met het doel, zich aan landbouw en veeteelt te wijden.

Niet lang echter nadat hij zich aldaar had gevestigd, gaf wijlen rechter Buchanan (destijds tweede strafrechter in den O.-V.-Staat) aan den ouden heer Steyn den raad, zijn zoon naar Europa te zenden, om aldaar voor advocaat te studeeren, en dus verliet de toekomstige Staatspresident Zuid-Afrika op dezelfde boot, waarmede in 1883 President Kruger naar Engeland ging, om aldaar de Londensche Conventie van 1884 te sluiten. Deze was de Conventie, waardoor die van Pretoria, in 1881 gesloten, werd vervangen, hetgeen later door den heer Chamberlain werd ontkend; een ontkenning die als een der voornaamste oorzaken van den oorlog mag beschouwd worden.

Het plan van den jongen man en van zijn vriend en metgezel Vels was, in Amsterdam te gaan studeeren. Hij vond echter dat, nadat hij reeds meer dan een jaar zich met de boerderij had bezig gehouden, hij niet meer zoo op de hoogte van de oude talen was als toen hij de school verliet en dat, om het toegangs-examen te kunnen afleggen, hij zich zou moeten getroosten een langdurigen voorbereidingscursus te doorloopen. Daar hij niet zoo heel jong meer was, zag hij hier-
tegen op.

Aan de „Inns of Court” te Londen kan men voor advocaat studeeren, na het afleggen van een zeer eenvoudig toelatings-examen, en de Vrijstaat liet, met de gewone liberaliteit van die Republiek, een ieder als advokaat toe, die bewijs kon leveren, dat hij aan een erkende Universiteit van eenig beschaafd land in de rechten was gepromoveerd.

Zoo gebeurde het dat de heer Steyn in Engeland 3 of 4 jaren doorbracht, en na aldaar als advocaat te zijn toegelaten, keerde hij naar het land zijner geboorte terug.

Hij wijdde zich enkele jaren voor het Hooge Gerechtshof te Bloemfontein aan zijn vak. De indruk, dien hij maakte, was dat hij een jonge man was van gezond verstand en grondige wetskennis; toch werd hij door niemand, die hem destijds kende, aangezien als een man die de groote talenten en begaafdheden bezat, waarvan hij later zoo vele treffende bewijzen heeft geleverd. Hij was destijds ook eenigszins zwaar van spraak, hetgeen wel meer onder de leden der familie Steyn voorkwam.

Sprekende van de familie Steyn is het een interessant geschiedkundig feit, dat een voorouder van President Steyn, genaamd Hermanus Steyn, in het jaar 1795, tezamen met den burger-commandant Petrus Delport, de leider was van een opstand tegen de Oost-Indische Compagnie, welke Maatschappij beschouwd kon worden als de voorgangster in Zuid-Afrika van de Chartered Cie van Rhodes, en welke Oost-Indische Compagnie, zooals helaas altijd het geval is geweest met zulke genootschappen, zich eveneens aan wanbestuur en dwingelandij schuldig had gemaakt, ten gevolge waarvan de Bataafsche Republiek in het jaar 1803 het octrooi haar verleend voor goed introk.

Het is een merkwaardige bevestiging van het spreekwoord, dat „de appel niet ver van den boom valt”, dat de man die in 1899 door Gods vinger aangewezen werd als leidsman van het Afrikaansche volk om de dwingelandij van Groot-Brittanje tegen te gaan, een nakomeling moest zijn van dien Steyn, die honderd jaar te voren als voorman zijner landgenooten optrad, toen de vrijheidsgeest hen tot weerstand tegen den verdrukker aanspoorde.

In het jaar 1889 ontstond er, wegens de verkiezing van hoofd-rechter Reitz als opvolger van den overleden President Brand, eene vacature aan de rechtbank van den Oranje-Vrijstaat, en deze werd aangevuld door de benoeming van den heer Steyn als tweede strafrechter.

Deze betrekking bleef Steyn bekleeden met steeds toenemende bekwaamheid en altijd aangroeiende hoogachting en populari-

teit, totdat, wegens de langdurige ziekte en het eindelijk bedanken van den heer Reitz als President, in het jaar 1895, een nieuwe Staatspresident gekozen moest worden.

De twee gestelde kandidaten waren Marthinus Theunis Steyn en John George Fraser.

Laatstgenoemde werd *niet* gekozen, en dat het volk van den Vrijstaat verstandig handelde door Steyn met bijna algemeene stemmen te kiezen en Fraser te verwerpen, blijkt genoegzaam uit de volgende feiten.

Onmiddellijk vóór het begin van den wreeden oorlog, die op 11 October 1899 tusschen Engeland en de twee Zuid-Afrikaansche Republieken uitbrak, hield de heer Fraser de volgende toespraak in den Volksraad, waarvan hij lid en voorzitter was:

„Met de grootste vrijmoedigheid en een vrij geweten voor „zijn God gaat hij stemmen voor getrouwe nakoming der verplichtingen onder het Politiek Verbond op het volk gelegd, „en zal ook persoonlijk voor de rechtvaardige zaak der zuster- „republiek de wapens opnemen, en tot het bittere einde strijden „voor het zegevieren van recht en gerechtigheid en voor het „goed recht van het Afrikaanderdom.”

Zoo sprak hij.

En wat deed hij? Het eerste dat men na de bezetting van Bloemfontein uit de dagbladen van hem vernam, was een onderhoud dat hij met Lord Roberts hield op de veranda van zijn huis, dat tegenover het Presidents-huis stond. Toen Lord Roberts hem vroeg, of hij verlangen zou de Vrijstaatsche Vierkleur weêr van den vlaggepaal te zien wapperen, antwoordde hij te hopen dat, daar de Engelsche standaard er nu eenmaal geplant was, hij daar voor altijd mocht blijven, en dat hij volkomen tevreden was met de annexatie van het land! Daarna heeft hij ook zijn best gedaan, om zijne landgenooten te bewegen hun en zijn land af te zweren, en dit terwijl die oorlog, waarin hij „ook persoonlijk voor de rechtvaardige zaak „der zusterrepubliek de wapens zou opnemen en tot het bittere „einde strijden zou”, nog hard aan den gang, ja eigenlijk nog

pas begonnen was. Zijne dappere zoons hebben nooit een schot op den vijand gelost, maar zich uit de gevechten verwijderd gehouden, vermomd als Vrijstaatsche rapportgangers!

De heer Steyn aanvaardde zijne betrekking in Mei 1896. Kort daarna werd de Conventie van Potchefstroom een stap verder gebracht, door den band tusschen de beide Republieken nog nauwer aaneen te sluiten. Bij deze overeenkomst werd vastgesteld, dat jaarlijks beurtelings te Pretoria en te Bloemfontein een Raad, bestaande uit vertegenwoordigers der beide Republieken, vergaderen zou, om de wijze te bespreken waarop de banden tusschen die twee zusterlanden nog nauwer konden getrokken worden.

Gedurende een paar jaren na zijne verkiezing ging alles voorspoedig met den nieuwen Staatspresident en zijn land. Gezond, sterk en vol hoop en moed, woonde hij gelukkig met zijn dierbare vrouw en lieve kinderen in 't midden van een volk dat hem beminde, en in een land dat ook zelfs door de Engelschen met recht genoemd werd „een model-republiek”. Hij was met de regeeringen der naburige landen bevriend en werd geëerbiedigd door allen die met hem in aanraking kwamen. „Hij zelf gaf het voorbeeld van eene eenvoudige leefwijze. In zijn „kabinet was hij dagelijks voor ieder te spreken, van welke „gelegenheid door de burgers der Republiek een ruim gebruik „werd gemaakt. Men behoefde geen plechtige audiëntie aan te „vragen, geen reeks van formaliteiten te vervullen om tot „hem toegelaten te worden. Hij stond iedereen te woord, hetzij „men kwam met persoonlijke grieven, of over gewichtige „staatsaangelegenheden met Z.H.Ed. wenschte te spreken.”

Ziedaar hoe Mr. W. A. baron van Ittersum, in zijn *De Vrijstaters en hun Geschiedenis*, den Staatspresident van den O.V.-Staat beschrijft, en deze beschrijving was vooral toepasselijk op President Steyn, die even minzaam als vastberaden was in al zijn doen en laten.

Zóó rustig en goed ging het in die eerste jaren zijner regeering, zóózeer scheen alles hem toe te lachen, dat men inderdaad kon gedacht hebben hier eindelijk een uitzondering te

ontmoeten op den regel, dat „het hoofd 't welk eene kroon draagt steeds onrustig ligt.”

Maar — zooals helaas! te dikwijls het geval is in het menschelijk leven — juist toen de zon zoo helder scheen en de lucht zoo schoon en onbewolkt er uitzag, waren de donkere dagen reeds aan 't naderen.

De disputen tusschen de Britsche Regeering, vertegenwoordigd door Sir Alfred Milner, en de Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek, vertegenwoordigd door President Kruger, waren al scherper en scherper geworden.

De beweging door de kapitalisten van Johannesburg op touw gezet in overleg met de mannen die bekend waren als „de Rhodesclique”, had zich ten doel gesteld de Engelsche Regeering zich te doen mengen in het inwendig bestuur der Republiek, om zoo-doende een oorlog tot stand te brengen, waardoor zij — dom genoeg — verwachtten dat op een of andere wijze hunne belangen in Johannesburg, Rhodesia, Kimberley en elders bevorderd zouden worden.

Toen President Steyn bemerkte, dat de verhouding tusschen de twee Regeeringen, met welke beiden hij, als een verstandig en vredelievend staatsman, wenschte bevriend te blijven hoe langer hoe meer gespannen werd, achtte hij het zijnen plicht alle pogingen aan te wenden om een vredebreuk te voorkomen. Hij noodigde dus den President der Zuid-Afrikaansche Republiek en den Hoogen Commissaris uit, naar Bloemfontein te komen, om aldaar op vriendschappelijke wijze de punten in geschil met elkander te bespreken.

Deze bijeenkomst vond plaats op 31 Mei 1899 en volgende dagen. Ongelukkig heeft deze conferentie niet tot den gewenschten uitslag geleid. President Kruger bood zekere aanzienlijke wijzigingen in de wet op stemrecht aan, doch Sir Alfred Milner sloeg die kortweg van de hand, en de partijen gingen uiteen zonder dat iets van eenig nut of belang tot stand werd gebracht. President Steyn nam geen deel aan het onderhoud, daar hij slechts zijn hoofdstad had aangeboden als een geschikte plaats om die bijeenkomst te houden.

Er waren twee hoofdzaken die de President steeds in 't oog hield, t. w. den Vrede te bewaren, en het plechtig Verbond met de zusterrepubliek in 1889 aangegaan, na te komen.

De oorzaken die aanleiding gaven tot den oorlog, zijn reeds zoo dikwijls en zoo duidelijk uiteengezet, dat het onnoodig is ze hier verder na te gaan, dan alleen in zoo verre als President Steyn en zijn volk daarmede in verband stonden. Zijn standpunt dienaangaande heeft hij in de aanspraak, waarmede hij de zitting van den Volksraad op 22 September 1899 opende, duidelijk gemaakt. Hij herinnerde er aan hoe, bij de Conferentie te Bloemfontein in Mei, President Kruger zijn stemrecht van 14 jaren tot 7 had willen terugbrengen, en hoe de Conferentie onverrichter zake was uiteengegaan omdat de hooge Commissaris pal was blijven staan bij zijne „wenken”, die in werkelijkheid *eischen* waren, zonder de minste toenadering te toonen.

Echter was president Steyn in 't belang van den vrede voortgegaan de zusterrepubliek te bewegen om nog meer toe te geven, hetgeen ook geschied was.

Dit laatste hielp niet, zoodat hij nogmaals zijn invloed gebruikte en de Transvaal bewoog aan het 7-jarig stemrecht terugwerkende kracht te geven, d. w. z. dat iemand die reeds 7 jaren in Transvaal had gewoond, dadelijk het volle stemrecht kon krijgen. En bovendien werd ook toegestaan, dat de vreemdelingen nog vier zetels in den Volksraad konden krijgen.

De President ging ook den verderen loop der onderhandelingen na en toonde aan, dat de zoogenaamde „uitlander”-grieven slechts een dekmantel waren, waaronder men de Republieken van hare onafhankelijkheid wilde berooven; en dat het hem duidelijk was geworden dat het nu niet meer een kwestie was die de Zuid-Afrikaansche Republiek alleen raakte, maar die ook de onafhankelijkheid van den Oranje-Vrijstaat zou vernietigen. Hij eindigde met de woorden: „Wij staan voor de toekomst. Zij is donker. De ure van beslissing is gekomen. Onze broeders aan de overzijde van de Vaal worden met oorlog bedreigd. Hebben zij een rechtvaardige zaak? Zoo ja, wat gaat gij doen?”

U neutraal verklaren wanneer uwe broeders in een worstelwedstrijd zijn? Kan de eene Afrikaander neutraal blijven wanneer de andere voor Zuid-Afrika sterft? Gaat gij uw plechtig Verbond, dat reeds voor tien jaren heeft bestaan, op zijde zetten? Gaat gij ontrouw zijn aan uw gegeven eerewoord?

„Of gaat gij aan de wereld zeggen dat deze Staat, hoewel klein en zwak, sterk genoeg is om trouw te zijn aan zijn woord; dat gij beschouwt dat waar een Afrikaander in een goede zaak strijdt, daar de neutraliteit van een ander Afrikaander een zonde is tegen het Afrikaanderdom?

„Ziet daar vragen, die gij moet beantwoorden voor uw God en voor uw volk. Wat mij betreft, mijn besluit heeft dagen van nadenken en nachten van gebed gekost. Ik heb gedaan wat ik kon om den vrede met eer te handhaven, en zal nog alles doen. Ik zeg echter nu, met een vrij geweten en openlijk voor het volk: *„Ik verlies liever de onafhankelijkheid van den Oranje Vrijstaat met eer, dan die te behouden door oneer of ontrouw.”* Indien gij met mij verschilt, zegt het. God weet, in dezen hachelijken tijd wil ik niemand influenceeren. Gij hebt het volk kunnen raadplegen, ik niet: doet zijn wil. Denkt niet dat ik lichtvaardig over de zaak spreek. Ik weet wat het is voor twee zwakke Republieken om te strijden tegen het machtigste rijk dat de wereld ooit gekend heeft, maar ik weet dat, indien het tot een oorlog moge komen, wij dan niet strijden voor het stemrecht, maar voor het bestaansrecht van het Afrikaander volk. Onze zaak is recht. Ik heb het geloof dat niets geschiedt zonder den wil van den Allerhoogste, en dat Hij die onze vaders zoo wonderbaarlijk heeft geholpen, zich ook over ons zal ontfermen. In ieder geval, Zijn wil geschiede.”

De Britsche Regeering — niettegenstaande dat zij zich wel bewust was dat de Vrijstaat door het Politiek Verbond verplicht was als bondgenoot van de Transvaal handelend op te treden — trachtte nochtans den President over te halen, neutraal te

blijven in geval van oorlog, bewerende dat zij o zoo vriendelijk! tegenover den Vrijstaat gezind was.

Als men dit nagaat, rijst onwillekeurig de vraag op: heeft de heer Chamberlain gemeend dat President Steyn óf te ontrouw of te onkundig was om te weten wat hem en zijn volk te doen stond? Of heeft hij die houding van in twijfel te zijn wat de Oranje Vrijstaat eigenlijk doen zou, slechts aangenomen alleen om het Engelsche publiek de oogen te verblinden. Zij die dezen sluwen, slinkschen „staatsman” door geheel zijn wispelturige loopbaan hebben gadeslagen, zullen het niet moeilijk vinden deze vraag te beantwoorden.

President Steyn echter liet zich niet overbluffen. Op 3 October schreef hij aan den Hoogen Commissaris: „Ik beschouw „dat het niet mogelijk zijn zal de Regeering der Zuid-Afrik. „Republiek te bewegen, verdere voorstellen of aan-de-hand- „gevingen te doen of in overweging te nemen, tenzij niet „alleen de troepen, die nu hun Staat bedreigen, verder van „de grenzen teruggetrokken worden, maar ook een verzekering „gegeven wordt door Harer Majesteits Regeering dat alle „verdere verzending en vermeerdering van troepen dadelijk en „gedurende de onderhandelingen gestaakt zullen worden, en „dat die, welke thans op zee zijn, óf niet geland zullen wor- „den óf ten minste zoo ver mogelijk verwijderd zullen blijven „van het terrein van mogelijke vijandelijkheden. Zoo ja — „zou ik bereid zijn, dadelijk stappen te nemen om te trachten „eenige noodige belofte te verkrijgen tegen eenige daad van „inval of vijandelijkheid tegen eenig deel van Harer Majesteits „Kolonie's of Grondgebied gedurende de onderhandelingen.”

Dit aanbod werd niet aangenomen, en in eene latere correspondentie, gedurende den oorlog met Lord Kitchener gewisseld, beschuldigde President Steyn Lord Milner dat zijn boodschap van 3 October, zooals hiervoren weêrgegeven, niet behoorlijk en volledig door Zijn Excellentie aan de Britsche Regeering werd overgeseind, zooals hem verzocht werd; zooals ook op te maken is uit het telegram van den Hoogen Commissaris aan den Staatspresident van 4 October 1899, waarin hij zegt:

„Ik heb de eer de ontvangst te erkennen van UHg.Ed. *lange* telegram van gistermiddag, den *korten inhoud* (substance) waarvan ik per kabel aan Harer Majesteits Regeering heb medegedeeld. Die „korte inhoud” was niet alleen *kort*, maar ook *geradbraakt*.

Het „Ultimatum” (zoogenaamd) der Zuid-Afrikaansche Republiek was opgesteld bijna letterlijk in de woorden, door President Steyn in zijn brief van 3 October gebezigd. Dus, indien het schrijven van de Transvaalsche Regeering van 9 October als een oorlogsverklaring moest beschouwd worden, dan zou President Steyn die verklaring de Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek in den mond gelegd hebben. Maar geen onpartijdig en onbevooroordeeld persoon zal durven ontkennen dat de kennisgeving van 9 October, zooals die gesteld was, niets meer dan een *voorstel* was, om de Engelschen een gelegenheid te geven nog op het laatste oogenblik bewijs te leveren dat zij den vrede werkelijk verlangden of, zoo dat niet het geval was, dan de zaak tot een punt te brengen, alvorens de duizenden en nog eens duizenden soldaten die de Britsche Regeering sedert geruimen tijd openlijk bezig was naar Zuid-Afrika aan te voeren, zouden aangekomen zijn, en aldus alle verzet tegen het „vriendelijk advies” van Chamberlain hopeloos te maken.

Van 19 September tot 7 October zond President Steyn niet minder dan tien telegrammen door Lord Milner aan de Britsche Regeering, altijd aanbiedende al het mogelijke te doen om, door persoonlijk naar Pretoria te gaan, den Vrede te bewaren; maar hij drong ook altijd tegelijkertijd er op aan, dat het vooruitschuiven der troepen naar de grenzen der Republieken moest gestaakt worden.

Maar te vergeefs. De teerling was geworpen!

Het ligt niet in de bedoeling van dit vlugschrift, den oorlog van 1899—1902 te beschrijven. Daarover zijn reeds zoovele boeken geschreven en zullen er nog veel meer uitgegeven worden. Onder die, welke reeds verschenen zijn, is dat van Michael Davitt, het welbekende en beroemde Iersche parle-

ments-lid een der beste, indien niet het beste; en het is te hopen dat er nog eens een Hollandsche editie van dit degelijk en betrouwbaar boek zal uitkomen.

Op den avond van 11 October, te 6 ure, vaardigde de President een Buitengewone Staatscourant uit, waarin hij zijne burgers opriep, om bij hunne broeders ten Noorden van de Vaal, in het uur van gevaar, tegen de verdrukken en schenders van Recht, vast te staan, en hij zeide verder: „In 't voort- „zetten van dezen strijd laat geen enkele daad van uwen kant „anders zijn dan die welke een Christen en een burger van „den Vrijstaat betaamt. Laat ons hoopvol den uitslag van dezen „oorlog tegemoet zien, ons vertrouwen stellende in een Hoogere „Macht, zonder wiens hulp geen menschelijke wapens iets ver- „mogen kunnen. Aan den God onzer vaders onderwerpen wij „nederig onze rechtvaardige zaak. Hij beschermte het Recht. Hij „zegene onze wapenen. Onder zijn banier trekken wij het „zwaard voor Vrijheid en voor Vaderland.”

En datgene waartoe de President zijne burgers aanmoedigde, dat heeft hij steeds in eigen persoon gedaan, d.w.z. hun een voorbeeld gegeven van wat hij die zijn land en volk liefheeft, verrichten kan. Hier kan slechts in 't kort worden verhaald wat hij op het oorlogsterrein heeft verricht.

Onmiddellijk vóór den slag van Magersfontein kwam de President met 1500 man versterking daar aan. Generaal Cronje was van meening dat de slag moest geleverd worden te Scholtznek (dichter bij Kimberley) in plaats van te Magersfontein, maar President Steyn steunde Generaal de la Rey in zijn oordeel, dat laatstgenoemde plaats meer geschikt was, en eindelijk liet Generaal Cronje zich overreden. Daaraan had hij, in groote mate, zijne schitterende overwinning te danken.

Na Paardeberg, alwaar Cronje zulk een roemrijke nederlaag leed, kwam President Steyn eerst, zoo als ook een paar dagen later President Kruger naar het slagveld van Abrahamskraal, 50 mijlen ten westen van Bloemfontein, en trachtte zijne burgers, die voor de steeds aangroeiende overmacht van den vijand begonnen te wijken, aan te moedigen — doch te vergeefs. De

overgave van Cronje had hen voor het oogenblik geheel ontmoedigd, en al wat de President, geholpen door generaals de Wet en De la Rey doen kon, was te beletten dat er eene algemeene paniek en vlucht plaats vond.

Nadat Bloemfontein zonder slag of stoot was ingenomen, vertrok de President met zijn Uitvoerenden Raad naar Kroonstad. Gelukkig verliet hij zijn hoofdstad per kar en niet per spoor, want kort voor zijn vertrek had een of ander verrader de spoorlijn een paar mijlen buiten de stad opgebroken, met het blijkbaar doel den President te doen verongelukken indien hij per trein gereisd had.

Lord Roberts vertoefde geruimen tijd te Bloemfontein, om zijn afgematte soldaten op hun verhaal te laten komen en nog meerderen bij hun reeds overweldigend getal te voegen. Intuschen werd een buitengewone zitting van den Volksraad gehouden. Toen lord Roberts Kroonstad later innam, trok President Steyn zich met zijne Regeering terug naar Heilbron, van uit en rondom welk middelpunt hoofdcommandant Christiaan de Wet de Engelschen gedurende den loop van den oorlog gedurig „verrassingen” bezorgde.

Tegen het einde van Juli 1900 bracht President Steyn een bezoek aan de Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek, die toen gevestigd was te Nelspruit op de Ooster-lijn. Toen hij, op een gedeelte van zijn lange en gevaarlijke reis vergezeld door hoofdcommandant de Wet en eenige honderden burgers, van af Reitzburg door de districten Rustenburg, Waterberg en Lijdenburg heen en terug ging, was deze tocht een der merkwaardigste ondernemingen die gedurende dezen oorlog plaats vond.

Op 5 November 1900 gebeurde het ongeval te Bothaville. Door de zorgeloosheid zijner brandwachten werd Generaal de Wet onverwachts aangevallen door eene macht onder Kolonel de Gallois, en toen ook Generaal Knox gedurende het gevecht met nog een andere groote macht kwam aansnellen, was de Wet verplicht terug te trekken met verlies zijner kanonnen (waarvoor hij echter geen ammunitie meer had) en met achterlating van een aantal zijner manschappen als krijgsgevangenen.

Onder deze was ook de heer Jacob de Villiers, de bekwame en dappere Staatsprocureur van den Oranje-Vrijstaat, die gewond op het slagveld achterbleef. President Steyn, die tegenwoordig was, werd ook bijna gevangen genomen en ontsnapte ternauwernood.

Op 12 December 1900 vond het zoo beroemde doorbreken van de Vrijstaatsche commando's te Sprinkhaansnek plaats. De vijand had, met zeer groote macht, hoofdcommandant de Wet eindelijk zoo „vastgekeerd" en omsingeld, dat het ontkomen schier onmogelijk scheen en de gewone voorbarige telegrammen, aankondigende dat de Wet zoo goed als gevangen was, waren reeds gepubliceerd. Met President Steyn aan de spits, en Generaal de Wet de achterhoede aanvoerende, trokken de Vrijstaatsche commando's met wagens, karren, „handpaarden", hoornvee, kanonnen en alles wat zij bij zich hadden door het cordon, dat generaal Knox zoo zorgvuldig had gespannen, en de Engelsche generaals moesten nogmaals met „leedwezen rapporteeren" dat hunne slimme plannen weder mislukt waren.

Kort daarna, tegen het einde der maand Februari, vergezeld President Steyn hoofdcommandant de Wet naar de Kaapkolonie, van waar zij, door volle rivieren en gebrek aan voedsel voor hunne paarden, verplicht werden na 14 dagen terug te keeren naar den Oranje Vrijstaat. Gedurende dezen tocht, die uitging van Heilbron en zich zoo ver uitstreekte als de Aar (in de „Karoo" der Kaapkolonie), reisde de President 700 mijlen te paard in omstreeks 7 weken, en hij ging ongedeed door vele gevaren en nauwe ontkomingen. Aan het doorwaden van de Oranjerivier en aan de gevechten, die gedurig op de heen- en terugreis plaats vonden, nam hij deel, en hij moedigde zijne burgers aan door zelf de handen uit te steken en het werk van een gewoon burger te doen. In de Oranjerivier sprong hij zelf, half gekleed, in 't water, om karren en paarden er door heen te helpen slepen.

In Juni 1901 kwam President Steyn, voor de tweede maal gedurende den oorlog, de Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek bezoeken, welke reis met buitengewoon gevaar ge-

paard ging, doordat men den spoorweg moest oversteken onder het vuur der Engelsche fort en soldaten.

De ontmoeting vond plaats te Waterval, in het district Bethal, en daar werd nogmaals — grootendeels naar aanleiding van Steyns ferme en standvastige houding — besloten, „dat „geen vrede gesloten zou worden, en geene vredesvoorwaarden „aangenomen zouden worden waardoor de onafhankelijkheid en „het bestaan als een volk, of de belangen van de koloniale „broeders prijs zullen worden gegeven.”

Op den 13den Juli 1901 werd de President, terwijl hij en de leden van zijn Bestuur te Reitz vernachtten, overvallen door een colonne onder generaal Broadwood, en voor de tweede maal ontsnapte hij ternauwernood, terwijl de leden van zijn Uitvoerenden Raad, te zamen met nog 30 andere manschappen, gevangengenomen werden. Des Presidents „lijfjong” Ruiters, een zeer getrouwe en schrandere kleurling, hielp zijn heer en meester ontkomen, door de Engelsche soldaten diets te maken dat de President nog in zijn tent was, en dat de man, die daar zonder jas wegreed, „zomaar een boer” was.

De Engelschen maakten zich bij deze gelegenheid ook meester van eenige correspondenties, die kort te voren tusschen de beide regeeringen gewisseld waren. Deze brieven van de regering der Zuid-Afrikaansche Republiek hadden het gevolg den vijand nieuwen moed te geven, doordat de Transvaalsche Regeering en krijgsofficieren daarin een eenigszins mismoedige beschrijving hadden gegeven van de toestanden zooals zij destijds in het „Hoogveld” van de Transvaal bestonden.

Uit den brief van President Steyn, dien hij geschreven had in antwoord op de missive der Zuid-Afrikaansche Republiek, vernamen de Engelschen echter dat het hoofd van den O.V.-Staat even standvastig en hoopvol was als aan het begin van den oorlog, en ook waren zij reeds bewust van het besluit, te Waterval genomen, waaruit duidelijk genoeg bleek dat de Transvalers ook nu vast besloten waren den strijd tot „het bitterste einde” door te zetten.

Toen Lord Kitchener op 7 Augustus 1901 zijne wanhopige Proclamatie (bekend als de *Papieren Bom*) uitzond, nam President Steyn de gelegenheid te baat, hem op 15 Augustus 1901 een breedvoerig antwoord te zenden, welk antwoord de geheele toedracht der zaak van de Republieken en de houding van President Steyn zelve zoo duidelijk en zoo overtuigend uiteen zette, dat het, hoewel wat lang, hier in zijn geheel moet worden weergegeven. Het is een staatsdocument, dat gelezen kan worden als President Steyn's *apologia pro vita sua* wat den oorlog betreft, en luidt als volgt:

te Velde, 15 Aug. 1901.

Aan

Zijne Excellentie Lord Kitchener enz.

Excellentie!

Ik heb de eer de ontvangst te erkennen van Uw Excellenties geëerd schrijven d.d. 6 Aug. 1901, insluitende UE.'s Proclamatie van denzelfden datum.

De niet onvriendelijke toon van UEx.'s schrijven geeft mij de vrijmoedigheid om UEx.'s schrijven eenigszins breedvoerig te beantwoorden. Ik heb opgemerkt, niet alleen in uwen brief, maar ook dat verantwoordelijke staatsmannen aan uwe zijde beweren dat de verklaring van oorlog van de Z. A. R. en de inval in het Britsche grondgebied de oorzaak was van den oorlog.

Ik acht het nauwelijks noodig om UEd. te herinneren, dat in 1895, toen de Z. A. R. ongewapend en rustig was, vertrouwende dat hare naburen beschaafde volkeren waren, er onverwachts een aanval op haar werd gedaan uit het Britsch grondgebied. Onnoodig acht ik het UEd. er op te wijzen, dat toen die gekke onderneming — dewelke alleen kon worden ondernomen door een man die door zijne ijdelheid krankzinnig was geworden, mislukte en de heele boel in handen van de Z. A. R. viel, de Regeering der Z. A. R., vertrouwend op den rechtvaardigheds-zin van het Engelsche volk, al de personen die zij gevangen

genomen had en die, volgens alle internationale recht den dood hadden verdiend, heeft overhandigd aan H. M. Regeering.

Ik acht het ook niet noodig om UEd. er op te wijzen, dat, toen een rechtvaardige rechter de leiders van de expeditie tot gevangenisstraf veroordeelde, de voornaamsten van hen niet in de gevangenis werden gehouden om hun geheelen straftijd uit te dienen, maar, vóór het einde daarvan, om een of andere beuzelachtige reden losgelaten werden. Ik behoef UEd. er niet aan te herinneren, dat toen een Parlementaire Commissie werd benoemd om de oorzaak en reden van gemelde „expeditie” te onderzoeken, die commissie, in plaats van de zaak te onderzoeken, getuigenissen bedekt heeft gehouden en dat, toen de Commissie, niettegenstaande Hoogen invloed die gedurende de zitting van die Commissie gebezigd werd, den hoofd-zamenzweerder, den heer Rhodes, schuldig heeft bevonden en als zoodanig aan het Parlement heeft gerapporteerd, de heer Chamberlain, die een van de leden van de Commissie was, in tegenstrijd met eigen rapport, den heer Rhodes heeft verdedigd.

UEx. zal moeten erkennen dat de Z. A. R., evenals de beschaafde wereld, volkomen het recht had om tot de conclusie te komen, dat de Jameson-expeditie, die wij eerst dachten dat ondernomen was door onverantwoordelijke personen, en zonder medeweten van H. M. Regeering, wel bekend was, indien niet aan allen, dan toch aan sommige leden van H. M. Regeering. Ik behoef UEx. er niet aan herinneren, dat sedert dien tijd niet alleen geene billijke schadevergoeding aan de Z. A. R. werd betaald, zooals destijds beloofd, maar werd zij gedurig met dépêches en dreigementen omtrent haar inwendig bestuur lastig gevallen. Ik behoef ook niet UEx. te melden, hoe van buiten af invloed werd gebruikt om memories aan H. M. Regeering op te maken over de beweerde grieven, ten einde H. M. Regeering de gewenschte gelegenheid te geven om zich in te laten met het inwendige politiek van de Z. A. R.

Zooals ik gezegd heb, acht ik het niet noodig UEx. aan bovenstaande te herinneren, omdat ik meen dat zij aan UEx. wel bekend zijn.

Zeer gaarne echter wil ik UExs. vriendelijke aandacht op de volgende feiten vestigen:

Toen ik gedurende den omloop van laatstgemelde memorie zag, dat er een zekere partij hard bezig was om te trachten de Britsche Regeering in oorlog te wikkelen met de Z. A. R., ben ik tusschen beide gekomen, en heb ik getracht door partijen bij elkander te brengen en door mijn invloed bij de Z. A. R. te gebruiken, haar over te halen aan de eischen van H. M. Regeering in te geven, den vrede voor Zuid-Afrika te bewaren.

Ik heb de Transvaal overgehaald in te geven, niet omdat ik beschouwde dat de Britsche Regeering recht had zulke eischen te doen, maar slechts om bloedvergieten te voorkomen. Toen de Britsche Regeering nog niet tevreden was, is de Z. A. R. voortgegaan om concessie op concessie te maken aan de steeds vermeerderende eischen van H. M. Regeering, tot uiteindelijk H. M. Regeering een voorstel maakte om de wet over stemrecht aan eene Commissie te onderwerpen. Op verzoek van den Britschen Agent in Pretoria werd eerst een voorstel door de Z. A. R. gemaakt, bevattende veel meer dan de eischen van den Hoogen Commissaris. Toen dit voorstel niet door H. M. Regeering werd aangenomen, maar verdere eischen werden gesteld en de Z. A. R. haar voorstel terugtrok en aan H. M. Regeering schreef dat zij gereed was om H. M. Regeeringsvoorstel, om de wet aan eene Commissie te onderwerpen, aan te nemen, heeft de Britsche Regeering alle correspondentie gesloten en aan de Z. A. R. geschreven dat zij later hare eischen zou stellen. In andere woorden, de Britsche Regeering heeft toen de Z. A. R. een ultimatum aangezegd, en werd klaarblijkelijk alleen teruggehouden om den oorlog te beginnen omdat hare troepen nog niet allen in Z. Afrika geland waren.

De O. V. S. Regeering is toen weder in de bres gesprongen, ten einde nog op het laatste te trachten den oorlog te verhinderen, en heeft door den Hoogen Commissaris direct aan de Britsche Regeering getelegrafeerd, verzoekende om haar in kennis te stellen met de eischen die zij van plan was te maken tegen de Z. A. R., welk telegram, tot mijn leedwezen, nooit

ten volle werd overgetelegrafeerd. In plaats van mijn telegram te beantwoorden werden er gedurig troepen van alle oorden der wereld aangevoerd en samengepakt op de grenzen niet alleen van de Z. A. R. maar ook van den tot nog toe bevrienden O. V. S. En toen de Z. A. R. zag dat het Engeland niet te doen was om beweerde grieven te herstellen, die nu van alle kanten erkend worden nooit bestaan te hebben, maar de onafhankelijkheid der Republiek te ontnemen, heeft zij de Britsche Regeering verzocht de troepen van hare grenzen weg te nemen en alle disputen aan arbitrage te onderwerpen. Dit geschiedde omtrent drie weken nadat de Britsche Regeering haar het ultimatum had aangezegd, en omtrent een maand nadat de O. V. S. Regeering een telegram van den Hoogen Commissaris had ontvangen, haar vragende neutraal te blijven, dus duidelijk te kennen gevende dat de Britsche Regeering van plan was oorlog te maken met de Z. A. R. Dit telegram werd gezonden aan den O. V. S., terwijl men wist dat de O. V. S. een defensief verbond had met de Z. A. R. sedert het jaar 1889.

Toen de Z. A. R. besloot om hare grenzen te verdedigen tegen de vijanden die daar in de nabijheid stonden, was ik verplicht om een van de pijnlijkste stappen voor mij te nemen, n.l. de banden van vriendschap die er tusschen ons en de Britsche Regeering bestonden te verbreken, en — getrouw aan ons verbond — de zusterrepubliek bij te staan.

Dat wij volkomen recht hadden in onze beschouwing dat de Britsche Regeering vast besloten had de twee Republieken uit te wisschen, is sedert het uitbreken van den oorlog duidelijk gebleken. Het is niet alleen gebleken uit de documenten, die in onze handen vielen, waaruit duidelijk zichtbaar is dat sedert 1896, d.i. van af „Jameson's Raid”, de Br. Reg. vast besloten was een inval te maken in beide Republieken, maar het is nog onlangs erkend geworden door Lord Lansdowne, dat hij reeds in Juni 1899 met Lord Wolseley, destijds opperbevelhebber van H. M. troepen, den besten tijd om een aanval in de twee Republieken te maken, heeft besproken. UE.

zal dus zien dat wij niet het zwaard hebben getrokken, maar dat wij alleen het zwaard hebben weggestooten dat alreeds op onze keel was gelegd. Wij hebben alleen in zelfverdediging gehandeld — een van de heiligste rechten van den mensch — ten einde ons recht van bestaan te handhaven. En daarom ook vermeen ik met eerbied, dat wij recht hebben om op een rechtvaardigen God te vertrouwen.

Ik merk weder op, dat UEx. andermaal nederkomt op de onmogelijkheid van interventie van eene vreemde mogendheid en UEx. doet uitkomen alsof wij ons alleen verzetten met de hoop op zoodanige interventie.

Met UEx's verlof wil ik gaarne onze positie, wat interventie betreft, duidelijk maken. Het is deze: Wij hebben gehoopt, en hopen nog, dat het zedelijk gevoel van de beschaafde wereld zich zou verzetten tegen de misdaad die Engeland in Zuid-Afrika doet, n.l. waar het tracht het bestaan van een jong volk te vernietigen, maar toch waren wij altijd vast besloten, indien onze hoop niet verwezenlijkt mocht worden, om dan, met het vast vertrouwen op een genadigen God onze uiterste krachten in te spannen om ons zelve te verdedigen en dat besluit staat bij ons nog onwrikbaar vast.

Ik merk verder op dat UEx. aanneemt, dat onze strijd hopeloos is. Ik weet niet waarop UEx. uwe beschouwing grondt. Laten wij voor een oogenblik onze wederzijdsche toestanden van nu met die van een jaar geleden, na de overgave van Generaal Prinsloo, gaan vergelijken. Een jaar geleden na de overgave van Generaal Prinsloo was de Kaapkolonie geheel en al rustig en vrij van onze commando's. De O.V.S. was bijna geheel en al in uwe handen, niet alleen hoofdsteden, spoorlijnen en andere dorpen, maar ook het geheele land, behalve daar waar Commandant Haasbroek met zijn commando was. En in de Z. A. R. was het bijna evenzoo gesteld. Die was bijna geheel en al in uwe hand, behalve waar generaal de la Rey was met zijne commando's en generaal Botha met de zijnen achter in het Boschveld.

Hoe staan de zaken heden?

De Kaapkolonie is, zoo te zeggen, overtrokken met onze commando's en zijn zij werkelijk in tijdelijk bezit van het grootste gedeelte van de Kaapkolonie, zij trekken daar rond zooals zij verkiezen, en waar nog gedurig velen van onze stamverwanten en anderen bij ons aansluiten, zich alzoo verzettende tegen het gruwelijk onrecht dat de Republieken wordt aangedaan.

In den O. V. S. erken ik volgaarne dat UE. in bezit is van de hoofdstad, spoorwegen en weinige andere dorpen niet aan den spoorweg gelegen, maar dat is ook alles wat UEx. bezit. De geheele O. V. S., uitgezonderd het bovengenoemde, is in *ons* bezit. In de meeste van de hoofdsteden zijn door ons landdrosten in het district aangesteld. Orde en recht worden dus door ons en niet door UEx. gehandhaafd in den O. V. S. In de Transvaal is het eveneens gesteld. Ook daar wordt door de magistraatspersonen, door de Regeering aangesteld, gezorgd voor de handhaving van recht en orde.

Het zij mij vergund te zeggen, UEx's jurisdictie strekt slechts zoo ver als UEx's kanonnen kunnen bereiken. Als UEx. de zaken uit een militair oogpunt beschouwt, dan zal UEx. moeten erkennen dat onze zaak in het laatste jaar, niettegenstaande de geweldige overmacht die tegen ons in 't veld gebracht is, verbazend is vooruitgegaan, en dat er van hopeloosheid geen sprake kan zijn, en dus indien uwe proclamatie daarop gebaseerd is, dan heeft zij nu minder recht van bestaan dan een jaar geleden.

Het spijt mij dat ik iets moet schrijven dat op bluffen lijkt, doch de bewering in UEx.'s proclamatie brengt mij ertoe.

Om nu over te gaan tot de 35000 mannen die UEx. beweert in UEx.'s handen te zijn, is het mij moeilijk om, wat dat getal betreft, iets te zeggen. Echter wil ik dit zeggen, dat behalve de mannen die of verleid zijn geworden van hunne verplichtingen tegenover hunne Regeering door de proclamaties van UEx.'s voorganger, of die door een geest van verraad of om andere redenen tot den vijand zijn overgegaan, die — Gode zij dank — betrekkelijk weinig in getal zijn, zijn de rest die eerlijk als krijgsgevangenen zijn genomen, en nog als zulks worden gehouden, of oude en ziekelijke mannen of jonge zoons die

niet dienstplichtig waren, en die met geweld door UEx.'s troepen van hunne plaatsen werden weggevoerd, en tegen hun zin en wil in kampen werden opgesloten. Om dus te beweren dat de personen, onder de twee laatste hoofden vallende, vredevol daar verblijf houden, is niet in ernst aan te nemen. Ik kan met waarheid verklaren, dat, behalve de krijgsgevangenen en de weinigen die overgelopen zijn naar den vijand, de overgrootste meerderheid van de strijdende burgers nog onder de wapenen staan. Wat betreft degenen die overloopen — hetwelk haast niet meer gebeurt — van ons naar den vijand, kan ik alleen zeggen dat onze ondervinding daarin niet alleen staat, maar dat de geschiedenis toont dat in alle vrijheidsoorlogen, zooals in Amerika en elders, er dezulke zijn, en zullen wij maar trachten om zonder hen voort te gaan.

Wat de 74,000 vrouwen en kinderen betreft, die U Ex. beweert in de kampen worden onderhouden, komt het mij voor dat UEx. niet moet weten op welke gruwelijke wijze die arme weerloozen door UEx.'s troepen van hunne huizen worden weggescheurd, terwijl al hun have en goed door de troepen vernield was, ja, zoo zelfs dat die arme, onschuldige slachtoffers van den oorlog, in alle weer en wind, nacht en dag rondvluchten wanneer een vijandelijk leger aankomt, om niet in de handen van den vijand te vallen; en hebben U Ex.'s troepen niet ontzien om op die hulpeloozen, wanneer zij met hunne wagens of alleen vluchtten, terwijl uwe troepen wisten dat het slechts vrouwen en kinderen waren, met grof geschut en klein geweer te schieten, om hen in handen te krijgen, waardoor menig vrouw en kind gedood of gewond werd; zooals b.v. nog onlangs gebeurd is, op den 6den Juni, te Graspan nabij Reitz, waar, toen een vrouwen-lager en niet een convooi, (zooals aan UEx. gerapporteerd werd), door UEx.'s troepen gevangengenomen werd, en weer door ons ontzet, terwijl uwe troepen achter de vrouwen schuilging namen, en toen uwe versterking kwam, schoten zij met grof geschut en klein geweer op dat vrouwenlager, niettegenstaande dat zij wisten dat het slechts een vrouwenlager was.

Ik kan honderden gevallen van dien aard opnoemen, doch ik acht het niet noodig, want als UEx. de moeite wil nemen, een eenigszins waarheidlievend soldaat daaromtrent te vragen, zal hij mijne bewering moeten bevestigen. Om te zeggen dat zij in de kampen zijn met hun wil, is in strijd met de feiten, en om te beweren dat die vrouwen naar die Kampen werden gebracht omdat de Boeren ongewillig zijn voor het onderhoud van hunne families te zorgen, zooals men zegt dat .Z. E. de minister van oorlog onlangs in het Parlement heeft gedaan, is een laster die ons minder kwaad doet dan den lasteraar en die ik zeker ben nimmer UEx.'s goedkeuring kan wegdragen.

Wat de proclamatie nu zelf betreft. kan ik UEx. de verzekering geven mij aangaande, zij geene verandering zal maken om mijn plicht, zooals mijn geweten, en niet zooals de vijand mij dat voorschrijft, tot het einde getrouw te vervullen. Ons land is geruïneerd, onze huizen en haarden vernield, ons vee weggevoerd, of bij duizenden doodgeslagen, onze vrouwen en kinderen door de troepen en gewapende kaffers gevangen, beledigd en weggenomen, en vele honderden (duizenden?) hebben reeds hun leven opgeofferd voor de vrijheid van hun Vaderland — zullen wij dan nu kunnen terugdeinzen van onzen plicht, waar onze personen bedreigd worden door verbanning? Zullen wij dan ontrouw kunnen worden aan die honderden dooden en gevangenen, die, op onze standvastigheid vertrouwende, hun leven en vrijheid veil hadden voor het Vaderland, of ontrouw in ons geloof op een Rechtvaardigen God; die ons zoo wonderbaarlijk tot nog toe heeft in stand gehouden? Ik ben overtuigd dat als wij zulks zouden, wij niet alleen door UEx. en eenig ander eerlijk man, maar ook door ons zelve zouden veracht worden.

Ik wil eindigen met UEx. de verzekering te geven dat niemand meer begeerig is dan ik om den vrede hersteld te zien, en ben ik derhalve gereed UEx. ten eenigen tijd te ontmoeten, om met UEx. termen te bespreken waarop de vrede kan worden bewerkstelligd; maar om UEx. niet te misleiden moet ik zeggen, dat bij ons geen vrede aanneembaar zal zijn waarbij de onafhankelijkheid der twee Republieken en de belangen

der koloniale broeders, die bij ons zijn aangesloten, niet gehandhaafd worden.

Als het een misdaad is om in zelfverdediging te strijden en zoodanige misdaad gestraft moet worden, dan meen ik dat Z. M. 's regeering tevreden kan zijn met de vernietiging van het land, de kastijding van vrouwen en kinderen, en met de algemeene ellende waarmede deze oorlog gepaard is gegaan. Het is in UEx.'s macht, eer dan in eenige andere macht, om een einde hieraan te maken en zodoende dit ongelukkig werelddeel in zijn vorig geluk te herstellen. Wij vragen geene grootmoedigheid: wij eischen slechts rechtvaardigheid.

Ik sluit hierbij in eene vertaling van dit mijn schrijven, om te verhinderen dat door verkeerde vertaling UEx. niet den juisten inhoud van mijn brief te weten kan komen, zooals onlangs geschied is, toen een brief, dien ik aan de Regeering der Z. A. R. had geschreven en die te Reitz in uwe handen viel werd gepubliceerd, maar op zoodanige wijze, dat men hem bijna niet herkende, want niet alleen werd hij op sommige plaatsen verkeerd vertaald, maar zinnen werden ingelascht die nooit waren geschreven, en andere deelen werden geheel en al uitgelaten, zoodat een geheel verkeerde beteekenis aan den brief werd gegeven.

Ik heb de eer enz.

(get.) M. T. STEYN,
Sts.-Pres. O. V. S.

In Maart 1902 begonnen de onderhandelingen over de „Termen van Overgave”, die te Vereeniging op 31 Mei 1902 voltrokken werden.

President Steyn was juist in dien tijd naar de commando's van Generaal de la Rey ten westen van Transvaal gegaan, om aldaar een geneeskundige over zijn gezondheidstoestand te raadplegen.

Toen hij te Klerksdorp de leden der Regeering van de Zuid-Afrikaansche Republiek ontmoette, bleek het dat hij aangetast was

door een zeer gevaarlijke ziekte. Niettegenstaande dit, nam hij deel aan alle onderhandelingen, die eerst te Klerksdorp en later te Pretoria en Vereeniging plaats vonden.

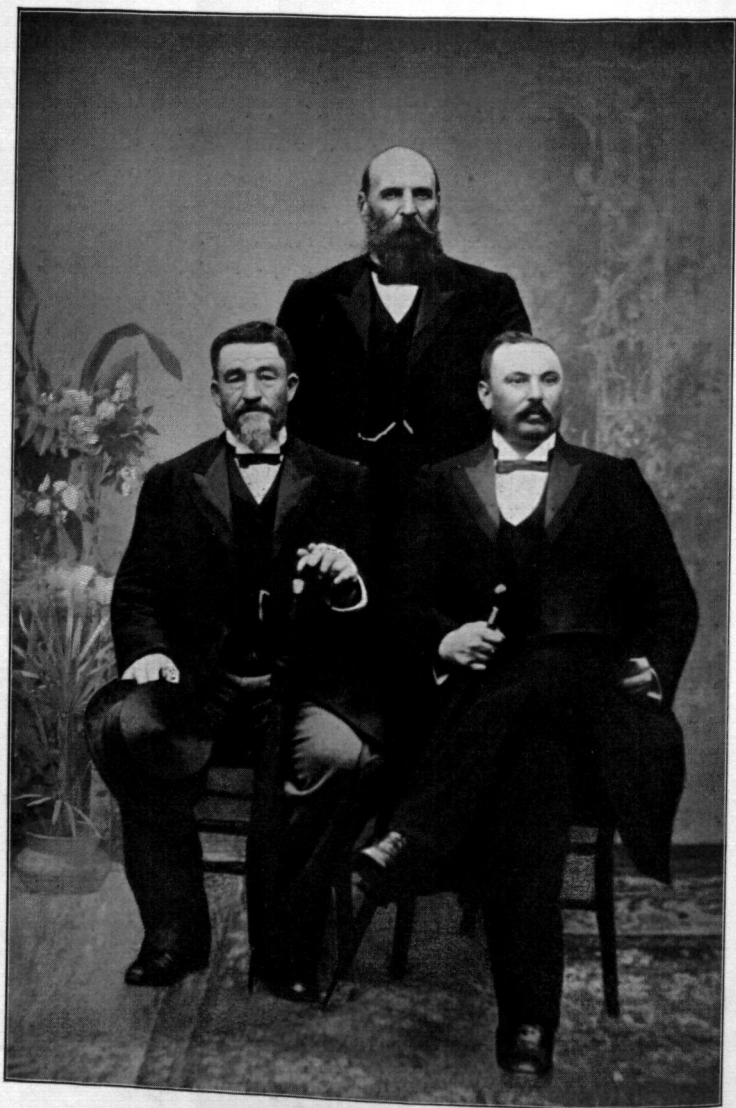
De beschrijving van die onderhandelingen kan hier niet worden opgenomen. President Steyn bleef — doodelijk ziek als hij was — volharden op den ingeslagen weg. Hij wilde van geen termen hooren waardoor de onafhankelijkheid van zijn land zou aangeraakt worden. Hij had meermalen verklaard dat hij nimmer eenig document zou teekenen, waardoor hij het bestaan van zijn volk als een vrij, zelfstandig volk zou weggeven.

Intusschen werd zijn toestand zeer bedenkelijk, en een paar dagen vóór het sluiten van den Vrede was hij verplicht, op aandrang van zijne vrienden en de generaals zoowel als van de geneesheeren, Vereeniging te verlaten om zich naar Krugersdorp, naar het huis van Dr. Van der Merwe, die hem zoo getrouw heeft verpleegd, te begeven.

Daar lag hij tusschen leven en dood, en werd gedurende eenige weken aan het behoud van zijn leven gewanhoopt; — toch herstelde hij later zoover, dat hij in staat was, met zijn gezin, de reis naar Europa te ondernemen.

Hier gekomen, ligt hij thans te Scheveningen ziek, doch volgens deskundige beschouwing schijnt er nu alle kans te bestaan op volkomen herstel. Dat geve God! En het zij het ernstig gebed van ieder Afrikaander die zijn land en volk liefheeft, dat die held, die edele en groote staatsman „*sans peur et sans reproche*” hier in dit gastvrije Nederland, dit land, welks overheid en volk zoo veel gedaan hebben en zoo veel liefde en belangstelling getoond hebben voor hunne verdrukte stamverwanten in Zuid-Afrika, weder sterk en gezond moge worden, om nog jaren lang dat volk, waarvoor hij zijn goed, zijn gezondheid en zijn leven veil had, in de toekomst zooals in het verleden, tot Leidsman te zijn.

DE WET, DE LA REY, BOTHA.

DE GENERAALS BOTHA, DE WET EN DE LA REY.

Het is niet zonder eenigen schroom en dan na het opperen van bezwaren, dat ik gehoor heb gegeven aan de vereerende uitnoodiging van de redactie van dit maandschrift om een schets te schrijven van het drietal mannen, wier namen juist nu in binnen- en buitenland weer op ieders lippen zijn en wier bewegingen weer met bijna evenveel aandachtige belangstelling worden gevolgd als in de dagen, toen zij aan het hoofd hunner heldenscharen heurtelings den vijand opzochten en aantastten en door meesterlijke bewegingen aan omsingeling of verplettering door een overmacht wisten te ontkomen.

Het zij mij toegestaan, alvorens een en ander van de drie generaals te gaan vertellen, mijn aarzeling met een enkel woord toe te lichten om althans het mogelijke verwijt van onvolledigheid te ontgaan. Vooreerst meen ik dan, dat de onmisbare tijdsruimte, die na een wereldgebeurtenis als den Zuid-Afrikaanschen oorlog moet verlopen om het schrijven van een eenigszins onbevangen en juiste geschiedenis ervan mogelijk te maken, nog niet achter ons ligt. En het leven dezer drie mannen, tezamen met dat van hun Staatspresidenten, vooral president Steyn, gedurende de laatste drie jaren, is bijna de geschiedenis van den oorlog. Zonder een

vrij verkeer met Zuid-Afrika en een vrij onderzoek ter plaatse met onbelemmerde kennisneming van alle bescheiden, schijnt het mij voorts toe, dat geen werk over dezen zoo merkwaardigen krijg op eenige volledigheid kan bogen. Terecht zoude men mij echter kunnen tegenwerpen, dat aan een schets niet dezelfde eischen worden gesteld als aan een werk dat er aanspraak op maakt in den letterlijken zin des woords een geschiedenis van den oorlog, ofwel een biografie van een of meer hoofdfiguren van het Zuid-Afrikaansche drama te zijn.

Onze Nederlandsche taal bezit een mooi woord voor een mooi begrip: kloekheid. De meest op den voorgrond tredende karaktereigenschap van de heldentrits, die door den Afrikaner-stam is waardig gekeurd, na de nederlaag met de wapenen, zijn goed recht te gaan bepleiten buiten Zuid-Afrika en een beroep te doen op de offervaardigheid der beschaafde wereld om zijne nationaliteit te handhaven in den moreelen en economischen strijd om het bestaan voor welken hij nu is geplaatst — de meest naar voren dringende eigenschap van het illustre driemanschap dan is *kloekheid*. Kloek was voor den oorlog reeds hun woord, toen zij beseften, dat geen stemrecht noch andere „Uitlandergrieven” de ware beweegredenen van Engeland's grimmig optreden waren. Zoowel Botha als de la Rey hebben in den Volksraad in de onvergetelijke zitting van October 1899, waarin de Regeering gemachtigd werd tot het zoogenaamde ultimatum, zonder aarzeling aan de stem van hun geweten als Volksvertegenwoordigers en goede vaderlanders gehoor gegeven, en in het volle bewustzijn van hun verantwoordelijkheid de Regeering gesteund en gesterkt in haar vastberaden besluit om tot het uiterste blijk te geven van haar vurigen wensch een vreeselijken oorlog te voorkomen, maar tevens liever met eere onder te gaan, wanneer de ramp niet af te wenden zoude zijn, dan met oneer zich het juk van vreemde dwingelandij zonder wanhopig verzet op de schouders te laten leggen. Er waren in den Transvaalschen Volksraad,

na de geweldige spanning door Engeland's tergend optreden opgewekt, natuurlijk leden over wie de heethoofdigheid begon vaardig te worden. Maar de groote meerderheid bewaarde een bewonderenswaardige koelheid van oordeel en verloor niet hare bezadigheid, — vrucht misschien van dat kenmerkende flegma der Afrikaners, dat zij, zoo wij Nederlanders het inderdaad bezitten, zeker van ons geërfd en tot volkomenheid gebracht moeten hebben. Onder de leden, die het meest den verschrikkelijken ernst van het oogenblik doorzagen en poogden het gevaar alsnog te bezweren, behoorde de vertegenwoordiger van Lichtenburg, Koos de la Rey, gelijk hij gemeenzaam werd genoemd. Minder donker moge zijn zooveel jongere ambtgenoot voor Vrijheid, Louis Botha, de zaak hebben ingezien — ook hij wist, dat zijn vaderland een stikduistere toekomst tegemoet ging. Maar toen het gold de vraag van een roemvolle nederlaag of een smadelijk toegeven aan onredelijke eischen, hebben zij met zooveel alle partijpolitiek het zwijgen opgelegd en hun stem gegeven aan een voorstel, dat verderf en ondergang voor staat en individu kon brengen, maar voor alle tijden 's lands eer ongerept zou laten.

De Wet heeft ten aanzien van de vraag: Vrede of oorlog? geen onmiddellijken invloed geoeffend, omdat hij bij het besluit, genomen in de plechtige Volksraadzitting vlak voor den oorlog, reeds geen lid meer van dit hooge lichaam was. Het schijnt, dat hij te midden van zijn ambteloos leven op zijn plaats zich niet sterk met de politiek van den dag heeft bemoeid. Maar het lijdt geen twijfel, dat zijn opinie gevestigd was, toen er gekozen moest worden krachtens het bondgenootschap met de Zuid-Afrikaansche Republiek. Voor de leden van den Vrijstaatschen Volksraad toch was de vraag niet om eindelijk front te maken tegenover onbeschaamde inmenging in zuiver binnenlandsche aangelegenheden — weliswaar slechts een voorwendsel om te komen tot een gansch ander doel: vermeerstering van grondgebied — maar wel om trouw te zijn aan het heilig verbond tot gemeenschappelijke verdediging

van der vaderen erfdeel. Te zeggen, dat de Vrijstaat vermoedde, dat ook hij toch in den Raad der Boozen te Londen was bestemd om te verdwijnen, schijnt een onjuiste en onbillijke verklaring van het manmoedig besluit der Vrijstaatsche patres conscripti om hun woord gestand te doen. Geen zucht naar zelfbehoud, maar mannenplicht alleen heeft buiten twijfel den Vrijstaat genoopt de wapenen op te nemen. President Steyn's rede in den Volksraad van 22 September 1899 — nog onlangs door den oud-staatssecretaris Reitz weergegeven in dit maandschrift — bewijst het voldoende; en ieder, die weet wie Christiaan de Wet is, begrijpt thans wat zijn antwoord moet geweest zijn op het plechtig, aangrijpend woord van het hoofd van Staat, al kon hij het ook niet meer met zijn stem bezegelen in 's lands vergaderzaal.

Is het nog wel noodig voor Nederlanders, die met gespannen aandacht, vaak met trillende zenuwen, de oorlogsberichten hebben afgewacht en gelezen, te gewagen van de kloekheid dezer drie aanvoeders te velde? Te herinneren aan hun onversaagdheid, in het aangezicht des doods, hetzij aan het hoofd van groote legerbenden, hetzij slechts van een handvol getrouwen vergezeld? De oorlog heeft lang genoeg geduurd, en hun oorlogsdaden zijn groot genoeg geweest, om den roem van hun dapperheid tot in de verste hoeken der wereld te verspreiden. Eenzelfde moed bezielde hen; verschillend was misschien slechts de wijze, waarop zij hem openbaarden: Louis Botha, de jongste der opperbevelhebbers, wien zelfs in de ure van het grootste gevaar zijn frissche levenslust en aanstekelijke blijmoedigheid niet verlieten; de la Rey, de stoere ijzervreter, voor wien een diepe ernst de onafscheidelijke gezellin bleef ook bij den grootsten voorspoed zijner wapenen, de oogenschijnlijk onaandoenlijke Calvinist, dien rampspoed meer nog tot energie leek te prikkelen dan zegepraal; de Wet, dien de Engelschen den minder hoffelijken, maar veelzeggenden bijnaam van „the daring beggar” hebben gegeven; de Wet, wiens naam de verpersoonlijking is van dapperheid

en slimheid vereenigd, en dien nu reeds een romantisch waas van mysterieuse alomtegenwoordigheid en ongrijpbaarheid omgeeft, voor een deel te danken aan den herhaalden ophef door zijn vijanden zelf, ter vergoelijking van eigen tekortkomingen en fouten, over zijn talenten als krijgsoverste — vooral als guerilla-aanvoerder — gemaakt. „Chasing de Wet” is sedert twee jaren in de Engelsche conversatietaal een geliefkoosde uitdrukking voor het najagen van het onmogelijke.

Maar ook een bewijs van hun kloekheid hebben deze drie mannen gegeven door hun trouw aan hun volk, ieder voor zich; de waardigheid, met welke zij dat volk zijn voorgedaan in de bange, smartelijke uren van het neerleggen der met glorie overdekte wapenen, waarmede zij zoolang gepoogd hebben aan hun overweldigers hun duurste goed, de onafhankelijkheid des lands, te ontwringen; een waardigheid, die geëvenaard is door de correctheid, als dit woord hier niet te banaal klinkt, waarmede zij, alle aantijgingen ten spijt, zich tot dusver tegenover hun nieuwe regeering hebben gedragen.

Schoon is ook hun kloeke trouw tegenover hen, die voor en met hen de leiders van het lot der republieken zijn geweest. Reeds tijdens den oorlog deed de Engelsche pers haar uiterste best, om ons te doen gelooven, dat de strijders te velde slechts met verachting spraken over den „met de Transvaalsche staatskas gevluchten” Kruger, over den in veilige onaanastbaarheid „kwaadstokenden” Transvaalschen gezant, en de in „onbezorgde welbehagelijkheid in Europa verwijlende” deputatie. Tijdens de vredesonderhandelingen en toen de generaals over Kaapstad op weg gingen naar Europa, en bij hun komst in Engeland niet het minst, poogden de jingobladen met een overigens al te doorzichtig doel nog meer de legende van tweespalt en scheiding tusschen de generaals en de „onverzoenlijke Krugerklik” op het vasteland ingang te doen vinden. De afdoende verklaringen door de generaals te dezen opzichte afgelegd op talrijke bijeenkomsten hier te lande en buitenslands en hun met die verklaringen volkomen over-

eenstemmende daden — men denke slechts aan President Kruger's zeven-en-zeventigsten verjaardag te Utrecht — hebben hun beschimpers evenzeer aan de kaak gesteld als hun onwankelbare trouw, vooral jegens den grijzen Kruger, hun tot groote eere gestrekt heeft.

Naast krijgsoversten van groote bekwaamheid hebben de drie mannen, aan wie deze bladzijden gewijd zijn, getoond ook met politieken en diplomatieken aanleg begaafd te zijn. Als politiek man schijnt Botha de eerste plaats in te nemen; ondanks zijn vrij jeugdigen leeftijd had zijn woord invloed in den Eersten Volksraad der Z. A. R. De la Rey, gelijk boven gezegd, zijn medelid, behoorde eveneens tot de op den voorgrond tredende figuren in 's lands vergaderzaal, maar niet zonder recht schijnt van hem getuigd te zijn, dat zijn oordeel en meeningen minder zelfstandig waren. Met name is hem een te veelvuldige consultatie in politieke vraagstukken met het lid voor Barberton, Richard Kelsey Loveday, een der droevigste verraders uit dezen oorlog, verweten. Maar vast staat, dat, indien dit juist is, een onkreukbaar man als Oom Koos deze zijne dwaling en misplaatst vertrouwen zelf het diepst betreuren zal. De Wet heeft als politicus het minst geschitterd. Zijn karakter noch zijn eerezucht vinden behagen in de eigenaardige aantrekkelikheden van een staatkundige carrière. Tweemaal is hij niettemin Volksraadslid geweest; omstreeks 1885 was hij voor het district Lijdenburg lid van den Transvaalschen Volksraad. Toen hij later naar den Oranje-Vrijstaat, zijn geboorteland, terugkeerde, werd hij door zijn medeburgers van de wijk Boven-Modderrivier naar de Vrijstaatsche vertegenwoordiging afgevaardigd. Hoewel hij dit mandaat geenszins geambiëerd had, gaf hij gehoor aan de roepstem zijner kiezers. Zijn aandeel in den wetgevenden arbeid heeft, zonder onbeteekenend te zijn geweest, hem nochtans niet tot een politicus van overwegenden invloed gemaakt. Zijn ijver en bekwaamheid werden geroemd, maar nimmer streefde hij naar politieke grootheid en schittering.

Wat de drie generaals als diplomaten geweest zijn en nog zijn — meer dan ooit hebben zij thans hun gaven als zoodanig te gebruiken, gelijk de jongste gebeurtenissen ons leeren — is nog niet voor een juiste en onbevungen beoordeeling rijp. Botha heeft in dit opzicht zich reeds een zekeren naam gemaakt als de eerste, die onderhandelingen heeft gevoerd en met eere ten einde gebracht door een beslist „non-possumus” in Februari 1901 te Middelburg in Transvaal. Wie den toon heeft aangegeven te Klerksdorp, later te Vereeniging en te Pretoria, toen de droeve noodzakelijkheid van nieuwe onderhandelingen zich dit voorjaar opdeed, is uit den aard der zaak nog niet voldoende bekend en de tijd is ook stellig nog niet aangebroken om daarover onderstellingen te wagen. Voor de hand ligt, dat, althans van dit drietal, Botha en bij de vredesonderhandelingen in Mei van dit jaar en bij het onderhoud met Chamberlain te Londen op het Ministerie van Koloniën de leidende figuur is geweest. Ieders persoonlijke gedachten over de mogelijkheid en wenschelijkheid van voortzetting van den strijd, toen in April en Mei de vraag van staking der vijandelijkheden weer ter sprake kwam, doen tot hun diplomatieke verdienste natuurlijk niet ter zake, waar de generaals in hun onderhandelingen met Milner en Kitchener getoond hebben in 't openbaar één lijn te trekken en een zelfde beleid te volgen. Wel misschien de omstandigheid, dat Botha de eenige is, die met het Engelsch goed vertrouwd is, wat noch van de la Rey noch van de Wet gezegd kan worden. Eenzelfde beleid beheerscht ook de onderlinge verhouding der generaals op hun „bedeltocht” door Europa, en van meer dan een, die door zijn ambt of positie doorlopend met hen in aanraking komt, kan men vernemen, hoe ook onder elkaar deze mannen hun best doen zich zelf, eigen wenschen en meeningen, eigen vooringenomenheid of weezin op zijde te stellen voor hun hoog doel: de verlichting van hun volk en de redding hunner nationaliteit. Botha met zijn fijnen takt, geduld en onvermoeibaarheid is, zonder voorzitter te

zijn, toch feitelijk de leider der bijeenkomsten. Hij blijft zitten als de Wet en de la Rey eens een oogenblik, moede van het praten en het confereeren, zich gaan verpoezen. Zijn goed humeur verloochent zich zelden. De Wet wil wel eens een wijle kortaf, zelfs nukvig worden, ofschoon zijn aangeboren zin voor humor weldra weer de overhand krijgt, hetgeen dan blijkt uit een van zijn kernachtige, grappige gezegden. De la Rey spreekt het minst, maar zijn woorden wegen er niet minder om. Als regel geldt, dat een beslissing slechts genomen wordt als geen der drie er zich tegen verklaart. Buiten de samenkomsten gaat ieder zijn gang, Botha en de la Rey in hun familiekring, terwijl de Wet zijn meesten tijd wijdt aan zijn boek en de groote briefwisseling, die hij daarvoor voert.

De bijeenkomsten der generaals onderling of met anderen kenmerken zich gewoonlijk door een vriendschappelijken toon. Men vult elkander aan, licht elkander voor en handelt steeds als mensen, die slechts één groot gemeenschappelijk doel voor oogen hebben. Het driemanschap houdt zich strikt aan de opdracht van zijn volk en het heeft zich zelf zijn taak scherp omljnd en zijne houding nauwkeurig bepaald vóór het zijn arbeid begon, gelijk het incident met het Berlijnsche hof trouwens voor ieder onpartijdig beoordeelaar duidelijk aan den dag heeft gebracht.

Een gemeenschappelijke karaktertrek der drie generaals is ten slotte hun soberheid. Rokers zijn alle drie; Botha voelt veel voor een goede sigaar, de Wet en de la Rey houden zich bijna uitsluitend aan den voor den Zuid-Afrikaanschen Boer onmisbare pijp.

LOUIS BOTHA werd geboren den 27sten September 1862, in het district Vrede in den Oranje Vrijstaat. Hij was de tweede zoon. (Zijn oudste broeder was generaal Philip Botha, roemrijker nagedachtenis, gesneuveld 21 Maart 1901, bij Doorn-

berg, in het N.O. van den O.V.S.). Hij begon zijn loopbaan als veehoeder bij zijn vader, die een vermogend schapenboer was. Het onderwijs, dat hij op school genoot, was niet overvloedig. Maar hij leerde later het ontbrekende zichzelf en is ook in dit opzicht een „self-made man”. Hij spreekt en schrijft o.a. goed Hollandsch en, gelijk reeds gezegd, ook goed Engelsch.

De plaats waar Louis Botha tot 1884 gevestigd was, lag niet ver van het huis, waarin de „wetsagent” Emmett, die tijdelijk landdrost te Harrismith geweest is, woonde. Diens dochter Annie werd de uitverkorene des harten van den knappen jongen man. Sommige schrijvers, die de groote belangstelling voor den oorlog reeds een paar jaar geleden aan het snuffelen bracht naar bijzonderheden omtrent de hoofdpersonen ervan, beweren, dat mevrouw Botha een afstammeling is van den Ierschen patriot Emmett, die in de vorige eeuw te Dublin als slachtoffer van Engelsche vervolgingszucht terechtgesteld werd. Men zegt zelfs, dat zich in de huiskamer van haar broeder John een plaat bevond, volgens hem voorstellende de executie van zijn overgrootvader. Het lijkt echter gezocht mede daaraan toe te schrijven, dat Botha geen blijk heeft gegeven van groote genegenheid voor den Engelschman te bezitten. Voor den oorlog koesterde hij althans niet, gelijk zoovelen zijner landgenooten, een aangeboren haat tegen alles wat Engelsch was.

Mevrouw Botha heeft stellig invloed geoeffend op de loopbaan van haar echtgenoot, en er is weinig twijfel of zij heeft hem steeds aangespoord den strijd tot het laatst toe vol te houden. Zij is een paar maal de overbrengster geweest van een boodschap van den Engelschen opperbevelhebber aan haar man, maar reden tot voldoening hebben noch Roberts, noch Kit-chener ooit er door gekregen.

In 1884 nam Louis Botha deel aan een expeditie welke den hoofdkapitein van Zeezoeland, Dinizoeloe, op diens verzoek te hulp kwam tegen zijn broeder. Nadat Dinizoeloe met behulp der Boeren had overwonnen, stond hij hun uit dank-

baarheid een stuk van zijn gebied af. Zij stichtten hierop een nieuw staatje, hetwelk zij „de Nieuwe Republiek” noemden. Botha vestigde zich in deze z.g. Nieuwe Republiek en kon met trots zeggen, dat hij zich zelf een nieuw vaderland had helpen bevechten. Op zijn plaats „Waterval” — ook al in den oorlog verwoest — toonde hij, welk een man van ontwikkeling en vooruitgang hij was door de wijze, waarop hij haar tot een modelhoeve wist te maken, wier faam wijd en zijd bekend was.

Het was in dit land dat Botha met zijn eerste openbare ambt werd bekleed, toen zijn medeburgers hem tot veldcornet verkozen. Lang echter bestond de Nieuwe Republiek niet. Onder den naam van Vrijheid werd zij na eenige jaren op verzoek der inwoners als nieuw district bij de Z.A.R. ingelijfd. De landhonger van de „loyale” kolonie Natal heeft thans het district tot Natalsch grondgebied gemaakt, een onwaardige concessie der Imperiale regeering, welke Louis Botha diep gegriefd heeft. Hoe groot de liefde van Botha voor zijn district is, hebben de wanhopige, doch vruchteloze pogingen aangetoond, die hij in het werk heeft gesteld en te Pretoria en te Londen om dezen afstand alsnog ongedaan te maken. Maar de man, die het zware offer der onderwerping van zijn volk aan den vreemden overweldiger heeft helpen brengen, zal nu liever met fieren trots zijn bezittingen vaarwel zeggen, dan ook nog den smaad van een opgedrongen Natalsch onderdaanschap torsen.

In 1896 werd Louis Botha door de burgers van het district Vrijheid naar den Eersten Volksraad afgevaardigd en hij is tot de opheffing van dit lichaam door den vrede lid ervan gebleven. Hij onderscheidde zich daar spoedig door zijn welbespraaktheid en zijn goed inzicht in zaken; hij was tevens een der toonaangevende woordvoerders der zoogenaamde progressieve partij, welke zich kantte tegen het conservatieve Krugerisme. Aan de eerlijkheid zijner politieke overtuiging twijfelde niemand. Zelfs zijn ietwat plotselinge

bekeering bij de laatste behandeling van het monopolie voor de vervaardiging en den verkoop van ontplofbare stoffen in de Z. A. R. — de befaamde dynamietkwestie — ten gunste van dit monopolie, heeft zijn reputatie als zoodanig in geen deele vermogen te schaden.

Bij de behandeling van de motie-Coetser op den 8sten September 1899 — welke motie der Transvaalsche regeering opdroeg den hoogen commissaris te Kaapstad te vragen welke de bedoeling was van de concentratie van Engelsche troepen op de Transvaalsche grenzen — was Botha een van de krachtigste sprekers. Nadat zijn mede-afgevaardigde Lucas Meyer, voorzitter van den Raad, de sprekers tot kalmte had aangemaand, kwam Botha weldra aan het woord. Hij meende, dat de voorzitter goed praten had over kalmte, maar hij, Botha, kon niet kalm blijven, waar hij zag hoe zijn land geprovoceerd werd. Hij gaf van ganscher harte zijn stem aan de motie en hoopte, dat de regeering onverwijld antwoord van Sir Alfred Milner zou verlangen. En de nobele verontwaardiging van den jongen man had ook nu de door hem beoogde uitwerking op zijn medeleden.

Toen op den 12den October, dus een maand later, de oorlog verklaard was en het scherm opging van het bloedig drama, waarvan de wereld meer dan 30 maanden getuige zou zijn, trok Louis Botha als gewoon burger te velde. Welke verwachtingen sommigen ook van hem mogen gekoesterd hebben, wel niemand droomde, dat destijds de toekomstige commandant-generaal ten strijde ging. Toch heeft het lot het zoo gewild. Toen generaal Lucas Meyer op den 20sten October zijn operaties tegen Dundee in Natal begon, behoorde ook Louis Botha tot zijn raadgevers; dit was de eerste openbaring van zijn talenten als krijgsman. Na den tocht naar Ladysmith en na het gevecht bij Pepworth-farm, dat de bezetting van Lombaardskop en Bulwana Hill tengevolge had, werd generaal Lucas Meyer in toeneemende mate geplaagd door de ziekte, welke eenige maanden

geleden te Brussel een einde aan zijn leven heeft gemaakt. Meyer ging met verlof naar Pretoria en Botha werd als zijn plaatsvervanger aangewezen, met den titel van plaatsvervangend vechtgeneraal. Toen hij eenmaal, al was het dan ook maar tijdelijk, een voornamen plaats onder de Boeren-aanvoerders innam, was het voor Botha met zijn alles veroverende populariteit, vrucht vooral van zijn beminnelijkheid, een lichte taak zich zoo vast in het zadel te zetten, dat noch de wederverschijning van Meyer op het oorlogstooneel, noch zijn betrekkelijk jeugdige leeftijd — hij was toen eerst 36 jaar — noch de naijver van sommige oudere collega's daarin verandering konden brengen. En zoo groot was toen reeds het vertrouwen in den jongen generaal, dat hem door generaal Schalk Burger, die na den mislukten tocht van generaal Joubert naar Estcourt, waarbij deze door een val van het paard zich zoo bezeerde, dat hij ter verpleging naar Volksrust moest gaan, als waarnemend commandant-generaal optrad, de verdediging van de Toegela-stellingen werd opgedragen. Botha heeft op schitterende wijze deze keuze gerechtvaardigd. Hij was het, die op 15 December 1899 een sensatie in de heele wereld verwekte en het machtige Engeland met rouw en diepen kommer over den afloop van den oorlog vervulde. Hem komt de eer toe, bewerkt te hebben, dat de grijze Roberts, veldmaarschalk van het Engelsche leger, in allerijl met een nieuw legerkorps naar Zuid-Afrika moest vertrekken en dat Buller's opperbevelhebberschap na een kortstondig bestaan een einde ging nemen. Botha's naam was plotseling wereldbekend. Maar zijne bescheidenheid — en dit heeft meer dan iets anders de hoogheid van zijn karakter aan het licht gebracht — bleef even groot als vóór zijn succes. 's Avonds gaf hij aan de Transvaalsche regeering bericht met deze eenvoudige woorden als inleiding van zijn telegram: „De God onzer vaderen heeft ons heden een schitterende overwinning gegeven.” Later seinde hij meer bijzonderheden en o. a. drukte hij zich daarin ongeveer aldus uit: „Ik vond het tellen van de Engelsche

dooden een te onmenselijk werk, maar te oordeelen naar den wanordelijken terugtocht, het verlies aan kanonnen, de overgave der posities, de verplaatsing van het kamp en het verzoek om een wapenstilstand van 24 uur, moeten hun verliezen zwaar geweest zijn." Zelden is zeker bescheidener en omzichtiger door een veldheer verslag gedaan van een verpletterende zegepraal. Bescheiden en eenvoudig was hij als veldoverste en is hij als mensch. Zoo schetst ook zijn adjudant en secretaris, jhr. Sandberg, hem: „.....Maar zijn roem maakte hem niet hooghartiger, steeds zou hij, wanneer hij van vriend of bewonderaar iets bijzonders had gekregen, het met ons allen deelen, zoodra hij maar vermoeden kon, dat onze rantsoenen schraler waren. Een goed chef en een best vriend. Bij allen eenvoud het type van een gentleman....."

Als Louis Botha, op zijn hoog wit paard gezeten, onberispelijk hoewel eenvoudig gekleed, met zijn altijd lachenden mond langs de verschillende posities reed, hier en daar een wenk gevende of een vriendelijk woord sprekende, dan was het alsof nieuwe moed en opgewektheid op de gezichten der burgers te lezen waren. Het eigenaardige instrument, de sjambok, waarmede sommige aanvoorders hun burgers aan hun plicht herinnerden, schijnt Botha nooit gebruikt te hebben: hij kreeg wat hij wilde het liefst gedaan met vriendelijke woorden, op een gemoedlijken en hartelijken toon uitgesproken. Zelfs te midden van de grootste drukte snauwde hij nooit iemand af, nooit werd hij onbeleefd. Grooten lof plachten sommige burgers hem daarvoor toe te zwaaien door hun plechtige verzekering: „Lewies Botha is een witmèns."

Botha's grootste dagen als veldheer vallen in de periode tusschen den 15den December 1899 en het ontzet van Lady-smith. Na dien tijd traden op het slagveld zelf weer nieuwe figuren op den voorgrond. Botha, die na Joubert's dood tot commandant-generaal werd aangesteld, trad nu in de regeering der Z. A. R. en moest een groot deel van zijn tijd en werkkraft voortaan aan bezigheden van meer administratieven

aard wijden. In zijn rede aan Joubert's graf op diens plaats bij Volksrust bracht Louis Botha een waardige hulde aan zijn voorganger, maar gaf hij tevens te kennen diens fouten als opperbevelhebber te beseffen en op sommige punten een geheel nieuwen koers te willen volgen.

Een van zijn meest verdienstelijke eigenschappen als commandant-generaal was zijn beslistheid in het tekeergaan van misbruiken. Een sterk bewijs daarvan was, dat hij niet als generaal Joubert personen, die bewezen voor hun taak niet geschikt te zijn, uit vriendschap of om politieke redenen bleef handhaven in hun betrekkingen, maar zoodanige lieden degradeerde of van elk bevel ten eenen male ontzette. Na het gevecht bij Donkerhoek, ten Oosten van Pretoria, b.v. zette hij in eens vier vechtgeneraals af, o. a. generaal Snyman (de man, die Sarel Eloff te Mafeking zoo jammerlijk in den steek heeft gelaten), en de generaals du Toit, Liebenberg en Douthwaite. Daarentegen benoemde hij Ben Viljoen toen tot vechtgeneraal. Natuurlijk hadden de afgezette generaals ook hunne aanhangers, maar dat Louis Botha zijn wil kon doorzetten zonder dat dit tot moeilijkheden van eenige beteekenis aanleiding gaf, bewees een keer te meer zijn groote populariteit.

Ondanks dit en andere bewijzen, die Botha heeft gegeven van zijn doortastendheid en vastheid van wil, hebben sommigen gemeend, dat hij ook meermalen wankelmoedigheid heeft getoond. Men heeft vooral de bewijzen daarvoor gezocht in de manier, waarop Pretoria is overgegeven, in zijn onderhandelingen met Kitchener in 1901, en ten slotte in zijn houding vóór het sluiten van den vrede. Dit laatste blijve voor het oogenblik buiten beschouwing, evenals de vlagen van moedeloosheid waaronder de Transvaalsche regeering een paar malen gebukt is gegaan en waarvan hij als lid der regeering natuurlijk niet onkundig is geweest. Maar afgescheiden hiervan heeft Botha zeker recht op een betere beoordeeling. Ter staving van dit oordeel volge hier het getuigenis van een paar mannen, wier gezag wel boven allen twijfel verheven is.

Nauwelijks was Pretoria ingenomen of lord Roberts, steeds gedreven door het gevoel van humaniteit, hetwelk hij niet verzuimd heeft altijd door zelf te adverteeren, trad in onderhandeling met eenige notabelen der Transvaalsche residentie, om hen zoo mogelijk over te halen hun invloed bij de Boerenaanvoerders te velde aan te wenden, om deze te bewegen de wapenen neder te leggen en aldus verder bloedvergieten te voorkomen. Voor dit min edele werk lieten zich vinden de heeren Jacobus Smit, regeerings-commissaris voor spoorwegen, en J. F. de Beer, hoofdinspecteur van kantoren, derhalve beiden hoofdamtbenaren der republiek. Als een loepend vuurtje verspreidde dit nieuwtje zich weldra door Pretoria en kort daarna zag men inderdaad deze beide heeren, vergezeld van dr. Scholtz, een Afrikaner, officier van gezondheid in Engelschen dienst — een waardige reisgenoot dus — onder een witte vlag den weg naar Silverton inslaan, van waar zij de Engelsche linies bij Eerste Fabrieken gingen opzoeken. Ziehier hoe generaal Ben Viljoen, in *Mijne Herinneringen uit den Anglo-Boeren-oorlog*, de ontmoeting, en wat er verder voorviel, beschrijft:

„Op eenigen afstand riep ik hun reeds toe: „Halt, jullie kan niet verder gaan. Wat wilt gij hebben?”

„De heer Smit, die onder een verkeerden indruk moet zijn geweest wat zijn tegenswoordige positie betref, zeide: „Ik wil generaal Botha zien. En dr. Scholtz is ook bij ons. Wij zijn gestuurd door lord Roberts en ik wil naar generaal Botha en president Kruger gaan.”

„Ik antwoordde: „Kijk, mijnheer Smit, verraders worden niet in onze posities toegelaten. Gij moet dus hier stoppen”. En mij tot eenige burgers wendende zeide ik: „Kerels, zie toe dat deze menschen geen tree verder gaan, versta jullie?”

„Ja, kommandant,” antwoordde een burger, die mijn orders altijd goed uitvoerde.

„Toen liet mijnheer Smit zijn hoogen toon wat zakken, werd doodsbleek en vroeg met een bevend stemmetje: „Is daar

toch alsteblijf niet een kans om generaal Botha te zien?"

„Ik zei: „Ja, je verzoek zal worden overgebracht”, hetgeen dan ook geschiedde.

„Ongeveer een uur verliep eer generaal Botha antwoord zond dat hij komen zou.

„Intusschen duurde het gevecht links en rechts en dwaalde menige lyddietbom onzen kant uit, zoodat de Engelsche wivlagdragers maar steeds wenschten te weten, wanneer generaal Botha dan toch zou komen...

„Generaal Botha kwam eindelijk aangereden en had een allesbehalve vriendelijke verwelkoming voor de gedeserteerde heeren. Dr. Scholtz vertoonde een briefje, door hem van een Engelsch officier ontvangen, waarin hem verzocht werd Smit en de Beer te vergezellen. Hij zeide dat lord Roberts hem gezonden had om te vernemen, waarom generaal Botha nog verder bloed wenschte te vergieten en waarom deze niet kwam om vrede te maken. Generaal Botha vroeg of men geen brief of document had van de Engelsche autoriteiten, waarop de dokter ontkennend antwoordde. De heer Smit begon er toen van te spreken om den president te mogen zien; maar generaal Botha viel hem in de rede: „Kijk, deze handelwijze is niets minder dan een beleediging, en ik zal niet toelaten dat gij in de gelegenheid gesteld wordt ook nog president Kruger te gaan beleedigen. Gij zijt twee gedeserteerde burgers en wat dr. Scholtz betreft, zijn getuigschrift is heel twijfelachtig. Gij moet terugkeeren en aan lord Roberts de boodschap brengen, die ik dr. Scholtz vraag op te schrijven, „dat het niet alleen niet de eerste maal is, dat op zulk een losse wijze boodschappen omtrent overgave of vredeszaken aan mij worden gezonden, dat zelfs beleedigende aanbiedingen aan mij zijn gedaan; doch altoos op zulke onverantwoordelijke wijze als deze laatste. Ik moet mijn teleurstelling uitspreken over zulke handelingen van iemand in de positie van lord Roberts. Deze mag denken dat wij het land verloren hebben, ik moet en zal blijven voortgaan mijn plicht tegenover mijn volk te doen. Men kan

mij doodschieten, in den tronk werpen of verbannen, maar mijn karakter kan men mij niet ontnemen."

Dit is duidelijk en behoeft geen commentaar.

Dank zij de spreekwoordelijke leugenachtigheid der Engelsche oorlogstelegrammen werd anderhalf jaar geleden in Europa de indruk verwekt, dat bij de onderhandelingen te Middelburg ten minste evenveel toenadering aan Boerenzijde was getoond als aan Engelschen kant, waarmede men Botha een smet trachtte aan te wrijven. Maar dit is gebleken ten eenen male onwaar te zijn geweest. De vredesvoorstellen waren niet alleen van de Engelschen uitgegaan, maar Botha heeft tijdens zijn geheele onderhoud met Kitchener een even waardige als besliste houding betracht. Het zou te ver voeren hier den ganschen loop der onderhandelingen weer te geven; zij zijn in Mei van het vorig jaar in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in haar geheel gepubliceerd.

Het is geen geheim meer, dat dr. J. C. J. Bierens de Haan, die een groot vriend, maar daarom nog geen verblinde bewonderaar van Botha is, de auteur van dat artikel is geweest. Dr. Bierens de Haan nu heeft Botha zulk een onvoorwaardelijken lof toegezwaaid voor zijn houding te Middelburg, dat elke onvriendelijke kritiek over zijn toenmalige houding het zwijgen is opgelegd. Enkel ter kenschetsing van Botha's gemoedsstemming en flinkheid, ook na het vruchteloos gefluit van den Britschen vogelaar, volge hier een korte aanhaling uit den brief, dien de kommandant-generaal na afloop der besprekingen aan de burgers zond:

„De geest van Lord Kitchener's brief maakt het voor u allen zeer duidelijk, dat de Britsche regeering niets anders beoogt dan den ondergang van ons Afrikaansche volk, en het aannemen van de termen daarin vervat is voor ons absoluut buiten kwestie. Feitelijk bevat de brief niets meer, maar veel minder dan wat de Britsche regeering verplicht zoude zijn te doen al zou de zaak ook met ons verkeerd loopen.....

„Onze burgers hebben reeds zwaar gevochten, maar hoe

kan het ook anders, wanneer het bestaan van ons volk onrechtvaardiglijk wordt bedreigd. Het bloed en de tranen, die deze oorlog reeds heeft gekost, zijn zwaar, maar het opgeven van ons land is dubbel zwaar.

„Ik gevoel van harte met die burgers, wier families zijn weggevoerd. Laat dit toch niemand wanhopig maken, want wie wanhopig wordt en den strijd opgeeft, doet niet alleen onrecht aan zijn volk, maar werpt ook zijn eigen geloof van hem af.

„Hoe dieper wij door den vijand gesmart worden, hoe vaster wij behooren te staan, voor onze goede en rechtvaardige rechten.

„Laat ons gelijk een Daniël in den leeuwenkuil ons geloof op God alleen slaan, want op Zijn tijd en op Zijne wijze zal Hij ons zeker uitkomst geven”.

Dit is ook niet de taal van een man die versaagde.

Nu de overgave van Pretoria.

Toen president Kruger en de leden van de Transvaalsche Regeering weggetrokken waren uit de residentie en besloten was het dorp zonder slag of stoot over te geven, ja reeds een commissie benoemd was, die zich van deze gewichtige taak zou kwijten, toen pas kwam dit den commandant-generaal, die met zijn commando's tusschen Johannesburg en Pretoria den vijand bezig hield, ter oore. Dadelijk reed hij naar Pretoria, betwistte de wettigheid van het Regeeringsbesluit, ontzegde der Commissie het recht van handelend optreden en vaardigde een proclamatie uit, waarbij den inwoners o.a. werd aangezegd, dat Pretoria verdedigd zou worden. Hij stelde tevens een nieuwe commissie aan. Deze had de opdracht maatregelen te nemen ter verdediging van de residentie en te zorgen voor de handhaving van rust en orde. Intusschen rukte Lord Roberts zoo snel op, dat de tijd te kort was om eenige afdoende maatregelen te treffen. Bij Irene en Zesmijlspruit werd de vijand Maandag den vierden Juni tegengehouden tot zonsondergang. Toen zond Roberts, nadat hij bij Zesmijlspruit doorgebroken was en de burgers de posities aldaar hadden

ontruimd, een parlementair onder de witte vlag naar Pretoria met de opdracht een onvoorwaardelijke overgaaf te eischen. Botha ontving dezen voor het Gouvernementsgebouw. Hij wenschte van Roberts een wapenstilstand van 24 uur om de vrouwen en kinderen in veiligheid te brengen, daar hij voornemens was het dorp te verdedigen. Dit werd botweg geweigerd. „Zeg tegen Lord Roberts”, sprak Botha, „dat ik niet vergeten zal op welke wijze ZExc. de schuld betaalt, welke hij aan ons heeft door ons toestaan van een dergelijken wapenstilstand om dezelfde reden aan generaal White bij het beleg van Ladysmith”; en met een „Kom kerels!” tegen zijn getrouwen, „ons zal zien”, reed de commandant-generaal in de richting van Arcadia, van waar hij den weg insloeg naar de heuvelen in het oosten, waar hij Roberts weldra toonde, dat hem de moed evenmin ontzonken was als hij de hem aangedane onbeschofte behandeling was vergeten.

Wat kan nu dezen standvastigen man bewogen hebben den strijd op te geven? Wij weten, dat ook hij vreesde de totale uitroeiing van het Afrikaner volk; dat ook hij het gevaar der kafferbewapening diep beseftte.

Maar wij weten ook dat er verschillende Boerenaanvoerders waren, die ondanks deze dreigende verschijnselen den strijd wilden voortzetten, mannen die ook getoond hebben een volkomen besef van hunne verantwoordelijkheid te bezitten. Is het de omgang geweest met mannen van het slag van Schalk Burger, den waarnemenden Staatspresident, die, zonder zich te houden aan de uitdrukkelijke afspraak met de Vrijstaatsche broeders, de Engelschen, zonder voorafgaande gemeenschappelijke beraadslaging tegemoet trad? Wat kan hem bewogen hebben te Klerksdorp niet meer te luisteren naar de bezielende opwekking der Vrijstaatsche voormannen om niet te desespereeren? Dit blijft een vraag, waarop de geschiedenis ons eenmaal het antwoord zal geven, maar Botha's verleden en de wijze, waarop hij zijn hooge zending in Europa vervult, zijn een aanwijzing, dat slechts vaderlandsliefde

ook de drijfveer van zijn handelingen te Vereeniging en Pretoria is geweest. Dit is een uitlegging, waarop hij recht heeft als een der schitterendste vertegenwoordigers van het geslacht der Botha's, dat zich in dezen oorlog een onsterfelijken naam van dapperheid en vaderlandsliefde heeft verworven.

CHRISTIAAN RUDOLF DE WET werd geboren den 7den October 1854 op de plaats Leeuwkop in het district Smithfield, O. V. S. Toen hij ongeveer zeven jaar oud was, vertrok hij met zijn vader naar de plaats Nieuwjaarsfontein, nabij de Wetsdorp, in het district Bloemfontein, waar hij den 23sten Januari 1873 huwde met Cornelia Margaretha Kruger, van Middelpoort, district Bloemfontein, een vrouw, die ook tijdens den oorlog door haar fiere en vastberaden houding tegenover den vijand, die haar door mishandeling poogde te bewegen om haar man tot overgave te overreden, zich de waardige gade van een held en patriot als Christiaan de Wet heeft betoond. En van eenzelfde klassieke grootheid gaf zij blijk, toen zij haar zwager Piet te Johannesburg hooghartig en verontwaardigd weigerde te woord te staan bij zijn poging om haar tot verraad aan haar land en naam te bewegen.

Uit dit huwelijk zijn gesproten zestien kinderen, acht dochters en acht zoons, waarvan nog zeven zoons en drie dochters in leven zijn.

In 1879 trok de Wet naar het district Heilbron, waar hij woonde tot Augustus 1880, toen hij naar Heidelberg in Transvaal ging en als veldkornet deelnam aan den eersten vrijheidsoorlog. Hij streed in 1881 bij Majoeba mede in het vermaarde gevecht van een handvol Boeren om dien berg, waar de Engelschen een nederlaag leden, die zij zelfs in dezen geheelen oorlog niet hebben kunnen uitwischen. Na den oorlog vestigde de Wet zich in 1882 in het district Lijdenburg, dat hem in 1885 naar den Volksraad afvaardigde. Maar eenigen tijd later keerde hij naar den Vrijstaat terug; hij kocht van zijn vader de plaats Nieuwjaarsfontein, waar hij zich vestigde

tot 1896, toen hij de plaats Roodepoort, zijn tegenwoordige woonplaats, in het district Heilbron kocht. In 1889 was hij tot lid van den Vrijstaatschen Volksraad gekozen en hij bleef dit tot 1897.

Gelijk in den aanhef van deze schets is gezegd, schijnt de Wet nimmer een vurig politicus te zijn geweest, maar toch telden zijn woorden en wogen zijn adviezen in den Raad. Met het oog op de schitterende militaire loopbaan, die hij eenmaal zou bereiken, is het misschien niet onaardig hier in herinnering te brengen, dat de Wet een der ijverigste voorstanders was van de nauwere aansluiting bij de zusterrepubliek, die ten slotte oorzaak is geworden, dat beide staten te zamen de wapenen hebben opgevat voor de Afrikaner-zaak.

Bij het uitbreken van den oorlog was de Wet assistent-commandant van Heilbron en als zoodanig trok hij naar Natal, waar hij het eerst de aandacht op zich vestigde bij het beroemde gevecht van Nicholsonsnek. Men zegt, dat hij de man is geweest, die aan de commandanten Andries Cronjé, Nel en Theunissen, van de Heilbron- en Kroonstad-commando's, het plan aan de hand deed voor de insluiting van den luitenant-kolonel Carleton met zijn strijdmacht. Dit is ook de meening van Michael Davitt, het gewezen Iersche parlamentslid, die den oorlog aan Boerenzijde medemaakte en aan wiens boek *The Boer fight for freedom* door bevoegde personen groote historische waarde wordt toegekend. Davitt immers zegt op bl. 153 van genoemd boek:

„The task of dealing with the forces from whom the mules had „deserted” fell upon Christian de Wet; that is his position on the kopje to the east of Nicholson's Nek enabled him to take such measures as the enemy's situation on the mountain demanded. It was a situation and an opportunity which required a man of de Wet's extraordinary capacity and resource to deal with in startling effectiveness, and, tho the credit for this the greatest single capture of the war on the Boer side, was not claimed by nor given to him at the

time, there can be no doubt that his was the mind that planned and carried out the capture of the English column. It was the earliest of a long list of similar achievements on the part of a man who has taken more British prisoners on the battle-field than any general who has ever fought an English enemy since the surrender of the British at Yorktown, Virginia."

Deze kwestie is in zooverre van belang, dat zijn houding bij Nicholsons Nek vermoedelijk voor de Vrijstaatsche regeering de aanleiding is geweest om de Wet einde November naar de Westergrens van den O. V. S. te roepen, waar de zaken niet naar wensch gingen (Belmont, Graspan). Hier werd de Wet bevorderd tot vechtgeneraal, en van nu af kreeg hij gelegenheid de groote militaire gaven, die hem waren aangeboren, tot ontwikkeling te brengen en was voor hem de weg gebaad tot het opperbevelhebberschap over de Vrijstaatsche strijdmachten, in welke hoedanigheid hij zijn wereldfaam heeft gevestigd. Er is echter over de Wet als strateeg door meer bevoegden voldoende geschreven, om dit onderwerp hier verder te kunnen laten rusten.

Als kind wordt de Wet ons geschetst als een slimme, stijfhoofdige knaap, wiens dorst naar kennis verre van onleschaar was. Reeds toen ontwikkelde hij een zekeren aanleg voor zaken-doen, en een zijner grootste genoegens was zijn vader naar de markt of andere „bezigheidsplekken" te vergezellen. Deze drie kenmerken zijn hem bijgebleven; zijn slimheid — in den goeden zin des woords genomen — is wereldvermaard geworden en heeft schier evenveel uitingen van bewondering in dicht en ondicht van zijn vrienden in alle wereldeelen uitgelokt als verwenschingen van zijn vijanden, met name van de ongelukkige Britsche aanvoerders, voor wie de hopelooze taak was weggelegd hem te vangen. Niettemin is het ook hier geweest: „Fama crescit eundo", en zoo zijn er ten slotte staaltjes van de Wet's slimheid verteld, welke hij zelf met een glimlach naar het gebied der mythen heeft verwezen.

De stijfhoofdigheid zijner jeugd is ongetwijfeld de moeder

geweest van die bewonderenswaardige onverzettelijkheid, welke hem als veldheer, samen met zijn grooten President, als glorieusten patriot zijns lands heeft doen kennen. Alvorens hierop nader in te gaan, dient er op gewezen, dat de Wet's goed verstand hem op lateren leeftijd gemakkelijk in staat heeft gesteld de kennis aan te vullen, die hij in zijn kinderjaren niet deelachtig was geworden. Daarmede toegerust werd hij een zakenman — een voorname bron van inkomsten was voor hem de handel in vee — die even geacht was om zijn kennis van zaken als om het vertrouwen, dat hij inboezemde. Men kon op zijn woord bouwen, maar men wist ook dat men met een schrander koopman, een „slimhoofd” te doen had.

Het is vaak moeilijk bij een man met vele goede karaktertrekken te zeggen, welke de meest kenmerkende is. Doch neemt men de Wet als veldoverste en vaderlander, in welke beide hoedanigheden hij toch het meest heeft geschitterd, dan treedt het sterkst op den voorgrond zijn onverzettelijkheid. Onverzettelijk als aanvoerder en als trouwe zoon van zijn vaderland wist deze man met zijn spreekwoordelijk geworden evasieve talenten toch eigenlijk van geen wijken. Wanneer de Engelschen het hem in een district door hun geweldige overmacht te benauwd maakten, dan verdween de Wet om elders een slag te slaan en dan plotseling het hoofd weer op te steken in het pas officieel „schoongeveegde” district. Behoudens enkele tochten naar het Westen en de Kaapkolonie had de Wet het in zijn hoofd gezet in den Oostelijken Vrijstaat te opereeren. En hardnekkig bleef hij er, alle monsterdrijfjachten ten spijt. Maar opmerkelijker was nog zijn onverzettelijkheid in het willen volhouden van den strijd, totdat dood of onafhankelijkheid er een einde aan zouden maken. Hier moet ik nu een teeder punt aanraken, waarbij evenwel geen geheim meer ontsluit wordt.

Het is een bekend feit, dat de Transvaalsche regeering gedurende den oorlog meer dan eens teekenen van moedeloosheid heeft gegeven en tot onderwerping overhelde. De eerste maal

trad deze zwakheid aan den dag na de inneming van Pretoria door de Engelschen, toen men aan Transvaalsche zijde ernstig de vraag begon op te werpen of het nu niet tijd was de worsteling te staken. In dien geest werd de Vrijstaatsche regeering dan ook gepolst, maar deze was niet ten onrechte verontwaardigd over de plotselinge moedeloosheid der Transvalers nu *hun* regeeringszetel op zijn beurt in handen des vijands was gevallen. Steyn en de Wet, die met inspanning van alle krachten en met succes in den Vrijstaat bezig waren den Engelschen de verbinding met de zee te verstoren, zonden langs de in het oosten nog beschikbare telegraaflijn een antwoord, dat in zulke krachtige, schier hartstochtelijke bewoordingen was vervat, dat men zich verwonderen moet, hoe de Transvaalsche regeering, een half jaar later ongeveer, nog eens weer een zucht van moedeloosheid durfde slaken tegenover mannen, die met woord en daad zoo afdoende hadden te kennen gegeven, hoe het hun heilige ernst was met hun verzekering, dat zij tot het uiterste zouden strijden. Door de overrompeling van het dorp Reitz in den O. V. S. vielen den Engelschen zekere papieren in handen, behoorende tot het Vrijstaatsche staatsarchief, waaronder ook een brief van de Transvaalsche regeering vol — zoo het later heette: opzettelijk — pessimistische beschouwingen. Opnieuw ging er namens de beide Vrijstaatsche helden een brief naar Transvaal, waarin nog eens een indrukwekkend protest tegen het opgeven van den strijd en een vurig beroep op het volhardingsvermogen der Transvalers ter wille der heilige Afrikanerzaak werden uitgebracht. Ook nu weer misten de woorden der wakkere en ontembare Vrijstaters hun uitwerking niet, en weldra toonden de mannen benoorden de Vaal door een paar flinke slagen, dat de moedeloosheid alweder was geweken en zij met nieuwen strijd lust voor de verdediging van hun land bezielde waren.

Sommigen zullen misschien van meening zijn, dat het om politieke en andere redenen beter ware geweest deze zaak te laten rusten. Maar zij komt mij voor betrekking te hebben

op een zoo eminenten karaktertrek van Steyn en de Wet, dat zij in een levensschets van geen hunner mag ontbreken. Het is bovendien, gelijk gezegd, allermint een geheim, dat hier is onthuld. De te Reitz gevonden brieven zijn, later zelfs uitvoerig toegelicht, overal openbaar gemaakt, sedert de Engelsche pers er (door den censor bewerkte) stukken van had gepubliceerd. Wat het telegram van Juli 1900 betreft, dit is niet zoo bekend, maar niettemin ook verder doorgedrongen dan enkel in de regeeringsbureaux te velde. Onder zulke omstandigheden zou het enkel van noodelooze sentimentaliteit getuigen, hier niet in herinnering te brengen den hoogen karakteradel en de onwankelbare trouw door Christiaan de Wet en zijn edelen President ten toon gespreid door hun onverzettelijk geloof in een ideaal, waarvoor zij vrijwillig, enkel uit een gevoel van broederplicht, de wapenen hebben opgenomen. Met dat al schijnt de Transvaalsche regeering toch ondanks haar periodieke aanvallen van moedeloosheid vroeger nooit op eigen gezag, zonder er de Vrijstaatsche in gekend te hebben, met de Engelschen eenige onderhandeling te hebben aangeknoopt. Was dit ook het geval toen Schalk Burger, nadat hem de bekende nota der Nederlandsche regeering was toegezonden, binnen de Engelsche liniën verscheen? Dat is een vraag, die niet beslist ontkennend kan worden beantwoord, maar er zijn aanwijzingen, die er op duiden, dat de waarnemende Staatspresident der Z. A. R. er zich heen heeft begeven en aldus feitelijk de onderhandelingen heeft geopend zonder eerst instemming daarmee van de Vrijstaters verzocht en gekregen te hebben. Of moest als zoodanig dienst doen een zekere brief, waarin omstreeks drie weken te voren de Transvaalsche regeering aan de Vrijstaatsche een mededeeling deed, die de Vrijstaters als een geweldige schok trof en waarin deze geen blijk van goede trouw, noch behoorlijke nakoming van de afspraak om tot het einde te strijden, konden zien? Hoe dit zij, de Vrijstaters stonden voor het feit, dat de Transvalers vrede wilden op de bekende gronden, en

er zat voor hen niets anders op dan ten minste te beginnen met naar Klerksdorp te gaan. Wat daar precies verhandeld is, is nog geen publiek domein en het geheele verloop der onderhandelingen en besprekingen, die tot den vrede geleid hebben, zal ook nog wel geruimen tijd duister blijven. Maar dat de Engelsche autoriteiten zelf nog steeds geloofden in de onverzettelikheden van de Vrijstaters, mag worden afgeleid uit het feit, dat Kretzinger,¹ de bekende gewezen Kaapsche aanvoerder, die de Transvaalsche gedelegeerden had voorgelicht over den z.i. ongunstigen toestand in de Kaapkolonie, door de Engelschen verwijderd werd toen de Wet kwam, met wien zij, wegens zijn scherpen blik waarschijnlijk, het niet wenschelijk vonden, dat Kretzinger in aanraking kwam, wat mogelijk had kunnen leiden tot een nadere ondervraging door den alles behalve naar vrede hunkerenden Vrijstaatschen hoofdkommandant, die niet in de kraam der Engelschen te pas kwam.

Van Klerksdorp ging het naar Pretoria en van Pretoria naar Vereeniging. Dat alles is bekend genoeg. Van belang is voor ons slechts de vraag: was toen de onverzettelikheden van de Wet gebroken? (Steyn was te ziek om nog verder zijn stem te kunnen laten hooren, maar hij sprak door den mond van de Wet). Welnu, alles wat er van de volksbijeenkomst te Vereeniging langs niet-officieelen weg is bekend geworden, wijst er op, dat ook daar de Wet nog aan zijn ideaal van strijden tot het laatste is getrouw gebleven, maar eindelijk en ten langen leste ter wille van de eenheid van den Afrikanerstem of een ander hoog motief zich bij de meerderheid heeft neergelegd. In zijn toespraak in het Nouveau Théâtre te Parijs heeft hij dat trouwens dezer dagen zelf nog duidelijk te kennen gegeven. Immers, daar zeide hij, dat, had hij enkel zijn gevoel gevolgd, de oorlog eerst uit zou zijn geweest

---

¹ De Kaapsche commandanten Botha en Muller deelen mij mede, dat de naam aldus wordt gespeld.

„wanneer de laatste man was neergeveld”. De geschiedschrijver zal ook over Vereeniging eenmaal het juiste licht verspreiden en dan zal hij waarschijnlijk de grootste zegepraal van Christiaan de Wet hebben te boekstaven, omdat deze daar het offer van zijn onverzettelijkheid bracht ter wille van anderen, terwijl hem, zelfs ondanks zijn wanhopig pogen, de troost niet werd geschonken zijn trouwe rebellen voor elke straf te vrijwaren.

Toch is de oude geest in hem te Vereeniging niet gebluscht. Al verklaart hij trouw te zullen zijn aan zijn nieuwe regeering — en zijn woord is goud — hij bedoelt geenszins te dulden, dat de Engelschen zijn volk nog verder trachten te verdrukken. Zijn uitlatingen dienaangaande in zijn jongste redevoeringen op openbare bijeenkomsten, hier en over de grenzen, hebben in dat opzicht reeds herhaaldelijk de aandacht getrokken; hij vreest den Engelschman heden nog evenmin als zes maanden geleden, en als hij hem ontziet is het ter wille van zijn volk, dat voortdurend bloot staat aan de weinig scrupuleuze représailles van den lichtgeraakten Brit, dien een kwaad geweten plaagt.

Een andere openbaring van die onverzettelijkheid van karakter bij de Wet zal wel wezen zijn invoering van een voor Boerenstrijdmachten vroeger bijna ondenkbaar geachte ijzeren discipline. En bij de wijze, waarop de Wet de krijgstucht onder zijn commando's handhaafde en die voor een groot deel zijn succes verklaart, heeft hij tegelijkertijd schier evenveel moed getoond als tegenover den vijand. Want men behoeft het Boerenkarakter ook maar oppervlakkig te kennen om te beseffen, wat er toe behoorde de burgers aan zulk een régime, als hij voorstond en toepaste, te gewennen. De verbazing en ergernis der Engelschen hierover is de welkome aanleiding geweest voor tal van Britsche oorlogscorrespondenten om de wildste verhalen over de Wet's wreedheid en dwingelandij de wereld in te zenden. Het is waar, de Engelsche berichtgevers — ook militaire — poogden die eigenschappen met christelijke edelaardigheid te vergoelijken, te explicieeren althans, door hem..... krankzinnig te verklaren. Maar van-

daag vertoeft de Wet in Europa' zonder sporen van waanzin te vertoonen, wèl van een superieuren geest, zijn groote militaire talenten waardig; en wat wij sedert het sluiten van den vrede van Boerenzijde ook hebben vernomen, nog nooit is van de Wet's wreedheid gerept, wel van zijn humaniteit en vergevensgezindheid naast treffende liefde en zelfverloochening voor zijn volk.

De Wet maakte gebruik — en zoo vaak als het maar noodig was — van den befaamden sjambok, maar deze aartsvaderlijke wijze van bestraffing zou zelfs de laatste Engelsche soldaat vermoedelijk verkiezen boven het maximvuur in zijn rug, waarmede zijn officieren *hem* voorwaarts drijven, en boven den jarenlangen dwangarbeid, waarmede *zijn* meerderen hem straffen voor slapen op post en dergelijke vergrijpen. Dat de burgers zoo vaak zich lieten ontvallen: „Wij moesten nog een paar zulke menschen als de Wet hebben”, zal bovendien wel niet alleen en uitsluitend op zijn strategische talenten hebben gedoeld.

In 't algemeen trouwens heeft de Wet steeds de grootste humaniteit getoond, zóó vaak en zóó onmiskenbaar, dat zijn Engelschen lasteraars door Engelschen zelf — gewezen krijgsgesvangenen van hem — ten slotte het zwijgen is opgelegd.

Neen, wel verre van wreed of onmenschelijk te zijn, was de Wet juist de man, die onder een ijzeren voorkomen een gemoed vol vriendschap, goedheid, ja, zelfs kinderlijke vereering verborg voor wat hij edel en groot achtte. Een treffend bewijs daarvan vindt men in een brief aan zijn diep door hem vereerden President. Het was tijdens Steyn's vermaarde eerste bezoek aan de Transvaalsche regeering te velde, nog vóór het vertrek van president Kruger, den beroemden tocht om het, door de Engelschen reeds bezette, Pretoria heen. Staatsprocureur de Villiers van den O.V.S., een uitnemend Vrijstater, heeft verteld hoe de Wet, toen hij afscheid nam van zijn President en met zijn commando's uit Transvaal naar

---

¹ Toen deze bladzijden geschreven werden, was de Wet's terugkeer naar Zuid-Afrika nog niet bekend.

den Vrijstaat terugkeerde, de tranen in de oogen stonden. En toen de President verder was gereisd voor zijn hooge zending, zond zijn trouwe opperbevelhebber hem een brief na, die wel geen kanteekening behoeft:

„Daar Uw HoogEd. een dezer dagen met president Kruger „en de regeering van onze zusterrepubliek zal te samen komen „en het mij waarschijnlijk voorkomt, dat er gedurende dien „tijd onderhandelingen gevoerd worden, die misschien van „grootte beteekenis voor ons land en onze zaak zijn, zoo wilde „ik Uw HoogEd. dringend verzoeken mij voor het geval van „zoodanige onderhandelingen toe te staan, tegenwoordig te „zijn. Ik weet, dat Uw HoogEd. mij richtig zal verstaan en „niet gelooven, dat ik geen vertrouwen in Uw HoogEd. en „onze regeering heb, maar het zoude kunnen zijn, dat er „schikkingen werden getroffen, die op onze onafhankelijk- „heid, al was het dan ook eerst na jaren, van invloed zouden „kunnen zijn; en dan zou ik mijn geheele leven lang het „gemoedsbezwaar met mij omdragen, dat ik mijn plicht tegen- „over ons dierbare land en de zaak onzer onafhankelijkheid niet „goed had vervuld. Met de beste wenschen voor een veilige reis „en Gods zegen, blijf ik Uw HoogEd.'s getrouwe dienaar, enz.”

Wanneer men bedenkt, dat de Wet toen al de groote man was van Sanna'spost en Roodewal, om van andere gebeurtenissen niet te spreken, is dan de nederige, bescheiden toon van dezen opperbevelhebber, waar hij enkel vraagt zijn stem te mogen doen hooren, wanneer het heil van zijn hartstochtelijk bemind vaderland, bovenal deszelfs onafhankelijkheid, een onderwerp van bespreking uitmaakt, is dan die toon niet kenschetsend voor den adel van zijn karakter? Doet hij niet denken aan de brieven van onze eigen groote helden, met name van de Ruyter na den slag bij Kijkduin, aan de Hoogmogende heeren Staten-Generaal? Vinden wij overigens in den eenvoud van deze vermaarde veldheeren — men herinnere zich Botha's telegram na den slag bij Colenso — niet een evenbeeld van de mannen, die ons land groot maakten, maar

ondanks hertogelijke en andere titels dezelfde nederige dienaars van hun land bleven als voorheen?

Trouwens die liefde voor zijn land inspireerde de Wet tot al zijn handelingen, was het richtsnoer van al zijn daden en besluiten. Want wat anders kon een man als hem bewegen, te spreken als hij deed over de zwakkelingen, die hun burgerplicht ontrouw geworden waren en aan de verlokkingen van den trouweloozen Roberts hadden gehoor gegeven? Wat anders dan vaderlandsliefde kon dezen voor zich zelf zoo gestrengen man bezielen, zoo vergevensgezind te spreken jegens zijn verdoolde landgenooten? Het was den 28sten Juli 1900. Er liepen wilde geruchten over vrede in de Vrijstaatsche gelederen. De Wet hield toen een rede, waarin hij de burgers van den waren toestand op de hoogte bracht en ook vertelde van Roberts' zware verliezen bij Bronkhorstspuit in Transvaal. Toen vervolgde hij:

„Dan nog een woord aan hen, die de wapens hebben neergelegd en nu weer tot ons gekomen zijn. Wij hebben zoo velen gevonden en als gij ergens nog een vindt, trekt hem dan bij de haren naar ons toe; allen moeten weer met ons medegaan en vechten. Er zijn slechts enkelen, die zeggen, dat wij die menschen moeten straffen. Gij weet echter, broeders, dat ieder mensch een geweten heeft en dat geweten gaat dikwijls slapen. Zoo is het in slaap gevallen bij zoo velen, toen Lord Roberts Bloemfontein had ingenomen. Maar ik weet, dat hun geweten weer wakker is geworden. Nu ben ik van opinie, broeders, dat deze menschen er genoeg aan hebben te dragen, dat hun geweten weer ontwaakt is, en dat zij nu zware gewetenspijn hebben. De hel, waarvan in den Bijbel staat geschreven, stel ik mij niet anders voor dan enkel bestaande uit gewetenswroeging. Wij hebben immers allen schuld op ons geweten en wij weten daarom, wat dat is. Maar zulk *een schuld van mijn land ontrouw te zijn* geworden, zoude ik geen dag willen dragen. Daarom zeg ik, broeders, deze menschen hebben genoeg te dragen en wij willen God danken, dat Hij hun geweten weer wakker heeft.

„geschud. Want het geweten was slechts in slaap gevallen; „het gaat vaak slapen; het is de Satan, die het in slaap sust.

„Maar broeders, elke man, die nu weer tot ons komt, die „moet tot het einde bij ons blijven. Getrouw moet een man „zijn, getrouw om een goed geweten te bewaren. Als dit ech- „ter nog geen voldoende aansporing mocht zijn, dan moet ik „zeggen, dat er een proclamatie is, dat ieder man, die weer weg- „loopt, met den dood wordt gestraft. Éénmaal zullen wij genade „voor recht laten gelden, maar niet ten tweeden male. *Ik zal de „eerste zijn, die zulk een man in koelen bloede neerschiet.* Wie nu niet „meer getrouw wil zijn, die moet ter dood gebracht worden.

„Want, broeders, wij moeten volhouden. De tijd zal komen, „al weet ik niet wanneer. *Maar wij moeten strijden, tot onze „kinderen groot geworden zijn, als God het wil.* Ik ben de „laatste, die wenscht of gelooft, dat het zoo lang duren zal. „Maar als God het wil, dan moeten wij zoolang strijden. Dat „is onze heilige plicht; want wij strijden voor een heilige en „rechtvaardige zaak. Zooals Roux¹ heeft gezegd: In den tijd „ligt de hoop — en die tijd zal komen.”

In zulk een rede heeft de Wet als 't ware zijn gansche karakter blootgelegd. Maar één kenmerkende eigenschap treedt er niet in aan 't licht: zijn zin voor echten, gezonden humor, die hem als 't ware uit de oogen u tegemoet straalt, en van welke vaak geen mindere bekoring uitgaat dan van zijn krijgsroem, die zelfs Engelsche bewonderaars tot het dichten van balladen en andere liederen heeft geïnspireerd.

Het bestek van deze levensschets laat niet toe, meer dan een enkel voorbeeld van de Wet's humor aan te halen, maar men zou — ook met weglating van datgene, welks authenticiteit niet boven verdenking verheven is — alleen reeds een boekdeel kunnen vullen met staaltjes van deze eigenschap, welke ook wel duidelijk de mémoires zal kenmerken, die de generaal thans bezig is in 't licht te geven. Zijn humor is niet

¹ De bekende veldheer-predikant.

altijd vriendelijk, lachend; integendeel, vaak is hij grimmig of snijdend. Nooit echter op effect berekend; de dag moet nog altijd komen, dat deze onverbeterlijke „storie“-verteller en luimige opmerker zich aan een komiekigheid of piasserij schuldig maakt. Ziehier een staaltje van grimmigen humor. Ondanks de zware straffen, die er op stonden, had een veldkornet weer eens zijn positie ergens aan de Drakensbergen verlaten zonder daartoe het bevel te hebben afgewacht. Na afloop van den strijd liet de Wet den schuldige bij zich komen. Daar daalt de gevreesde sjambok op den rug van den ongehoorzame neder, terwijl de Wet hem ernstig aanzieude deze toelichting geeft: „Ik ben jammer; ik moet het doen. Maar ik ben het niet die je slaat, het is *de wet*.”

Niet minder teekenend is het antwoord, dat Oom Christiaan zijn burgers eens gaf in Transvaal, tijdens den meergemelden vermaarden tocht daarheen in 1900. De burgers hadden weer een bui van beuheid van het eeuwige trekken en jagen, zich openbarende in de stereotiepe vraag: „Waar retireer ons nou nog?” Op een goeden dag, toen het gejack hem de keel begon uit te hangen, bevredigde de Wet de heerschende weetgierigheid met dit bescheid: „Wij retireeren nu naar een plaats, waar jelui aan den eenen kant in den muil van een leeuw en aan den anderen in de Engelsche bommen springt, wanneer jelui retireeren wilt.” Met dien eenen kant, waar de leeuwen gereed stonden de „retireerenden” te recipieeren, doelde hij op noordelijk Transvaal, waar deze dieren nog huizen. In het werk van een ongenoemden Duitscher: *Steyn, de Wet und die Oranje Freistaat*, in van Warmelo's boek, bij Philip Pienaar en vele andere schrijvers, die over de Wet spreken, kan men verder staaltjes van de Wet's humor, ook van meer vriendelijke, in overvloed vinden.

De Wet heeft een bizonderen karaktertrek, die zijn beide broeder-generaals nooit in die mate heeft gekenmerkt: hij is bepaald anti-Engelsch gezind en was dit al vóór den oorlog, wat meer zegt. Want niemand zal wel gelooven, dat de la

Rey en Botha heden niet in het diepst hunner ziel den Rooinek verfoeien, wat de gladde en cynische Rooinek trouwens in zijn binnenste heel natuurlijk zal vinden en hem tegelijkertijd koud laat. Maar de Wet behoorde altijd tot de Boeren, die de onafwijsbare noodzakelijkheid inzagen, allen Engelschen invloed als noodlottig voor de Afrikaner-nationaliteit te keer te gaan. De geschiedenis van honderd jaar had hem althans geleerd, dat er uit Albion niets goeds voor den Boer kon komen. Karakteristiek is te dezen opzichte zijn houding in den Volksraad. In de Vrijstaatsche vertegenwoordiging, waar men zuinig was met den nationalen tijd, was de bepaling gemaakt, dat ter wille van zekere hoofdambtenaren — met name van den directeur-generaal der van de Kaapkolonie overgenomen Vrijstaatsche spoorwegen, den heer Brounge — die de Hollandsche taal niet voldoende machtig waren, bij de behandeling van het jaarverslag ook het Engelsch mocht worden gebruikt. Dit was natuurlijk een dwaze en een vicieuse bepaling in een land, waar het Hollandsch bij de wet uitdrukkelijk tot officiële landstaal was verheven. Maar zij bestond nu eenmaal en zij werd alleen toegepast als geen der leden er bezwaar tegen had. In dat geval moest alles worden vertaald. Zoolang de Wet nu Volksraadslid is geweest, is er steeds vertaald wat Brounge of anderen in het Engelsch zeiden.

Frederik Rompel vertelt een ander staaltje van de Wet's tegenzin in het gebruik van het Engelsch, waarvan hij niet ten onrechte verengelsching van zijn land vreesde. „Toen de Vrijstaatsche Regeering hem van Natal terugriep om aan de Modderrivier als vechtgeneraal der Vrijstaters op te treden, stoomde hij per specialen trein naar Bloemfontein, waar hij onmiddellijk natuurlijk een bezoek bracht aan president Steyn. Nadat hij verschillende zaken besproken en zijn instructies ontvangen had, zei hij: „President, het is nu mischien geen tijd om zulke zaken te bespreken, maar ik wil toch even zeggen dat ik mij geërgerd heb over onze spoorwegambtenaren. In Transvaal kwam aan elk station de chef

mij beleefd vragen of ik iets verlangde; nauwelijks was ik echter te Viljoensdrift of de chef antwoordde mij op een vraag: „I don't understand Dutch.” (Ik versta geen Hollandsch). En van daar tot Bloemfontein waren de beampten overal even onbeleefd. Een van de eerste dingen na den oorlog moet zijn al die Engelschen te vervangen door menschen die wij vertrouwen kunnen. Eigenlijk had de President hiervoor reeds voor den oorlog moeten zorgen. Wij hebben veel te veel verraders in ons midden, President, en het spijt mij dat ik het zeggen moet, maar dit is de schuld van de Regeering.”

Maar als de Wet tegen de Engelschen was, dan was dit omdat zij de ervvijanden van het Afrikaner-ras zijn, niet omdat zij „uitlanders” zijn. Vooral omdat van verschillende kanten geklaagd is over de houding en het gemis van waardeering der Boeren jegens de Uitlanders en men gepoogd heeft de publieke opinie in Europa met verhalen daarover tegen de Boeren op te zetten en de sympathie voor hen te verminderen, — het zijn niet de beste elementen uit de Zuid-Afrikaansche samenleving, die zich met deze treurige bezigheid hebben afgegeven —, is het niet overbodig hier met een enkel woord te constateeren, dat de Wet, evenmin trouwens als Botha en de la Rey, zich ooit anders dan waardeerend en erkentelijk over de vreemdelingen heeft uitgelaten. De Wet haatte zelfs het woord Uitlander wegens den onaangenamen smaak, dien het beruchte Johannesburgsche publiek van Engelsche afkomst er aan gegeven had door zijn petitie en andere machinaties tegen de Boeren.

Het spreekt van zelf, dat er vooral over de Wet alleen reeds een dikke biografie zou zijn te schrijven, maar het is hier slechts mogelijk eenige vluchtige en beknopte opmerkingen en mededeelingen over elk der drie generaals te geven. Mijn taak kon het dan ook slechts zijn een kort overzicht te geven van hetgeen de Wet vóór den oorlog was, zijn afkomst en maatschappelijke positie, en dan eenigen nadruk te leggen op zijn smettelooze, nobele, grootsche en roemvolle.

houding in de gansche bange worsteling van zijn rampzalig vaderland; een houding, die misschien het recht geeft zonder overdrijving hem na Steyn den grootsten man te noemen, die in Zuid-Afrika het levenslicht heeft gezien, zelfs Kruger niet uitgesloten. Zijn hoofdverdienste is wel geweest, dat hij met zijn President het eerst den Boeren de ware beteekenis van den strijd, dien zij streden, heeft geopenbaard en door zijn groote ideeën hen met woord en daad heeft gemaakt tot de roemrijke en geduchte medestrijders der Transvalers, tot een volk, dat, alhoewel onderworpen, in de geschiedenis steeds met de grootste eere zal worden genoemd. En daarom streeft het onzen nationalen trots, dat hij van het drietal de eenige is van zuiver Hollandsche afkomst — hij heet zelfs af te stammen van een zekeren Jacob de Wet, schilder en leerling van Rembrandt — gelijk zijn naam trouwens duidelijk doet uitkomen.

JACOBUS HERCULES DE LA REY werd geboren den 22sten October 1847 te Winburg in den Oranje Vrijstaat, van waar hij met zijn ouders reeds op jeugdigen leeftijd naar het zuid-westen van Transvaal trok; dat gebeurde toen het eigendom der familie door Sir Harry Smith was geconfisqueerd wegens de deelneming van den ouden de la Rey aan de verdrijving der Engelschen uit Bloemfontein, in 1848. Dat de la Rey Sr. aan die gebeurtenis deel had gehad was wel niet te verwonderen, want waarheen ook de veldkornet zijn burgers ten strijde riep, daar werd de naam de la Rey niet tevergeefs genoemd. Met recht kan dus gezegd worden dat den jongen Koos het krijgsmansbloed in de aderen vloeide. En het sprak bij hem al vroeg, in den strijd tegen de Kaffers, met name de strijdlustige Basoto's, met welke de Vrijstaat zoolang te kampen heeft gehad.

Maar eerst veel later had Koos de la Rey volle gelegenheid om te toonen welk een krijgsmansnatuur er in hem school. Dat was, toen bij het uitbreken van den tweeden vrijheidsoorlog zijn burgers hem tot hun commandant kozen. Als Volksraadslid had hij reeds sedert tien jaren hun vertrouwen genoten; zij

bezegelden het door hem ook op militair gebied te bekleeden met de hoogste positie, over welke zij volgens 's lands wetten, als weerbare mannen, te beschikken hadden.

Met die keuze deden zij de beste, die zij konden doen. Want niet alleen, dat de la Rey hun vertrouwen niet heeft beschaamd, en met den grootsten roem zijn mannen op vele slagvelden heeft aangevoerd van het noorden der Kaapkolonie af tot de Magaliesbergen in Transvaal toe, — hij heeft het zelfs gedaan op een wijze, die hem naar veler oordeel stempelt tot het militair genie bij uitnemendheid aan Boerenzijde; den ongeëvenaarden strateeg, den aanvoerder bij uitstek ingewijd in de geheimen der Zuid-Afrikaansche krijgstaktiek, maar ook tot den kloeksten leider bij den aanval.

Men zou verwachten, dat een man met een militair verleden en zulk een militairen aanleg, zoo al geen voorstander van den oorlog, toch ook geen ernstig tegenstander er van zou zijn geweest. Toch was dat wel het geval. Hij was als lid der progressieve Joubert-partij voor het doen van ruime concessies aan de uitheemsche bevolking, van welke hij geloofde, dat zij werkelijk naar stemrecht en andere politieke rechten verlangde. In zijn redevoeringen pleitte hij onvermoeid voor het volgen van zulk een gedragslijn; hij hoopte door toegeven het boven zijn vaderland zwevend gevaar te bezweren. Maar toen Engeland een dreigende houding begon aan te nemen, toen ontwaakte in de la Rey een andere gemoedsstemming. Bij de behandeling van de boven reeds aangehaalde motie-Coetsers drong hij weliswaar nog aan op gematigdheid in het maken van militair vertoon; — hij ried af, commando's naar de grenzen te zenden vóór er antwoord van den Hoogen Commissaris was op de vraag, wat het samentrekken van Engelsche troepen op de Transvaalsche grenzen beteekende; — maar hij sprak tegelijkertijd de hoop uit, dat de Regeering niet onvoorbereid zoude zijn wanneer er gevaar dreigde. „De Afrikaners”, sprak hij ongeveer, „zijn van het eene land naar het andere verjaagd, maar ook zijn in al die landen graven

gedolven voor Britsche soldaten. Ook thans nog hebben wij grond genoeg om Engeland's krijgers in te begraven. Omdat Engeland's zaak onrechtvaardig is, zal zij vroeg of laat ten val komen. Voor de Bloemfontein-conferentie werd er geschreeuwd, dat het stemrecht de grief was; nu wij het stemrecht gegeven hebben, blijkt dat *niet* de grief te zijn geweest... Daarom is het thans de tijd, dat de Regeering, hoewel nog steeds blijvende werken voor den vrede, toezie, dat door het behoud ervan onze rechten niet worden verkort."

Daarmede had de la Rey zijn standpunt voldoende toege-licht en zijn stemmen voor het z.g. ultimatum was niets dan de consequentie van deze rede. Zij verdient hier opgehaald te worden, omdat de Engelschen om de eene of andere reden — vermoedelijk ook alweer om tweedracht; althans den schijn ervan, te verwekken onder de Boerenleiders en daardoor hen van hun vrienden te vervreemden — het hebben voorgesteld alsof de la Rey tot het uiterste tegen den oorlog is gekant geweest; m. a. w. liever maar voor Engeland's eischen ware gezwicht, zoolang er nog een schijntje onafhankelijkheid overbleef, dan 's lands eer hoog te houden. Uit zijn boven aangehaalde redevoering blijkt nu wel de waarheid.

De la Rey was trouwens een nauwgezet volksvertegenwoordiger in den besten zin des woords; hij woog zijn plicht als zoodanig zoo conscientieus mogelijk af; ontbrak nooit op 't appèl en stak zijn meening niet onder stoelen en banken. Dit laatste verlokte hem wel eens meer te zeggen dan de omstandigheden eischten; niet dat hij te veel sprak, een praatgraag man was, maar zijn woorden waren soms te gepeperd; hij liet zich wel, ondanks zijn ijzeren kalmte en zelfbeheersching bij de moeilijkste en smartelijkste omstandigheden zijns levens, een enkele maal, ook later op het oorlogsveld medeslepen door zijn drift, waarover hij echter meestal terstond berouw had.

De la Rey is met de Wet een voorstander van de leer, dat een liefhebbend vader zijn kinderen de roede niet spaart; en hij heeft waarschijnlijk meer nog dan de Wet zijn burgers

met hardhandige argumenten aan hun plicht herinnerd. Maar ook hier heeft de menschelijke zucht tot overdrijven dingen op zijn rekening geschreven, waaraan hij nimmer debet is geweest. Hij gebruikte de sjambok om, bij de eigenaardige verhoudingen in de Boerenstrijdmachten, een zekere dosis discipline te handhaven, die, wanneer zij eerder hadde bestaan, misschien een geheel andere richting aan den oorlog zou hebben gegeven. Van Warmelo vertelt in zijn boek *Mijn kommando- en guerilla-kommandoleven* een voorval, dat ons schildert hoe het bij zulke afstraffingen van Oom Koos kon toegaan. Het was na den slag van Nooitgedacht en men rustte een weinig,

„Maar het duurde niet lang of daar komt generaal de la Rey met een karwats op ons af en jaagt den heelen boel op, terwijl hij ons toornig toeschreeuwt, of wij ons dan niet schamen om daar niets-doend rond te liggen, in plaats van ons voordeel op te volgen, nu wij de kans daartoe hebben. Een van ons korporaalschap voegt den generaal op een wel eenigszins oneerbiedigen toon toe, dat hij onder een ander generaal staat en de bevelen van geen ander gehoorzaamt, waarop generaal de la Rey naar hem toerijdt en hem een gevoeligen slag met de karwats toedeelt. Daarop reed ik op den generaal toe en verklaar hem, dat wij zeer gevoelig zijn om te vechten, doch dat wij op bevel van onzen veldcornet een poosje afgezadeld hebben. In zijn woede heft de generaal de karwats op, maar laat die oogenblikkelijk weer zakken als hij mij vermoedelijk herkent. Had ik het er maar op toegelegd om een houw met de karwats te ontvangen, dan had ik evenals de Hollandsche boeren, wanneer zij een oorveeg van den Czaar aller Russen, Peter den Groote, ontvingen omdat zij zich uit nieuwsgierigheid te dicht om hem heen drongen, terwijl hij zich te Zaandam op den scheepsbouw toelegde, vereerd kunnen uitroepen: „Ik heb er ook een gehad! Ik heb er ook een gehad!”

Dit bewijst, dat de la Rey inderdaad er nog al gauw met

de sjambok bij was; tegelijk echter, dat hij haar zoo hanteerde, dat hij er den eerbied noch de vereering zijner getrouwen bij inboette.

Was het eigenlijk wel een wonder, dat een man, die zich zoo met hart en ziel aan zijn burgerplicht gaf; die naast zich zijn oudsten zoon, zijn oogappel, had zien vallen; die wist dat zijn vrouw en dochters sedert zij uit haar verwoeste woning waren verdreven, door den vijand werden voortgejaagd van elke schuilplaats die zij zich hadden uitgekozen; die aldus zijn commando's kon toespreken: „Burgers, het is geen grootspraak mijnerzijds, maar ik zweer hier voor u allen dat men mij nooit zal kunnen verwijten mijn land niet genoeg te hebben liefgehad; dat ik zal strijden tot het bitterste eind, omdat ik liever wil sterven dan Engelschman te worden”; — was het een wonder, dat zulk een man kon zieden bij het zien van luiheid, lafheid en onwil? De hooge eischen van plichtsbetrachting die hij zich zelf stelde, gaven hem het recht, die ook bij zijn ondergeschikten te verlangen.

Duizenden hebben nu hier te lande, tengevolge van de bezoeken der generaals aan de voornaamste plaatsen van ons land, gelegenheid gehad de la Rey van aangezicht tot aangezicht te zien. En ieder kent zijn portret. Ondanks het patriarchale, het bijna oud-testamentische van zijn voorkomen — dat evenwel op zijn vroegere portretten, die, welke ons uit den oorlogstijd bekend zijn, meer uitkomt dan in de levende werkelijkheid — maakt zijn verschijning den indruk van die van een gestreng en teruggetrokken man. Mogelijk, dat ook dit er toe bijgedragen heeft, dat sommigen hem beschouwden als een Boeren-veldoverste, wien de zachtheid en de vergevingsgezindheid der meeste anderen vreemd waren. Niets is minder waar. Gestreng en hard was hij slechts voor zich zelf en diegenen onder zijne burgers, die hun plicht verzaakten. Maar zelfs dan nog was hij strikt rechtvaardig; en onbetwistbaar heeft hij evenveel recht een humaan generaal genoemd te worden als zijn ambtgenooten Botha en de Wet.

Na den slag bij Vlakfontein in Transvaal, in Mei van het vorig jaar, heeft de Engelsche pers plotseling, daarin voorgestaan door Edgar Wallace, den oorlogscorrespondent van de *Daily Mail*, een vreeselijk moordgehuil tegen de la Rey aangeheven wegens zijn vermeende wreedheden op Engelsche gewonden. Erger dan hij toen werd uitgemaakt kon het al niet; en de razernij der Jingo's werd ten slotte zóó hevig, dat zij zich zelf doodmaakte. Leugen na leugen werd achtereenvolgens ontmaskerd. Maar wat deed de man, die, zooals wij weten, met zijn burgers regelmatig Engelsche couranten in handen kreeg en dus zelf van zijn gruwelijke belastering kennis kon nemen? Hij liet Methuen vrij, ondanks het hevig verzet van een deel zijner burgers, die den generaal als gijzelaar wilden behouden. En niet zoozeer omdat hij vreesde, dat de edele Lord door gemis aan een goede geneeskundige behandeling misschien aan zijn wonden zou bezwijken, neen, hij deed het vooral omdat hij, wiens zoon in een aanval van Methuen's troepen was gevallen, zelfs niet den schijn op zich wilde laden van een persoonlijke wraakoefening, hetzij dáárvor of voor de Hunnenachtige wijze, waarop Methuen het geheele westen van Transvaal, de la Rey's bezittingen inclusief, had verwoest. Het blijft de vraag of een der andere Boerengeneraals, hoe grootmoedig zij ook geweest zijn, tot zulk een daad had kunnen besluiten en tegenover zich zelf en tegenover zijn burgers.

Meer aan te voeren ter verdediging van de la Rey's humaniteit zou gelijkstaan met water naar de zee dragen. Een man, die ter wille van de voorschriften van zijn diep geloof in zulke omstandigheden zelfs den schijn des kwaads vermijden kan en kwaad met goed vergelden, staat voor altijd boven elken laster en alle betichting.

Wanneer er in het hart van de la Rey plaats kon zijn voor haat, dan had het slechts kunnen zijn haat tegen verraders en lafaards, die hij in elk geval met een wonderlijk instinct wist uit te vinden. Met eenige leden van het vreemdelingen-

corps, dat onder Hendrik Schoeman nabij Colesberg diende, bracht ik op een goeden Zondag een bezoek aan de la Rey's lager, een uur of vier te paard naar den spoorweg toe. Het was kort voor Cronjé's val in 't noorden. Ook hier had de la Rey schitterend werk gedaan en Schoeman's nalatigheid en lafhartigheid goed gemaakt door een reeks verpletterende slagen, die een oprukken tot dicht bij Nauwpoort mogelijk maakten. Ik stelde den gewezen commandant van een der Duitsche corpsen, die mij daarom verzocht, aan de la Rey voor. De man, die landmeter was, wenschte den generaal mede te deelen, dat hem door de regeering de opdracht was gegeven de Boerenstellingen op te nemen en vroeg daartoe zijn toestemming. De la Rey vertrouwde hem al niet op het eerste gezicht en deelde hem beleefd mede, dat hij zijn stellingen niet in kaart gebracht wenschte te zien. Bij het weggaan vroeg hij mij, of ik den man goed kende. Ik antwoordde: „Nog niet.” „Welnu,” zeide de la Rey, „deze week zijn mij weer een paar Johannesburgsche rapportgangers naar den anderen kant (de Engelschen) gereden, maar deze is ook niet te goed om zijn kaarten daar te brengen.” Dat gebeurde niet, misschien wel buiten de schuld van den landmeter. Maar toen de Engelschen Johannesburg binnenrukten, was de man al maanden bezig geweest in hun belang te werken. In een oogwenk had de la Rey den verrader meenen te herkennen en hij had goed gezien. En hoeveel meer zag hij er nog!

Des te meer moet men de geestkracht bewonderen, die hem bijbleef bij al de bittere ondervinding, die hij moest opdoen aangaande het plichtsbef en de trouw van honderden en honderden burgers. Maar hij bleef gelooven, dat een rechtvaardige zaak niet door de schuld van eenigen kon te loor gaan, waar velen hun woord en plicht niet verzaakten. Hij is blijven gelooven tot het laatst, en met dat geloof heeft hij wonderen verricht. Het gaf hem de kracht zijn ijzeren wil door te zetten zonder vrees voor de ontevredenheid of afkeuring zijner burgers, als hij de innige overtuiging had dat het

belang van het land het eischte. Lof of blaam lieten hem koud; hij deed zijn plicht in nederigheid en verlangde, dat anderen het zouden doen. Toen generaal du Toit weigerde, gehoor te geven aan de la Rey's verzoek om versterkingen bij een gevecht aan den Delagoa-spoorweg — iets wat Schoeman hem ook zoo vaak geleverd heeft bij Colesberg — stelde de la Rey de regeering voor het alternatief: „Du Toit ontslag of ik.” Aan Botha werd de zaak te beslissen gegeven, maar dezen werd de taak gemakkelijk gemaakt, want du Toit verdween vrijwillig vóór Botha had gesproken. Hij raadde wat de uitspraak zou zijn geweest.

Zulk een alternatief beteekende iets voor een man van de la Rey's karakter. Niet om de kwestie van het durven, niet wegens vrees voor een mogelijk échec. Maar om het in de schaal te werpen van zijn eigen persoonlijkheid tegen die van een wapenbroeder. Want het is ten eenenmale tegen de la Rey's natuur zich op den voorgrond te plaatsen; dat een goede gang van zaken het eischte was dan ook voor hem de eenige beweegreden,

Ook op de reis in Europa treedt de la Rey het minst op den voorgrond en het lijdt geen twijfel of de stormachtige verwelkoming, die den drie generaals overal ten deel valt waar zij ook komen, zou deze nederigste onder zijns gelijken alras ontvluchten, ware het niet, dat hij zich bewust is, dat hij daarmede de hulde van het vastelandsch Europa aan *zijn volk* in ontvangst neemt en het belang dient der hem zoo dierbare Afrikanerzaak; de zaak, voor welke het roemruchte triumviraat, waarvan hij deel uitmaakt, alles, leven en goed, heeft veil gehad, en waarvoor het thans den bedelzak heeft aangegord om te voorkomen, dat hun ras ondergaat in den geestelijken en economischen strijd, dien het nu te voeren heeft met een overwinnaar, wiens onverzoenlijke haat niet is begraven met de vlaggen der met onvergankelijken roem gevallen vrije Boerenrepublieken.

DR. THOMAS DE WITT TALMAGE.

DR. THOMAS DE WITT TALMAGE.

EEN LEVENSSCHETS.

»DR. TALMAGE's discourses lay hold of my
inmost soul.»
SPURGEON.

Een levensschets. Geen zuiver afgerond levensbeeld. Een volledige levensbeschrijving van dezen heros des woords te willen geven, zou meer plaatsruimte vragen, dan mij nu gegeven is, zou ook grondiger bronnenstudie en systematischer verdeeling der stof vereischen. Daarom sta hier slechts in losse, maar met al de eerbiedige zorg der piëteit getrokken contours, een schets van dit rijk begenadigde menschenleven, van dezen zeldzaam schitterend en veelzijdig begaafden Amerikaan, in wien „een vorst, ja een groote in Israël gevallen is.”

Van den man, die in den tijd van weinige maanden zijn gemeente te Brooklyn uit den staat van het diepste verval tot een toestand van bloeiend leven en gezonden wasdom heeft weten op te voeren;

die daar tot driemaal toe een reusachtige kerk, een „Tabernakel”, heeft gebouwd, de een telkens grooter en kostbaarder dan de andere;

die elken Zondag het eerbiedwekkende getal van tusschen de 5000 en 6000 toehoorders rondom zijn platform of kansel

geschaard zag, terwijl vele honderden tevergeefs toegang zochten, en zulk een dicht opeengepakte massa vormden, dat de prediker vaak slechts met bijstand van de politie het spreekgestoelte kon bereiken;

die bij samenkomsten in de open lucht dikwijls voor een gehoor van 50.000 personen is opgetreden;

wiens leerredenen 's Zondags steeds door een corps van tien of twaalf stenografen werden opgeteekend, om den volgenden dag telegrafisch in de voornaamste ochtendbladen van Noord-Amerika te worden geresumeerd, verder door den druk alom verspreid, en in meer dan 30 Europeesche en Indische talen overgebracht te worden;

die een tijdlang, onder bescherming der politie, de beruchtste speel- en schandhuizen van Brooklyn en New-York 's avonds en 's nachts binnentrad, en de daar aanwezige bezoekers, ook uit den „hoogen" stand, in zijn kanselredenen meedoogenloos ontmaskerde en op de kaak stelde;

die in 1892 een aanzienlijk kapitaal bijeenbracht (f 72.000) tot uitzending, onder zijn persoonlijk geleide, van een scheeps-lading koren naar de door hongersnood geteisterde landstreken van Zuid-Rusland;

die in vroeger tijd een gelijksoortige hulp verstrekke aan het arme Ierland, dat zoo vreeselijk van den hongersnood te lijden had; en in 1900 aan de slachtoffers van watergebrek en totaal mislukten graanoogst in Britsch-Indië;

die door zijn persoonlijken invloed en steun krachtadig medewerkte aan de bevordering van allerlei geestelijke, zedelijke en maatschappelijke belangen;

die te midden van dezen veelsoortigen en veelomvattenden arbeid nog tijd wist te vinden tot het redigeeren van een Christelijk blad, *The Christian New-York Herald*, dat het hoogste abonenten-cijfer van alle bladen ter wereld telde: niet minder dan 300.000;

en die, onder en ondanks dit alles, tóch steeds getrouw bleef aan zijne levensleuze: éérst Evangeliedienaar, daarna philanthroop, journalist en al het andere!

Eéerst Evangelie-dienaar! „Ik heb niets aan een Bijbeltekst, als ik er het Evangelie niet in vind!” verklaarde hij keer op keer. En zoo is hij, als een goede en getrouwe dienst-knecht, tot weinige dagen vóór zijn dood de blijde boodschap van zijn Goddelijken Meester blijven overbrengen, daarbij steeds gesteund door en steunend op zijn onwrikbaar en onwankelbaar geloof in de waarheid van wat hij als met teedere liefkoozing „dezen goeden ouden Bijbel” noemde, van regel tot regel, van woord tot woord, van *a* tot *z*.

En nu allereerst eenige cijfers en feiten.

Thomas de Witt Talmage werd geboren te Boundbrook, Somerset-County, in den Amerikaanschen Staat New-Jersey, den 7den Januari 1832. Hij....

Maar hier is het, of een reuzenhand mij de pen uit de vingers legt, en een stem als bazuingeschal mij — en mijn lezer — tot luisteren dwingt. Het is de grootmeester van het voormalig Tabernakel-platform te Brooklyn, die zèlf het woord neemt, om, aan het slot eener krachtige aansporing tot belijden en getuigen, en daarin terstond met de daad voorgaande, als in vogelvlicht een overzicht van zijn leven en zijn arbeid te geven:

„En nu zal ik eindigen met mijn eigen, persoonlijk getuigenis af te leggen, — want ik mag anderen niet aansporen tot iets, dat ik zèlf weiger te doen. Geboren te Boundbrook, New-Jersey, uit de vroomste en geloovigste ouders die de wereld ooit aanschouwd heeft, leg ik hier ten aanhoore van de aarde en den hemel de verklaring af, dat ik altijd den verheffenden en beveiligenden invloed heb gevoeld, die er van een braven vader en eene goede moeder op hunne kinderen uitgaat, — en als ik in staat gesteld mag worden om voor mijne eigene kinderen de helft te doen van al hetgeen mijne ouders voor *mij* gedaan hebben, dan zal ik er ten allen tijde dankbaar voor zijn!

„Het eene jaar mijns levens verstreek na het andere, — tot dat ik op ongeveer achttienjarigen leeftijd een drang naar de

eeuwig blijvende dingen gevoelde; en na gebed en godsdienstige raadpleging ging ik over tot hetgeen ik als den veiligsten toestand beschouwde, en liet ik mij tot lidmaat der Kerk aannemen. En ik getuig ten aanhoore van aarde en hemel, dat ik het als een zeer krachtig, machtig en bezielend bondgenootschap heb leeren waardeeren. Ik stel mijn verbintenis met de Kerk op zóó hoogen prijs, dat ik niet voldaan zou zijn, wanneer ik er een dag minder dan de geheele eeuwigheid dankbaar voor kon blijven.

„Na aan het Gymnasium en de Hoogeschool de opvolgende graden behaald te hebben, werden mij te Belleville, New-Jersey, de handen van tien of twaalf geloovige mannen ter plechtige wijding op het hoofd gelegd, — en ik verklaar hier ten aanhoore van aarde en hemel, dat het werk der Evangelie-bediening een genot voor mij is geweest, en dat ik hoop te blijven prediken tot mijn laatste uur slaat. ¹ Menigmaal ben ik gegaan door de diepe wateren van scheiding en rouwe; en had ik de goddelijke toezegging van een hereeniging in den hemel niet gehad, dan zou ik er onder bezweken zijn; maar ik getuig ten aanhooren van aarde en hemel, dat de vertroosting des Evangelies hoog en diep en heerlijk en eeuwig zijn. Menigmaal ben ik belasterd en is mijn werk miskend; maar al deze verraderlijke aanslagen en vervolgingen zijn op mijn voordeel uitgelopen en hebben mij een wijder arbeidsveld ontsloten, — en daarom leg ik hier ten aanhooren van aarde en hemel het getuigenis af, dat God jegens mij Zijne beloften vervuld heeft: „Ziet, Ik ben met u alle de dagen!” en „De poorten der hel zullen u geenszins overweldigen!”

Thomas de Witt Talmage was de jongste van twaalf kinderen, waarbij vijf meisjes. Zijn vader, David T. Talmage — een stoere, naar lichaam en geest zeer ontwikkelde landbouwer, van Hugenoten-afkomst — stond bekend om zijn merkwaardig goed oordeel, om zijn doortastendheid, zijn innige godsvrucht, en zijn veelzijdige werkzaamheid op elk gebied

¹ Een wensch die ten volle vervuld is geworden.

des Christelijken levens. De moeder, Catharina Talmage (haar familienaam vond ik nergens opgeteekend), was een vrouw van een buitengewoon krachtig karakter, maar niettemin zeer vriendelijk en goedgehartig van aard: zij was dan ook een trouwe bezoeker van de armen en zieken binnen den kring harer omgeving. Deze schijnbare bijzaken verdienen dáárom de aandacht, omdat zij een verklaring geven van het opmerkelijke verschijnsel, dat geen der andere predikers uit de laatstverloopen vijftig jaren steeds zulk een treffenden nadruk wist te leggen op de schoonheid en de heiligheid van het huiselijk leven, als Dr. Talmage. Slechts een tweetal aanhalingen ten bewijze:

„In mijne jongensjaren woonden wij gedurende eenigen tijd op drie mijlen afstands van het naastbijzijnde kerkgebouw, en op bijzonder ruwe en onstuimige dagen bleven de kinderen thuis; maar vader en moeder gingen altijd naar de kerk, — dat was een vaste gewoonte, waarvan zij nooit anders dan bij ziekte of andere gevallen van overmacht afweken. Op die stormachtige Zondagen, wanneer wij thuisbleven, kwam de afwezigheid onzer ouders ons zeer lang voor, want de weg was uiterst slecht, en zij konden dus niet veel spoed maken. Dan gingen wij om twaalf uur voor het raam staan, om te zien of zij er reeds aankwamen; en vervolgens gingen wij er om half een staan, om te zien of zij er reeds aankwamen, en dan om kwart voor éenen, en dan om één uur. Een poosje later riep Mary, of David, of Thomas plotseling: „Daar komt het rijtuig aan!” en dan zagen wij het langs een kronkelend pad uit het bosch te voorschijn komen, en op de brug over de beek voortrijden, en door de laan, totdat het eindelijk voor de oude boerderij stilhield, — en dan snelden wij naar buiten, de deuren wijd openlatend, om hun allerlei dingen te vertellen en hen met vragen te overstelpen.”

Wat zegt men van dit binnenhuisje? En daarop volge nu — uit een zijner treffendste leerredenen — deze bedevaart naar de oude woonsteê:

„Een paar dagen geleden heb ik nog eens, met mijn zuster

en mijn broeder, een bezoek gebracht aan het tooneel mijner jongensjaren. Het was een der aandoenlijkste en overweldigendste dagen van mijn leven. Daar stond het oude huis nog, en terwijl ik door de kamers ging, zeide ik: „Ik zou er met gesloten oogen den weg nog in kunnen vinden, ofschoon ik hier in de laatste veertig jaren niet geweest ben!” Dáár was de huiskamer, waar iederen avond een talrijke familiekring bijeenkwam, die nu reeds grootendeels naar een betere wereld is overgegaan. Dáár was de oude schuur, waarin wij alle jaren Paascheieren gingen zoeken, en dáár de welbekende plek, waar de paarden gestald stonden. En dáár had men vroeger den boomgaard: drie of vier stammen zijn er nu nog slechts overgebleven van al de boomen, die indertijd zooveel peren en appels droegen — en wélke appels! Dáár is de beek, waarheen wij reden om de paarden te laten drinken, ongezadeld en alleen met een halster van hennepzeel om.

„Wij bezochten ook het kerkhof, waar velen onzer dierbaren den dag der opstanding verbeiden. De oude menschen naast elkander, na samen een tocht gemaakt te hebben van zestig jaren, met slechts drie jaar verschil tusschen het tijdstip van hun heengaan. Daar slapen ook de lieve oude bureu, die 's Zondags hunne paarden altijd vastbonden onder het afdak van het dorpskerkje, en dan achteraan in de bank gingen zitten en met ons medezongen, als de van ouds bekende lof- en smeek- en dankliederen werden aangeheven. O, zij waren een heerlijk ras van mannen en vrouwen, die hun werk goed deden, en die nu, wat hunne lichamen betreft, in stille nabuurschap op aarde zijn, maar — wat hunne zielen aangaat — in jubelend samenzijn voor den troon van God. Ik gevoel, dat mijn reis en mijn bezoek in de vorige week mij goed gedaan hebben; en het zou u allen goed doen, indien gij — zooal niet in persoon, dan toch in gedachten — nog weer eens een bezoek gingt brengen aan de schouwplaatsen uwer jongens- of meisjesjaren. *Gij zult gedenken aan al den weg, dien u de Heer, uw God, geleid heeft!*”

Met hoeveel hartroerende teederheid beeldt Talmage zijn

moeder uit! „Toen wij nog kinderen waren, kwamen wij dikwijls naar binnen loopen van ons spelen, of van een pijnlijke tuimeling, of van een ons aangedane kinderlijke onrechtvaardigheid, — en zoodra dan de deur open was, riepen wij: „*Waar is moeder?*” en dan antwoordde zij: „Hier ben ik!” en begroeven wij onze betraande gezichtjes in haren schoot.”

Men heeft wel eens beweerd, dat — ofschoon de ouders van Dr. Talmage reeds in zijn prille jeugd de grootste zorg aan zijn opvoeding wijdden — hij niettemin van kindsbeen af „een wonder van excentriciteiten” was; en dit is ook zeer wel aan te nemen, wanneer men in het oog houdt, dat de wereldberoemde Amerikaansche prediker zijn leven lang „zoo geheel anders dan alle andere menschen” was. Hij legde ook altijd een opmerkelijke geestdrift voor hersenwerk aan den dag, en even opmerkelijk was zijn toewijding aan al die takken van geestesarbeid, die hem het meest aantrokken. Gelukkig geen „wonderkind”, maar toch al vroeg „een jongen daar wat in zat.” — Doch ik moet naar de feiten en cijfers terug!

De jonge Talmage ontving zijn eerste wetenschappelijke opleiding aan de Universiteit te New-York, trok daar al spoedig de aandacht, en bleef er zich ook voortdurend onderscheiden. In het jaar 1850, op achttienjarigen leeftijd, deed hij openlijk belijdenis van zijn geloof in Christus en van zijn besluit om zich aan den dienst des Evangelies te wijden, ofschoon hij oorspronkelijk, in 1848, de rechtsgeleerde loopbaan had gekozen; doch na een korte studie in de rechten vertrok hij naar het Theologisch Seminarie der „Dutch-Reformed Church” (waartoe zijn ouders en al hunne kinderen behoorden) te New-Brunswick en bereidde hij zich daar tot het predikambt voor, terwijl hij in zijn verdere leven dikwijls verklaarde, diep berouw te hebben van den tijd, dien hij „verspild” had met rechtsgeleerde studiën. Men moet Talmage zèlf dien overgang van de juridische tot de theologische loopbaan hooren vertellen, als hij een toespraak tot jongelieden houdt over de onzekerheid van 's menschen lotswisselingen:

„Ik begon in de rechtsgeleerdheid te studeeren, zonder vooraf eenige goddelijke leiding gevraagd te hebben. Ik raadpleegde slechts mijn eigen smaak en neigingen. Ik had toen een voorliefde voor advocaten en rechtszalen en rechters en jury's, en ik vond mijn grootste genot in het aanhooren van de pleidooien der beroemdste rechtsgeleerden uit New-Jersey; en als assistent van den griffier der rechtbank, op zestien-jarigen leeftijd, deed ik mee aan het onderzoeken van eigendomsbewijzen, het naturaliseeren van vreemdelingen, het inboeken van acten, het opmaken van de procesverbalen der getuigenverhooren, het beedigen van getuigen en jury's en hooge jury's enz. Maar eenigen tijd later gevoelde ik een roeping tot de bediening des Evangelies, en ging ik daar dan ook toe over, — en ik smaakte eenige voldoening bij dezen arbeid. En in zekeren zomer, toen ik mijn vacantietijd buiten doorbracht, en op een bank in het park eener kleine stad was gezeten, zeide ik bij mijzelf: „Indien ik een bepaald werk te verrichten heb in deze wereld, moet ik het nú te weten komen!” En met dit besluit vervuld, bad ik zooals ik nog nooit van mijn leven gebeden had; en ik ontving de goddelijke aanwijzing, en schreef alles op in mijn zakboekje, — en ik zag mijn levenstaak van Evangeliedienaar toen even duidelijk voor mij staan, als ik haar op dit oogenblik voor mij zie. O, weest niet tevreden met algemeene aanwijzingen! Tracht bepaalde, bijzondere aanwijzingen te bekomen! Schiet niet in het wilde! Kiest u een doel, en legt dáárop aan!”

Die tegenzin, om niet te zeggen afkeer, van de „Juristereij” is Dr. Talmage zijn leven lang bijgebleven. Zoo is het b. v. algemeen bekend, dat hij op den kansel zelden zijn toevlucht nam tot „argumenteeren”. Zijn talent lag in de voordracht. Toen hij nog predikant te Philadelphia was, verklaarde een advocaat, die hem daar geregeld ging hooren, — gedeeltelijk bij wijze van studie en gedeeltelijk omdat het, zooals hij zeide, denzelfden invloed op hem oefende als een glas champagne — dat hij, gedurende al de jaren van Dr. Talmage's evangelieverkondiging daar ter stede, hem nooit een poging had hooren doen

om een stelling met redeneeringen te bewijzen, uitgenomen één keer, toen hij vier Schriftplaatsen aanhaalde om te be-
toogen dat Christus voor de zondaars gestorven is. Des anderen
daags vroeg hij den spreker: „Wel, Dr. Talmage, zijt gij
voornemens om verandering te brengen in uw manier van
preeken? Ik heb u gisteren voor het eerst van mijn leven hooren
argumenteeren!” — „Och,” antwoordde de later zoo beroemd
geworden prediker, „ik was niet heel wel geweest, en heb mij
moeten behelpen met een oud proefschrift, dat ik indertijd op
het Theologisch Seminarie schreef, om het daar door de pro-
fessoren te laten beoordeelen. Als ge mij voor ditmaal wilt
excuseeren, beloof ik u, dat ik het nooit weer zal doen!”

De tijd, met rechtsgeleerde studiën doorgebracht, totaal ver-
loren? Hierin zijn wij het evenwel niet met hem eens, ver-
klaarde een zijner beste vrienden, ook namens vele anderen: „Wij
herinneren ons wijlen Dr. John Harris, den gewezen Directeur
van het New-College, eens te hebben hooren zeggen, dat hij
— als het aan hem stond — elken candidaat tot de Evange-
lie-bediening vooraf een paar jaren in de rechtsgeleerdheid zou
laten studeeren, om zich daardoor een juisten blik op de men-
schelijke natuur eigen te maken. En wij twijfelen dan ook niet,
of Dr. Talmage heeft in zijn volgend leven gelegenheid gehad
om de voordeelen zijner ervaring en kennis op juridisch gebied
te leeren waardeeren.” — Ik geloof, dat de vriend een goeden
kijk op de zaak had.

Vier of vijf jaren bracht Talmage door aan het Theologisch
Seminarie of de Hoogeschool te New-Brunswick, en na een
schitterend geslaagde promotie verliet de 24-jarige doctor in
de Godgeleerdheid haar als een in alle opzichten veelbelovend
„candidaat tot den Heiligen Dienst.”

Na zijne toelating tot de Evangelie-bediening, in 1856, en
na overvloedige bewijzen zijner kanseltalenten gegeven te heb-
ben, nam hij een beroep aan als predikant bij de (uit histo-
risch oogpunt zoo merkwaardige) Hollandsch-Gereformeerde Kerk
te Belleville, in den Staat New-Jersey, dichtbij zijn geboorte-
plaats Boundbrook. In deze zijn eerste gemeente, te Belle-

ville, was Talmage drie jaar als herder en leeraar werkzaam, en dáár reeds met grooten zegen. In 1859 werd hij beroepen te Syracuse, in den Staat New-York, en ook hier bleef hij drie jaren met vrucht werkzaam. Vervolgens arbeidde hij zeven jaren achtereen (1862—69), steeds in dienst van bovengenoemd Kerkgenootschap, te Philadelphia, — en vooral hier was het, dat zijn roem begon te weerklinken door alle kerken en gemeenten.

Zijn aanschouwelijke voordracht, de kracht en de weelderige rijkdom zijner illustratiën, de schitterende gloed zijner welsprekendheid, de overweldigende indruk dien hij op het gemoed zijner toehoorders oefende, zijn stentorstem, de wonderbare macht zijner symboliek, ja zelfs de schijnbare buitensporigheden zijner woorden en gebaren, verhieven hem tot een hoogte, die geen der andere Amerikaansche predikers ooit bereikt heeft, en leidden in 1869 tot zijn beroep naar de Presbyteriaansche Gemeente te Brooklyn, destijds een zelfstandige voorstad van New-York, later daarbij aangetrokken en met de Amerikaansche wereldstad vereenigd. Dr. Talmage nam dit beroep aan, en vertrok op 37-jarigen leeftijd, dus in de volle kracht en bloei van het mannelijk leven, in 1869 uit Philadelphia naar Brooklyn.

Maar de geschiedenis op den voet volgend, is het hier de plaats om melding te maken van Dr. Talmage's arbeid onder de militairen. Tijdens den Amerikaanschen Burgeroorlog (1861—65) werd hij namelijk aangesteld tot kapelaan bij het „Pennsylvanische Regiment,” en gaf hij zich met de meest mogelijke toewijding aan de geestelijke en lichamelijke verzorging der zieken en gewonden. Trouwens, Dr. Talmage is ten allen tijde een vriend der militairen geweest en gebleven, en hij volgde dan ook steeds met de levendigste belangstelling den loop van den voor zijn vaderland zoo gewichtigen Spaansch-Amerikaanschen oorlog. Tot kort vóór zijn overlijden was hij kapelaan van een New-Yorksches regiment.

Van het jaar 1869, het tijdstip zijner vestiging te Brooklyn, dagteekenen eigenlijk de buitengewone roem en populariteit, die Dr. Talmage tot zijn dood toe niet alleen in Ame-

rika, maar ook in Europa, ja over de geheele wereld genoten heeft. Zeldzaam groot was de aanhang, dien hij zich aan beide zijden van den Oceaan, zoowel in de oude als in de nieuwe wereld, heeft mogen verwerven, en waarin hij zelfs niet door Spurgeon, Moody en Sankey, of Henry Ward Beecher is overtroffen. En de reden daarvan? Wel, nu ik mijzelf die vraag heb gesteld, wil ik ook trachten haar te beantwoorden.

En dan geloof ik, dat de oorzaak zijner reusachtige populariteit meest hierin is gelegen, dat Dr. Talmage een zoo in alle opzichten buitengewoon man was, zoo zeldzaam, zoo uniek. Maar vooral zoo buitengewoon. Al wat gewoonte, sleur, routine en traditie was, droeg hij een doodelijken haat toe. Hij kon zijn schitterende gaven, zijn magistrale talenten, zijn verrukkelijk schoone welsprekendheid niet dringen en wringen in het keurslijf van banale en verouderde phrases, maar baande zich een eigen weg, schiep zich nieuwe vormen, en illustreerde zijn indrukwekkende toespraken bij voorkeur met zelfgekozen beelden, aan het leven van zijn tijd, van den dag, ontleend. Voeg daarbij een verrassend rijke en diepgaande menschenkennis, een bewonderenswaardigen blik op personen en zaken uit alle mogelijke levenskringen, en een grenzenlooze sympathie voor al de nooden en ellenden zijner medemenschen, — en zelfs al waart gij totaal oningewijde, gij zoudt iets vermoeden, nietwaar? van de kracht en de macht, die er van dezen prediker des Evangelies uitging. Daardoor wist hij telkens en telkens weer zijne duizenden bij duizenden toehoorders zoo van wijd en zijd tot zich te trekken, zoo onweerstaanbaar te boeien, en door de toovermacht van zijn woord tot luisteren te dwingen. Ik zou misschien kunnen zeggen: Dr. Talmage was een „spreker” in den besten, geen „preeker” in den slechtsten zin des woords!

Mij is het hooge voorrecht en het onwaardeerbare genot te beurt gevallen, sedert den aanvang van het jaar 1894 omstreeks 400 leerredenen van Dr. Talmage in onze taal voor ons volk te mogen overbrengen,¹ — maar nooit heb ik hem

¹ De bundels: »Aan alle wateren” (1894), »Voor Hemel en Aarde” (1895) en »Talmage's Preeken voor onzen tijd” (1896—1902).

betrapt op wat men noemt een geijkten term, een óverbekend beeld, of een afgezaagde phrase. Tot de menschen van zijn tijd over de dingen van hun tijd in de taal van hun tijd te spreken, — misschien lag dáárin het groote geheim zijner kracht. Dr. Talmage behoorde tot geen enkele „school”, en heeft ook geen school gevormd, hoewel men veel verwachting heeft, dat zijn zoon Frank den grootschen en schoonen arbeid zijns vaders op hem waardige wijze zal voortzetten. Hij heeft zijn eigen werk verricht, op zijn eigen gedeelte van het groote arbeidsveld der Evangelie-prediking, en op de hem alleen eigene wijze. Te treden in eens anders voetstappen, te rijden in eens anders sporen, het was hem een gruwel! Ik zou misschien kunnen zeggen: hij was een buiten-sporig man, — in den letterlijken, dus hier in den besten zin. Hoor het slechts uit deze woorden, waarmede hij den eersten bundel zijner verzamelde toespraken de wereld inzendt:

„Wij beloven niets omtrent deze Leerredenen, behalve dat zij buiten de oude sporen gaan. Dit kan, in de schatting van den lezer, zoowel een aanbeveling als een veroordeeling zijn, want de Kerk onzer dagen is verdeeld in twee partijen: de Sporen en de Anti-Sporen. De eerstgenoemden doen niets liever, dan precies denzelfden weg blijven berijden, waarlangs ál de voorafgaande godsdienstige voertuigen zich hebben bewogen. Zij moeten predikanten hebben, die hunne leerredenen laten loopen in dezelfde oude, diepgegroeefde wagensporen, en hunne gebeden óók. Al wat nieuw is, in vorm of voordracht, wordt geschuwd als de pest. „Wie heeft ooit van zijn leven zoo iets gehoord?!” zeggen zij. „Dát hadden mijn vader en mijn grootvader en mijn overgrootvader eens moeten beleven! Die lúf zijn woestelingen en heiligschenners. Hunne voorwielen zijn een heel eind buiten de sporen geraakt! Jaag die nieuwkramers van den bok af! Zij deugen niet voor koetsier. Laat ons door middel van de een of andere zware kerkelijke stuwkracht het clericale rijtuig weer tot aan de naven in de oude, diepe wagensporen brengen!”

„Doch de Anti-Sporen willen liever buiten dan in de oude

groeven. Maar tóch willen zij gaarne met zekerheid weten, dat zij op den rechten weg zijn. 't Is meer de eindpaal, dien zij bestendig in het oog houden, dan wel de weg waarlangs zij hem bereiken. Zij doen een heel wat ruwer rit, dan dezulken die in de oude sporen blijven. Het voertuig schudt en stoot soms verschrikkelijk. Er worden maar al te dikwijls hinderpalen op hun weg geworpen. Deze lieden krijgen nu en dan een gezonden schok; maar dat is goed voor de spijsvertering. Bovendien: oneffenheden in den weg zijn heel geschikt om den mensch klaar wakker te houden, en hem opmerkzaam te doen blijven op zijne omgeving. De Anti-Sporen kunnen gemakkelijker hun koers veranderen, als zij dat wenschen te doen. Zij bevallen ons beter, dan hunne tegenstanders.

„Wij zien — zoo gaat Dr. Talmage met eigenaardig fijnen humor voort — wij zien geen enkele reden, waarom een leerrede uit de stereotype drie afdeelingen moet bestaan (voorafsprak, preek en toepassing), wanneer één afdeeling, of tien afdeelingen, geschikter en doelmatiger zou zijn; of waarom zij altijd zou moeten beginnen met een inleiding, om het gehoor op de toespraak voor te bereiden, indien het door de een of andere oorzaak reeds voorbereid is; of waarom de toepassing eener leerrede altijd tot aan het slot moet uitgesteld worden, als de spreker lust gevoelt om er één doorlopende toepassing van te maken; of waarom men zich krampachtig zou blijven vastklemmen aan de oude manieren om de waarheid te illustreeren, wanneer men iets anders weet, dat een doeltreffender indruk op de menschen zal maken; of waarom een kerk zou bestuurd worden als alle andere kerken, wanneer men een beter plan meent te hebben. Laat ons aan de jongelieden zeggen, dat het voor hunne veiligheid beslissend is, zich nooit op weg te begeven in de oude wagensporen. Ga ééns in die oude, diepe sporen, en gij kunt er niet meer uitkomen zonder de assen van uw wagen te breken, of de banden uwer wielen te verwringen. Wij hebben twee- en driespannen een kwartier lang zien tobben en zwoegen om de kar weer uit het oude spoor te krijgen, zoodat de paarden dropen van 't zweet

en de voerman zijn geduld er bij verloor. Als een jonkman zich in het oude spoor op weg begeeft op zijn achttiende jaar, zal hij op zijn tachtigste nóg in het oude spoor zijn. En een tachtiger van vier en twintig is een Egyptische mummie, alleen bruikbaar voor de vitrine van een Museum, om daar bij allerlei andere fossiele merkwaardigheden te worden opgeborgen!"

Zóó dacht Dr. Talmage over de manier van „preeken”. Zoo ging hij te werk bij zijne toespraken: telkens iets anders, telkens iets nieuws. Zoo bleef hij altijd practisch, altijd toepasselijk, altijd up to date. Hij gaf steeds, om een beeld van zijn Goddelijken Meester zèlf te gebruiken, nieuwen wijn in nieuwe lederen zakken. En groot was zijn succes, zou de wereld zeggen; — groot was de zegen, dien hij genoot en die er van hem uitging, zij er hier, meer in zijn geest, van getuigd.

En zoo vinden wij Dr. Talmage dan in het jaar 1869 als predikant der Presbyteriaansche Gemeente te Brooklyn, waarts zijn steeds wassende roem uit Belleville, uit Syracuse, maar vooral uit Philadelphia, hem reeds was voorgegaan. Geen wonder, dat men groote verwachtingen van hem had, want alleen een reusachtig genie als van Talmage kon er orde in den chaos scheppen, kon er den deerlijk ontredderden staat van zaken herstellen. Het was een vervallen kerk (gemeente zouden wij zeggen), die hij te Brooklyn vond: een kerk „die zóó laag was gezonken, dat zij niet dieper zakken kòn.” Door allerlei wederwaardigheden, die hier niet ter zake doen, was zij nagenoeg vernietigd, en reeds sedert langen tijd had zij geen predikant meer gehad. Slechts negentien leden konden bijeengebracht worden om (volgens Amerikaansch gebruik) den beroepsbrief van Dr. Talmage te onderteekenen. Toen een deputatie hem dat beroep kwam overbrengen, in een bovenkamer van zijn huis te Philadelphia, bevonden er zich reeds twee andere deputaties met soortgelijke opdrachten van andere kerken in andere kamers, welke deputaties door Mevrouw Talmage ¹ te

¹ Zijn eerste echtgenoot; Dr. T. is driemaal gehuwd geweest.

woord gestaan en tegen een minder gewenschte botsing beveiligd werden.

Het Presbyteriaansche kerkgebouw te Brooklyn, waar Dr. Talmage prediken moest, zondigde tegen alle wetten der acoustiek. Bovendien had de kerk een toren, die het mikpunt van de spotternijen der geheele stad was, en een hoogen, doosvormigen kansel, waarin de prediker werd opgesloten, alsof het gevaarlijk was, hem los te laten; — of misschien (zeide Dr. Talmage er van) „moest het ding dienst doen als een barricade, die echter niet noodig was om de menschen tegen te houden, want zij waren zóó gering in aantal, dat een predikant met gewone spierkracht al de aanwezigen gemakkelijk in bedwang had kunnen houden!” Zijn eerste Zondag daar te Brooklyn was een droeve dag, want vóór dien tijd had hij niet geweten, dat de kerk zóó vervallen was; in den avond van dien dag moest hij zijn dierbaren broeder, met wiens hulp hij tot de Evangelie-bediening werd opgeleid, door den dood verliezen, en — de tijding van zijn afsterven bereikte Dr. Talmage om zes uur in den avond, toen hij om half zeven preeken moest. Maar van dien dag af was de zegen Gods met de gemeente; en . . . na verloop van drie maanden (dus slechts 13 Zondagen!) moest zij reeds een aanvang maken met de vergrooing van haar kerkgebouw. Zóó talrijk, en steeds talrijker wordend, waren de scharen, die van alle kanten kwamen toestroomen om den gevierden prediker te hooren!

En dit was de aanvang van een der schoonste, maar tevens aandoenlijkste tijdperken uit Dr. Talmage's gansche leven: de geschiedenis van den bouw zijner drie Tabernakels. Laat ons hem zelf hooren verhalen in een feestrede, uitgesproken in den derden Tabernakel, toen Dr. Talmage 23 jaar predikant te Brooklyn was geweest, hoe de eerste Tabernakel ontstond, — men zal er al de energie en het organiseerend talent van dezen prediker door leeren bewonderen!

„Vóór het einde van dat jaar (1869) besloten wij, den eersten Tabernakel te doen verrijzen. Het gebouw zou slechts een tijdelijke bestemming hebben, en daarom noemden wij

het een „Tabernakel” in plaats van een kerk. In welken stijl moest hij gebouwd worden, was de allereerste vraag. Ik was altijd van meening geweest, dat de amphitheater-vorm het meest geschikt was voor een kerk. Twee beroemde architecten werden aan 't werk gezet, en — na veel geschrijf en gewrijf over plannen en teekeningen, verklaarden zij ons rond-uit, dat zulk een gebouw een onmogelijkheid zou zijn voor godsdienstige samenkomsten, omdat het geen kerkelijk voorkomen zou hebben, en zoowel hen zèlf als ons aan een vernietigende critiek zou blootstellen. Met andere woorden: zij verkozen de hand niet te leenen tot zulk een revolutie in de kerkelijke architectuur!

„Hoe bitter ik hierdoor ook teleurgesteld was in de hoop op de toepassing van mijn geliefkoosden bouwstijl, — tóch zeide ik tot de kerkmeesters: „Bouwt alles wat gij wilt, en ik zal er mee tevreden moeten zijn!” Maar op zekeren morgen trad er een jeugdig architect mijn huis binnen, en vroeg hij mij, of wij reeds een plan voor onze kerk hadden uitgekozen. „Nee,” zeide ik; „want wat wij gaarne zouden willen hebben, kunnen wij niet krijgen.” — „Welken bouwstijl wenscht gij dan?” vroeg hij. — En nadat ik een eindje potlood en de enveloppe van een brief uit mijn zak had gehaald, wees ik hem in minder dan een minuut, met een stuk of wat kromme lijnen, in ruwe omtrekken, wat wij zoo gaarne hadden willen hebben. „Maar,” zeide ik, „die twee oude architecten hebben ons gezegd, dat het niet te doen is, — en dus geeft het niet, of gij het al probeert!” — „Ik kan het doen,” zeide hij. „Hoeveel tijd heb ik om de plannen op te maken?” — „Dezen avond om acht uur moet alles beslist worden!”

„Om acht uur dien avond legde de architect zijne plannen over, en werden de begrootingen van den timmerman en den metselaar er bijgevoegd; en nog geen vijf minuten nadat de plannen waren ingediend, werden zij met algemeene stemmen aangenomen. Om de kerkmeesters gedurende het werk niet in den weg te loopen, ging ik naar Europa; en toen ik terugkwam, was de kerk bijna gereed. Maar nu deed zich een lastige

hinderpaal voor. Wij hoopten de nieuwe kerk te betalen met de opbrengst van den verkoop der oude. Het oude gebouw was dan ook verkocht; maar juist op het oogenblik toen wij het geld moesten hebben, haalden de koopers bakzeil, en . . . wij hadden twee kerken, maar géén geld. Door de hulp van God en de weergálooze geestkracht onzer kerkmeesters (hier en daar zie ik op den huidigen dag¹ nog enkelen hunner zittingen, maar de meesten zijn reeds in een betere wereld), kregen wij het gebouw gereed voor de opening; en op den 25sten September 1870 werden er 's morgens en 's avonds inwijdingsdiensten gehouden, en 's namiddags smeekten de Zondagsschool-kinderen, met hunne lieflijke en talrijke stemmen, den zegen des Heeren over ons bedehuis af. Twintigduizend dollars (\$50,000) werden er dien dag ingezameld tot betaling onzer vlottende schuld.

„Gedurende den korten tijd dat wij het gebouw gebruikten (1870—'72), hadden wij een voortdurende uitgieting van godsdienstig herleven. Hosanna! tien millioen jaren in den hemel zullen niet in staat zijn, uit mijn geheugen de herinnering te doen verdwijnen van de heerlijke dagen, welke wij mochten doorleven in dien eersten „Tabernakel”, die — om zijn afwijking van den gebruikelijken stijl der architectuur — door sommigen „Talmage's Paardenspel” werd genoemd, door anderen: „De kerk van het Heilige Circus,” en met meer van die geestige namen. Maar het was een gebouw met een onberispelijke acoustiek, en het stond lang genoeg, om in alle groote steden van Amerika nagevolgd te worden en een totale revolutie in de kerkelijke architectuur teweeg te brengen. De menschen zagen, dat het gezond verstand dit voorschreef als de beste manier om ergens een groote schare toehoorders te plaatsen. Wel verre van hen in een hoekige kerk te zetten, waar iemand niet veel meer ziet dan het achterhoofd van iemand anders, werden de toehoorders in een halven cirkel geschaard, zoodat zij elkanders gezicht konden zien, en het auditorium was dus als 't ware één groote familiekring, neergezeten rondom den haard, die door den kansel werd voorgesteld. Het

¹ Deze herinneringsrede werd uitgesproken op Zondag 3 April 1892.

was een ijzeren gebouw en — naar wij dachten — tegen het vuur bestand; maar de assurantie-maatschappijen kwamen er eens naar zien, en.... nadat wij reeds te ver gegaan waren om de constructie nog te veranderen, weigerden zij het te assureeren, tenzij dan voor een onbeduidende kleinigheid, waarbij zij verklaarden, dat — wanneer bij zulk een ijzeren gebouw als het onze het ontvlambare materiaal tusschen de ijzeren platen vuur vatte — geen enkele brandspuit er hare stralen op kon laten werken. En zij hadden gelijk!

„Op een Zondagochtend in December 1872, terwijl de thermometer bijna op nul stond, bevond ik mij op weg naar de kerk. Er was groote drukte op straat, en veel rook in de lucht. De stoombrandspuiten snorden mij voorbij. Maar mijne gedachten waren geheel vervuld met de preek, welke ik dien ochtend zou uitspreken... totdat er iemand op mij toesnelde en mij boodschapte, dat onze kerk opvoer met een soortgelijken wagen, als waarmede Elia van de oevers der Jordaan werd weggenomen. Die Zondagochtend-tragedie, met al die angstig gewrongen handen, en die bevroren tranen op de wangen der vele duizenden, die daar op straat stonden, en de slag van het instortende gebouw, die den grond deed dreunen, — dit alles staat mij nog éven duidelijk voor den geest alsof het pas gisteren gebeurd is. Maar het was toch geen volslagen verlies. Iedereen was even begeerig om iets te doen, iets te redden, en — zooals bij zulke gelegenheden de verstandigste menschen dikwijls de zonderlingste dingen doen — een der gemeenteleden waagde zich, met gevaar van zijn leven, tusschen de neervallende muren, beklom den kansel, nam het glas water van het plankje, en bracht het veilig op straat!

„Zooals men ziet: het was dus geen totaal verlies. En binnen een uur tijds kwamen er van verschillende kerken vriendelijke uitnoodigingen om hunne gebouwen in gebruik te nemen; en zoo hing er dus vóór twaalf uur 's middags, aan een lantaarnpaal in de nabijheid der ruïne, een bord met het opschrift: „De gemeente van den Tabernakel te Brooklyn zal hedenavond godsdienstoefening houden in de Plymouth-kerk.” Mijn vriend

Ds. Beecher opende de samenkomst met een gebed, dat vol medelijdende deernis was voor mij en mijne daklooze kudde; en ik hield daar dien avond de leerrede, welke ik voornemens was geweest, 's morgens in mijn eigen kerk uit te spreken, over den tekst betreffende de kostbare albasten flesch die over de voeten des Heilands gebroken werd, — en voorzeker was er van òns dien dag een zéér kostbare gebroken! Wij waren, als kerk beschouwd, van den aardbodem verdelgd. — Maar: „komt! laten wij ons opmaken en weer gaan bouwen!” zeiden vele stemmen. Een andere architect ontwierp het amphitheatergewijze plan voor een kerk, dat, in eersten aanleg, onvermijdelijk min of meer ruw was, en werkte het daarna tot een doorwrocht ontwerp uit, dat onmiddellijk werd goedgekeurd.

„Maar hoe nu aan het geld te komen voor zulk een kostbare onderneming, — dát was de quaestie! En kostbaar zou de onderneming zijn; niet als zouden er allerlei noodlooze en onzinnige versieringen zijn voorgesteld, maar kostbaar wegens den reusachtigen omvang van het gebouw, dat noodig zou zijn om onze gemeente te bevatten. Het was in een tijd, toen geheel Amerika sedert jaren lijdende was, niet onder een tijdelijke paniek, maar onder die lang aanhoudende financiële moedeloosheid, die alle mannen van zaken zich nog wel herinneren: toen er jaar op jaar een loodzware wolk bleef hangen en ontelbare handelsinrichtingen te gronde gingen.¹ Wat al bezwaren en moeilijkheden wij toen te doorworstelen hadden — de eeuwige God en eenige moedige zielen herinneren het zich heden nóg! Menigmaal zou ik met blijdschap het beroep naar een ander arbeidsveld hebben aangenomen, maar ik kon de kudde in de wildernis niet aan haar lot overlaten.

„Eindelijk en ten laatste — na in den tusschentijd onze godsdienstoefeningen te hebben gehouden in de prachtige Muziek-Academie te New-York, — in den ochtend van Zondag 22 Februari 1874, den Amerikaanschen „Washington-Day”, deed

¹ De naweeën van den Fransch-Duitschen oorlog, die zich ook in Amerika deden gevoelen. H. J. H.

Dr. Byron Sunderland, kapelaan van de United States Senate, ons allen rillen onder een huivering van genot door een inwijdingsrede over Haggai II vers 10: „*De heerlijkheid van dit laatste huis zal grooter worden, dan van het eerste, zegt de Heere der heirscharen.*” Niet minder dan 35.000 dollars (*f* 87.500) werd er dien dag in den Tabernakel gecollecteerd.

„O, die Tweede Tabernakel! Welk een overweldigende herinnering! Maar als de Petrus van mijn tekst¹ geweten had, welk een onderneming het is, twee Tabernakelen te bouwen, zou hij er geen twee hebben voorgesteld, gezwezen dan van drie. En aangezien een jaarfeest-rede nu eenmaal noodzakelijkerwijze een min of meer autobiographisch karakter moet dragen, zij het mij vergund te zeggen, dat ik niet ledig gezeten heb. Terwijl die twee „Tabernakels” hier stonden (1870—1889) zijn er twee en vijftig boeken, onder even zoovele titels, uit mijne geschriften gevormd en uitgegeven. Gedurende dien tijd had ik ook het voorrecht, al de groote steden van dit werelddeel, en velen daarvan herhaalde malen, buiten en behalve zes en negentig predikatiën en lezingen in Engeland, Schotland en Ierland in vier en negentig dagen. Gedurende al dien tijd, en ook daarna nog, was ik bezig met het redigeeren van een godsdienstig tijdschrift, daar ik meende, dat zulk een blad in staat was groot nut te stichten, — en ben ik ook geregeld medewerker aan velerlei andere tijdschriften en nieuwsbladen geweest. Middelerwijl waren alle dingen nu goed en gemakkelijk geregeld in den Brooklyn-Tabernakel.”

Ja, de „heerlijkheid” van het tweede huis was — al ware het slechts in stoffelijken zin — grooter dan die van het eerste. Bevatte de eerste Tabernakel reeds 3000 zitplaatsen, de tweede was nog veel reusachtiger van omvang, en op een gehoor van 5000 à 6000 personen berekend. De kansel was hier vervangen door een even smaakvol als practisch ingericht platform,

¹ Lukas IX vers 33: „Laat ons drie tabernakelen maken!”

waarop slechts een tafeltje en een paar leuningstoelen stonden, zoodat de prediker er zich volkomen vrij en ongehinderd kon bewegen. Vlak vóór dit platform stond de claviatuur van het orgel, dat, reusachtig groot en smaakvol van uiterlijk, als een gordijn achter de estrade oprees: een kostbaar werk, dat voor een som van f 90.000 vervaardigd werd, en door dezelfde waterkracht in beweging werd gebracht, die de stad van drinkwater voorziet. In de richting van het platform waren, met ver vooruitspringende galerijen, amphitheatergewijze en in waaiervorm naar één punt samenlopend, al de gemakkelijke zitplaatsen aangebracht. Kolossaal groote, in Gothischen stijl bewerkte en met gekleurde glazen versierde vensters lieten ruimschoots licht door; en op donkere dagen kwam de alom aanwezige elektrische stroom te hulp, om de uitgestrekte ruimte voldoende te verlichten.

Ds. Herman Dalton, predikant bij de Duitsch-Gereformeerde gemeente te St. Petersburg, woonde in October 1889 een godsdienstoefening in dien tweeden Tabernakel bij, en heeft van deze samenkomst een uitvoerig verslag zijner indrukken gegeven, waaruit ik hier het volgende opteeken:

„Naar den weg had de vreemdeling niet te vragen: hij behoefde slechts den stroom der kerkgangers te volgen. Terwijl de gemeente bijeenkwam, verschafte de organist den aanwezigen het genot van een soort van „kerkelijk concert” op het voortreffelijke orgel. Een poos later kwam er met haastige schreden een heer in een zwarte, tot aan den hals dichtgeknoopte jas, met zwarte das en omgeslagen boord, het platform oploopen en zette zich eens heel rustig en gemakkelijk, zooals ook uit de al spoedig over elkaar geslagen beenen bleek, in een der gereed staande leuningstoelen neer. Dit moest wel de predikant zèlf zijn, hoewel zijn voorkomen niet terstond aan den leeraar bij de uitoefening zijner ambtsbediening deed denken. In Amerika trekt dit veel minder de aandacht dan ten onzent, waar wij van kindsbeen af gewoon zijn, onze predikanten op den kansel steeds met toga en bef voor ons te zien.

„Het was inderdaad Dr. de Witt Talmage, dien ik tot dusver nooit gezien had; hij bevond zich toen, hoewel hij reeds

57 jaar was, wat zijn uiterlijk betrof nog in den krachtigen bloei van den mannelijken leeftijd. Met een opmerkzamen blik monsterde hij allereerst de voor hem zittende schare. Daarna gaf hij een teeken: op een naast den organist aangebracht verhoogd podium verscheen een man met een cornet à piston, om de gemeente tot zingen uit te noodigen. Orgel en cornet à piston passen bijzonder goed bij elkander, — en even plechtig als indrukwekkend ruischte het luide en opgewekte gezang der gemeente door het ruime, stampvolle gebouw. Toen de laatste tonen van het aangrijpende lied met zijne schoone melodie waren weggestorven, stond Dr. Talmage op, om de Tien Geboden (Exodus XX) te gaan voorlezen. Dit was hier volstrekt geen vaste, liturgische gewoonte; de predikant deed duidelijk uitkomen, dat het hem dezen dag raadzaam toescheen, de geboden des Heeren weder eens tot het geweten der hier vergaderde gemeente te brengen. Ook bepaalde hij zich niet tot een eenvoudige voorlezing, maar vlocht hij er kleine nevenopmerkingen en verklaringen bij in, — weerhaken, die hij in het geweten sloeg, en die door hun ongeunstelden eenvoud en hunne treffende toelichting een wonderbare kracht uitoefenden, voor mij — rondweg gezegd! — het meest gewaardeerde en stichtelijkste gedeelte der geheele godsdienstoefening, dat een onuitwisbaren indruk op het gemoed achterliet.

„Na het uitspreken van het gebed kwamen de kerkelijke bekendmakingen. Allereerst een voor de geheele gemeente uiterst verrassende en ook bevreedende tijding: dat haar predikant voornemens was, over veertien dagen een reis van vijf maanden naar Palestina te ondernemen; en wel juist op dit oogenblik, nu hij zoo pas van de drie-maandelijksche reis, die hij alle jaren in zijn zomervacantie doet, was teruggekomen. Zijne middelen veroorloofden den gevierden predikant zulke reizen. Als vast inkomen ontving Dr. Talmage toen (1889) van zijne gemeente f 48.000 'sjaars; en bovendien overtroffen de bijinkomsten nog verreweg de schitterendste totaal-ontvangsten van menigen Protestantschen leeraar in Europa. De reislustige predikant meende aan zijn verraste gemeente de mededeeling

der redenen van dit uitstapje verschuldigd te zijn. Eerstens, zoo begon hij, heeft voor iederen prediker het bezoek van het Heilige Land zeer veel waarde; maar niemand zou het, hoopte hij, van hem verwachten, gedurende de heete zomermaanden zulk een reis te doen. Ten tweede had hij plan gemaakt, een „Leven van Jezus” te schrijven, en dat boek zou voor de lezers véél boeiender worden, wanneer hij uit eigen aanschouwing zou kunnen schilderen. En ten derde zouden de beroemdste predikers van Amerika, waaronder niemand minder dan Moody, hem tijdelijk komen vervangen.

„Nadat er nogmaals gezongen was, weder met het dubbele accompagnement, werd er een aanvang gemaakt met de predikatie, of — om het juister uit te drukken — met de toespraak. Tot uitgangspunt daarvan werd genomen: Ezechiël XXVII vers 12, en daarvan alleen de woorden: „*Tarsis dreef koophandel met u.*” Deze woorden dienden den prediker slechts tot opschrift boven zijn voor dezen Zondag gekozen onderwerp: „Zal de aanstaande Wereldtentoonstelling van 1892 voor het Amerikaansche volk een vloek of een zegen brengen?”

„Wij hadden ruimschoots tijd en gelegenheid om bij dezen spreker te vergeten, wat b. v. de scholastiek omtrent de eenheid eener Christelijke prediking heeft vastgesteld; wij hebben ook ons niet-Amerikaansch gemoed, met zijn begeerte naar Schriftverklaring, met zijn behoefte aan diepgaande stichting uit het heilig Woord van God, tot zwijgen gebracht, en legden een anderen maatstaf aan. En dan kan ik aan de hand daarvan niet loochenen, dat de rede, de manier van voordracht, en daar zelfs met een gloeiende welsprekendheid, overal vol van een wegsleepende schoonheid van gedachten en ook van uitdrukkingen: — het wakkere en onversaagde getuigenis eener persoonlijkheid. Het ontbrak niet aan overdrijvingen, wanneer het er om te doen was, Amerika en het geheel unieke van dat land in het schitterendste licht te plaatsen; maar de vreemdeling raakt spoedig gewoon aan dezen bijna overal weerklin-

kenden toon der rede, al zou hij dien ook op een plaats van godsdienstig samenzijn liefst missen. Maar het is alsof de groote volksredenaar door het aanheffen dezer lievelingsmelodie er verzekerd van is, het hart zijner toehoorders te pakken; en aan meer dan één passage ziet men, hoe Dr. Talmage het krachtig pakken wil, om daarna ook manhaftig als een Christen zijn toehoorders de waarheid te zeggen en onverbiddeijk den vinger op de wonde plekken te leggen, ten einde de genezing te bevorderen. Hij deinsde er niet voor terug, een glimlach op het gelaat zijner toehoorders te voorschijn te roepen; maar ook evenmin, hen tot schreiens toe te roeren.

„Evenals onder het spreekgestoelte van een Parlement, waren er ook hier stenografen — ik telde er op dien Octobermorgen van het jaar 1889 tien, aan vier tafeltjes, — ijverig in de weer om elk woord van den redenaar op te schrijven. Den volgenden dag reeds verschijnt een grooter of kleiner uittreksel als telegram in de voornaamste bladen der 42 Staten. Op een Maandag las ik 's ochtends vroeg onder mijn ontbijt te San-Francisco in het grootste politieke blad dier stad een uittreksel (ter grootte van een kolom) van de preek, die Dr. Talmage den vorigen dag op meer dan 3000 kilometer afstand te Brooklyn gehouden had. En daarmede is de grens, tot waar het woord van den beroemdsten Amerikaanschen kanselredenaar doordringt, nog geenszins bereikt. In vijf en dertig verschillende talen worden zijne predikatiën over de geheele aarde verspreid; zelfs Spurgeon kon op geen zóó uitgebreiden kring van lezers bogen!”

Tot zoover Dr. Dalton. Men ziet: ook hij kwam, en hoorde, en werd overwonnen; ook hij schaart zich onder de bewonderende vereerders van Dr. Talmage; al is hij niet blind voor 's mans gebreken: voor les défauts de ses qualités.

Maar ook „de heerlijkheid van het tweede huis” zou niet lang van duur zijn. Dr. Talmage zelf verhaalt het zeer aan-schouwelijk in den loop zijner meergemelde feestrede:

„Op een Zondag in October 1889 deelde ik aan mijn ge-

meente mede, dat ik over eenige weken een bezoek wilde gaan brengen aan het Heilige Land; dat de opzieners der kerk in mijn vertrek hadden toegestemd, en de lievelingswensch van mijn leven daardoor vervuld zou worden. Maar in den vroegen ochtend van den volgenden Zondag, omstreeks twee uur na middernacht, kwam een der leden van mijn gezin mij wekken met de waarschuwing, dat er zulk een zonderling licht aan den hemel te zien was. Een zware onweersbui had de lucht vol electriciteit gelaten, en van den eenen horizont tot den anderen scheen alles één en al vuur te zijn. Maar dit verontrustte mij niet, — totdat een nadere waarneming, gedaan op het koepeldak van mijn huis, het vermoeden deed ontstaan, dat ook de tweede Tabernakel op roode vleugelen henenvloog. Ik dreef den spot met dit denkbeeld, en legde mijn hoofd weer op het kussen, om nog wat te slapen; maar een groot aantal angstige stemmen riepen mij naar het dak, en nu ging ik zelf óók naar boven, en zag ik, duidelijk en scherp afstekend tegen de nachtelijke duisternis, de vurige katafalk van onzen tweeden Tabernakel.....

Toen ik dit aanschouwde, zeide ik tot mijne familie: „Ik geloof, dat mijn werk hier in Brooklyn geëindigd is. Zeer zeker zal de Heer er een predikant niet toe roepen, drie kerken in één stad te bouwen. De bouw van één kerk put gewoonlijk de geestkracht van een predikant uit; hoe kan iemand dan het bouwen van drie kerken leiden?” — Doch vóór en al eer vier en twintig uren verlopen waren, zagen wij ons genoodzaakt om met den Petrus van mijn tekst uit te roepen: „Laat ons drie Tabernakelen maken!” Wij moesten toch ergens een huis hebben: de oude stad was niet langer het middenpunt onzer gemeente meer, en het middenpunt onzer gemeente was, voor zoover wij het konden vinden, waar wij nu staan. Toen wij eenmaal de plek hadden uitgekozen, — moesten wij er toen een schuur op bouwen, of een fraai en gemakkelijk ingericht Tabernakel? Zoowel ons gezond verstand als ons godsdienstig gevoel geboden het laatste.”

• Reeds den volgenden dag verscheen er in de dagbladen een

krachtige oproeping van Dr. Talmage en de ouderlingen zijner kerk, die onverwijld de noodige maatregelen tot den herbouw beraamd hadden. Wel waren de kerk en haar ameublement benevens het kostbare orgel geassureerd, maar na kort beraad namen de mannen eenparig het besluit, het nieuwe gebouw nóg grooter te maken, en hier en daar ook nóg beter beantwoordend aan zijne eigenaardige bestemming. Al deze veranderingen zouden de oorspronkelijke raming met ongeveer drie ton gouds verhoogen. Zoolang deze zaak haar beslag niet had gekregen, verklaarde Dr. Talmage zijne reis naar Jeruzalem niet te willen aanvaarden.

„Maar” — ik citeer den feestredenaar weer — „maar welk een aandrang, welk een ijver, welk een bekwaamheid, welk een offervaardigheid, welk een geloof in God waren dáártoe noodig! Tallooze struikelblokken en hinderpalen werden ons voor de voeten geworpen, — en zonder de volharding onzer kerkelijke opzieners, en de practische hulp van vele menschen, en de gebeden van millioenen geloovige zielen in alle deelen der wereld, en den zegen van den Almachtigen God, zou het werk nooit tot stand zijn gekomen! Maar het *is* tot stand gekomen; en alle welgezinden, die het gebouw aanzien, gevoelen in hunne harten, indien zij het niet uitspreken met hunne lippen: „Hoe liefelijk zijn Uwe woningen, o Heer der heirscharen!” Op den derden Zondag van de maand April des vorigen jaars (1891) werd deze kerk geopend en met een plechtige godsdienstoefening ingewijd. Hosanna!”

Maar.... de allesverslindende en onverzadelijke woede des vuurs scheen Dr. Talmage en zijne gemeente rusteloos op hunne schreden te vervolgen. De eerste Tabernakel, in 1870 ingewijd, werd reeds twee jaar later door brand vernield. De tweede Tabernakel, in 1874 geopend, stond langer: vijftien jaar, maar werd in 1889 óók door brand vernield. De derde Tabernakel, met ál zijne pracht en merkwaardigheden (in de muren waren o. a. ingemetseld drie door Dr. Talmage van zijne reizen medegebrachte steenblokken uit den berg Sinaï, den heuvel Golgatha, en den Areopagus te Athene), was in 1891 voltooid, en....

Na afloop van de gewone godsdienstoefening in dien derden Tabernakel op Zondagmorgen 13 Mei 1894, Eersten Pinksterdag, zag Dr. Talmage plotseling vlammen opstijgen van achter het door electriche drijfkracht „getrapte” orgel. Al het mogelijke werd gedaan om het prachtige en kostbare kerkgebouw te redden, maar tevergeefs! Het werd door de vlammen verteerd, en de schade bedroeg ongeveer $2\frac{1}{2}$ millioen gulden. Ook de derde Tabernakel door brand vernield!....

Dr. Talmage spoorde terstond de aanwezigen tot kalmte aan, en zoo konden alle toehoorders ongedeerd het brandende kerkgebouw verlaten. Ofschoon er zich naar schatting ongeveer 5000 personen in den Tabernakel bevonden, toen de brand ontstond, kwamen er geen persoonlijke ongelukken voor. De oorzaak van den brand werd gezocht in een gebrek aan den kabel ten behoeve der electriche verlichting en beweegkracht, welke kabel onder den grond van het spreekgestoelte naar het orgel liep. Ondanks de spoedige hulp der brandweer, kon ook het aangrenzende Regent-hotel niet meer gered worden; ook dáár echter hebben alle aanwezigen (circa 200) nog bijtijds het hotel verlaten. Ware de brand tijdens den dienst in den Tabernakel uitgebroken, dan zouden de gevolgen voor de toehoorders zeker hoogst ernstig zijn geweest. Als een opmerkelijke bijzonderheid wordt nog gemeld, dat Dr. Talmage juist gesproken had over: „*A cheerful Church*” (een blijmoedige Kerk); dat was het onderwerp van zijn preek. Een paar uur later was zijn kerk geheel verwoest.

Dr. Talmage deed geen moeite meer om zijn Tabernakel te herbouwen, maar aanvaardde in den loop van 1895, teruggekeerd van zijn in 1894 ondernomen reis om de wereld, de benoeming tot tweeden predikant aan de Eerste Presbyteriaansche Kerk te Washington. Doch nu drie jaar geleden, in 1899, maakte hij ook dezen band weder los, en wijdde hij zich verder uitsluitend aan het rondreizend prediken en aan zijn arbeid als redacteur en medewerker van Christelijke bladen.

Een „interview” met Dr. Talmage.

Minstens zesmaal is Dr. Talmage, gedurende de dertig jaren zijner evangelie-bediening te Brooklyn, New-York en Washington, den Atlantischen Oceaan overgestoken, om een predikreis te doen, hoofdzakelijk door Engeland en Schotland, maar ook door eenige andere Protestantsche landen van Europa: in 1869, 1879, 1885, 1892, 1894 en 1900. Toen Dr. Talmage in April van laatstgenoemd jaar te Londen vertoefde, werd hij daar geïnterviewd, zooals het dan tegenwoordig heet, door den hoofdredacteur van het weekblad „*The Christian Age*”, den heer Harold F. B. Wheeler, die in zijn blad van 9 Mei 1900 het bij deze gelegenheid gevoerde onderhoud in hoofdzaak aldus weergeeft:

„Ik préék wekelijks voor veertig millioen menschen.” Het was een merkwaardige verklaring; maar Dr. Talmage is nu eenmaal een merkwaardig man; ik was dus voorbereid op iets buitengewoons, iets niet-alledaagsch.

Dr. Talmage bracht, niet lang na zijn aankomst in Engeland, een bezoek aan de bureaux van „*The Christian Age*”, en was zoo vriendelijk, mij bij die gelegenheid een gesprek van „vijf minuten” toe te staan.

Het uiterlijk van den wereldberoemden prediker was eenigszins verouderd sedert zijn vorig uitstapje naar Europa (1894); maar hij was nog even vol geestkracht en geestdrift als altijd. Hij tintelde van leven en gezondheid, en sprak over alles en iedereen met een kennis van zaken, die inderdaad wonderbaar mocht heeten.

Telkens en telkens weer in den loop van het onderhoud gaf Dr. Talmage bijna onbewust zijn hart lucht in uitingen van woordkunst en woordschildering, die werkelijk bewonderenswaardig waren. Ieder woord sloeg in als een nagel, en elke volzin maakte den gewenschten indruk. Dat is een der geheimen van zijn „succes.” Alles trof doel en was terzake dienende; geen sprake van iets overbodigs.

„Ik heb in den laatsten tijd zeer hard gewerkt”, verhaalde hij mij, „ten behoeve van de arme, hongerslijdende menschen in Britsch-Indië. Niemand kan zich voorstellen, welk een bittere ellende er op dit oogenblik heerscht in uw Rijk in het Verre Oosten. In die gewesten is de Dood de éénige maaier. Men ziet er de menschen langs den weg sterven, — rechts, en links, en overal. Het Amerikaansche volk heeft met onbekrompen hart antwoord gegeven op de roepstem van Dr. Klopsch en mij. De lezers der „*New-York Christian Herald*”, waarvan ik redacteur ben, hebben 200.000 dollars (500.000 gulden) bijeengebracht, benevens vele honderdduizenden schepels rogge en tarwe. Op dit oogenblik wordt er in New-York een schip met levensmiddelen geladen voor onze door den hongersnood geteisterde broeders. Dit schip wordt, moet ik er bij zeggen, door de Amerikaansche regeering uitgerust, en is een hernieuwd bewijs van de goede verstandhouding, die tusschen Engeland en mijn vaderland bestaat.”

In 1892 begaf Dr. Talmage zich naar Rusland, om daar de gevolgen van den vreeselijken hongersnood te helpen verlichten, en de Czaar vereerde hem toen een gouden theeservies, als blijk van erkenning en waardeering zijner groote diensten. Dr. Talmage wist dus uit eigen aanschouwing, wat het woord „honger” te beteekenen heeft!

„Mijn éénige gedachte bij het prediken”, antwoordde hij een oogenblik later op een door mij gedane vraag, „is: hulp te verleenen! Het hoofddoel van mijn leven is, mijne uiterste krachten in te spannen om andere menschen te helpen; want iedereen heeft hulp en bijstand noodig, en gevoelt er de behoefte aan, als hij ten minste geen dwaas is. Dat „hulp verleenen” moet het groote hoofdbeginsel zoowel van predikanten als leeken zijn. En bovenal ook altijd streven om hulp te bekomen uit het „Hoofdkwartier.” Men behoeft die hulp slechts te vragen, en men zal haar ontvangen.

„En nu wenscht gij mijn oordeel te vernemen over groote scharen toehoorders. Wel, ik heb herhaalde malen voor een gehoor van vijftigduizend menschen gepreekt, — natuurlijk

in de open lucht. Ik deed dat ook eens te Belfast; en mijn zoon, die aan het uiterste einde van den reusachtigen kring stond, verzekerde mij later, dat hij mij woord voor woord duidelijk had kunnen verstaan. Ofschoon ik zenuwachtig van gestel ben, kan ik gemakkelijker voor een groot gehoor spreken, dan voor een klein." — Trouwens, dat laatste had Dr. Talmage nooit.

„Gewoonlijk dicteer ik mijne preeken aan een stenograaf; en dit doet mij hetgeen ik te zeggen heb zóó helder voor den geest staan, dat, wanneer ik gereed ben om te preeken, ik feitelijk slechts herhaal wat ik gedictieerd heb, — ofschoon ik natuurlijk onder het spreken mijne denkbeelden over het onderwerp vermeerder en verder uitbreid.

„Iedere week wordt er een mijner preeken in drieduizend bladen in verschillende deelen der wereld afgedrukt. Men kan ze vinden in alle talen, die in Europa gesproken worden. De menschen koopen exemplaren in Sint-Petersburg, in Australië, in Calcutta, en in Nieuw-Zeeland. Zoo worden mijne preeken feitelijk over heel de oppervlakte der aarde verspreid. Vele ervan heb ik bijeengebracht en bewaard in plakboeken, die opzettelijk voor dit doel gemaakt zijn. Eenigen tijd geleden kwam mij een boek in handen, in een vreemde taal gedrukt, en met een naar het mij voorkwam allerverschrikkelijksten titel. Een mijner vrienden deelde mij later mede, dat het een vertaald exemplaar van mijn „Trouwring" was.¹

„Hoewel ik sedert 1899 geen vaste standplaats meer heb, hoop ik toch, wanneer ik in Amerika terugkom, daar leerredenen uit te spreken, die van nog gróóter practischer nut voor de menschen zullen zijn, en krachtiger dan ooit!"

Iemand moet inderdaad met hart en ziel toegewijd zijn aan een zaak, wanneer hij er op acht en zestigjarigen leeftijd voor werkt alsof hij zijn loopbaan zoo pas had aangevangen, en met al den ernstigen ijver van een jong man.

¹ Door Dr. Ulfers, predikant te Rotterdam, zoo uitnemend in onze taal overgebracht.

Ik keek op mijn horloge. Het gesprek van „vijf minuten” was uitgelopen op een onderhoud van een uur. En tóch verbeelde ik mij, dat het slechts weinige seconden geduurd had. Toen begreep ik opnieuw, waarom Dr. Talmage zoo beroemd is.”

En met welk een verscheidenheid van denkbeelden, welk een macht en pracht van illustratiën en voorbeelden en anecdoten, en welk een schoonheid en zelfs luister van taal, behandelde hij de eenvoudigste beginselen en waarheden! Van alle hedendaagsche predikers was Dr. de Witt Talmage de populairste en alom de meest gelezene, en daardoor misschien het middel tot het grootste aantal bekeeringen. Vooral door zijn arbeid als rondreizend prediker.

Maar als zoodanig zou hij slechts drie jaren werkzaam zijn. De geest was steeds even helder en vurig gebleven, maar de lichaamskrachten waren niet langer tegen de zware en vermoeiende taak bestand: in de lente dezes jaars verspreidde zich plotseling en onverwacht door Amerika en Europa de droeve tijding, dat Dr. de Witt Talmage te Washington op Zondag 20 April daar ter stede in den ouderdom van 70 jaar ontslapen was. De groote prediker was reeds sedert eenige weken ongesteld geweest; maar slechts een paar dagen vóór zijn dood begon er vrees voor een ernstigen afloop te ontstaan. Hij leed aan hersenontsteking. De laatste verstaanbare woorden, welke men van hem kon opvangen, golden zijn dochter, die toen juist getrouwd was: „Natuurlijk ken ik je nog, Maud!”

De laatste godsdienstoefeningen, waarbij Dr. Talmage als voorganger optrad, behoorden tot de grootsten der grooten gedurende zijn veeljarige ambtsbediening. Hij bracht een bezoek aan New-Orleans, en op zijn reis derwaarts was hij bijna door een spoorwegongeluk om het leven gekomen. Zijn trein kreeg plotseling een vreeselijken schok, maar hij zelf bleef volkomen ongedeerd. Ontzaglijke menigten toehoorders stroomden van alle kanten saam bij zijn optreden in de Eerste Presbyteriaansche kerk te New-Orleans. Duizenden moesten bij den ingang teleurgesteld huiswaarts keeren, daar het kerk-

gebouw reeds tot stikkens toe gevuld was. Men verzekert, dat hij ditmaal zoo mogelijk met nog méér kracht en overtuiging gesproken heeft. Zelden of nooit had hij een zóó talrijke schare rondom zijn kansel bijeengezien. Alleen op de onvergetelijke samenkomsten in de Muziek-Academie te New-York; te Ocean-Grove, waar hij het Evangelie verkondigde aan 10.000 toehoorders; op de verschillende Amerikaansche „Chautauqua's”, en gedurende zijne predikreizen door Groot-Brittannië, heeft hij het bijzondere voorrecht genoten, tot dergelijke reusachtige vergaderingen het woord te voeren.

Kort na zijn aankomst te New-Mexico werd hij ziek, en moest hij naar Washington teruggebracht worden. In den loop zijner ziekte werden er honderden telegrammen en brieven met verzoek om inlichtingen ontvangen aan zijn huis, Massachusetts Avenue No. 1400; en Mevrouw Talmage gevoelde zich ten diepste getroffen door de ontelbare menigte betuigingen van hartelijk belangstellende deelneming, die haar van alle kanten werden toegezonden. Zij geven alle recht om de meening uit te spreken, dat schier geen enkel ander prediker, hetzij in Engeland of in Amerika, gedurende zóó langen tijd, en op zulk een talrijke menigte, zulk een krachtige en buitengewone bekoring heeft geoefend.

Van veelbewogen aard waren zijne pastorale wederwaardigheden: steeds gepaard gaande met rampen, maar vol van schitterend succes, — het succes dat het deel wordt van iederen mensch, die zich verheugen mag in het gelijktijdig bezit van vurigen ernst en zeldzaam schoone gaven des verstands en des harten. Maar niet uitsluitend in die richting alléén werd zijn energie geleid. Hij bereisde de gansche wereld, en maakte steeds een goed gebruik van zijne reizen. Hij bezocht de Britsche koloniën, Indië, Rusland en het Heilige Land. Hij was onuitsprekelijk voldaan over zijn reis naar Palestina, en verzamelde daar gegevens uit de eerste hand voor een boek, dat hij schreef over het leven van onzen Heere Jezus Christus, getiteld: „Van de Kribbe tot de Kroon”. en voor zijne „Leerredenen over het Heilige Land.” Op een zijner reizen door

Europa bracht hij ook een bezoek aan Athene; en bij die gelegenheid vereerde de Koningin van Griekenland hem een blok steen, gehouwen uit den Areopagus, ten behoeve van den nieuwen, derden Tabernakel, dien hij destijds liet bouwen. Dit blok werd geplaatst naast dergelijke steenen uit de bergen Golgotha en Sinaï. En toen predikte Dr. Talmage ook op den Areopagus over dezelfde woorden, als Paulus tot de Atheners richtte.¹

In zijn huiselijk leven was hij liefdevol, beminnelijk, teeder, verzot op kinderen, en spreidde hij steeds de schitterendste conversatie-talenten ten toon. Hij hield zielsveel van zijn vader, en toen de oude man op drie-en-tachtig-jarigen leeftijd stierf — drie jaren na den dood zijner vrouw — leed de groote prediker zeer zwaar onder dien slag. „Niemand anders dan God”, zeide hij, „kan ons vergoeding schenken voor het verlies van de raadgevingen eens vaders en de teedere liefkoozingen eener moeder.”

Hij was een eerste liefhebber van gymnastische oefeningen, en zijn huis te Washington was vol toestellen van allerlei aard tot oefening en ontwikkeling der lichaamskrachten.

Zijn naam zal door onze nakomelingen op één lijn geplaatst worden met die van Henry Ward Beecher en Charles Haddon Spurgeon. In vele opzichten verschilde hij van deze beide mannen, en Beecher was als theoloog voorzeker zijn meerdere. Maar Dr. Talmage bezat geheel eigenaardige gaven en talenten, waarop noch zijn Engelsche, noch zijn Amerikaansche evenknie kon bogen. Hij werd ook nooit belemmerd door de beperkingen van kerkgenootschap of belijdenis, door namen en wetten en reglementen. Zijn blik was even ruim en wijd, als zijn genie veelzijdig was. Hij was beslist Evangelisch, en hij kende geen grooter genot, dan de blijde boodschap der zaligheid op de onbekrompenste en eenvoudigste wijze te verkondigen. En ofschoon hij nu van ons heengegaan is, zullen zijne onvergetelijke woorden blijven voortklinken en voortleven! Het zijn

¹ Handelingen XVII : 22 en v.v.

niet de woorden van een uur, die slechts van toevallige en oogenblikkelijke waarde zijn. Het zijn woorden des levens, en zij gloeien van al den vurigen ijver eener groote persoonlijkheid. Dr. Talmage was een redenaar, een man van genie, en geheel vervuld met de kracht en den ondernemingsgeest om zijn genie te doen werken, en om het te leiden op wegen, die op het hoogste welzijn der menschheid uitloopen. Zooals Spurgeon indertijd van hem zeide: „Dr. Talmage's toespraken grijpen mij tot in het diepst mijner ziel!”

En wat de groote Spurgeon getuigde, hebben vele kleineren en kleinsten beaamd. Overal waar Dr. Talmage als prediker optrad, werd hij gevolgd door een ontelbare menigte, mannen en vrouwen, ouden en jongen, van allerlei rang en allerlei stand, die van alle kanten naar voren drongen om hem de hand te drukken; en de onge Kunstelde, echt vriendelijke wijze, waarop hij deze huldeblijken aanvaardde, was boven allen lof verheven. Trouwens, wie die Dr. Talmage gekend heeft, weet niet, dat er geen minzamer en beminnelijker man bestond? Hoe populair, hoe geliefd hij was, bleek al dadelijk uit de duizenden brieven en telegrammen, door Mevr. Talmage bij zijn ziekte en zijn overlijden ontvangen; en blijkt ook nog steeds uit de aardige, teekenachtige trekjes, die nu na zijn dood door zijne vrienden omtrent zijn persoon en karakter medegedeeld worden. Mag ik er hier één van opteekenen?

Een zijner „Jugendfreunde”, de Amerikaansche predikant W. E. Griffith, die tot de leden van Dr. Talmage's gemeente te Philadelphia behoorde, toen de beroemde prediker nog geen dertig jaar was, heeft een nieuw licht op 's leeraars persoonlijkheid geworpen. „In het gewone dagelijksch leven, buiten den kansel”, verhaalt hij, „en in Dominee's huis (ofschoon hij eigenlijk nooit een „dominee” was), welke heerlijke uren hebben wij daar met hem doorgebracht! Wat al vroolijke en luidruchtige scherts! Welke prettige vertellingen! Welke aardige spelletjes! Wat al mooie muziek en opwekkende liederen rondom, de piano! Wanneer het tijd was voor de noten en de appelen

of andere kleine versnaperingen, die weinig kosten, maar voor jongelui zooveel waard zijn, dan was Dr. Talmage even natuurlijk, eenvoudig en ongedwongen in al zijn doen en laten als wij zelf.

„En toch, — tóch kregen wij allen zeer groote en wijze lessen op het gebied van gezondheid en lichaamskracht, wanneer wij zagen, hoe verzet op frissh water, frissche lucht en verfrisschende lichaams oefeningen onze predikant was! Vergeten wij wel ooit zijne preek over Jezus' woord tot den melaatsche: „Ik wil, word gereinigd!”?

„Hoe ongedwongen waren zijne herderlijke bezoeken! Wij jongens waren nooit bang voor hem, en slopen nooit achter zijn rug om de kamer uit, als hij kwam, om er niet meer in terug te keeren zoolang hij er was. Hij kon zich soms op de pianokruk neerzetten, even gemakkelijk alsof hij thuis was, en zelfs onder het praten zachtjes heen en weer draaiend. Hij bracht in den volsten zin des woords een „huiselijke” atmosfeer mede. Er zat geen greintje kerkistische stijfheid in zijn boord. Zijn das, evenzeer als zijn boord en in 't algemeen zijn geheele voorkomen, geleek veel meer op onze eigene kleeding. De totaal-indruk, door zijn bezoek achtergelaten, was louter zonneshijn en blijmoedigheid.”

Na zijn overlijden en begrafenis gaven de Amerikaansche en Engelsche tijdschriften al spoedig portretten en levensbeschrijvingen van Dr. Talmage, benevens afbeeldingen van zijn graf op het Greenwood-kerkhof te Brooklyn, en van de „Church of the Covenant” (Verbondskerk) te Washington, waar de lijk-kist den laatsten nacht in de hoofdstad bleef staan, om den volgende dag te Brooklyn ter aarde te worden besteld. Onder den verrukkelijk schoonen en veelkleurigen bloemenschat op het graf bevond zich ook een reusachtige witte leliënkrans van President Roosevelt en zijne gemalin; en de weelde van heel de overige bloemenpracht, door Dr. Talmage's persoonlijke vrienden gezonden, door zijne ambtgenooten in de Evangeliebediening en zijne college's op het gebied der journalistiek, was niet te schatten of te tellen. Voor zijne vrienden en de leden der gemeente te Washington, welke hij van 1895 tot '99

als vast predikant had gediend, was de gelegenheid opengesteld om een laatsten blik op zijn gelaat te werpen, terwijl het stoffelijk overschot van Dr. Talmage in de „Verbondskerk” te Washington was nedergezet. Een kussen van Engelsche viooltjes sierde het deksel der kist.

Volgens de Amerikaansche bladen heeft Dr. Talmage een kapitaal van *f* 720.000 nagelaten, dat geheel onder zijne familieleden werd verdeeld. Voor Amerika een niet zoo verbazende som. Maar wie zal berekenen, hoe groot de schat van geestelijke zegeningen is, dien hij heeft achtergelaten onder de millioenen hoorders en lezers zijner treffelijke woorden? Dát zal alleen de eeuwigheid aan het licht kunnen brengen!

Laat mij hier mogen besluiten met het sonnet van rouw en herinnering, dat ik in de Mei-aflevering van „*Ons Tijdschrift*” aan de nagedachtenis van Dr. Thomas de Witt Talmage heb gewijd:

Nú zwijgt de stem, die dreunend dondren kon,
De zonde geeslend als een wervelwind, —
Maar met de teerheid van een biddend kind
De zondaars lokte en voor hun Heiland won.

Dien Heiland deed hij stralen als een Zon:
Als 't Licht, waarbij de mensch zijn God weer vindt;
En schildrend met zijn woord vol gloed van tint,
Wees hij op 't Kruis als de ééngé Levensbron.

„Mij nut geen plaats uit 't heilig Bijbelblad,
»Als zij het Evangelie niet bevat”.
Was 't fundament, waarop hij heeft gebouwd, —

En — bij het God'lijk licht, dat hij bezat,
Vond hij in elken tekst een nieuwen schat
Van 't oude en zuivere Evangelie-goud!

GUIDO GEZELLE.

GUIDO GEZELLE.

Ik herinner mij een portret van George Rodenbach met Brugge tot achtergrond: de blonde kop van den verfijnden Vlaming, die Fransch artist werd, tegen de kerktorens en oude gevels van het doode Brugge, zijn droom maar zijn leven niet.

Zoo ik Guido Gezelle, dien Brugschen Vlaming, die Vlaming bleef en typisch West-Vlaming vóór alles zijn wilde en was, verbeeldde, ik zou hem levensgroot, ten-voeten-uit zetten in het Vlaamsche landschap als een deel daarvan, gaande langs de bloeiende akkers, de eene hand rakend de korenaren, de ander houdend, vinger tusschen de bladen, afgeleden den brevier, — ietwat geheven den machtigen kop met het breede, hooge voorhoofd vol rimpelen van aandacht, saamgeklemdde lippen, tusschen wimpers lichtende oogen, overziende de akkers met verspreide boerenhuizen, boomgroepen, een processie zich windend de koren-weegjes door . . . , tot aan den gezichteinder waar aarde en hemel elkaar raken. Guido Gezelle te midden van het leven van zijn land, het leven dat hij bezongen heeft en meegeleefd.

Niet als Rodenbach zag hij de poëzie over het doode gespreid als een sluier die niet mocht worden opgeheven. Voor hem was de poëzie in het leven zelf of daaruit voortgekomen

en waar hij haar zocht in het schijnbaar doode, drong hij door tot den levensgrond waaruit ze geweld was en zocht het verband tusschen haar en het nog levenwekkende.

Hij is *de* West-Vlaming die ons zijn eigen land doet zien door alle jaargetijden, 's morgens, 's middags, 's avonds en bij nacht, onder wolken- en zonne- en maneluchten, bij sneeuw en storm en „in 't zonnegeweld”, — de akkers en weiden en 't rietland, en de wegen waar 't gras langs groeit — met de boerenhuizen en hutten, de boomen, elk in hun eigen aard, de dieren in hun doen, de menschen in hun werk —, *het* Vlaamsche leven, zooals hij dit zag en in den geest meeleeft „om en om het jaar.”

En behalve het Vlaamsche land, ook het kinderlijk mystiek gemoed van den Vlaming, niet als een die buitenstaande dit trachtte te doorgronden, maar als een die zijn mooi, vroom zelf gevend, daardoor gaf in schoonste, zuiverste, hoewel door zijn betrekking eenzijdige uiting, het gevoel van het volk, waarvan hij een, waarvan hij de grootste was.

In hem als in dit landbouwend volk, waaruit hij voortkwam, dat de eeuwen door in veel opzichten gelijk gebleven was, leefde nog overblijfsel van een eenheidsopvatting van natuur, leven en godsdienst, die eens de grondslag was geweest van het middeleeuwsche leven.

Twee eeuwen lang waren de eertijds Zuidelijke Nederlanden onder Spaansche, Oostenrijksche, Fransche overheersching geweest: de velden door krijgstroepen verwoest, met onverdroten inspanning steeds opnieuw bebouwd, onderwijs alleen van kerken en kloosters uitgaande, en zoo de ontwikkeling afhankelijk van ontwikkeling en ijver der geestelijkheid. Deze, vooral de Jezuïtische, beïnvloedend streng lectuur en onderwijs, gemoedelijk het dagelijksch leven. Dus een volkomen gebrek aan openbaar leven, geen ander lectuur dan de door de kerk gesanctioneerde, verstarring van het onderwijs in oude zich overlevende vormen, stilstand in ontwikkeling; maar behoud van

huiselijke en kristelijke deugden, en een opeenhooping van frissche, onverbruikte levensveerkracht, die zich, waar eens de baan haar vrij was, met macht zou doen gelden. Zoo stond België aan het begin van de 19e eeuw, of eigenlijk niet België, maar de samenhang van Vlaamsche en Waalsche gewesten, alle met hun eigen taal en gebruiken, met eigen, uit de middeleeuwen stammende vrijheden, die wel tijdens de Spaansche en Oostenrijksche overheersching schijn waren geworden, doch nooit feitelijk waren vernietigd.¹

Maar, waar Antwerpen tot het laatst van de 17e eeuw den nabloei van een krachtig leven vertoonde, waar Brussel als zetel van de verschillende regeeringen terrein voor openbaar leven gebleven was, daar lag de bloeitijd van de Vlaamsche steden heel ver in 't verleden, in 14e en 15e eeuw, tijd van de macht en schoonheid van het Katholicisme, van de groote middeleeuwsche kunst, toen leven, natuur, kunst en godsdienst, aanvullend elkander een eenheid vormden.

De taal was er gebleven gelijk in Maerlant's tijd, gebleven waren oude gebruiken en oude liederen bij werk en spel gezongen, gelijk de kerken en huizen te Brugge overblijfselen uit den bloei van het middeleeuwsche leven. En toen de zoolang afhankelijke vereeniging van Vlaamsche en Waalsche gewesten na de kortdurende koppeling met Noord-Nederland, een op zich zelf-staanden staat werd, centralisatie door de regeerende liberalen als een eisch van staatseenheid werd, en dus de groote steden bevoordeeld werden ten koste van de kleine, spoorwegen naar alle zijden des lands werden aangelegd, in de industriestreken en groote steden, ook in het Oost-Vlaamsche Gent en het Henegouwsche Antwerpen, de hoofden voor geheel nieuwe levensopvattingen werden bereid, bleef West-Vlaanderen vooral, met zijn landbouwende bevolking en enkele kleine steden, al begon het ook weldra van de haren weg te zien trekken naar de groote steden en

¹ Maurice Wilmotte, *La Belgique morale et politique* (1880—1900).

industriestreken, nog lang gehecht aan de oude zeden en gebruiken behoorende bij een vroegere cultuur.

Daar had Gezelle's ontwikkeling tot mensch en dichter plaats in dien tijd van krachtsontwikkeling van het jonge België, dat de liberalen zich in hun politiek van beginnende centralisatie toonden in hun kracht, de katholieken zich voorbereiden tot sociaal en politiek werk, dat de Vlamingen van Gent en Antwerpen, waar zich in korten tijd een geheel nieuwe cultuur ontwikkelde, als sterke, soms reeds overwinnende strijders streden voor hun taalrechten, zich veelal aansluitend bij Noord-Nederland, strijd nog haast onbegonnen in het teruggebleven West-Vlaanderen, waar ook reeds de spoorwegen werden aangelegd, en de trek van het landvolk naar de industrie-streken en groote steden begon, zoodat „gedachten, menschen en zaken vliegen met de snelheid van den bliksem over en weder, 't roert alles en 't waagt dat er is"¹; maar dat toch nog levend was in zijn gewest, al dreigde verval, de oude vlaamsche geest van voor vele eeuwen, de katholieke godsdienst en vroomheid, de liefde voor oude gebruiken, ook levend met verjongde kracht in hem. En ook in schijn levend, maar in waarheid dood oude katholieke instellingen, vastgeroeste gebruiken en voorschriften van eeuwen her, die als tralies een kooi, het onderwijs in de geestelijke scholen omsluit.

En de jonge priester-dichter, de zoeker en openbaarder van schoonheid, die in zich voelt den drang tot vrije ontplooiing van wat in hem zich levend beweegt, wordt leeraar aan zulk een instelling; hij die, den leeuwerik gelijk, voelend de vluchtmacht van zijn vleugelen, ze vrij zou willen uitslaan, stijgend al hooger en hooger, wordt gevangen gezet in zulk een, met oude, verroeste stelsels van onderwijs omtraliede school, waar anderen zich zoo wel t'huis voelden, en, zijn vleugels uitslaand, slaat hij ze stuk „hoofd en hert te bloe", tegen de onnoodige

---

¹ Voorrede van de *Dichtoefeningen*: „Tot de studenten van 't klein seminarie te Rousselaere."

tralies, waarmee men het onderwijs al nauwer en nauwer omsluiten wil, en, geworpen uit de kooi, wordt hij gepikt en ontvlerkt door de anderen, wien de tralies zoo wel pasten, en stemmeloos gemaakt voor een groot deel van zijn leven.¹

Stemmeloos gemaakt niet echter door deze alleen.

Tengevolge van de centralisatie was in de cultuur-achterlijke gewesten een strijd begonnen ter verdediging van het gewestelijke, strijd om behoud van de landbouwende productie-wijs en daarmee verbonden cultuur tegen de groot-kapitalistische, industriele.

Telkens onder andere leuzen was die strijd om het gewestelijke aangeboden „om de oude vrijheden”, „tegen het oran-gisme,” „het protestantisme.” Het was de vaan die woei op het huis van behoud van katholieken godsdienst, oude zeden en gebruiken, geheel de oude cultuur.

De vlag werd verdedigd omdat men waande zoo het huis te behouden.

Naast den strijd om de gewestelijke vrijheden, die weldra moest worden opgegeven, was gevoerd die om de spelling, doch deze niet tegen de centraliseerende regeering, maar in kleineren kring binnen de grenzen van de Vlaamsche partij, zich richtend tegen de aanneming van de algemeen Nederlandsche spelling, meest uitgaande van West-Vlamingen. Ze is een twintig jaar lang gevoerd met een verbittering, onbegrijpelijk voor wie niet ziet den dieperen grond.²

Toen nu de West-vlaamsche pastoor Guido Gezelle opkwam voor het gebruik van West-vlaamsche vormen en woorden en dit in zijn gedichten toepaste, werd hij heel natuurlijk beschouwd en tegengewerkt als voortzetter van de vroegere strijders. En voor een deel was hij dit, al lag de oorsprong van het gebruik dezer dialectvormen in den innerlijken dichterdrang te zingen in eigen taal. Maar geestelijke als hij was in West-

¹ Zie verder pag. 310 en 311.

² Dat deze niet *alleen* een godsdienstgrond was, blijkt wel hieruit, dat in '41 te Antwerpen en te Gent, waar vele letterkundigen de nieuwe Nederlandsche spelling aannamen, verscheidene geestelijken tegenwoordig waren.

vlaanderen, juist in dien tijd, dat verandering van cultuur dreigde, kon hij niets anders zijn dan verdediger van dit oude, dat hij liefhad, vond dus in zijn maatschappelijk bestaan den steungrond voor zijn innerlijken drang. In het voorschrift tot de studenten vóór zijn *Dichtoefeningen* heet het: „gedachten, menschen, zaken vliegen met de snelheid van den bliksem over en weder, 't roert alles en 't waagt dat er is; zoo behooren wij dan ook sterker hand te houden aan al wat er nog vlaamsch is, aan vlaamsche taal, aan vlaamsche zeden, aan vlaamsche, dat is Katholieke Godsdienst en Christene godvruchtigheid.” — Met de taal hoopt hij het andere gewestelijke te kunnen behouden. Zij is hem de „Arca Salutis” van het volk, „Gods recht en waarheid.”¹

Maar in oorsprong was het de natuurlijke opwelling, die den West-vlaamschen dichter deed zingen in eigen taal, in eigen zelf-gehoorde klanken en rythmen, in het hem natuurlijke West-vlaamsch, niet in het aangeleerde hem onnatuurlijke Hollandsch. En waar zijn voorstrijders vrijheden verdedigden, die alleen in naam bestonden of een schrijfwijze die buiten het wezen der taal omging, dus louter vorm en uiterlijken schijn, beluisterde hij de levende taal om zich heen en greep die om haar vast te zetten in zijn kunst.

Leuzen waren het bij de anderen, na korten tijd als vlaggen in den strijd gescheurd en van geen nut meer, bij Gezelle was het minder leuze, dan levensdaad. Hij gebruikte de taal als scheppingsklei om zijn Vlaamsche levensbeelden zoo er mee te vormen, als ze hem in den Vlaamschen geest geteekend waren.

Maar zij, die in maatschappelijk opzicht tegenover hem stonden, wien voor de Vlaamsche beweging en maatschappelijke vooruitgang zooveel mogelijk aansluiting aan Noord-Nederland goed dacht, ook opdat hun taal niet meer als dialect zou worden uitgekreten,² maar beschouwd als gelijkgerechtigd

¹ Zie blz. 330 en 331.

² Dit heeft niet veel geholpen. Zie *la Belgique morale et politique*, waar Wilmolte Waalsch en Vlaamsch dialect volkomen gelijk beschouwt, blz. 185—227.

met de Fransche taal, scholden hem „particularist” en veroordeelden om dat particularisme met neerstriemende felheid hun grootsten dichter.¹

Zoo stond Gezelle aan twee zijden bekneld, aan de eene door de machten van de officieele wetenschap en kritiek, die den particularist, en daarmee den provincialist, reactionair, obstructionist veroordeelden, aan de andere door de katholieke medeleeraars en machthebbende geestelijken, die 't onderwijs geboeid hielden en hem beschouwden als in dit opzicht revolutionair. En dat hij in den grond van zijn wezen noch het een noch het ander was, maar een dichter die in eigen taal zijn eigen lied wou zingen en dit zong als geen Vlaming vóór hem, dit konden geen van deze hooren of inzien, vergroefd als hun gehoor was door slechte verzen, vertroebeld als hun gezicht was, den eenen door de staar der behoudzucht, den anderen door geestelijke kortzichtigheid.

De eerste, die in België weer ziende en hoorend waren, zijn de schrijvers van het tijdschrift *Van Nu en Straks* geweest, die in Maart '96 voor het eerst Gezelle als hun grootsten dichter erkennen en huldigden. Dan, in Augustus '97 Pol de Mont in *De Gids*, wiens laat-gëuite bewondering ik minder aan zelfoverschatting, gelijk de heer Scharten, dan aan onzelfstandigheid tegenover de officieele kritiek toeschrijf.²

Hoe nu nog over het algemeen Gezelle's werk in België beoordeeld wordt, deelde ons prof. dr. G. Verriest, in een, dezen zomer bij de onthulling van Gezelle's borstbeeld te Kortrijk gehouden toespraak mee.³

In Nederland, waar een ouder geslacht enkele verzen van Gezelle kende,⁴ — hebben eerst de jongeren, gevoeliger voor

¹ O. a. professor Heremans, *Nederduitsch Maandschrift* 2e deel '63. Nolet de Brauwere van Steeland voordracht in l'Academie de Bruxelles. *Bulletins* 2e série 1874. — en van denzelfde een stuk in *De Toekomst* en een brochure in hetzelfde jaar.

² Pol de Mont zelf is in het begin van zijn dichterloopbaan om het navolgen van Gezelle's dichtertrant door de kritiek aangevallen.

³ *Eeredag van »Guido Gezelle.»* Kortrijk 21 Oogst 1902.

⁴ Verzen van Gezelle komen reeds voor in een bloemlezing van L. Leopold »Uit Zuid-Nederland”, 1864.

de rythmische- en klankschoonheden in de taal, Gezelle boven alle andere Vlamingen, eenige boven alle Nederlandsche dichters van de 19e eeuw gewaardeerd en bewonderd.

»Zoo spreke en
 »Zoo denke en
 »Zoo dichte en
 »Zoo doe 'k'.

Door volkomen harmonie in levensdaden en woorden, ver-
 toont Gezelle ons het beeld van den grooten dichter, die mooi
 mensch tevens was, de verwezenlijking van een, in onze jeugd
 als ons gevoel voor schoonheid begint bewogen te worden, als
 zekerheid gevoeld, veelal door het weten der levensfeiten tot
 waan geworden vertrouwen.

Het verklanke gevoel, de verbeelde gedachte was hem levens-
 daad, gelijk zijn andere daden en woorden aan zijn harmonisch
 geestesleven heel natuurlijk als bloemen en bladeren een boom
 ontsproten, het rijkst toen zijn hoogte-groei volbracht was.

Kind uit het volk, eenvoudig en waar, was hij wat hij
 scheen.

»Hetgeen ik niet uitgeve en hebbe ik niet in.

»Wie zal mij dat wijten te schanden?

»Mijn herte en mijn tale, mijn

»zede en mijn zin,

»'t is al zoo van buiten, 't is

»alzo van bin'.

»'t ligt alles daar bloot op mijn handen!"

Zijn leven ging geruischloos voort, maar in elken kring
 waar hij geplaatst werd, ging levenwekkende kracht uit, even-
 zeer van zijn in liefde verrichte daden, zijn gesproken woorden,
 als van de in rijm en rythmen vastgelegde. Want dichter was
 hij elk uur van zijn leven. Melodieën en rythmen die zich
 vaak eerst veel later vormden tot zangen, bewogen in hem,
 terwijl hij zijn eenvoudig, arbeidzaam leven leidde, gevend
 van zijn innerlijken rijkdom ook in het gesproken woord, in
 de vaak in stilte verrichte liefdedaad.

Zijn vader, Petrus Gezelle was boom- en bloemkweeker buiten Brugge, waar Guido 1 Mei 1830 geboren werd.¹ Deze, verstandig, vol liefde voor zijn kinderen en planten, bezat die klare levensfilosofie en dien gezonden humor, wel meer den medearbeiders van de natuur eigen, die in hun arbeid gebonden aan den steeds weerkeerenden groei, opbloeï en sterven, daaraan kalme wijsheid en natuurlijke blijheid ontleenen. Zoo kan de kiem in den vader geweest zijn van hetgeen bij den zoon knop, blad en bloem heeft gegeven. Want waar bij den vader de liefde voor de natuur gespecialiseerd in liefde voor zijn planten, omgezet werd in kennis, zorg en arbeid, helpend tot der boomen schoonen groei, daar deed die liefde, veel dieper wel in den zoon, dezen, begaafd met machtig beeldend vermogen en fijn gevoelig oor voor klank en rythme, zingen de schoonheid van elk ding in de natuur, vooral ook van de boomen, hun vorm, hun groei en bloei, van elk soort bijzonder, hun schoonheid, gelijk ze kleuren in zonneglans, buigen en knersen onder stormvlagen, zóó verbeelden hun wezen, dat ze opnieuw leven in zijn zangen. Als kind den vader helpend met plukken en snoeien, heeft die liefde zich gezet, en zijn moeder kweekte daarbij zijn kinderlijke vroomheid. die zij, boerendochter, van de eigen ouders leerde, en die Guido heel zijn leven bijbleef zonder ooit door priestertrots of vroomheidsvertoon te worden bevlakt.

Het beeld van die stille vrome moeder bleef hem heel zijn leven lichten: zelf al oud man zong hij haar:

---

¹ De bijzonderheden omtrent Gezelle's leven zijn o. a. ontleend aan: *De Diet-sche Warande en Belfort*: 15 Febr. 1900. *Vlaamsche koppen*: Hugo Verriest 1901. *Eeredag van Guido Gezelle. Aansprake van prof. G. Verriest te Kortrijk* 21 Oogst 1902. Ook vertelde Hugo Verriest in zijn rede November 1902 hier in 't land gehouden, nog menige bijzonderheid, zoo, omtrent zijn vader, hoe hij zijn kinderen lessen gaf, ontleend aan zijn natuurgevoel en natuurkennis, over het mystiek geloof van zijn moeder, en over "de wonderde krachten" in geheel het geslacht Gezelle: Guido's broer — hoewel tuinier met grooten aanleg voor beeldhouwen, tevens vuurwerkmaker, zijn zuster, moeder van Frank Lateur (Stijn Streuvels), en van diens broeder een jong beeldhouwer, een andere neef, Cesar Gezelle, aankomend dichter.

»t En is van u
 hiernederwaard,
 »geschilderd of
 geschreven,
 »mij, moederken,
 geen beeltenis
 »geen beeld van u
 gebleven.

»Geen teekening,
 geen lichtdrukmaal.
 »geen beitelwerk
 van steene.
 »t en zij dat beeld
 in mij, dat gij
 »gelaten hebt.
 alleene.

»O moge ik, u
 onwaardig nooit
 »die beeltenis
 bederven.
 »maar eerzaam laat
 ze leven in
 »mij, eerzaam in mij sterven."

De jonge Guido, tot geestelijke voorbestemd, werd op zijn twaalfde jaar gezonden naar 't klein-seminarie te Rousselaere, waar zijn vader den tuin had aangelegd en hij nu zelf zijn kostgeld als portier buiten schooltijd verdienen moest. In de vacantie's was hij veel samen met de Engelsche leerlingen, waardoor hij met z'n groote bevattelijkheid voor talen het Engelsch zoo voortreffelijk leerde en zijn studie van, en liefde voor de Engelsche dichters als Shakespeare, Milton, ook Longfellow en Burns, begon.

Toen al schijnt zijn geest meer zijn eigen wegen gevolgd te zijn dan de door het bekrompen onderwijs aangewezenen; als portier den bezoekers de deur openend, luisterde hij naar hun verhalen, schreef op woorden of spreekwijzen, die hij niet kende; verder veel droomend, zich zelf vergetend, soms dichtend een liedje voor een feestdag, soms voor zich zelf, meest nog

slap, smakeloos gerijmel, maar daartusschen al uitbotting van eigen wezen in eigen zuivere klanken, als in zijn gedicht: „de Mandelstroom” van '48

»Waerom droeve wilgeboom
 »Staat gij op den Mandelstroom
 »Waerom laet ge uw lange takken
 »Tot in 't koele water zakken?»

welk vers, gevonden tusschen zijn schoolwerk de oorzaak was dat hij, overigens onvoldoende voor zijn examen naar het grootseminarie te Brugge, toch werd toegelaten.¹

Dit was in 1850. — 10 Juni '54 werd hij tot priester gewijd.

Dan, na een paar jaar in de handelsschool bij 't kleinseminarie te Rousselaere leeraar in boekhouden te zijn geweest, werd hij in '57 leeraar in de klasse voor poëzie.²

Daar, vermijdend alle overgeleverde sleur, paste hij aan het leven zijn onderwijs aan; daar was hij de dichter-onderwijzer, die met fijn gehoor voor klank en rythmen, voorlezend oude en nieuwe dichtwerken, voelde meestrillen zijn schoonheid-zoekende ziel en uitborst in blijde verrukking over gevonden schoon, welk genot hij wist te doen deelen door zijn leerlingen. Daar ook dichtte hij zelf.

Er was tusschen hen een zeldzame liefde, en als nu zijn leerlingen daarover schrijven of spreken, worden ze zelve als dichters, door de herinneringsbeelden die voor hen oprijzen, — van den dichter-leeraar, die hen de schoonheid deed zien in de werken der groote dichters:³

„Het was het medetrillen, het medezinderen; het was het bespieden, het belonken, het genieten der oude meesters en der overprachtige natuur.

„Het was het voorzichtig proeven met lange lippen, met stralende oogen, van lateren dichtvloed, van de middeleeuwen, van nadere tijden en van onzen dag.

¹ Verhaald door pastoor Verriest te Utrecht, November 1902.

² In de seminaria en evenzoo in de gymnasia in België, bestaat nog de oude klasse-indeeling der scolastici in grammatica, poesia, philosophica.

³ »Vlaamsche koppen” door pastoor H. Verriest.

„Het was het beproeven van onze eigen macht en veerdigheid uit ons eigen wezen”, — van den dichtervriend, die met hen wandelde en de natuur herleven deed in zijn zangen: „Geheel de natuur dichtte rondom ons, de dag, de nacht, het veld en de boomen”, met hen „schaverdijnde” (schaatsenreed) en er over dichtte, met hen luisterde naar Beethoven's Septuor en den indruk weergaf in dat lied, zelf muziek

’t Er viel 'ne keer een bladjen op
het water

’t Er lag 'ne keer een bladjen op
het water'

Voor hen zijn de meeste „kleingedichtjes” gezongen; zij hebben den kerkhofgang met den gestorven vriend, waarover hij zijn *Kerkhofblommen* dichtte, beleefd, aan hen zijn vele van de *Gezangen, Gedichten en Gebeden* gericht, en de door Gezelle bezongen natuur was die om het seminarium, welke ze met hem samen zagen. En heel de natuur, heel het leven werd anders voor hen; al wat hij bedicht had zagen ze voortaan in den glans, die van zijn verbeelding uitging²; al wat hij met hen las, en hij doorliep met hen de mooiste werken van klassieken en middeleeuwers en modernen, maakte rijk hun geesten, tot dien tijd gewoon aan een versuffend, levenloos onderwijs. Pastoor H. Verriest schrijft: „De boeken waren gekozen, de uitleg lag gereed, de werken waren geregeld, het onderwijs en de leering lagen vast in vaten — scheppen en uitgieten.

„Gezelle wist daar niets van; hij stond daar buiten, hij was, hij sprak, hij leefde anders.

„Hij werd kwalijk verstaan, eerst van een deel studenten... dan ook en altijd van de professors.

„Zij leefden in die traditie, in die conventie, in die boeken, in die uitleg. Kwam dat al weg te vallen, wat gingen zij

¹ Opgenomen in *Laukste verzen*.

² Omtrent het bezielend onderwijs van Gezelle en zijn gemoedelijk, stil, weinig strijd lustig karakter, werden mij persoonlijke mededeelingen gedaan door Prof. Verriest wien ik hierbij voor deze en andere inlichtingen mijn warmen dank betuig.

zeggen en doen! Zij stonden ontwapend, zonder geld of goed, in armoede, en zagen voor hen noch weg noch wijzer.

„Kwam geheel die leiding tusschen nauwe muren, met ontzag en straffe, met gebod en verbod te verdwijnen, alle overheid en bestuursgeleiding viel weg en dood. Zij zaten, als of het ware, op doorzeten, gemakkelijke stoelen, vervingen malkaar op die zelfde zate, in hetzelfde werk, met meer of min veerdigheid: en al met een werden al die stoelen weggetrokken en geheel het onderwijs tuimelde omverre. Zij grepen naar de sporten, hielden vast, en schopten weg, die zate en ruste stoorde.”

„Gezelle verdween”. Na eerst op zij te zijn gezet, werd hij na anderhalf jaar onderwijs afgedankt. Ze ontnamen daarmee aan de jeugd den inspirator, den dichter, dichter elk lesuur ook, elk uur van den dag, die voor haar oplichtte een slip van het gordijn, waarachter 't aldaagsleven de schoonheid der dingen vaak den menschen verbergt. Ze ontnamen haar den vriend en verzorger, die zijn leerlingen haast met de teerheid van een moeder moet hebben liefgehad.

»O zeg het mij, 'k verlang, hoe vaart, hoe vaart gij nu?«

En ze ontnamen den dichter den omgang met de jonge studenten, de aanraking met hun frissche ontwakende geesten, die hem moet zijn geweest als een lente-wind, die wat in windselen rustte deed ontkiemen.

En dus knakten ze zijn onbevangen geloof in zich zelf en anderen.

Wie dit meeleefden trilt nog de stem, heeft nog de penleidende hand van verontwaardiging en smart, om wat toen gebroken werd.

En nog was zijn kwelling niet uit. Hij trok in 1860 met de Engelsche studenten van 't kleinseminarie naar Brugge, waar hij met een dr. Jos. Algar een Engelsche school stichtte, met toestemming der geestelijke overheid, verzekert men mij. Maar... na eenige maanden waren de leerlingen verdwenen. Hoe? Waarom?

¹ Gedichten, Gezangen en Gebeden.

Ik heb beproefd dit te weten te komen. Vergeefs.

Dan, van 1861—65, was hij onder-directeur aan een Engelsch seminarie door een bekenden Engelschman, Lord John Sutton gesticht, waar theologen, leerlingen van het groot-seminarie woonden, en eenig voorbereidend onderwijs in filosofie en Latijn ontvingen. Met heel veel moeite kreeg Hugo Verriest in '62 Gezelle's toestemming zijn *Gedichten, Gezangen en Gebeden* uitgegeven; herhaalde miskennis van zijn streven en werk ontnam hem alle zelfvertrouwen.

Sedert '60 was hij een gebroken, moedeloos man.

De jaren '52—'61 zijn die van zijn eersten rijken bloei, waarin hij *Dichtoefeningen, Kerkhofblommen, Gedichten, Gezangen en Gebeden* en *Kleengedichtjes* dichtte.

Daarmee sluit zijn eerste dichtperiode.

De *Dichtoefeningen* en *Kerkhofblommen* en *Gedichten, Gezangen en Gebeden* geven het beeld van den dichter in wording: hij verschijnt er, toont er reeds al de zijden van zijn dichterwezen, maar hij is er nog niet geheel. Bilderdijk staat soms nog uit de verte de maat te slaan en Pater Poiters zoetklinkende lessen te dreunen; heel van verre geeft Longfellow een gedachte en een kerkzang een melodie — de oude Vlaamsche mystieken fluisteren naast hem; het nog levend volkslied deunt in zijn ooren . . . Maar deze laatste doen te schooner bloeien 't eigen reeds ontloken dichterwezen.

Bilderdijk stond in 't midden der eeuw nog in zijn onaangetaste grootheid, niet bemind en nagevoeld, maar als een kolossus bewonderd, als „de dichter, aan wiens voeten alle die den dichtveder hanteeren, als nederige leerlingen zich moeten neerzetten”.¹

De dreun van zijn verzen luidde nog den jongen aankomenden dichters in de ooren; zijn alexandrijnen, metaforen, uit-en-aanroepingen, heel „de dichttaal” trachtte men na te volgen,

¹ Beets, *Verpoozingen op letterkundig gebied*.

ook toen men Byron en Victor Hugo daarnaast vereerde. Gelijk in Nederland, zoo in België.

Tijdens de korte vereeniging van Zuid- met Noord, was den Vlamingen de Nederlandsche poëzie uit het begin der eeuw als voorbeeld gesteld. En boordevol gevoel voor hun land, hun taal, maar zonder de zelfbeinning die het gevoel zuivert en de taalmacht, die de keuze van direct-vertolkende rythmen en klanken mogelijk maakt, hadden de jonge Vlamingen naar den gereedstaanden vorm gegrepen, die hun als „de dichttaal” geprezen werd.

Toch was er bij een enkel van den beginne af een vaag bewustzijn, dat deze taal voor hun jong, frisch gevoel niet deugde, merkbaar o. a. in de uiting van Willems aan Jeronimo de Vries, wien deze schreef over: „de breed bazuinende woorden, de opgevizeldheid der Hollandsche poëzie, dat men thans moeite heeft om de eenvoudigheid van de platheid te onderkennen”; zonder echter zelve in staat te zijn zich in directer, eenvoudiger taal te uiten. En als zich na '30 een eigen toon in de poëzie mengen komt, — bijv. in de volks- en kinderdichtjes van Prudens van Duijse en Van Rijswijk, blijft voor alle verheven onderwerpen de Hollandsche poëzie, vooral Bilderdijk, het voorbeeld. Ledeganck's veel-bewonderde verzen zijn vol van de vragen, uit- en aanroepingen, behoorend bij „de dichttaal”, terwijl verzen als van Nolet de Brauwere van Steeland¹ geheel in conventioneele taal zijn.

En dat ook na 1850 Bilderdijk blijft de onaantastbare dichtvirtuoos, blijkt wel uit de voorrede van Gezelle's *Dichtoefeningen*, waar hij zich voor zijn dialecttaal beroept op den dichter Bilderdijk als hoogste, algemeen erkende, autoriteit.

Gezelle ook heeft diens taal in de ooren, als hij te dichten begint:

»Geweldig element der schrikkelijke baren,
»gij die de smachtende aard, in uwen schoot gedrukt,
»gelijk een reuze omvangt.»

En voordat hij de eigen directe beeldingen vond, namen

¹ Deze was een van de hevigste veroordeelaars van Gezelle's poëzie.

zulke hoogdravende woorden soms hun plaats in, en schijnt hij zich te oefenen in de taalgymnastiek van den taal-athleet Bilderdijk ¹.

Maar dit zou nooit Gezelle's eigen wezen naar buiten brengen.

Want wel een gansch ander man was hij dan zijn Nederlandsche broeder-priester Schaepman, die de taal van Bilderdijk en Da Costa op katholieke onderwerpen toepaste, en breed-uit bazuinde de glorie van zijn kerk, maar de eenvoudige kinderlijkheid van het geloof niet te vertolken wist. Dezen paste de Bilderdijsche taal, Gezelle's gemoed vroeg andere, eenvoudiger, directer uiting.

En hoewel hij iets van het hem verwante, liefde voor de natuur, plezier in de beelding van het precies waargenomene, vond in Pater Poirters, wien ook evenals hem de werkelijkheid beeld van zieleleven was (zoodat eenige invloed b.v. op de moralisatie in de *Pachthofschildering* of in de *Boodschap van opgezette vogels* ², merkbaar is), deze, de navolger van den 17en eeuwischen Hollandschen Cats, wien elk gevoel voor klanken-zang en rythmengang ontbrak, was niet degeen aan wien Gezelle eigen ontwakend rythmisch gevoel kon toetsen.

Daarvoor moest hij dieper terug naar de middeleeuwen, naar de echt Vlaamsche dichters uit den tijd dat Vlaanderen groot was.

„Indien nu de oude letterkundige voortbrengselen uitgegeven en ja, nagemaakt worden, om iets, 't is toch wel om den hedendaagschen stijl er aan te toetsen en te verbeteren, dien stijl, die *zoodanig* naar 't Fransch en naar 't Hoogduitsch smaakt, *zoo weinig* naar 't voorouderlijke Vlaamsch”, schreef Gezelle in zijn „Verantwoordinge” voor de *Dichtoefeningen*.

¹ 't Stoomgevaarte:

»'t Rammelend metaalgerol
 »'t Knerselende tandgekletter
 »'t Schetterende rengekletter”.

In gelegenheidsgedichten komt ook later wel de oude conventionele dichttaal boven, en mogelijk heeft hij, wat den soms breedden zwaaï van zijn perioden betreft, ook wel iets aan Bilderdijk te danken.

² Zie bijv.: *Het leven van de H. Rosalia* blz. 47 en 110.

Dat voor-ouderlijke Vlaamsch, het Vlaamsch, dat Maerlant en vele der lieder-, legende- en sprookdichters en volksboekschrijvers schreven, leefde, leeft nog in West-Vlaanderen.

Deze dichters, niet de 17e eeuwse Hollanders of hun decadenten, waren Gezelle's voorouders.

Nog vertelt het volk de oude verhalen en legenden, nog zingen de kinderen bij spel en dans, de arbeiders en arbeiders bij 't werk de oude, vaak middeleeuwse liederen, met die klanken-harmonie en die natuurlijke rythmen, begeleidend spel en dans en werk. Die liederen, vaak arm aan gedachten, zijn poëzie van klank, zijn de dans van de lippen en tong en keel, samengaand met den dans der voeten, met de beweging van 't lichaam, te zamen uiting van de bewogen ziel, het bewogen leven¹.

Dieper terug moest Gezelle, zeide ik, — dichter bij, kan ik tevens zeggen; want als knaap reeds begon Gezelle te luisteren naar die oude door 't volk bewaarde liederen, en, toen hij als jong man de naar handschriften en drukken weer uitgegeven, bij 't volk vergeten poëzie, leerde kennen, vond hij hier en daar hetzelfde, hetzelfde ook in zijn Vlaamschen geest en overeenkomstige klankharmonieën in zijn ooren en op zijn lippen, als nieuwe, hem eigene nu.² Hem, meer dan één zijner tijdgenooten werd de oude Vlaamsche letterkunde de spiegel waarin hij zich-zelf in zijn ware gedaante herkende. En waar eenige van deze liederen nadichtten op den ouden trant, waar andere meer eenvoud zochten en de straat- of binnenhuiskijkjes, dorps- of stadstoneeltjes dichtten, genre-verzen bedrukt met Vlaamschen stempel, maar sterk verwant aan de Fransche, Duitsche en Nederlandsche genre-dichtjes, daar was in den West-Vlaming Gezelle

¹ Lees: Hugo Verriest's artikel in *de Vlaamsche vlagge* over poëzie overgenomen: *Belfort* 1894 I.

² Hoe hij zich in zijn klanken-poëzie aansluit bij de volksliedjes blijkt vooral in enkele *Kleengedichtjes*.

meer dan in een van deze geïncarneerd, het wezen van de Vlaamsche kunst zooals deze in de tijden van Vlaanderen's grootheid geweest is.

Want behalve het fijn gehoor voor de poëzie der rythmen en klanken dat hem met de oude Vlaamsche musici en liederdichters verbond, is hem eigen het waarnemend en beeldend vermogen van den Reinaert-dichter of den lijn- en kleuren-machtigen levendoorgronder Van Eyck, en de zin voor mystiek en teedere innigheid, die we vinden bij de geestelijke liederdichters en bij een Memlinc, een Van der Goes en andere Vlaamsche primitieven.

Van deze is Gezelle na eeuwen de eerste groote nazaat.

De gevoelsgrond voor al zijn werk is de bewondering van het kleinste tot het grootste in de natuur, en de dank daarvoor aan God.

Soms is hij alleen de aanschouwer en verbeelders van de karakteristieke eigenaardigheden, van den vorm, de kleur, de beweging, soms ook zoekt hij bij elk ding een diepere duiding, — of hem is het natuurbeeld een beeld voor eigen zieleleven, voor eigen Gods- en wereldbeschouwing. Dit alles vinden we reeds in: *Dichtoefeningen*, o. a. in de enkele heel mooie gedichten: *Pachthofschildering*, *Het Schrijverke*, 't *Ruischen van het ranke riet* en *De Waterspiegel*.

In deze is vooral gegeven de karakteristiek der bewegingen: in haar eentonige simpelheid „in het in eigen kinkelingen voortwinkende „Schrijverke”, vastgelegd in de tot het eind toe voortdansende dactylen.

»O krinklende, winklende waterding
»Met 't zwarte kabotseken aan —,»

In *Pachthofschildering*, zichtbaar in den verzinnelijksten waggelgang der eenden :

»recht lijk die ter beevaart moeten,
»plakkende op hun trage vaart,
»met hun teenen innewaard,
»met hun steert, die altijd wikkelt,
»kwamen achtereen gewikkeld
»de anderen.

Zicht- en hoorbaar in de vlucht der duiven

»Uit daar komen ze al, gekletterd
 »komen ze op hun vlerken. 't kettert
 »heinde en verre....

en, waar het op de vleugelen als drijvende neerslieren is verbeeld (ons neerstrijken in grove beteekenis hetzelfde, geeft den indruk niet zoo direct)

»en alsof hun vlerken sliepen
 »op de lijze, lijze veert
 »slieren ze al omleegewaart,

is in die lange ij — a — ie — ee — de ie met voorafgaanden sl, de beweging als hoorbaar gemaakt voor het gevoel.

Dan, als hij de verbeelding, neen de herschepping geeft van dien dol-zotten kalkoen, waarvan hij elke nieuwe verwaandheidsbeweging geeft in korte, met den „kik"-roep van den kalkoen, inleidende, en daardoor telkens nieuwe aandacht-eischende zinnen, worden de bewegingen bovendien als zichtbaar voor het karakterwaarnemend verstand.

Doch waar deze zijn alleen de buiten hem waargenomen bewegingen, geeft hij in „O 't ruischen van het ranke riet" in eenheid daarmee de eigen gemoedsbewegingen, samen weertrillend in de rythmen van het vers:

»Ik arme, kranke, klagend riet"

Dus maakte hij den gang van de aanschouwings- tot die stemmingspoëzie, waar de dichter van de stemming der eigen ziel in de natuur den weerklank meent te hooren.

Het is niet deze die Gezelle later voornamelijk tot ontwikkeling zou brengen. Als een uitmuntende proeve staat dit gedicht in Gezelle's bundels nagenoeg alleen, voorzang van die in Nederland later.

In al deze gedichten is het gevoelde verband van den dichter tot God uitgedrukt. Maar waar hij in *Pachthofschildering* de natuur toont als den mensch tot toetsing van eigen deugdleven gegeven, hij haar elders in hoogerem zin als Gods-openbaring

duidt, als Gods-verheerlijking beeldt, gelijk hij reeds als zijn doel uitte in een van zijn oudste verzen:

»Blomme, beke, nachtegaal,
 »Windestemme, dondertaal,
 »Looft God in mijn zangen.

wordt in „*O 't ruischen van het ranke riet*” de gevoelde overeenkomst van eigen gemoedsbeweging en de in de natuur waargenomene, hem door zijn geloof dat beide uit God zijn, bewust, als een reëel verband van zichzelf tot de natuur, en aldus gegeven, — wat in *De Waterspiegel* wordt vastgezet in de verbeelding van de alomvattende, door God geschapen, eenheid, waarvan hij zelve deel is.

Dit verbandsgevoel tot God is de grond voor de mystiek, die in andere verzen meer direct tot uiting komt.

Al waren ook vóór Gezelle mystieke liederen gedicht (Hecker en Goeverneur, die in '52 een bloemlezing Vlaamsche poezie uitgaven, vonden zelfs noodig in een voor-brief de Noord-Nederlandsche ergernis daarover te bezweren); ook deze liederen waren verhaaltjes, de engelen en nonnen werden opgenomen in het „genredicht” als behoorend tot den katholieken verbeeldingskring. Maar het vroom mystieke gevoel, uiting van innige betrekking van den mensch tot God of Jezus, was in deze niet. In Gezelle leefde ze zooals in de eenvoudigen van zijn volk en hij gaf ze in vele zijner zangen, de mystiek, gelijk men haar vindt in de oude geestelijke Vlaamsche liederen en in die van enkele later heilig verklaarde Middeleeuwers, die Gezelle ook zelf voor zijn leerlingen had uitgegeven, onder den titel: „*Alcune Poesie di Poeti Celesti*” — als van Bonaventura, die het begin van zijn *Kerkhofblommen* inspireerde met het door hem vertaalde en tot motto gekozen:

»Ei gij zoete zielken toch;
 »ei gij zoete rooze;
 »Lelie van de dellingen, kostelijk gesteente”

en van Franciscus van Assisi, dien zanger van den ook door Gezelle vertaalden: „Lofzang van de zon”, waarin hij God

looft voor zijn zusters, de maan en de sterren, zijn broeders, wind en lucht en wolken, water en vuur, zijn moeder de aarde, — gelijk Gezelle zelve dit deed heel zijn leven lang.

Een enkele keer is er in Gezelle's verzen een directe herinnering aan oude geestelijke liederen, als, waar hij *De Be-rechtinge* eindigt:

»Nu al die 't leest en sterven moet
Vertrooste uwe uitersten *Jesus* zoet»,

of in zijn *Beltrommel*, de „samensprake tusschen den engel en de bedroefde ziele”; — meest herinneren ze er alleen aan door de innigheid van het uitgesproken verbandsgevoel van den mensch tot God. Geen diepzinnige gedachtenmystiek als die van Ruisbroeck, maar de eenvoudige gevoelsmystiek die is in zooveel liederen van de 15e eeuw, door kloosterlingen en vromen in het huisgezin gezongen. Het schijnt oppervlakkig als was ze bewaard in de oude Vlaamsche kerken en kloosters en hoofden van 't Vlaamsche volk, om vandaar zich in de laatste helft van de 19e eeuw (als deze 15e waarschijnlijk een vóór-hervormingstijd) te verspreiden, ook naar andere landen.

George Rodenbach gaf later in zijn poëzie haar uiterlijken schijn; Maeterlinck in zijn mooi poëtisch proza de fijne, onbestemde gevoelens waarmee ze gepaard gaat: — mystiek, opgenomen door den modernen niet, of vaag in God geloovigen mensch, die haar omzette, en omhullend met de poëzie van zijn geest, aantrekkelijk maakte voor de verfinnden, wier moede gedachten de bekoring zochten van het geheimzinnige, wier oogen klaarheid schuwden, wier geloof in God en in eigen toekomst-ideaal verdwenen was, waarvoor ze als surrogaat hun gevoel lieten deinen op den nevelomwaasden stroom der moderne mystiek.

Maar Gezelle's mystiek, naïeve uiting van een kinderlijk geloovige, die God liefhad, hem lofzong door zijn wondere schepping te beelden, tot Hem en Jezus en Maria bad en klaagde met stille innigheid of, God voelend in zich, en zichzelf in God, het uitjubelde van blijdschap, *wàs* die van de eenvoudigen en voor de eenvoudigen.

Zijn eigen ziele-leven geeft hij in dezen bundel, als nooit te voor, als nimmer meer: een worsteling om het geloof, om 't behoud van reinheid:

»Waarom en kunnen wij niet,
 »mijn vriend, waaromme, waarom toch
 »lijk de blommetjes zijn,
 »die rondom u, rondom mij staan?
 »Eén wortelken, is er één blad,
 »Eén sperelken, is er één spierken aan,
 »waarin de Heere niet — ach!
 »zijn eigenen wille en zijn hert heeft?

Een verlangen naar geluk als dat van een kind:

»Gelukkig kind,
 »dat ligt en laat geworden
 »al 't geen den mensch
 »zoo driftiglijk beroert!
 . . . . .
 »Gelukkig kind,
 »'k zou alles, alles geven
 »voor uw geluk, mijn kind, dat ligt,
 en roert in 't zand!"

Naar een kinderhart, dat is als de vlinder — het fliefflod-
 derke —"

»De hand van die 't miek alleene mag
 »'t genaken en niet beschaan,
 »de wind van die 't miek alleene mag
 »er, wandelend, overgaan."

Een kind, dien hij leert den dank:

»Dank om het leven,
 »Dank om het licht,
 »dank om het licht en het leven,
 »dank om de lucht en het licht
 »en het zien en het hooren
 en al!"—

En naast dit verlangen naar eenvoud, naar het kind — het bloem-zijn; naast het gevoel van kleinheid tegenover God, staat zijn zelf-gevoel; de trots van den door-God-begenadigden Priester-Dichter, die, zich heraut denkend van Christus, den vijanden ten strijde tart met het trotsche:

moment, voelt zich arm, onmachtig, een ander, of verlangt naar het geluk van een kind, de reinheid van een bloem als hoogste begeeren; want het machtsbewustzijn van den geïnspireerde staat verre van alle trots op kennis of talent of wereldsche macht of bepaalden vorm van geloof van den kleinzielige.

Wordt dan zoo'n mensch, en zoo schijnt me Gezelle, — koning zich voelend door goddelijke inspiratie maar anders zoo 'n klein mensch, zoo'n arme dwaas, die gaf als drager van het goddelijke, het mooiste van eigen ziel den menschen, die hij zichzelf gelijk geloofde, — *niet* verstaan, maar gehoond, gekrenkt juist in dat mooiste, dan zal hij misschien eerst als geprikkeld, nog sterker zich de geroepene voelen; — maar als hem dan zelfs de weg, dien hij te gaan dacht, wordt afgesloten, met medewerking van hen in wie hij het grootste vertrouwen had, dan zal hij licht voor immer sluiten het hart dat zich vrij te geven, den mond die vrij te spreken gewend was, — en hij zal uiterlijk leven als een gewoon mensch; maar in hem is een wond, die schrijnt en pijn't en even bevliësd weer open rijt, bij elken nieuwen kleinsten smaad, of bij gedachte aan de mogelijkheid daarvan, en soms zich nimmer en soms zich héél, héél langzaam sluit.

In 't begin nog, wierp hij, aangevallen, zijn waanwijzen bediller toe:

„En durft gij mij van dichten spreken,
„die nimmer zijt in staat
„twee reken
„te rijmen dat het gaat!”

maar later zweeg hij bij allen aanval.

Bij den eersten tegenstand bad, klaagde hij zijn leed nog uit in woorden, die zijn diepste wezen openbaarden. Later zat hij stom en klaagde niet meer, maar leed dubbel.

Nog in 't slotvers van de *Gedichten, Gezangen en Gebeden*, zegt hij sprekend van zijn liederen:

„Uw stemme kan verblijden, schoon
 „hij droef zij die u miek;
 „uw stemme kan genezen, zij
 „uw dichter nog zoo ziek;
 „uw stem misschien doen bidden. wijl
 „ik zuchte en, biddensmoé,
 „versteend zitte en mijn herte noch
 „mijne oogen opendoe!

En dan deed hij in langen tijd zijn herte niet meer open en zijn oogen niet, — zat versteend. Hij klaagde niet meer, alleen zijn vrienden wisten het verborgen leed.

En dit leed nam nog toe nu, vooral na *Gedichten*, *Gezangen* en *Gebeden* zijn poëzie werd uitgerafeld dat er geen woord scheen heel te blijven, die gedichten, waarin hij het liefste, heiligste van eigen ziel had uitgezongen.

Het is waar, er zijn héél zwakke gedichten bij, in die eerste uitgaaf vooral: slappe, vaak wat weezoete albumversjes gelijken ze van een vroom katholiek dilettant, zoetvloeiend meest, maar zonder de gevoelde klanken of rythmen, en zonder eenige zelfkritiek gegeven, die daar vreemd staan tusschen die uitgejuichte en uitgeklaagde levende verzen, de zuiverste echtste poëzie, zooals de Vlaamsche letterkunde ze elders niet kon aanwijzen. Maar deze werden met de zwakke veroordeeld, om grammaticale afwijkingen, „het enge provincialisme van den vorm”, singulariteiten, slechten smaak, katholieken inhoud, en zóó sterk was de tegenstand, dat nog in 1880 Max Rooses schreef: „zij (Gezelle en zijn leerlingen) verdienden dubbel en dwars de aanvallen waaraan hunne buitensporige vormen en denkbeelden blootstonden”.¹

Allen, ook geloofsgenooten, ook een Nederlander als Josef Alberdingk Thijm, kwamen onder invloed van zijn aanvallers. Deze, aan wien *Gedichten*, *Gebeden* en *Gezangen* met een vers waren opgedragen en die daarop een antwoord-vers terugzond. achter den bundel afgedrukt, dat ons de eerste waardeering schijnt van:

¹ *Nieuw Schetsenboek*, blz. 261.

„De(n) rijke(n) klank
 „die uit uw Vlaamsche harp (mij)
 in 't gemoed komt trillen“,

misschien ook meer handreiking van den geloofsgenoot, die verheugd is een te vinden,

„Die niet blind
 „gelijk het kind
 „van onze hoogwijze eeuw,
 „in Maerlant's dichterader
 „een sceptiesch filosoofen vindt
 „en, zoo in staat als kerk, der liberalen vader“,

schrijft in '74 aan Nolet de Brauwere, die hem zijn aanvallen op Gezelle en vrienden had toegezonden, met dank voor de stukken, „il y a bien des choses que mm de Bo et Gezelle pourront mettre à profit“.¹

Niet van wat deze „dichter“ van den *Ambiorix*, voorbeeld van rhetorische, onechte poëzie, hem leerde, kon Gezelle profiteeren, wel van wat de eigen innerlijke stem hem zei: weg te werpen al „het oneigene“, steeds meer waar te zijn.

Dit was zijn voortdurend streven uitgedrukt in het te Rous-selaere gedichte:

„Oneigene taal, geborgde gepeinzen,
 „mijn zijt ge niet, uw dat en zal ik niet zijn,
 „wat in mij en van mij is dat heet ik mijn,
 „Onwaardige 'k late u .... ga reizen“.²

Meer waar zijn gepeinzen, meer waar ook zijn beelding van het leven, gelijk hij in den laatsten tijd te Rous-selaere gaf in: *Het kindeke van den dood*,

„een rijzig, reilde kindeke was 't
 „en dereljk als een riet,

dat aan zijn huis geleend den ganschen dag staat, nu steunend op d' een, dan op d' ander voet, wenschend naar den Dood, zijn maag en vriend, die eindelijk komt:

¹ *Communications* blz. 672, *Bulletins de l'Académie de Bruxelles* 1874: 2e serie.

² Aldus oorspronkelijk gedicht, later gewijzigd. Zie *Verzen* I, 102 of *Gedichten, Gezangen en Gebeden*, 2e uitgaaf. Particuliere mededeeling van Prof. G. Verriest.

„en zij loeg... en hij loeg op haar”...

En Gezelle beeldde het sterven van het kind door de heel fijn weergegeven waarneming van de impressie die 't op de toeschouwers maakte. Hij gaf er de aandoening zonder sentimentaliteit, het mysterieuse van den dood zonder bovennatuurlijk toevoegsel als hem vroeger in de *Berechting*, waar engelen „kloppen op hun gouden borst”, tot verhooging van den indruk noodig scheen.¹

Het is het eenige vers, waarin hij eenigszins zijn tijdgenooten, de genre-dichters nadert; maar hij beeldt minder het anecdotische, minder het verhaaltje, dan het algemeen gebeuren.

Wellicht was een voortgaan in deze richting gevolgd, indien niet, door de herhaalde tegenwerking, zijn tot dichterschepping noodig zelf-vertrouwen en de rustig klare zielsgesteldheid, hem onontbeerlijk tot de aanschouwing van het dichterlijk beeld, geweken was.

Wanneer hij later weer te dichten begint, geeft hij, hoewel een enkelen keer der menschen actie in verband brengend met het natuurleven en een héél enkel en afzonderlijk genre-dichtje, als het „zoetjes, zoetjes, zoetjes”, met de „teele melk” voortstappende *Mietje*², niet meer een afzonderlijk beeld als dit, waarin ook der menschen innerlijke aandoening verzinnelijkt is. Stijn Streuvels zou het hier door Gezelle begonnene tot punt van uitgang nemen.

Bijna twintig jaar lang schijnt 't, als was de dichter Gezelle gestorven.³

Hij is niet meer de levenslustige en bezielde leeraar en vriend van de jonge studenten, hij is de zwaarmoedige, zich bij elken nieuwen smaad meer in zich-zelf terugtrekkende pastoor, die daar gaat door de doode straten van Brugge,

¹ Zie: *Beeld, Woord en Dicht bij Gezelle*, waar. Prof. G. Verriest de *Berechting* en 't *Kindeke van den dood* vergelijkt.

² *Laatste Verzen*.

³ Zie *Vlaamsche koppen*: H. Verriest.

doende wat zijn plicht is als geestelijke. Geen nieuwe gedichten hoort hij in zich; en zou ook niet door de doodschheid van de stad daar zijn blijven slapen, wat elders misschien ondanks de droefheid toch gewekt waar; — want men dicht wel over — maar dicht men ook in een doode stad? Alleen ziet hij de oude soms weer in, verandert er aan, angstig voor een onjuist woord.

En 't „Meezennestje”, dat luidde:

„Het meezennestje is uitgebroken,
„dat in den vliendertronk

gedoken
„met vijftien eyers blonk,
„Nu zitten ze in den boom

te spelen,
„tak-op, tak-af, tak-aan,

met velen
„en hebben al hun beste nieuwe rokskes aan”,¹

werd gewijzigd, omdat „tak-aan” niet juist was, in „tak-om” en de laatste regel:

En 'k lach mij, 'k lach mij, 'k lach mij bijkans krom.

en nieuwe coupletten er bij gevoegd, terwijl de impressie die hij gekregen had van den veerendos, „de rokskes”, later precieser geteekend in zijn gedicht „Meezen”² te pas werd gebracht.

Zoo ook werd het dilettantisch proza-dichtje: „*Vaert Voort*” en het niet heel waar geziene:

„Hei da lieve dreupel water”,

bij welker beelding hij sprak van

„hemelsch lichtgeschater
„en uw diamanten kroon,”

vervangen door het muzikale: „*Waterleikes*” —, dat in de uit-

¹ Persoonlijke mededeeling van Prof. Verriest, volgens aantekeningen achter de oude uitgaaf, van Pastoor H. Verriest. Reeds gewijzigd voorkomend in *Rond den Heerd* '67.

² *Rijmsnoer*.

gaaf van '78 voorkomt. Maar dit zal wel te Kortrijk in den tijd van zijn ontwaken gedicht zijn.

Meer uit den eersten, droefsten tijd, als een antwoord aan de kritiek, zie ik zijn, als eerste couplet van „oneigene” uitgegeven, leven en werk verklarend:

„Hetgene ik niet uitgeve en
„hebbè ik niet in;
„wie zal mij dat wijten te schande?

En ook de laatste van

„Hangt nen truisch al boven 't hoofd
„van den leuwerk, van den leuwerk.
„Hangt nen truisch hem boven 't hoofd
„Als gij hem de vrijheid rooft,¹

waarbij in deze jaren twee coupletten werden gevoegd waarvan het laatste:

„Ah, de vrijheid is zoo zoet, . . .
„gouden kevie, gouden kerker:
„Ah, de vrijheid is zoo zoet, . . .
„liever vrij, als alle goed!

Misschien is het niet zoo bedoeld, maar mij klinkt dit als een zielekreet, niet om vrijheid van 't hem heilig kerkverband, maar gewekt door herinnering aan vroegeren dwang van onderwijs of door het bewustzijn te hebben kunnen krijgen, hij als zoo-veel anderen: een gouden kooi en alle goed, indien hij het vrij-volgen der eigen wijze van doen had willen nalaten.

Naast de voltooiing van het oude is er ook in deze jaren de voorbereiding van het nieuwe.

In '65 richtte Gezelle met medewerking van den bekenden Engelschen kunstkenner James Weale², die echter slechts tot '66, en eigenlijk alleen in naam redacteur was, een volkstijdschrift, *Rond den Heerd* op, dat tot '68 hoofdzakelijk door hem geschreven, tot '71 bestuurd werd.

¹ Zoo oorspronkelijk volgens Prof. G. Verriest; ongeveer evenzoo *Rond den Heerd* '66.

² J. Weale, later aangesteld bij het South-Kensington museum; onlangs, zomer 1902, catalogiseerder der tentoonstelling van Vlaamsche primitieven te Brugge.

Daar is Gezelle behalve de zwaarwichtige meedeeler van voor niet-katholieken ongenietbare heiligenverhalen, de onderhoudende verteller van oude volksprookjes,¹ en, zooals een Maerlant lang vóór hem in „*der Naturen bloeme*”, de beschrijver van dieren en planten, waarvan hij het wetenswaardige meedeelt, zich soms tevens nauwkeurig waarnemer en beelder toonend.

Dit met scherp oog zien der werkelijkheid in enkele der *Uitstappen in de Warande*, op zich zelf geen voorbeelden van kunst, is hem wellicht oefening geweest voor latere levensware beeldingen: zoo zijn de beschrijvingen van „de kobbe en de meeze”, van een winterdag, van de sneeuw,² als voorstudiën voor latere gedichten daarover. En een héél enkelen keer verschijnt een nieuw woord, een nieuw beeld, dat later, soms precies zoo, soms gewijzigd in zijn poëzie gebruikt wordt.

In *Van den kleenen Hertog* (blz. 102)³ staat „zoo dansen de perelen die uit de hand eener maagd op het marmelen blad losgevallen zijn, zoo dansen en deunen de klanknoten uit den gorgel des solo-zingenden nachtegaals”, — en Professor Verriest verhaalt in *Beeld, Woord en Dicht bij Gezelle*⁴ hoe deze hem in '74 schreef: Daar zweeft mij een gedicht in den geest dat zou beginnen:

„Ik hoore peerlen op een elpen tafel tinkelen”, enz.

En hij verwijst naar het gedicht van '92 van den nachtegaal in *Tijdkrans* opgenomen:

„Geteld nu tokt zijn taalgetik
„Als ware 't op een marbelstik
„dat perelkransen
„van 't snoer gevallen dansen.

¹ Stijn Streuvels e. a. hebben zeker veel te danken aan de vertelwijze van Gezelle.

² *Rond den Heerd*, '65.

³ Verhaal in *Rond den Heerd*, jaargang 66 en 67, later afzonderlijk uitgegeven.

⁴ *Dietsche Warande en Belfort*, 15 Febr. 1900, blz. 163.

Want deze jaren zijn voor Gezelle vooral van waarde voor de volmaking van zijn dicht-werktuig, de taal.

Daartoe dient hem nu evenals vroeger 't beluisteren van de volkstaal, 't verzamelen van oude Vlaamsche volksliederen, spreuken en verhalen, 't vergelijken van talen en dialecten, van de gesproken taal met de oude en nieuwe geschrevene.

Daardoor grijpt hij zoo zeker den volkston, bv. in een woordspeling als:

„Vroeg was 't Gevaert milde en breed
die nu vrek van Houthem heet”,

of in een spreuk:

„Vuile wolle is laken eer 't
„laken wordt geweven;
„wijd is weg, die nooit en keert;
„hopen langt het leven”,

of den echten volksfeest-rythmus:

„Haalt hout en helpt ons
„hoopt het te gaar alhier”.

Maar vooral zijn taal zelf, den rijken schat van woorden verzamelt hij zich waaruit hij later, als weer de stemming en de vaardigheid tot dichten in hem komt, grijpt de in klank en beteekenis, in klank vooral, met zijn verbeelding overeenstemmende.

Het is voornamelijk, zagen we, om die taal, dat hem de officieele kritiek heeft veroordeeld, of genegeerd.

Dat die veroordeeling, hoe bekrompen ook, uit maatschappelijke grond natuurlijk is geweest, heb ik trachten aan te toonen, even noodzakelijk als voor Gezelle het gebruik en de verdediging van de West-vlaamsche vormen was. Maar waar ik toen den nadruk legde op de maatschappelijke oorzaak, wil ik hier de verschillende motieven, waarmee Gezelle de Vlaamsche vormen verdedigde, nauwkeuriger nagaan. Hij gaf deze in zijn: „Verantwoording” vóór de *Dichtoefeningen*, en de inleiding „tot de studenten”, in zijn *Rond den Heerd*, in *Bieckorf* en vooral in de bijvoegsels van het tijdschrift *Loquela*, voort-

zetting van de Bo's *Idioticon*; — ook in zijn *Brieven aan Limburgsche kostschooljongens*, die met zijn hulp het tijdschrift *Het daghet in den Oosten* oprichtten, waarvan enkele in het „Gezelle-nummer” van de *Dietsche warande en Belfort* werden gepubliceerd.

En waar hij nu in deze brieven, en in de inleiding voor de *Dichtoefeningen*, ook soms in *Rond den Heerd* wijst op het verband tusschen de taal en de godsdienstige en sociale overtuiging, verdedigt hij haar elders om haar zoetvloeiendheid, melodiense, zuivere, niet-afgesleten vormen, o.a. op deze geestige wijze in *Loquela*: „Daar was 'ne vos en hij was ievers zijnen steert tegen zijnen dank in de trape kwijt gerocht, zegt hij op den landdag van de vossen: „Gij lieden daar van 't Zuid en zijt maar quasie-vossen, gij draagt te lange steerten”. „Tournez-vous de grâce,” antwoordde men zijne Reinardie, „et l'on vous répondra”¹, — en vooral omdat de Vlaamsche taal den Vlaming natuurlijk is: „de tale is de tale, gelijk de sterren de sterren zijn”² en de zoogenaamde Nederlandsche schrijftaal den Vlamingen even goed een vreemde taal is als het Fransch: „zoo worden onze jongens geleerd, dat hun eigen Vlaamsch geen Vlaamsch is, en ze moeten inderdaad, inplaats van ééne, twee vreemde talen leeren, te weten Fransch en Vlaamsch.”

En dat, terwijl het West Vlaamsch de taal is, waarin de oudste Nederlandsche gedichten zijn geschreven, „Maerlant” en „Kiliaen” voor hen geen oude boeken zijn.³

„Dialect”, zegt men, ja maar als alle dialecten, maakt ze deel uit van de eene Nederlandsche taal. „Boven de Arke van Noë spande de regenboge, was hij min-prachtig omdat de zeven verven er in schitterden”.⁴ Alleen de onvolkomenheid van het woordenboek maakt, dat niet ook de Vlaamsche woorden daarin zijn opgenomen. „Wel hoe, een woord en zou geen Vlaamsch mogen

¹ *Loquela*, 83, blz. 93.

² *Prospectus Loquela*.

³ *Verantwoordige: Dichtoefeningen*.

⁴ *Biekerf*, jaargang 1, no. 3.

zijn, enkel omdat het in zulk of zulken woordenboek niet meer staat! Is een schilderij dan Memmelinck's of Rubens' niet meer, omdat ze Mr. A of Mr. B in zijn kataloge vergeten heeft?"¹

Zoo zullen, waar met den vooruitgang van de maatschappelijke ontwikkeling de verdediging van het gewestelijke, als bewaarster van gewestelijke deugden, gebruiken, wel verloren moest gaan, toch overblijven de andere, daarvan geheel onafhankelijke motieven, de schoonheid van vele West-vlaamsche vormen, de mogelijkheid tot verfrissching en verrijking van de algemeene taal door de dialecten, en bovenal het recht van elken dichter zich te uiten in eigen zelf-gevoelde klanken, te kiezen, uit dialect-, oudere- of vaktaal, woorden, vormen voor eigen gebruik, het best corresponderend met het in den dichtergeest geworden beeld.

De zoo ontstane taal is dan ook geen dialect meer. Zoo evenmin Gezelle's taal: hij greep uit zijn verzamelden rijken woordenschat die woorden, die zoo veel mogelijk den klank, de rythmen, het beeld, het gevoel weergaven dat in hem leefde, — of hij smeedde ze om tot eigen woorden, waarbij zijn woord-vormingsverstand, en soms ook zijn fantasie en klankgevoel buiten de taalgeleerdheid om hem hielpen, zoodat naast de woorden als: het koekoet, het vinkt, of kobbenetsche kanten (spinnewebbe-kanten), zonnelaai, wiegewagen, ontsterven enz., een woord als Godssamaar naar het Engelsche Gossamer², dat door hem van Godssamaar(?) wel héél gewaagd afgeleid, voor herfstdraden wordt gebruikt.

Maar moge dit de taalgeleerden ergeren, wij genieten er niet minder om van dit vers:

„Aanschouwt hoe 't schubbig distelhaar,
 „omspannen hangt vol godssamaar,
 „vol kobbenetsche kanten,
 „die roeren in den zonnelaai,
 „die blinken in elk windgewaai
 „vol stof van diamanten”.³

.....

¹ Verantwoordige: Dichtoefeningen.

² Zie afleiding *Rond den Heerd, De Kobbe*.

³ *Niemandsvriend. Verzen II, blz 113.*

Behalve in de studie van taal, legenden en volksproeie, en in zijn godsdienst vóór alles, vond hij in die jaren dat zijn dichterstem zweeg, troost voor zijn lijden in het medelijden, met, het troosten van anderen. Onder zijn vrienden en leerlingen doen verhalen van zijn liefdedaden de rondte, — hoe zijn kasten leeg, zijn woning naakt was, doordat hij alles had weggegeven, hoe hij in cholera-tijd een besmet kind in zijn armen naar 't hospitaal droeg, de zieken hielp en troostte; of dat verhaal van de Kortrijksche dame, die hem, toen hij weer als gewoonlijk al zijn warme kleeven had weggegeven, een borstrok schonk onder afname der belofte, dat hij deze toch behouden moest. Hoe ze hem later tegenkwam, naar haar gave vroeg, die Gezelle haar onder zijn mouwen toonde. Maar dan een zieken man bezoekend bij dezen den borstrok vond, dien hij pas van Gezelle ontvangen had, ... doch .... zonder de mouwen, die zaten om Gezelle's armen.

Dat medelijden met de armen, blijkt uit zijn daden vooral, — uit zijn verzen soms, — waar hij, het wrakke hutje voorbijgaand, uit-klaagt *Arm huisgezin*,¹ waar hij den gierigaard, karakteristiek Schimmelpenninck genoemd, geeselt.²

Maar twijfel aan de noodzakelijkheid van armoe en lijden was er niet bij hem: hij bleef de katholieke priester, die in de armoe voorbereiding voor den hemel zag³ en ze tevens zocht te verklaren, als een soort medelijden van den hemel voor de rijken, die door weldadigheid den hen anders tot vloek zijnden rijkdom, konden zuiveren.⁴

Toch voelt hij, de pastoor uit het volk voortgekomen en met het volk meelevend, met heel zijn warm hart voor de eenvoudige arbeiders. En verbeeldend hun werk, vermijdt hij niet te spreken over de zwaarte van dat werk, de vaak bovenschelijke inspanning, de slechte betaling, — geeft ze in hun arbeid meestal waar, daarbij echter steeds vermooiend hun

¹ *Rijmsnoer*. blz. 30.

² *Tijdkrans: Dollemaand*.

³ *De spaman (Verzen)*.

⁴ *Rond den Heerd*, jaarg. 1. 278.

gemoedstoestand, of liever generaliseerend wat hij, pastoor, zag bij enkelen. Hij beeldt altijd den tevreden werkenden, vaak zingenden, in God en een gelukkig hiernamaals geloovenden arbeider, nooit den door lijden en armoë ontmoedigden of verbasterden, of voor eigen bevrijding strijdenden: het is de visscher die welgemoed uittrekt en door Gods gunsten begenadigd t'huis keert; ¹ de boer, die moe en mat

„gekruid, gekreund, gekropen”

toch zorgeloos 's avonds een pijpje gaat rooken, ² de „moe-gemoëide, ontmergde spanan, die bij God weer recht en sterk zal zijn, ³ de landman, die zijn zwarten en zwaren arbeid uit dankbaarheid voor 't dagelijksch brood weer 't naaste en naaste jaar zal herbeginnen; de stenende, zwaar werkende zagers, gelukkig met een verfrisschenden dronk; de onbevleete, spelwerkende, vingervaste kantwerkster, die zoo weinig verdient,

„Schaars genoeg om licht en leven,
„Schamel dak en doek te geven,
„U, die kanten wijd en breed
„Werkt aan 't Koninginnekleed,”

en die vroolijk en geloovig zingt de oude Vlaamsche zangen.

Hij ziet ze, zooals hij, de geloovige katholiek, die de armoë bitter, het werk hard wist, toch deze noodzakelijk wanend en goed als voorbereiding voor een leven hiernamaals, en niet begrijpend een strijd voor beter toestanden, ze zien moest, ze ook zeker nog in zijn omgeving in waarheid zien kon: den arbeider met den gekromden naar de aarde gebogen rug, „den slavenhals”; ploegend, zaaiend; maaiend jaar na jaar voor een schaarsch stuk brood, en toch nog geloovend dat 't zoo goed was.

Streuvels, die van hem uitging, gaf den Vlaamschen arbeider vaak anders, en heel, heel anders Emile Verhaeren; maar zij

¹ *Verzen II*, blz. 117.

² *Goënavond*. (*Verzen II*, 130.)

³   "   ("   " 144.)

zijn van een jonger geslacht, dat of de ellende hopeloozer ziet, of de meetrilling voelt, bewust of onbewust, van den strijd die tot verheffing van arbeiders en arbeid gestreden wordt.

Voorstander van het landleven, van den landbouw, van het handwerk, staat Gezelle tegenover het stadsleven, tegenover de fabrieken.

Ik wees in 't begin zijn stelling daartegenover in West-Vlaanderen, waar het industrieel kapitalisme dreigde, reeds aan. En hoewel Gezelle zich zelden en gewoonlijk sober uitlaat, vinden we zijn afschuw voor de fabrieken zeer sterk uitgedrukt in *Kerckhofblommen*¹ en in *Rond den Heerd*².

Daar, in een opstel over vlasbereiding, noemt hij smalend de fabriek als tegenovergesteld aan God's werk, de natuur, waar de boer werkt: „het werk van den mensch in zijn scheppingen, het mirakel van de 19e eeuw”, wijst op de sterkte van het hand-gesponnen tegenover het fabrieksgaren en beschrijft de arbeiders als „de verlatenste wilden en de zwartste slaven, machine van een machine, de slaven van een stuk ijzer, een citroen waar wekelijks voor zooveel of zooveel werk uitgeperst wordt en wier verachte schillen dan nog elders gaan liggen rotten”, en hij bidt den heiligen voor deze verlatenste wilden een apostel te zenden.

We zouden zulk een uitlating misschien als een der zwakke inleidingen kunnen beschouwen tot de sociale werkzaamheid van katholieke pastoors, die zich vooral openbaart na, maar ook reeds vóór de later gewijzigde encycliek: De conditione opificum '91, en die dan wordt vijandige wedstrijd met het socialisme om hoofd en hart en stem van den arbeider³.

Doch in de jaren '60—'80 was de gevreesde vijand van de katholieke pastoors, het industrieel-kapitalisme-bevorderend liberalisme, dat in België meer dan elders door zijn centralisatie-

¹ *Verzen I*, blz. 69.

² *Rond den Heerd*, Jaarg. I, blz. 199.

³ *La Belgique politique et morale: Oeuvres sociales*, pag. 151.

systeem voorlooper van het socialisme, den staatsinvloed in alles wilde doen gelden ¹.

Slechts een enkelen keer komt Gezelle in zijn gedichten op het overigens door hem onbetreden politiek terrein. Vertellend van de kikvorsch, die zich opblies een olifant te schijnen, vergelijkt hij daarmee den staat die alles beheerschen wil ². Ook later bespot hij die den staat aanbidden, woedt tegen hen die 't volk vleien maar hem zijn taal onthouden, prijst den landbouwer, die er zich niet om bekommert „wie of wat er meester speelt in staat of stad”.

Dan, na '90, nu niet tegenover zich de liberalen maar de socialisten wetend, roept hij hen die gelooven, dat de tijd rozen zal baren, toe, dat ze eerst zichzelf verbeteren moeten, verwachtend alleen iets van verbetering der menschen, niet der toestanden, ³ gelijk van zijn standpunt begrijpelijk is, en toornt tegen hen, die wat eeuwen staande was omver willen werpen ⁴.

Hoe spaarzame uitingen ook, uitingen van een toeschouwer in dit opzicht, geen medestrijder, toch wijzen ze met een enkel teekentje de bewegingslijn van de katholieken in België in de laatste helft der 19e eeuw, eerst stelling nemend tegenover de liberalen, dan tegenover de socialisten, wijzen ons tevens hoe Gezelle niet was de zich afzonderende geloofs- of natuurdichter, maar dat hij ook in zich voelde weertrillen wat in de maatschappij, of het deel daarvan, waartoe hij behoorde, beroering bracht.

Van Brugge was Gezelle in '72 verplaatst geworden naar Kortrijk. En daar begint langzaam, langzaam aan zijn dichtergeest weer te ontwaken. Misschien door de mooie natuur, misschien door herleving van oude vriendschap en door nieuwe, die den dichter 't zelfvertrouwen weergaf, misschien door

¹ *La Belgique P. et M.* Voorrede Emile Faguet.

² *Liederen, Eeredichten, Reliquae.*

³ *Rijmsnoer.* Le 20ieme siècle.

⁴ *Rijmsnoer.* Nihil.

genegenheid van 't volk, dat hier meer dan in het doode Brugge, zijn genegenheid beantwoordde, — waardoor ook — het gebeurde. En toch slechts héél langzaam; — want de gelegenheids-gedichtjes op geboorte, dood of feesten, waarvan er helaas te veel later gedrukt werden, zijn in het begin nog zeker geen poëzie. Maar zijn herlevend zelf-geloof blijkt reeds uit den vermeerderden herdruk van de *Gedichten, Gezangen en Gebeden*, waarbij een enkel nieuw, andere voltooid versjes. (als: *Waterleikes, Meezennestje, Hangt 'nen truisch, En wilt ge mij van dichten spreken, Oneigene*). Maar hoe 'n weer telkens terugzinkend zelf-vertrouwen dit was, blijkt wel uit dien brief aan Professor Verriest, waarin hij schreef op een verzoek te Leuven te komen spreken, „Wat op de wereld kan ik daar komen zeggen? En zijt dan, als 't u blijft, niet kwaad op mij: ik heb al werk genoeg met de heruitgave van de nagelaten dichtwerken van den — litterariter si non litteraliter — overleden Guido Gezelle.”

Wel verscheen er ook in 1880 een nieuwe bundel: *Liederen, Eeredichten en Reliquae*, maar ook de hier verzamelde gedichten waren voor twee derden uit den Rousselaerschen tijd, waarvan eenige in een tijdschrift: *Reinaert de Vos* hadden gestaan, andere vertalingen waren, alleen een enkel nieuw, oorspronkelijk.

Maar het is niet de bewogen dichterziel, die ze beeldde, maar het met humoristischen zin en scherpen blik waarnemend verstand.

Als een dichterlijke volmaking van zijn „Warande der dieren” uit *Rond den Heerd*, zie ik zijn „slekke”, zijn „kobbe”, vooral.¹ In *Rond den Heerd* beschrijft hij haar loerend, „aan 't einde van een soort telegraafdraad”, zooals hier:

„Vrouw kobbe op heur bureel,
 „verwittigd al te wel
 „per spreekdraad even snel,
 „komt kijken uit heur holleken.

¹ *Rond den Heerd*, jaarg. I, blz. 379 De Kobbe (de spin) en de meeze.

„Verrezen van den dood
 „is 't bolleken,
 „gebekt nu en gepoot” . . . .

Daar, — haar prooi bemachtigend, „loopt (ze) er rond en rond,
 windt er ware linten om inplaats van draden, net zoo de Egyptenaren
 plachten hun dooden ter begraving in te wikkelen.”

Hier omdraait ze evenzoo

„al drendelen
 „het bietjen, uit heur tasch,
 vol vendelen
 „van ongezwingeld vlas.

„Ervaren is vrouw Kobbe in 't maken van mommien.”

Een humoristisch vertelde volkslegende is die van St. Jozef, die in 't geheim aan de achterzijde van den hemel een ladder heeft gemaakt voor de deugnieten, wat de verontwaardiging wekt van apostels en heiligen, die de wapens tegen Jozef opnemen, maar als deze er mee dreigt weggaande vrouw en kind mee te zullen nemen, ze neerleggen en stil wegsluipen.

Typisch verteld is het, geheel in den oud-Vlaamschen trant, zooals ook menig proza-verhaaltje in *Rond den Heerd* en *Biekorf*, eindigend met het echt oud-vlaamsch humoristisch:

„dan stak hij een sports of nog twee in zijn leere,
 „en . . . gerake ik daar ook langs, dat geeft mij, o Heere”.

Dit eenigszins ondeugend spotten met wat den schrijver zelf heilig is, iets waarover wij Nederlandsche protestanten onze deftige voorhoofden bedenkelijk rimpelen, ligt gansch en al in den Vlaamschen volksgeest en gaat met heel ernstig „diep gelooven gepaard: het herinnert mij aan zoo'n dwazen spot-kop met tong uit den mond en graplach in de oogen in Gothische kerken binnen en buiten aangebracht; 't is 't carnaval vóór de vasten, de nar naast den koning heiligheid, het toegeven aan de menschelijke dwaasheidzucht, om bij een kinderlijk volk het ernstige en verhevene ingang te doen vinden.

Door die legende, evenals door grappige verhaaltjes en versjes elders, zien we opeens Gezelle anders weer, zien den oolijk

lachenden, joligen Vlaamschen pastoor, die hij volgens zijn leerlingen was in vriendenkring¹ —; maar nauwlijks alleen, was hij zwaarmoedig en neerslachtig.

Zoo was hij jaren lang in Brugge gegaan, leerend de kinderen, helpend de zieken en troostend de stervenden, en in die stille doode stad hoorde hij als eenige stem, die hij verstond en die hem troostte, de klokkenstem, hoorde ze spreken den stervenden, den zieken,

„aan elk het lang verleden,
„de mede en wederspoedigheden”,

en vond voor 't eerst weer de eigen bewogen dichterstem om te uiten wat zij hem geluid had:

„O Avond-, noon- en morgenmate,
„ik vrij mij op uw klank verlaten,
„gewijde klok!”

Dit is het eenig heel mooie vers in die twintig jaar.

De heruitgave van de oude gedichten doet hem weer hooren de eigen stem, de eigen melodieën. Ik stel me voor hoe hij er corrigeerend over gebogen zat, en zijn stem na-neuriede of stil voor zich heen zei die vroeger hem ontwelde klanken —, en hij bewust werd, dat nog zooveel ongezegds, ongezogens in hem leefde. Ook de „Kleengedichtjes”, waarvan de eerste in *Gedichten, Gezangen en Gebeden* onder den titel: „Bloembladeren aan Alphons Maus en mijne Brugsche oudleerlingen”, opgenomen waren, en die nu, in '81 opnieuw werden uitgegeven, waaronder dat, avond-klokken-klanken door 't geluid der klinikers verbeeldende:

„k Hoore tuitend hoornen en
„de navond is nabij
„voor mij...”

of het innige:

„Hoe zoet is 't tusschen broederen twee
„te wandelen, te wandelen,”

¹ Rede Prof. Verriest: *Eeredag G. G.*, blz. 26.

zullen weer in zijn hoofd hebben gezongen, over zijn lippen zijn gegaan, en nieuwe sluimerende klanken hebben gewekt. En wat in de latere jaren zich half buiten zijn bewustzijn gebeeld had in den geest, zal hij nu opeens duidelijk gezien hebben, en het verlangen naar dichten, dan, de zekerheid het weer te zullen kunnen, zal hem eindelijk gansch hebben vervuld.

En in het zelfvertrouwen, dat die zekerheid ten steun moest zijn, zullen zijn vrienden-oud-leerlingen hem gesterkt hebben.

De broeders Verriest zeker, wie ze hoorde, begrijpt dat ze 't moeten gedaan hebben. Zoo ook Karel de Gheldere. In ditzelfde jaar '81 is er van Gezelle en Karel de Gheldere een wisselzang over den nachtegaal, met dit couplet o.a. van Gezelle:

„'k Ben een blomme
 „die rondomme
 „bloeit in helder klankgeblaart,
 „tot dat verf en
 „klank verderven,
 „blijvende in de vrucht gespaard.”¹

En van nu af is het of hij, wetend dat hij nog veel geven kan, maar wetend ook, dat dan alle krachten dienen ingespannen, om dit zoo goed mogelijk te doen zijn, zich er toe zet, zich opnieuw te oefenen in de hanteering van zijn zoo lang ongebruikt werktuig, de taal.

Hij, die al jaren lang delver was naar 't oude taalgoud of de zoeker daarvan in 't hem langsstroomende water der volkstaal, delft en zoekt van nu af, meer dan ooit vroeger, ter verzameling niet alleen in de schatkist, die hem het in '81 gestichte tijdschrift *Loquela* werd, maar ook vooral in den eigen geest, dat deze weer machtig tot beeldsmeding uit den rijken schattenvoorraad het hem dienende grijpen kan.

En in diezelfde jaren begint hij met zijn vertaling van Longfellow's *Hiawatha*, en scheidt zich vertalend zijn taal en geeft verzen, die soms ver boven het oorspronkelijke staan, in klank en rythmen.

¹ *Landliederen*. Karel de Gheldere, 1888.

And the more they strove and struggled
stronger still grew Hiawatha.

And the sweat of the encounter
stood like drops of dew upon him.

gave a cry of lamentation
gave a scream of pain and famine

till at length a small green feather
from the earth shot slowly upward
then another and another.

Heard the sighing of the branches
as they lifted and subsided.

Zwaarder, zwaarder wies het strijden:

Sterker, sterker, Hiawata.

en lijk dauw, zoo perelde op hem
't zweeten van 't geweldig worstelen.

zijne klacht uitsmeet en kloeg van
bitteren hongersnood en weedom.

tot dat eens, één pijlde priemke
groen uit de aarde en langzaam
opwaards

boorde, en, nog een, nog een, nog een.

hoorde 't zuchten van de branken
die al wiegewagend waaiden.

En in diezelfde jaren ook, 't is in '83, komt hij in aanraking met de hem bewonderende Limburgsche studenten, dien hij raad geeft over hun tijdschrift *'t Daghet in den Oosten*, waartoe o.a. in een zijner brieven deze hem karakteriseerende woorden: „Dingen, zaken, waarheid, wezenlijkheid!” — en: „wat het wil moet alleen blijken uit wat het doet. Doen en laten zeggen.”

Weer aanraking met de jeugd, weer met zijn oud-leerlingen, weer gevoel van herlevende werkkraft, herlevend dichtvermogen, weer genot van de natuur, van het licht, van de kleuren en geluiden, en vormen, en geuren, van de rivier de Leie, van de weiden en wegen, weer de omzetting van de impressie van buiten in beeld en klank en rythmen in den gevoeligen geest. En hij dicht weer.

Maar in 't begin slechts nu en dan,

„k zal mij van te dichten zwichten
„zoo 't mijn hert niet wel en gaat:
„wie kan rijpe bezen lezen
„van nen tak die drooge staat?

Nooit is er bij hem als bij zoovele van onze dichters nu, dat in de broeikas trekken van de takken, die droog staan. Hij wacht tot de Lente en de zon weer komen:

„Dan ja! zal 'k genezen wezen
opstaan en, gespannen fel,
of 't een klare snare ware,
dichten ende deunen wel.”

Alleen uit een soort in dit opzicht maar half vergefelijke goedheid, heeft ook hij de takken die droog stonden getrokken, en die massa gelegenheidsdichtjes geschreven, waaronder de 122 *Zielgedichtjes* in '88 uitgegeven, waarvan alleen eenige der tusschen '80 en '90 gedichte van waarde zijn.

Nu begint soms in *Loquela* als „Aanhang” een vers te verschijnen, het eerst in '82 het gedicht aan de Leie (*Andleie*, later in *Tijdkrans*: „Jordane van mijn hert”). Met nieuwe zeggings- en beeldingskracht treedt hij hier op: ieder couplet één zingolf met gelijkmatig breede aanzwelling en rustige ebbing, het geheel, niettegenstaande enkele rhetorische aanheffingen en vergelijkingen, een krachtig mooi gesloten werk der verbeelding, psalm van leven en arbeid.

Dan, in 't zelfde tijdschrift in '83 *Sterren* aan Karel de Gheldere, en de *Vliege*: „met uw ronkend hoog- en leeggevooisde vedertaal,” — waarin zijn verlangen luidt naar blij-zijn.:

„O dat ge ons, al ronken in den mooien zonneschijn,
„wist den weg te wijzen naar 't gestadig blijde-zijn!”

waarop den dag daarna gedicht werd:

„Mijn hert is als een blomgewas,”

met het, zijn gemoedstoestand uitzeggend, laatste couplet:

„Mijn hert, mijn hert is krank, en broos,
„en onstandvastig in 't verblijden;
„maar, als 't hem wel gaat ééne stond,
„'t kan dagen lang weer honger lijden!”

Dat blijde-zijn, dat mede-voelen, behoefde Gezelle voor zijn in-aandacht-aanschouwenden, scheppenden geest, en als hij weer in zich voelt dat hoogste geluk voor wie het kennen, de voorwaarde voor en het gevolg vooral van dat wonder bewogen-zijn van den geest, die de zinnen hun uiterste apperceptievermogen geeft en de scheppingskrachten haar macht, juicht hij den dankpsalm:

„Heb 's dank o Heer, dat ik den dag beken,
 „en levend ben,
 „de lijkkoetse uitgetreden . . . . !

De in deze en volgende jaren gedichte verzen verschenen in '92 onder den titel *Tijdkrans*.

Rijker en machtiger zijn taal, meer waar en vooral meer gesloten zijn beeldingen, die over het algemeen ook objectiever zijn, — misschien niet altijd zóó jong-bekoorlijk zijn rythmen, maar ook nu met een zeer bijzonder accent, direct zich aan het verbeelde aansluitend, en daarbij vaak voortgaand in breeder golvingen, meer nog als aangeblazen door den machtigen adem van het genie, — is zijn dichtdoel, te laten zien, hoe mooi de natuur, en hoe groot zijn God is, hetzelfde gebleven, maar bewuster, volgens vaster plan uitgevoerd.

De *Tijdkrans* is verdeeld in „Dagkrans”, het schijnen en weer verdwijnen der hemellichten boven de aarde, zonne-zangen meest; „Jaarkrans”, de natuur in haar veranderingen, maanden en jaargetijden door, en „Eeuwkrans”, de vergankelijkheid van tijd en leven.

De vijf jaar later verschenen *Rijmsnoer* is uitbreiding en in enkele opzichten volmaking van den vorigen bundel.

Essentieel verschil is er niet tusschen deze beide, of het moest zijn, en dat alleen in die verzen, waar zijn stemming waarneembaar is, — niet door de directe uiting daarvan, maar door de behandelingswijze van de verbeelding, — dat in *Tijdkrans* meer uitgedrukt is het verlangen, vaak nog onbevredigd, naar licht, naar rust, naar helderheid¹ en in *Rijmsnoer* meer de in rust verbeelde zuivere aanschouwing, die echter ook reeds, doch sporadischer, vooral in de beelden der zomermaanden, in *Tijdkrans* voorkomt. Bovendien is *Rijmsnoer* over het algemeen nog meer doorwrocht, nog rijper en vrijer van rhetorische zinswendingen en beelden.

Hoewel Gezelle dus in zoover stemmingsdichter is, dat de

¹ *Tijdkrans*. (Verzen I, blz. 112).

¹ Vooral komt dit uit in de Lentemaanden, waar in *Tijdkrans* het lente-verlangen, in *Rijmsnoer* de Lente-blijheid is uitgedrukt.

wederkeerige werking van stemming en natuurverbeelding op elkaar soms merkbaar zijn, en dan vooral van de natuur op de stemming, het innigst in den avondzang:

„'t is stille, stille, allengerhand
„en weerom wordt het avond,“

het aangrijpendst in die in klank-expressie schoonste regels, in *Eeuwelingen* „waar de wind „davert“ door de boomen“:

„Gij spreekt dan tegen mij zoo zware sprake,
„dat, angstig en ontsteld ik worde, en koud gerake!“

Toch is hij in deze bundels vooral aandachtig waarnemer en waar, plastisch beelder van het eerst buiten hem, dan als herleefd beeld in hem aanschouwde.

Hij staat tegenover de natuur als de schilder van haar kleur, de teekenaar van haar lijnenschoonheid, en wel vooral van de karakteristieke lijn, die geeft de uitdrukking van het wezen der dingen. Hij observeert met een ongeëvenaarde scherpte van gezicht, van gehoor, van reuk, zoodat geen nuance van kleur of lijn of beweging of geluid of geur zelfs hem ontsnapt. En hij zoekt daarvoor, waar hij het vinden kan, in Vlaamsch of oud-Vlaamsch of Nederlandsch of eigen woordvormingsverstand het juiste woord met de juiste daarvoor passende klanken.

Nooit tevreden met een enkel algemeen woord geeft hij dus zijn kleur-, geur-, geluidsindrukken in rijkste nuanceering, of „wisselverwigheid“, gelijk hij dit noemt; indien niet de treffende woorden vindend, dan door vergelijking of omschrijving: Zoo, de herfstkleuren der bladeren,¹ de kleuren der koeien;² de nuancen van het pas ontspruitend koren³; van 't lentegroen van de akkers;⁴ den geur der herfstbladeren;⁵ het ruischen van 't koren,⁶ de tonen van merel, van vink

¹ *Verzen I*, blz. 340 en 341.

² *Verzen II*, 125.

³ *Verzen II*, 213.

⁴ *Verzen II*, 126.

⁵ *Verzen I*, 336.

⁶ *Verzen I*, 312.

en vooral „de tale van koning nachtegale” in: „Waar zit die heldere zanger”, waarvan aldoor dichter de geluidsindruk benaderd wordt; eerst door het woord: „het ketter”, dan door vergelijking van den algemeenen zang-indruk met geluid en werk van den zingenden, wevenden wever:

„De wever zingt, zijn webbe deunt;
„de la klabakt, 't getouwe dreunt,
„en lijzig varen
„de spoelen heen, in 't garen.

„Zoo zit er, in den zomer zoel,
„een, werpende, op den weverstoel
„van groene blären
„zijn duizendverwig garen.”

Wat is hij? en vergelijking volgt op vergelijking:

„een wekkerspel,
„vol tanden sijn, vol snaren fel,
„Hij is . . . daar ik niet aan en kan,
„een' sparke viers. een boodschap van
„veel hooger' daken
„als waarder menschen waken.”

Dan luisterend, om het geluid zelf, dat uithalen, dat uitjubelen van die vochtige klanken te verzinnelijken:

„Nu piept hij sijn, nu roept hij luid';
„en 't zijpzapt hem ter kelen uit,
„lijk waterbellen,
„die van de daken rollen.”

en het tokkend doorslaan:

„Geteld, nu tokt zijn taalgetik,
„als ware 't op een marbelstik,
„dat perelkransen,
„van 't snoer gevallen, dansen.”

Hoe sterk geur- en kleur-indrukken hem waren, zegt hij zelf na 't genieten der geuren en kleuren van „de glycine”

„en 's middags ben ik blij nog, in
„'t geheugen van de pracht
„des morgens, en in 't langen naar
„de zoetheid van den nacht.”

Geur, klank, kleur, maar ook vorm en beweging: hij houdt ze vast waar hij ze ziet, keert terug telkens naar de plek van het aanschouwde, ze bestudeerend als een schilder dit doet, en tracht steeds meer in te dringen in het wezen der dingen: dat wil hij geven, het wezen zelf; doen herleven, wat hij levend aanschouwde: zoo in zijn frissche lied van „Gekamde koning Canteclair” waar hij in klank en rythmen geeft den trotschen stap en 't prachtvertoon, het wezen van 't dier, en ten slotte vraagt, de onmogelijkheid inziend hem gansch te geven als hij is:

„Wie is er die dat al beschrijft,
„die, heel in *woord en taal gelijfd*,
„doet leven u en waken?

Doen leven en waken, in woord en taal gelijfd, de dieren, de boomen, de bloemen, de menschen ook, dat wil hij. Zoo geeft hij de koeien, nu een enkele:

..... hoorne
omhooge, neuzegaten
wijdopen 1

dan 't overzicht van gansch een weide:

„'t is prachtig hoe ze staan, gebeiteld en gesneen
„lijk beelden over heel die wijde weide heen, 2

of:

„Gedoken half, in 't riet,
„half zichtbaar deur de rieten, 3
.....
„Omhooge heffen zij
„hun hoofd, en doen de stalen
„van 't omgebogen riet
hun tongen nederhalen
„te mondewaards.....”

of, even aanschouwd in treinvlucht

..... „mooi en malsch
„te grondewaard den schoonen hals
„gebogen....”

1 Verzen II, 63.

2 Casselkoeien, Verzen II, blz. 125.

3 In 't Riet, Verzen II, 225.

En de boomen doet hij leven, elken boom in zijn eigen-
aardigen groei

„de hooggestamde, hooggespilde,
hooggetopte abeelen”

.....
„de beukenboom zijn' handen naar
„den hemel openspreidt;
„en slaande, schijnt de berkenroe
„den wilden wind te derschen!...
.....
„de bol gekruinde lindeboom.”

of de boomen in hun ontwaken, hun bloei, hun najaarstooi,
hun winterdracht, of de verminkte, afgeknotte boomen, bij
morgen-, bij middag-, bij avondlicht, — of hij beeldt gansch het
machtig boomwezen, in takkengroei, omvang, bodemvastheid,
zoals in de *Eeuwelingen*.

„Gedaagde, bodemvaste boschgenooten,
„boomen die 'k wel vichtig jaren lang
„boom wete.....”

met dien stam,

„die machtig zwaar,
„die machtig diepe staat, den grond beneden
„in de *onuitroeibaarheid* van uwe *wortelsteden*,”

waar de kracht en bodemvastheid in die weerbarstige lucht-
stootende woorden is vastgelegd.

Zoo ook de bloemen: de glycine, kastanje, perebloesem,
distel, de chrysanthemum; elk in den eigenaard van klank en
vorm, van wezen —, den gouden regen ook.

Zoals meer geeft hij eerst den algemeenen indruk:

„Gevlerikt, na der vliegen aard,
„gereesemd, al omleegewaard,
„eenverwig, en van goude sijn,
„des gouden regens blommen zijn.

„Zij staan in krabben, lang en smal
„van lijve, en recht en regenval
„gelijken zij van goude....”

Maar 't voldoet hem niet, nauwkeuriger, meer waar, meer
zoals hij 't zelf ziet en geen ander voor hem.....:

„van goude, ... neen
„van zijde en licht en edelsteen.”

En geel zijn ze, als geen andere bloem; — maar, wéér directer wil hij beelden, en er volgen omschrijvingen van de nuance van geel, tot eindelijk de directe gevoelsindruk bij 't opengaan der gouden-regens de oplossing brengt:

„de duisterheid van 't groen verdwijnt,
„Het regent en de zonne schijnt,”

en we zien den bloeienden boom.

Dat steeds meer willen benaderen van den precies juisten indruk, geeft aan zijn verzen het levensware; maar dat hij niets verzwijgen kan, geeft enkele verzen een omslachtigheid, die aan den schoonen indruk schaadt, wanneer het niet de rijkdom van aanschouwing of gevoel is die er hem toe drijft, maar een hem soms eigen hebbelijkheid, allerlei bijkomstigs om de beelding heen te dichten.

Niet alleen de vaste plastiek der natuurdingen afzonderlijk geeft hij, maar het landschap, in lente, zomer, herfst en winter, bij dag en nacht, in nevel en avondschemer, en vooral in den zonneschijn, onder de wisselende werking der zonnestralen.

Hij ziet de oude roode dakpannen bloeien in 't zonnegeweld —, het lentegroen „pinkelen en pierelen” op de blauwheid van de donderwolken, — de herfstbladeren in 't zonlicht „blinken, bleuzen, laaien”, — om de delfspa spetten de stralen van 't weerkaatste licht, de zonne wisseldansen in 't wisseldansend water, — het blanke zonnewiel „geuten gieten van licht en leven.”

Hij geeft de zon in haar strijd tegen en overwinning van wolken¹ en nevel. In dien nevel:

„rood gelijk een oud versleten
„stuk ongangbaar kopergeld,”

¹ Zegepraal. Verzen II, 226.

in haar opgang, als een kleine witte wolke, en op de boorden van die witte wolke, 't brallen van 't zonnelicht¹; in haar ondergang „in peerschen gloor geborgen”, of: als „de kriek-roode zonne”, of steeds grooter groeiend en ontmoetend haar eigen beeld in 't water.

Hij voelt haar in haar „levenwekkende kracht,” haar licht-ontwekkend leven

„doorwerkende alderfijnst
„de fijnste wasdomwanden
„met leven, licht en groei.”

Zij is hem de leven-versterkende, waarnaar ieder, alles, ook hij zelf, heel den winter en de lente verlangt: den koning, „dien alle blijden inkom bieden.”

Dan weer „een bloem van God”, „Gods wapenbeeld”;² maar 't meest beeld van God zelve, de eene helderheid, waarin alle kleur, alle verscheidenheid van leven opgaat.³

Behalve het landschap op een bepaald dagmoment, geeft hij tevens de veranderlijkheid in den voortgang van den tijd: opeenvolgende momenten van aanschouwing tot één visie uitgebeeld, hetzelfde wat de luministen probeerden, doch alleen in opeenvolging van schilderstukken konden verwezenlijken, doch wat de dichtkunst, in dit opzicht de machtigere, kan bereiken.

Zoo beeldt Gezelle in *Avondrood* het wegtrekken der kleuren van de boomen, 't veranderen der hemeltinten, het grooter groeien en eindelijk wegzinken van de zon, de vergulding der wolken, de zwartheid der boomen

„in 't heerlijk zonneveld
„dat donker wordt omhoog
„en langzaam donkerder
„en dieper”.

Het zwijgen van veld, vee en vogels

¹ *Dageraad. Verzen II, 22A.*

² *Verzen I, blz. 214—220.*

³ *De Ramen, blz. 77. Rijmsnoer.*

„en doodgegaan
 „zal al die heerlijkheid
 „gedekt en donker staan,

en evenzoo het wegtrekken van den gloed van de weiden met koeien, die eerst

„als zooveel blommen bloeien
 „in 't gras en in de zon die zinkend henenvliet
 „die rood, het roode veld vol roode vonken giet,”

en dan het verder dalen van de zon :

„en wangedrochtig groot in 't donker gras voortaan
 „zie 'k zwarte spoken van gevlerkte koeien [staan,”

tot de zon is ondergegaan :

„De koeien zijn voorbij, gedelgd en uitgedoofd.”

Zooals het voortgaan van den dag ook dat van den nacht, gebeeld in de opeenvolgende maanverbeeldingen, gezien uit den voortgaanden spoorwagen.¹

Al wat hij eens aanschouwde in den *Waterspiegel*, heeft hij in zijn gedichten gebeeld. Als inleiding zou dit vers kunnen gelden voor heel zijn dichter-arbeid. Zooals de waterspiegel weerkaatste den hemel met wolken, met zon en maan en sterren, en de aarde met bloemen en boomen en werkende menschen, en hem-zelfen, zoo was heel die wereld verbeeld in zijn geest. Hij heeft er zich overgebogen in stille aanschouwing, met bewonderenden eerbied, dit alles te doen herleven. En terwijl hem in zijn eerste dicht-periode zijn eigen beeld uit de naturomgeving sterk naar voren treedt, daar ziet hij later in den klaarder en rustiger geworden spiegel dit eigen beeld teruggeweken, maar scherper omlijnd al het andere, — al die verscheidenheid in de eenheid.

En die beelden heeft hij niet in de felle tegenstelling van licht en schaduw gezet, maar hij geeft ze gelijkelijk verlicht in zijn rijke maar goed overwogen heldere kleuren, geen kleur

¹ *Verzen II*, 129.

of lijn die ter karakteriseering dienst doen kan, weglatend, hij, dichter uit het land van Van Eyck, niet uit dat van Rembrandt. Reeds vroeger vergeleek ik hem met dezen schilder, gelijk ik hem wat de uiting van zijn gevoel, zijn innige mystieke vroomheid aangaat, met Memling of v. d. Goes vergeleken heb.

En hoewel dit in zijn latere gedichten zeldzamer voorkomt; waar het geuit wordt, is de kinderlijke reinheid en innigheid gebleven, wat ze was in *Gedichten, Gezungen en Gebeden*, maar heeft zich nog verdiept.

De dichter, die als jong man heeft gezongen met kinderlijk verlangen:

„Waarom en kunnen we niet, lijk de blommekes zijn”,

dicht bij het herontwaken van zijn dichterwezen:

„Mijn hert is als een blomgewas,
„dat, opengaande of toegeloken,
„de stralen van de zonne vangt,
„of kwijnt en pijn en hangt gebroken!”

en eenige jaren vóór zijn sterven:

„Ik ben een blomme
„en bloeie vóór uwe oogen,
„geweldig zonnelicht,”

met het einde:

„Dan zal ik vóór....
„o neen, niet vóór uw oogen
„maar naast u, nevens u,
„maar in u bloeien zaan;.....”

Deze drie verzen geven de verinniging, verdieping aan, het tot vrede komen van dien mooien mensch wiens hoogste streven was:

„Vergunt, o Heere, uw dienaar dat
„de laatste dag mijns levens, mij
„de beste en U de schoonste zij.”

Gezelle heeft die allerlaatste levensdagen te Brugge doorgebracht en stierf daar in November '99. De daarvoor in de

laatste jaren te Kortrijk gedichte verzen en fragmenten, waarvan ik reeds enkele noemde werden uitgegeven na zijn dood als: *Laatste verzen*.

Een geheel eigen plaats neemt Gezelle in onder de Nederlandsche dichters die de natuur bezongen.

Als luisterend voeler, bewogen ziener en direct weergever van beweging, klank, kleur, stemming, behoorend tot de jongere natuurdichters als Perk en Winkler Prins, is hij elders als kalm aanschouwer en concreet verbeelders van wat zijn scherp oog waarnam, de volmaker van wat oudere dichters als een Staring en Hofdijk gaven, maar een die zóó ver boven deze staat en in de aanschouwing van hen afwijkt, dat een vergelijking haast te gewaagd is. Want zijn natuuraanschouwing heeft een scherpte, zijn natuurbeelding een rijkdom en plasticiteit bereikt, die ik niet geëvenaard weet in vreemde of eigen literatuur. Zij is ook niet aan deze ontleend, doch afzonderlijk ontsproten aan den Vlaamschen grond, en zij heeft dit bijzondere, dat zij de dingen en krachten der natuur minder in de toevallige, voorbijgaande gedaante of werking, meer in de essentiele, wezenlijke, steeds weerkerende beeldt, waarmee samenhangt, dat ze behalve bij enkele verzen van de eerste dichtperiode, niet verbonden is met eigen of anderer bijzonder levensgebeuren of voorbijgaanden zielstoestand, — alleen met het door de natuur vanzelf gewekte verlangen naar licht en helderheid, en de geloovige, telkens anders geuite bewondering, grondtoon, die al zijn natuurverzen tot deelen van één groot geheel maakt.

Van die jongeren, wien de natuurbeelding spiegel is van bijzonderen zielstoestand, of bekleeding van wijsgeerige gedachte,¹ staat hij dus ver. Dit, als gevolg van zijn eenvoudiger levensbeschouwing, volgens welke hem de natuur geen onwerkelijk beeld, maar een, hoewel vergankelijke, werkelijkheid was.

¹ Tenzij eenigszins daartoe naderende in *Het ruischen van het ranke riet* en *De Waterspiegel*.

Zijn eenige wijsgeerige, of meer, mystieke gedachten zijn de voor elken eenvoudigen mensch uit de wisseling der jaargetijden en van licht en duister vanzelf voortkomende, dat het verduisterde licht steeds zal hervlammen en het leven herboren worden, en dat alle veelvuldigheid verdwijnen zal in het eene groote zonnelicht, dat hem God is.

Maar verscherper en uitbreider van onze gedachten of verruimer van ons inzicht in den tijd is hij niet geweest en geen meetrooner naar vreemde verbeeldingsrijken, of de omtoveenaar daarin van onze wereld, zooals was de dichter van *Mei*. Maar als deze heeft hij de natuur aangezien met de oogen van een schilder en het hart van een bewonderend kind, ons gegeven een eigen nieuwe mooiere ziening der dingen om ons heen, der weiden, luchter, bloemen, boomen, vogels en ons meegedeeld zijn gevoel van bewondering, dat is de blijheid door het schoone. Ook van hem is „een nieuw geluid” uitgegaan over de lage landen van de zee.

Een eigen geluid. In het Zuiden hebben ze het lang gehoord en op een enkele uitzondering na niet verstaan, — in het Noorden luisterden ze en verstonden, al sprak de dichter soms in vreemde woorden, al was zijn godsdienst niet de hunne, en de streek waaruit hij voortkwam in cultuur teruggebleven.

Maar hij was een groot dichter, taalheerschepper, levenverrijker, een, in wien de oude eenheidsidee nog leefde, die dus het leven, de natuur, zichzelf zag in hoogere eenheid, en die gevend zijn verbeelding van de natuur, deze als deel van die eenheid herleven deed, en gevend eigen kinderlijk vroom gemoed, daardoor gaf deze ééne zijde van het gemoed van den Vlaming.

En met héél enkele poëzie-gevoelige Vlamingen luisterden de jonge Nederlanders die van hun dichters hadden geleerd de gemoedsbeweging te verstaan in de klanken en rythmen van het vers, en al ging hun soms een woord verloren, zijn rythmen bewogen in hen weer, en wie moe was van de hyper-individualistische poëzie, genoot te meer van deze.

Zoo worde Gezelle, dien de Vlaamsche geleerden „particularist” scholden, juist de groote verbinder van Zuid en Noord, de verrijker van de taal en van de verbeelding van Groot-Nederland, de voorlooper ook van dien dichter der toekomst wien de eenheids-idee, hoewel op andere wijze en volkomener, meer omvattend het maatschappijleven, als de grond zij, waarop deze het gebouw van zijn verbeelding zal optrekken.

W.N.